

**T. C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**CUMHURİYETÇİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ: FRANSA VE
TÜRKİYE ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR
ANALİZ**

DOKTORA TEZİ

Fikret ÇELİK

Enstitü Anabilim Dalı: Kamu Yönetimi

TEZ DANIŞMANI: Doç. Dr. Burhanettin DURAN

MART-2010

T. C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYETÇİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ: FRANSA VE
TÜRKİYE ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR
ANALİZ

DOKTORA TEZİ
Fikret ÇELİK

Enstitü Anabilim Dalı: Kamu Yönetimi

Bu tez 05/03 /2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ömer ÇAHA

Doç. Dr. Burhanettin DURAN

Doç. Dr. Muhittin ATAMAN

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr. İrfan HAŞLAK

Yrd. Doç. Dr. Bünyamin BEZCİ

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Fikret ÇELİK

05.03.2010

ÖNSÖZ

Cumhuriyetçilik, XX. yüzyılın son çeyreğinde yeniden siyaset felsefesinin ilgilenmeye başladığı bir konudur. Özellikle bir siyasal rejim olan cumhuriyetin, düşünsel bazda temellendirilmesi adına önemli olarak görülen cumhuriyetçilik, Türk akademik yazınında ihmal edilmiş bir konudur. Ülkemizin rejimi göz önüne alındığında, siyasiler ve halk tarafından sık sık dile getirilen cumhuriyet kavramının içinin doldurulması hususunda bir sıkıntı mevcuttur. Bu çalışmada ülkemizin siyasal model olarak aldığı Fransız cumhuriyetçiliği, teorik ve pratik yönleriyle geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bu anlamda iki cumhuriyetçilik anlayışı karşılaştırmalı bir analize tabi tutulmuş ve Türk cumhuriyetçiliğinin bu bağlamda modelden gösterdiği sapmalar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Konunun bu kadar geniş bir şekilde ele alınmasının amacı, ülkemizin rejiminin yapısal analizine duyulan ihtiyacın giderilmesine yönelik bir çabanın sonucudur. Bu bağlamda Fransız cumhuriyetçiliğinin Türkiye’de tanıtılması ve cumhuriyetçiliğin literatür anlamında ülkemizdeki eksikliğinin giderilmesine katkı sağlamak da tezin bir diğer amacıdır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında desteğini esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Burhanettin DURAN’a ve yardımcıları olan tüm hocalarıma teşekkür ederim.

Son olarak, bu süreçte benim daima yanımda olan fedakâr eşime, kızıma ve aileme şükranlarımı sunmaktayım. Eşim, kendisinin yoğun iş temposu ve kızımızın her şeyiyle ilgilenmesine rağmen bu süreçte daima bana yardımcı oldu. Kızım da bu süreçte onu ihmâl etmememe rağmen daima güler yüzünü benden esirgemedi. Daima sağ olsunlar.

Fikret ÇELİK

05.03.2010

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLO LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1: CUMHURİYETÇİLİK VE CUMHURİYETÇİLİĞİN TARİHSEL ARKA PLANI..... 7

1.1. Cumhuriyet ve Cumhuriyetçilik (Tanım ve Kavramsal Çerçeve)	9
1.2. Aydınlanma Çağı'na Kadar Cumhuriyetçilik	13
1.2.1. Eski Yunan'da Cumhuriyet Düşüncesi ve Stoacılık	13
1.2.2. Roma Cumhuriyeti'nde "Yurttaşlık" ve Cicero	17
1.2.3. Rönesans'la Cumhuriyetçiliğin Yeniden Ele Alınışı ve Machiavelli.....	22
1.3. Aydınlanma'yla "Liberal Değerler" in Ön Plana Çıkması ve Cumhuriyetçilik ...	31
1.3.1. Rousseau ve Cumhuriyetçilikte "Genel İrade" Anlayışı	32
1.3.2. Cumhuriyetçiliğin İki Yüzü: Atlantik ve Kıta Avrupası Cumhuriyetçilikleri.....	39
1.3.2.1. Atlantik Cumhuriyetçiliği	40
1.3.2.1.1. Harrington: Cumhuriyetçi Bir "Ütopya" Denemesi	41
1.3.2.1.2. Federalist	44
1.3.2.1.3. Pocock'la Atlantik Cumhuriyetçiliğinin Yeniden Ele Alınışı.....	48
1.3.2.2. Kıta Avrupası Cumhuriyetçiliği	52

BÖLÜM 2: FRANSA'DA CUMHURİYETÇİLİK: KURUMSALLAŞMAYAN CUMHURİYET REJİMİ 57

2.1. Fransız Devrimi Öncesi Yaşanan Düşünsel ve Toplumsal Dönüşüm	58
2.1.1. Fransa'da Düşünsel Dönüşüm: Fransız Aydınlanması.....	58
2.1.2. Fransa'da Devrim'den Önceki Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Yapı.....	63
2.2. Fransa'da Cumhuriyet Pratikleri	70
2.2.1. Birinci Cumhuriyet: Liberal Değerlerin Jakoben Yorumu	70
2.2.1.1. Devrim ve Sonrası: Cumhuriyet'e Giden Süreç	70
2.2.1.2. Cumhuriyet'in İlanı: Jakoben İktidar ve Robespierre.....	76
2.2.1.3. Napoléon Bonaparte'nin İktidarı ve Cumhuriyet'in Çöküşü	83
2.2.2. İkinci Cumhuriyet: Sosyalizmin Etkisi Altında Demokratik Kurumsallaşma Çabaları	86
2.2.3. Üçüncü Cumhuriyet: Pozitivizmin Kurumsallaşması	94
2.2.3.1. Üçüncü Cumhuriyet Rejimi'ni Hazırlayan Gelişmeler ve İdeolojik Tartışmalar.....	94
2.2.3.2. Rejimin Anayasal Olarak Temellendirilme Çabaları.....	99
2.2.3.3. Kilise ve Devletin Ayrılması: 1905 Ayrılık Yasası (Loi de Séparation)	105
2.2.3.4. Dreyfus Davası: "Evrensel Yurttaşlık" Anlayışındaki Yapısal Sıkıntılar	113

2.2.4. Dördüncü ve Beşinci Cumhuriyet: Rejimde Restorasyon ve Neo-Liberalizmin Etkileri	116
---	-----

BÖLÜM 3: BÜROKRASİNİN MODERNLEŞME ÇABALARININ BİR ÜRÜNÜ: TÜRKİYE’DE CUMHURİYETÇİLİK 129

3.1. Osmanlı’yı Cumhuriyet’e Taşıyan İdari, Düşünsel ve Toplumsal Gelişmeler..	131
3.1.1. Osmanlı’da Modernleşme İhtiyacı ve Modernleşme Çabaları.....	131
3.1.2. Cumhuriyet Rejiminin Düşünsel ve Toplumsal Temelleri	136
3.1.3. Yeni Osmanlılar ve Cumhuriyete İlişkin Görüşleri.....	138
3.2. Türkiye’de Cumhuriyetçilik ve Cumhuriyet Rejimi	144
3.2.1. İkinci Meşrutiyet’ten, Cumhuriyet’e Düşünsel ve İdeolojik Tartışmalar... 144	
3.2.2. Türkiye’deki Cumhuriyet Deneyimi	154
3.2.2.1. Meclis Hükümeti Deneyimi: Ulusal Egemenlik Nosyonunun Kabulü (1920-1924).....	155
3.2.2.2. Tek Parti Deneyimi: Rejimi Kurumsallaştırma Çabaları (1924-1950) 162	
3.2.2.2.1. Rejimin Kurumsallaşmasına İlişkin Yapılan İcraatlar ve Yeni Yapıda Atatürk’ün Belirleyiciliği	162
3.2.2.2.2. Tek Parti Dönemindeki İktisadi ve Sosyal Dönüşüm Çabaları	172
3.2.2.2.3. Rejimin Temellendirilmesinde Kadro Dergisi/Hareketi’nin Önemi.....	174
3.2.2.2.4. Tek Parti Dönemi’nin “Cumhuriyetçilik” Anlayışı Üzerine Yaşanan Tartışmalar ve Eleştiriler.....	178
3.2.2.3. 1950 Sonrası Çok Parti Deneyimi: Rejimin Liberalleşme Çabaları....	181
3.2.2.3.1. 1961 Anayasası Dönemi: Siyasal “Çoğulculuk” Arayışları.....	185
3.2.2.3.2. Yön Dergisi/Hareketi ve “Yeni Devletçilik”.....	189
3.2.2.3.3. 1982 Anayasası Dönemi: Ekonomik Liberalizasyonun Demokrasiye Etkileri	192

BÖLÜM 4. FRANSIZ VE TÜRK CUMHURİYETÇİLİKLERİ ÜZERİNE GÜNCEL TARTIŞMALAR: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ.. 197

4.1. Günümüzde Fransız Cumhuriyetçiliğinin Görünümü: Yurttaşlığın Yeniden Değerlendirilmesi	199
4.1.1. Fransa’da “Evrensel Yurttaşlık” Anlayışı Çerçevesindeki Tartışmalar	201
4.1.2. Laiklik Tartışmaları ve Kamusal Alanda Dinin Yeri	205
4.1.3. “Yeni Cumhuriyetçilik” Tartışmaları.....	209
4.1.4. Fransız Cumhuriyetçiliğinin Tartışılmasında AB’nin Rolü.....	214
4.2. Günümüz Türkiye’inde Cumhuriyetçilik Tartışmaları	220
4.2.1. Rejim İçerisinde Demokrasinin Yeri ve Sivil Toplum Tartışmaları	220
4.2.2. “İkinci Cumhuriyet” Tartışmaları	225
4.2.3. Cumhuriyet Rejiminin Laiklik Anlayışı: Eleştiriler ve Tartışmalar.....	229
4.2.4. Rejiminin Demokratikleşme Çabalarında AB’nin Etkileri.....	234
4.3. Fransız Cumhuriyetçiliği Ekseninde, Türk Cumhuriyetçiliği Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz.....	239
4.3.1. Kültürel ve Düşünsel Altyapı Yönünden Karşılaştırma	240
4.3.2. İdeolojik ve Siyasal Yönden Karşılaştırma.....	249
4.3.3. Toplumsal ve Ekonomik Yönden Karşılaştırma	258

4.3.4. İdari ve Hukuki Yönden Karşılaştırma.....	264
SONUÇ	270
KAYNAKLAR	280
ÖZGEÇMİŞ	310

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MP	: Millet Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Asamblesi
RP	: Refah Partisi
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Fransa’da Sekülerleşmeye Yönelik Çıkan Önemli Yasalar (1881-1889) 107

ÖZET

SAÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tez Özeti

Tezin Başlığı: Cumhuriyetçiliğin Dönüşümü: Fransa ve Türkiye Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz	
Tezin Yazarı: Fikret ÇELİK	Danışman: Doç. Dr. Burhanettin DURAN
Kabul Tarihi: 05.03.2010	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 310 sayfa (tez)
Anabilimdalı: Kamu Yönetimi	Bilim Dalı : ---
<p>Cumhuriyet rejimi, geçmişi Roma dönemine kadar uzanan, Rönesans Avrupa'sında bazı şehir devletlerinde görülen ve "Aydınlanma" ile birlikte "halk"ı öne çıkartan bir yönetim formuna ulaşarak günümüze kadar intikal eden bir devlet şekli olarak ifade edilebilir. Rejimin, modern anlamda ilk olarak Fransız Devrimi'nden sonra kurulan "Fransa Cumhuriyeti"nde kendini hissettirdiği ve bu tarihten itibaren de önemli bir teorik tartışma konusu olduğu görülmektedir. Nitekim bu aşamadan itibaren "halk egemenliği" ve "monarşi karşıtlığı" ana temalarına sahip olan ve bir ideoloji haline getirilmeye çalışılan "cumhuriyetçilik" düşüncesi söz konusudur. Düşünce, özellikle XX. yüzyılda ulus-devlet süreçlerini yaşayan toplumların dikkatini çekmiş, pozitivistimin de etkisiyle "evrensel yurttaşlık", "laiklik", "eşitlik", "genel irade" ve "özgürlük" gibi olgular ön plana alınarak, siyaset felsefesinin bir konusu haline gelmiştir. Ancak cumhuriyetçiliğin bugün hala net bir felsefi yapıya ulaşamadığı belirtilmelidir. Bunda liberal ve kolektivist ideolojilerin cumhuriyetçilik düşüncesine yönelttikleri yoğun eleştirilerin de katkısından bahsedilebilir.</p> <p>Daha çok felsefi yaklaşımlara konu olan cumhuriyet düşüncesini, Fransız Devrimden sonra yaşanan beş cumhuriyet deneyiminden hareketle somut olarak analiz etmek de mümkündür. Tarihsel sürece bakıldığında Fransa'daki cumhuriyetlerin bazı kırılmalar yaşamakla beraber mevcudiyetini dünyadaki düşünsel gelişmelerle ve belli dönemlerde yaşadığı düşünsel ve eylemsel dönüşümlerle korumayı başardığı görülmektedir. Bugün de Fransa "demokrasi" minvalinde, cumhuriyeti nasıl sağlıklı bir şekilde sürdürebileceğini tartışmaktadır. Yine Fransa eksenli tarihsel süreçten hareketle bir başka sonuç olarak, cumhuriyet rejiminin, "istikrar" ve "yurttaş hakları" konusunda bazı sıkıntılar içerdiği görülmektedir.</p> <p>XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı "bürokratları"na "devleti kurtarma" güdüsüyle ciddi bir Batılılaşma ve modernleşme süreci yaşayan Türkiye'de cumhuriyetçiliğin daha çok "yurttaşlık", "halk egemenliği" ve "demokrasi" minvalindeki tartışmalarla birlikte ele alındığı görülmektedir. Bu dönemin elitleri, yeni devleti bir cumhuriyet rejimi olarak tasarlamış, topluma Fransız cumhuriyetçiliğinin "pozitivist" ve "ulus inşası" anlayışları çerçevesinde yaklaşmıştır. Bu hususun, zamanla bir toplum inşası projesine dönüştüğü ve ülkede yaşanan siyasal, sosyal ve ideolojik tartışmaların kaynakları arasında olduğu söylenebilir. Türkiye'deki cumhuriyet rejimi, Fransa'nın aksine istikrarlı bir seyir izlese de toplumsal sorunların çözümünde ciddi sorunlar yaşayarak günümüze ulaşmıştır. İki ülke cumhuriyetçilikleri karşılaştırıldığında ideolojik görüşlerdeki paralelliklere rağmen özellikle düşünsel ve kültürel altyapı farklılıklarından dolayı bazı ayrılıklar bulunmaktadır. Sözgelimi Fransa, rejimin topluma kabul ettirilmesinde zaman zaman pragmatist davranmış, Türkiye'de ise rejimin toplum tarafından "içselleştirilmesi" yönünde önemli sorunlar yaşanmıştır. Bu nedenle Türkiye, Fransız cumhuriyetçiliğini hem yönetim şekli, hem de felsefi yönden "model" olarak alsa da uygulamada ve topluma bunu kabul ettirme yönünde bazı sıkıntılar yaşamıştır. Sonuç olarak, cumhuriyetçilik günümüze kadar yaşadığı dönüşümlerle birlikte, iki ülkede de "demokrasi" minvalinde olumlu veya olumsuz değerlendirilmelerle ele alınan bir anlayış olarak görülmektedir.</p>	
Anahtar kelimeler: Cumhuriyetçilik, Fransa, Yurttaşlık, Halk Egemenliği, Pozitivizm.	

SUMMARY

Sakarya University Institute of Social Sciences

Abstract of PhD Thesis

Title of the Thesis: The Transformation of Republicanism: A Comparative Analysis of the France and Turkey	
Author: Fikret ÇELİK	Supervisor: Associate Prof. Burhanettin DURAN
Date: 05.03.2010	Nu. Of pages: vii (pre text) + 310 pages (main body)
Department: Public Administration	Subfield: ---
<p>The republican regime could be defined as a state form, which dates back to ancient Roman times, and present in some city states in Renaissance Europe, that survived to modern times transforming itself into a new form of governance, putting “the people” in the first place with the rise of the Enlightenment. The regime actually became influential in its actual sense firstly in the French Republic which was established after the French Revolution and evolved into a significant theoretical discussion from that point onwards. As a matter of fact, from this period onwards, there is the rise of the “republican” thought which is focused on the main themes of “popular sovereignty” and “antagonism of monarchy” and it was tried to be developed into an ideology. This thought had especially attracted attention of the societies that underwent processes of building nation-states in the 20th century, and, with the influence of positivism, it became a subject of political philosophy bringing to the forefront the concepts such as “universal citizenship”, “secularism”, “equality”, “general will” and “freedom”. However, it should be underlined that republicanism has not yet developed into a clear philosophical structure. At this point it can be mentioned that the heavy criticism of collectivist and liberal ideologies against the republican thought have contributed to this situation.</p> <p>It is possible to analyze republican thought, which is often at stake of philosophical approaches, concretely from the viewpoint of the five republican experiences following the French Revolution. When the historical process is considered, it is seen that even though the republics in France had some breakups, it managed to maintain its presence with the intellectual developments in the world and the periodic intellectual and imperative transformations. Today France is still discussing the way in which the republic could be sustained vigorously resting in the manner of “democracy”. Once again from the point of view of France-oriented historical process, another consequence is that republican regime involves some problems in terms of “stability” and “citizen rights”.</p> <p>Having faced a momentous movement towards Westernization and modernization since the beginning of the 19th century initiated by the Ottoman “bureaucrats” to “save the state”, Turkey is seen to have considered republicanism often in line with the discussions about “citizenship”, “popular sovereignty” and “democracy”. The elites of this period planned to proclaim the new state a republic, and approached the society within the “positivist” and “nation building” understanding of French republicanism. It could be stated that this issue in time became a nation building project and one of the focal points of the political, social and ideological discussions in the country. Although the republican regime in Turkey, in contrast with France, had a stable trajectory, it endured until today with crucial obstacles in solving societal problems. When the republicanism prominent in these countries is compared, despite the ideological similarities, there are visible distinctions in terms of intellectual and cultural infrastructure. For instance, France behaved pragmatist in imposing the regime to the society, whereas in Turkey there had been severe problems in “internalizing” the regime by the society. Hence, although Turkey has adopted French republicanism as a model of both an administration form and philosophy, certain difficulties have been experienced in the practice and imposing on the society. Finally, it is seen that republicanism, with all the transformations it has undergone over the years, is an understanding fostered in both countries accompanied by positive and negative evaluations in terms of democracy.</p>	
Keywords: Republicanism, France, Citizenship, Popular Sovereignty, Positivism.	

GİRİŞ

Tezin Amacı

Siyasal ve sosyal bilimler alanında bir çok kavramın içeriğine ilişkin hala üzerinde uzlaşamayan noktalar bulunmaktadır. Bu kavramlardan biri olduğu görülen “cumhuriyet” konusunda da halen özüne ilişkin olarak mutabakat sağlanmış bir görüş yoktur. Cumhuriyet kavramı, İlk çağ düşünürlerine göre zaman zaman devleti karşılar tarzda *res publica* şeklinde, bir yönetim biçimi olarak, halkın yönetimi, “ortak iyi”nin tezahürü ve monarşi karşıtlığıyla anılmıştır. Cumhuriyet, modern anlamıyla halk egemenliğinin kabulü ile haklar ve sorumluluklar üzerinden yurttaşlığın vurgulanması amacıyla çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Bazen “demokrasi”yle eş anlamlıymış gibi de kullanılan cumhuriyet, birbirine yakın gibi görünen bir çok kavramı içeren ve içeriğini aşar boyutta “kapsamlı” bir anlayışın sonucu olarak günümüze kadar ulaşmıştır (Miller vd. 1994: 141-142; Skinner, 1993b: 303; Goyard- Fabre, 2003: 176-177).

Buna bağlı olarak cumhuriyetin siyaset felsefesi alanında ele alınmasında kullanılan “cumhuriyetçilik” oldukça “kapsayıcı” bir olgudur (Goyard-Fabre, 2003: 175). Tekçi devlet anlayışı, homojen toplum, tahakkümsüz özgürlük (Pettit, 1998), halk egemenliğinin tekil anlamda genel irade ile güçlendirilmesi, evrensel eşitlik, devrimcilik, Jakobenzim gibi anlamları içinde barındıran cumhuriyetçilik, XIX. yüzyılda teorik altyapısı şekillenen ulus-devlet düşüncesi içerisinde Fransa’da yaşanan cumhuriyet deneyimleriyle birlikte bir değerlendirme konusu haline getirilebilmiştir.

Bu şekilde ele alınmaya çalışılan cumhuriyetçilik, XX. yüzyılda bağımsızlığını yeni kazanan ulusların parlamenter yönetime verdikleri önemle güçlenmiştir. Bu şekilde değerlendirmelerin konusu yapılan cumhuriyetçilik, günümüzde ise daha ziyade milliyetçilikle yoğrulmuş “yurttaşlık vurgusu” ve “vatana sadakatle” birlikte ele alınan “bir devlete ve ülkeye olan aidiyet duygusu”nun açıklanmasını ifade etmektedir (Viroli, 1997: 11-16).

Bu handikaplarına rağmen siyaset felsefesi içerisinde, özellikle “özgürlük” düşüncesinin gelişmesine yönelik olan Anglosakson demokrasi geleneğine karşılık Fransız düşüncesinin de bir “cumhuriyet geleneği” oluşturma isteği göze çarpmaktadır. Ancak cumhuriyetçiliğin teorik anlamda temel argümanlarından biri olan özgürlük düşüncesi,

fikri bir sistem olarak ontolojik anlamda “liberalizm” ve “sosyalizm” ideolojileriyle temellendirilmiştir. Bu da cumhuriyetçiliğin, tarihsel ve felsefi olarak “konjonktürel” değişimlere açık bir yapıda ele alınmasına neden olmuştur.

Kendine özgü ideolojik bir düşünce kalıbı olma yolunda büyük sıkıntılar içerdiği görülen cumhuriyetçilik, Fransız Devrimi sonrasında mevcut yönetim biçimleri için “modern” bir sistem olarak ortaya çıkmıştır. Bir yönetim şekli olarak cumhuriyetçiliğin dünyadaki en ciddi “modeli” konumundaki Fransa Cumhuriyetleri’nin geçirmiş olduğu dönüşümler bu süreçte etkili olmuştur (Nicolet, 1994: 480). Modern anlamda Fransız cumhuriyetçiliği haricinde Anglosakson felsefesi içinde gelişen bir “cumhuriyetçilik”ten de bahsedilebilmektedir. Ancak bu gelenek, çoğulcu demokrasiyi ısrarla vurgulaması ve “bireye” atfettiği önemle, Fransız tipi “tekçi” ve “devletçi” cumhuriyetçilikten farklı bir seyirde gelişimini sürdürmüştür.

XX. yüzyılda Türkiye’nin de içinde bulunduğu birçok ulus-devlet Kıta Avrupa’sı geleneği dâhilindeki Fransız cumhuriyetçiliğinden etkilenmiştir. “Halk egemenliği”, “evrensel yurttaşlık”, “tekçi devlet anlayışı” ve “laiklik” bu geleneğin önemli argümanlarıdır. Bu argümanlara rağmen, Fransız cumhuriyetçiliğinin ne Fransa, ne de onu “taklit” eden ülkelerde sağlıklı ve tamamen halkı referans alan yönetim anlayışları üretmediği görülmektedir. Çünkü bu nosyona göre kurulan bir çok devlet, Fransa’yla birlikte “demokrasi” ve “yurttaş hakları” adına büyük problemlerle uğraşmaktadır. Çünkü Fransız cumhuriyetçi yönetim anlayışı, uygulamalarıyla “tepeden inme” ve toplumu baştan inşa edici bir yönde gelişmiş ve “pozitivist anlayış” çerçevesinde dini kurumlara devletin müdahalesine kadar işi götürmüştür. Bu da cumhuriyetçiliğin özellikle Fransız ve Türk toplumlarında “özümsemesini” zorlaştırmıştır.

Bu argümanlarla ele alındığı zaman üzerinde anlamlı eleştirilere gidilebilen cumhuriyetçilik adına, Fransa özelinde ve onu “model” olarak almış olan Türkiye üstünden bir inceleme yapılabileceği görülmektedir. Bu bağlamda iki ülke rejimleri, “demokrasiyi yerleştirme ve yaşatma” adına ciddi eleştirilere ihtiyaç duymaktadır. Tezin “ana hipotezi” bu sorundur. Tezde Fransız cumhuriyetçiliği minvalinde ele alınan tüm konular, bu hipotez çerçevesinde ve “eleştirel” bir tarzda ele alınmıştır.

Fransız cumhuriyetçiliğinin, günümüze kadar geçirmiş olduğu “dönüşümler”in de bu ana hipotez çerçevesinde değerlendirilebileceği görülmektedir. Tezin bir sonuca

ulaşabilmesi için Fransız cumhuriyetçiliğiyle, Türk cumhuriyetçiliğine ilişkin olarak bu ana hipotezi güçlendirebilmek adına dokuz alt hipotez geliştirilmiştir:

-Fransız cumhuriyetçiliği, genel olarak İlkçağ Stoa düşüncesi ile Roma yurttaşlık anlayışından aldığı topluma, bireye “ödev” ve “sorumluluk” yükleyen görüşlerin etkisinde kalmıştır.

-Cumhuriyetçiliğin yine İlkçağ düşüncesinden aldığı ahlaki “*virtue* (erdem)” kavramından geliştirdiği “*civic virtue* (ortak iyi)” düşüncesi, Fransız cumhuriyetçiliği için diğer felsefi gelenekler karşısında ayırt edici bir özellik haline gelememiştir.

-Cumhuriyetçiliğin toplumun ruhunu okşayan söyleysel ve teorik yaklaşımlarıyla, Fransız ve Türk cumhuriyet rejimlerinin uygulamalarında ciddi bir uyumsuzluk mevcuttur.

-Fransız özelinde cumhuriyet bir rejim olarak istikrar sorunu yaşamaktadır ve bu sorunun çözülmesine yönelik cumhuriyetçilik içerisinde ele alınan girişimler genelde başarısızdır.

-Fransız cumhuriyetçiliği, “evrensel olma”, “Jakobenizm” ve “toplumun inşa edilerek aydınlanabileceği” görüşünden uzunca süre sıyrılamamıştır. Bu görüşlerle düşünceleri şekillenen cumhuriyetçi aydın zümre, toplumun istek ve taleplerini bu argümanlarla değerlendirmiştir. Bu nedenle de Fransız ve Türk cumhuriyet rejimlerinde devlet ile toplum arasında kamusal alanın kullanımı hususunda sürekli bir “gerilim” yaşanmaktadır.

-Fransa ve Türkiye’deki cumhuriyetçi yönetimler, devleti toplum nezdinde oldukça güçlendirmiş ve devletin yetkileri bu rejimin yürütüldüğü ülkelerde oldukça artmıştır.

-Demokrasi dahilinde gelişmesi umulan “çok partili siyasal sistem” Fransız cumhuriyetçiliği içinde büyük sıkıntılar yaşamaktadır ve rejimde yapısal olarak “çoğulcu” bir toplum anlayışına karşı direnç mevcuttur.

-Fransız tipi cumhuriyet rejimi, “demokrasi” yerine “bürokrasi”yi güçlendirmiştir. Bu rejimde bürokratlar toplumun en etkili grubu olmuştur. Bu durum Türkiye adına daha barizdir ve rejimin demokrasi yönünde dönüşmesi önündeki engellerden biridir.

-Fransız tipi cumhuriyet rejimi, “merkezi devlet”, “homojen toplum” ve “laiklik”in yerleştirilebilmesi için tüm mesaisini harcamakta, ancak toplumun neo-liberalizm, küreselleşme, yerelleşme ve çoğulculuk gibi nedenlerle artan kültürel ve siyasi dönüşüm isteklerine karşı ya direnmekte, ya da yapılacak idari ve hukuki düzenlemeler için ağır hareket etmektedir.

Tezde Fransız cumhuriyetçiliğinin sorunlarının tespiti amacıyla üretilen bu hipotezleri doğrulayabilmek için Fransız ve Türk cumhuriyetçiliğini şekillendiren düşüncelerin kökenlerine yönelik bazı ideolojik ve siyasi analizler yapılmıştır. Bu analizler sonucunda da ülkelerin kendilerine özgü kültürel, düşünsel, toplumsal ve siyasi farklılıklarının ortaya çıkartılarak belli yönlerden “karşılaştırılabilirliği” de amaçlanmaktadır. Çünkü “evrensel” olduğu iddiasındaki cumhuriyetçilik düşüncesinin ülkelerin değişen koşullarına karşı sorunları çözme yeteneği çalışmanın bir sonuca ulaştırılabilmesi adına önemlidir. Böylece cumhuriyetçiliğin aynı algılandığına inanılan iki ülke arasındaki temel farklılıkların ortaya çıkartılabilmesi umulmaktadır.

Çalışma alanı olarak cumhuriyetçiliğin seçilmesinin bir diğer sebebi de daha önce bir çok çalışmada “spesifik” olarak ele alınan Türkiye’deki cumhuriyetçilik tartışmalarının ele alınmasında akademik olarak önemli eksikliklerin bulunmasıdır. Türkiye’de üniversitelerin sosyal bilimler bölümlerinde ve doktora tezi düzeyinde bu konulara ilişkin bazı çalışmalar mevcuttur. Ancak bu çalışmaların hiçbirinde Fransız cumhuriyetçiliği geniş olarak incelenmemiş ve bu nedenle de Türk cumhuriyetçiliğiyle de bir karşılaştırmaya gidilmemiştir. Yapılan bu çalışmada Fransa ve Türkiye örneklerinden hareketle, cumhuriyetçiliğin “eleştiriye açık olduğu” ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu eleştirel bakış açısı, Fransa ile Türkiye’nin cumhuriyet kurguları açısından demokrasiye ne kadar uygun olduklarının görülebilmesi adına önemlidir.

Tezin Önemi

Yapılan çalışmada, Türkiye’nin mevcut siyasi rejim yapısını ve hâkim düşünce iklimini uzunca süre etkileyen Fransız düşüncesi ile cumhuriyetçi birikiminin, tarihsel, sosyal, siyasi ve ideolojik alt yapısı geniş olarak incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma, akademik anlamda Fransa’daki cumhuriyetçilik düşüncesi, cumhuriyet deneyimleri ve bu konudaki güncel tartışmalar ile iki ülkenin cumhuriyetçi değerler üzerinden

karşılaştırılması bütüncül olarak Türkiye’de bir doktora konusu edilmesi adına bir “ilk”tir.

Türkiye’de özellikle Fransız cumhuriyetçilik ideolojisinin karşılaştırmalı ve teorik anlamda irdelenmemesinin oluşturduğu boşluk bu çalışma ile doldurulmaya çalışılacaktır. Çünkü Türkiye’de cumhuriyetçilik düşüncesi, zaman zaman çağdaşlaşma, demokrasinin sağlanması, liberal görüşlerin ifadesi, “sosyal laik hukuk devleti” ilkesinin ideolojik anlamdaki yansıması olarak görülebilmektedir. Bu nedenle çalışma, cumhuriyetçiliğin eleştiriye açık yönlerinin ortaya çıkartılması ve Türk cumhuriyetçiliğinin kendine özgü özelliklerini ortaya koyabilirse önemli bir işlevi yerine getirmiş olacaktır.

Tezin Kapsamı ve İçeriği

Tez dört bölümden oluşmaktadır. Tezin ilk bölümü, “cumhuriyet” ve “cumhuriyetçilik” kavramlarının bir analizini içermiştir. Ayrıca Roma döneminden Aydınlanma dönemine kadar olgunun geçirmiş olduğu düşünsel, kültürel, yönetsel, ideolojik ve siyasal gelişmeler “tarihsel” ve “felsefi” bakış açılarıyla (Cicero, Machiavelli, Rousseau, Harrington ve Pocock’un görüşleri ağırlıklı olarak) ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bu bölüm, cumhuriyetçiliğin iki ana eksenini olan “Atlantik” (ayrıntılı olarak) ve “Kıta Avrupa’sı” ayrımının değerlendirilmesiyle sonuçlandırılmıştır.

Çalışmanın “ikinci bölüm”ünde, Kıta Avrupa’sı cumhuriyetçiliğinin modeli olarak kabul edilen Fransız cumhuriyetçiliği ile cumhuriyet rejimi denemeleri ele alınmaktadır. Çalışmanın konusu adına, Fransa’daki düşünsel tarihi gelişim sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda irdelenmektedir. Ardından bu cumhuriyetçilik düşüncesinin evrimine sebep olan beş cumhuriyet deneyimi ele alınacaktır. Bu bölümde, Türkiye’nin düşünsel ve ideolojik anlamda büyük oranda etkilendiği I. ve III. Cumhuriyet dönemleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca bu deneyimlerin incelenmesi, Türk devletinin felsefi alt yapısının ortaya konması ve çalışmanın son bölümündeki “karşılaştırma”ya zemin hazırlanması adına çok önemlidir.

Çalışmanın “üçüncü bölümü”nde ise Türk cumhuriyetçiliği ve cumhuriyet deneyimi geniş bir perspektiften, karşılaştırmalı bir teze uygun olarak, “ikinci bölüme” paralel bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bölüme, ikinci bölümde olduğu gibi ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda düşünsel tarihi gelişimi incelenmiştir. Türkiye’nin cumhuriyet

deneyimi üç ayrı döneme bölünerek analiz edilmiştir. Bu dönemlerden, günümüze miras kalan siyasal, ideolojik ve sosyal argümanların oluştuğu kabul edilen “Tek Parti” dönemi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu döneme ilişkin değerlendirmeler, günümüzdeki bir çok düşünsel ve ideolojik sorun alanının ortaya çıkartılması açısından da önemlidir.

Tezin “dördüncü bölümü”nde de iki ülkedeki cumhuriyetçilik anlayışlarını günümüzde etkileyen sorunlar alt başlıklar halinde gözden geçirilecek ve iki anlayışın geniş bir şekilde karşılaştırılmasına bu bölümün sonunda yer verilmiştir. Cumhuriyetçiliğin yapısal sorunlarından kaynaklı olduğuna inanılan güncel siyasal, sosyal, ekonomik ve ideolojik sorunların, Fransa ve Türkiye’deki görünümleri yurttaşlık, demokrasi, laiklik ve Avrupa Birliği gibi olgular ekseninde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelere paralel olarak ve tarihsel perspektifle güçlendirilerek, Türk cumhuriyetçiliği ve cumhuriyet rejimi, düşünsel, kültürel, siyasal, ideolojik, sosyo-ekonomik, idari ve hukuki yönden çalışmanın “ana nüvesi” olarak görülen Fransız cumhuriyetliği ekseninde “karşılaştırmalı” bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Tez genel olarak “Fransız cumhuriyetçiliği”nin tarihsel, felsefi ve sosyal olguları üzerinden değerlendirilecektir. Diğer cumhuriyetçilik anlayışları, düşünsel kavramlar, düşünürler ile farklı ideolojik gelenekler yeri geldikçe metin içinde veya açıklama notlarıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tezin Yöntemi

Tezde genel olarak “literatür taraması” yöntemi kullanılmıştır. Tez, felsefi bir düşüncenin analizi ile tarihsel süreçte geçirmiş olduğu evrelerin ele alınmasını içerdiğinden dolayı bu yöntem uygun bulunmuştur. Ele alınan eserlerin incelenmesinde de büyük oranda “içerik analizi” yöntemi kullanılmıştır. Tezde üzerinde durulan dönemlerde yaşayan düşünürlerin, yazarların ve incelenen düşüncenin yönetsel olarak pratik uygulanmasını gerçekleştirdikleri faaliyetlerle etkileyen devlet adamlarının, düşünürlerin ve aydınların görüşlerinin ele alındığı birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır.

BÖLÜM 1: CUMHURİYETÇİLİK VE CUMHURİYETÇİLİĞİN TARİHSEL ARKA PLANI

Cumhuriyet kavramı, kavramsal çerçevede ele alındığında genel olarak bir “yönetim geleneğini” ve XX. yüzyıldan itibaren yapılan tanımlamalarda da ulus-devlet oluşumlarını destekler tarzda halk egemenliğini sağlayan yönetim biçimi olarak ele alınmıştır. Ancak cumhuriyet bir yönetim biçimi olarak, özellikle Aydınlanma Çağı’na kadarki süreçte aristokratların kral karşısında elde ettikleri kazanımlar ile yönetim içerisinde etkinliklerini güçlendirmelerine dayandırılmıştır. Ancak aristokratlar, devletin “istikrarlı bir şekilde devamı” için toplumun diğer kesimlerinin de sistem içinde belli karar mekanizmalarında yer almalarının gerekliliğini düşünmüşlerdir. Bundan sonra cumhuriyet, toplumun diğer unsurlarının da devlette temsilini sağlayan ve siyasal anlamda ahlaki unsurlara dayanan bir “karma rejim” olarak ele alınmaya başlanmıştır.

İlkçağ’da Yunan medeniyeti, “seçkinlerden” oluşan toplumlarında uygulamaya çalıştıkları “polis”in yönetimini içeren “doğrudan demokrasi” anlayışını kabul etmişlerdir. Yunanlıların bu anlayışına karşı evrenselliği vaaz eden Stoa düşüncesinden büyük oranda etkilenen Romalılar ise daha ziyade “aristokratların” temsiline dayandırılan ve sonra toplumun diğer kesimlerinin de belli şekillerde yönetim içinde yer aldıkları çift meclisli bir “parlamentar” rejimi devletin istikrarı için uygulamaya çalışmışlardır.

Roma’nın bu “karma” yönetim anlayışı, “cumhuriyet rejimi”nin modern anlamda teorik olarak kullanılmasında önemlidir. Ancak Roma cumhuriyetçiliği, vatanına bağlı ve toplum için büyük sorumlulukları olan bir “yurttaş anlayışı” geliştirmiştir. Bu düşünce teoride “hak” ve “sorumluluk” ağırlıklı bir yurttaş profilini, pratikte ise sadece vatana hizmet etme ve devletin istikrarını sağlayan bir olgu olarak “araçsal bir yurttaş” anlayışının doğması gibi bir sonucu doğurmuştur.

Aydınlanma’ya kadar ele alınan cumhuriyetçilik tartışmaları, hep bu boyutta ele alınmış ve toplumun, devletin istikrarında bir “araç” olarak görüldüğü düşüncesi büyük oranda siyaset felsefesi içinde işlenmiştir. Aydınlanma’yla birlikte bu anlayıştan sıyrılmaya çalışan Anglo-sakson kültürü yurttaşı, hakları ve güvenlik içinde yaşaması gereken bir “birey” anlayışıyla yeniden değerlendirmiştir. Bu gelenek demokrasinin “çoğulcu”

bakış açısıyla da kamusal alanı, “uzlaşma” sahasının en önemli aktörü olarak tekrardan ele almıştır. Aynı dönemde Kıta Avrupa’sı düşüncesi ise Aydınlanma’nın katı “liberal” değerlendirmeleri ve Neo-Stoacı düşüncelerin etkisiyle yurttaşı, geleneksel tüm değerleri yıkması gereken ve “aklı” ön plana çıkartarak kendisini yeniden tanımlayacak, topluma “faydalı” bir birey olarak yeniden ele almıştır.

Bu düşünce geleneklerinin ikisi de Cicero ve Machiavelli geleneğinden etkilenmiştir. Ancak Anglosakson geleneği toplumu, geleneksel ve modern anlamdaki tüm değerleriyle “evrimci” bir tarzda uzlaştırmaya çalışan, bireyin haklarını güçlü vurgularla değerlendiren, “ekonomik özgürlüğü” öne çıkartan bir siyasal düzen kurmayı amaçlamıştır. Bu anlayışın özellikle Cicero ve Machiavelli’den toplumun hoşnutluğunun kazanılması ve istikrarlı bir toplumsal düzenin sağlanması adına etkilendiği doğru olmakla birlikte, bu düşünürleri bir çok yönden değerlendirme konusu yapmadıkları da bir gerçektir.

Fransız ağırlıklı Kıta Avrupa’sı geleneği ise Rousseau’nun teorik etkileriyle -Ortaçağ ve Aydınlanma’ya kadar olan dönemi kısmen yadsıyarak-, Roma dönemine yaptığı büyük atıfla, geleneksel toplumsal sınıfları reddetmiştir. Bu temel üzerinde oluşan Fransız düşüncesi, modern anlamda cumhuriyetçiliğin tartışmalı bir yönetim geleneği olmasına neden olmuştur. Bu cumhuriyetçiliğin özellikleri, devleti “merkezi” anlamda güçlendiren, fakat geleneksel değerlerin yıkılmasını vaaz eden “devrimci” ve “inşacı” bir tarzda “tarihten kopuşu” simgeleyen “halk egemenliği” görüşüdür. Bu anlayışın gelişmesinde kullanılan argümanlar, Cicero’nun ve Machiavelli’nin hoşnutsuz toplumun başındaki idareciye isyan hakkını vaaz eden geleneksel cumhuriyetçi düşünce kalıplarının bir sonucu olarak sunularak “meşrulaştırılmaya” çalışılmıştır.

Bu bölümde Fransız cumhuriyetçiliğinin “yurttaş anlayışının” şekillenmesi, tarihsel ve felsefi olarak cumhuriyetçilik düşüncesi içinde irdelenmeye çalışılmıştır. Bu tarihsel ve felsefi temel Roma Yurttaşlığı ile cumhuriyetçilik adına görüşleri önemsenen Stoacılık, Cicero, Machiavelli ile Rousseau üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Daha sonra da konumuz dışında kaldığı için bir daha ele alınmayacak olan Atlantik cumhuriyetçi anlayışı, Anglosakson temellerinin anlaşılabilmesi için “Harrington”, pratik yönden analiz edilebilmesi amacıyla “Federalist” ile günümüzde tekrar tartışma konusu edilmesi adına da “Pocock”un görüşleri ekseninde geniş olarak analiz edilmeye

çalışılacaktır. Bölüm bir sonraki bölümde geniş olarak tarihsel, felsefi ve sosyal yönlerden ele alınacak olan Fransız Cumhuriyet deneyimlerinin tezimiz adına düşünsel olarak temellendirilebilmesi için Kıta Avrupa'sı cumhuriyetçi geleneğinin tematik bir analiziyle bitirilecektir.

1.1. Cumhuriyet ve Cumhuriyetçilik (Tanım ve Kavramsal Çerçeve)

Cumhuriyet ve cumhuriyetçilik kavramlarının tarihsel süreçte ele alınış biçimi, kendileri dışındaki siyasal ve sosyal etkenlerle şekillenmiştir. Özellikle modern dönemde bir rejim olarak cumhuriyet kavramından ziyade, cumhuriyetçilik kavramının içinin doldurulabilmesi için büyük bir çaba harcanmıştır. Bu dönemdeki çabaların genel olarak cumhuriyetçiliğin bir “ideoloji” olması adına yapıldığı görülmektedir.

Bu bağlamda ele alınması gereken “cumhuriyet” kavramı, tarihsel süreç içerisindeki gelişimini ideolojik dönüşümlerle sağlamış terimlerden biridir. Cumhuriyet, temel olarak “insan toplumlarının siyasal biçimini” karakterize eden bir anlayışın ürünü olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla da cumhuriyet, özü itibarıyla insan toplulukları için “devlet”i karşılar nitelikte görülmüştür. Bu haliyle de insan yaşamının “özel” alanına bağlı her şeyden “ilkesel” olarak ayrı bir şekilde düşünülmüştür. Bu şekliyle “toplumsal olanı” ve “kamusal olanı” ifade eden cumhuriyetin, konu olduğu dönüşümler içerisinde siyasal bir rejimi, siyaset biçimini, zaman zaman bir ideolojiyi, son olarak da siyasal bir programı, projeyi karşılamaktadır (Goyard-Fabre, 2003: 172-173).

Cumhuriyete ilişkin olarak XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra incelenen bir çok felsefe, siyaset, toplum ve siyasal düşünceler sözlüklerinde ise cumhuriyete ilişkin tanımlamaların, farklı zamanlarda dile getirilmiş olmasına ve farklı düşünce kalıpları içermesine rağmen birbirine benzediği görülmüştür.

Bazı eserlerde cumhuriyet, “devletin krallar, aristokratik oligarşiler veya partilerin değil, faal yurttaşların yönetimi olduğu ... yurttaşların, birbirlerine eşitler olarak muamele ettiği ... her şeyin kamunun ilgisine açık olduğu (yönetim şekli)” (Outhwaite, 2008: 126), “erişkin yurttaşların genelinin, politikaları ve yasaları seçtikleri memurlar ve temsilciler aracılığıyla belirledikleri hükümet biçimi ...” (Smith-Zurcher; 1958: 327), “devletin en yüksek organlarını anayasa ile belirlenmiş bir düzene göre ve yine anayasa

ile belirlenmiş bir süre için seçilen temsilcilerin oluşturduğu yönetim biçimi” (Aşukin vd., 1979: 50) şeklinde tanımlanmıştır.

Cumhuriyet bazı çalışmalarda da “yurttaş gücünün seçimlerde yer aldığı bir hükümet şekli ve bu hükümetin halka sorumlu olan seçilmiş temsilciler tarafından yürütüldüğü bir yönetim ...” (Plano vd., 1973: 326) ile “Bazı seçim süreci formları doğrultusunda halkın temsilcileriyle büyük bir kısmının üzerinde uzlaştığı, fakat bir monarkın olmadığı ... hükümet biçimi” (Gould-Kolb, 1964: 594) gibi birbirlerine yakın ifadelerle tanımlanmıştır. Bu tanımlamalarda genel olarak, “yurttaşın hakları”, “siyasal katılım”, “monarşi karşıtlığı”, “anayasal üstünlük”, “temsil” ve “halk” kavramlarına büyük bir atıf vardır.

Cumhuriyet kavramı *Random House Webster's College Dictionary*'de de “oy kullanmaya hak kazanmış yurttaşlarda bulunan yüksek gücün kullanılabilirdiği, yurttaşlarca doğrudan veya dolaylı seçilen temsilciler tarafından yönetilen bir devlet şekli” ve ikinci olarak da “devletin başının bir monark olmadığı” şeklinde tanımlanmıştır (1991: 1144).

Aynı çalışmalarda, demokrasi ile cumhuriyet ilişkisine de değinilmiştir. Cumhuriyet uzunca bir süre demokrasiyle eşit tutulmaya çalışılmıştır. Bir çok yazar ise bunu eleştirerek cumhuriyetin demokrasiden farklı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu yazarlardan birine göre:

demokrasiye açıkça yönelen biçimlerin (şekillerin) olduğu yerde cumhuriyetler vardır. Fakat uygulamalar bir kişi veya “azınlık” tarafından yönetildiğini (çoğunluk tarafından yönetilmediğini) aşikâr bir şekilde göstermektedir. Dahası cumhuriyet, popüler kuralların (yönetimin) bir çok tecrübesiyle buluşabilen ‘parlamentar monarşi’ veya ‘demokratik emperyalizm (mutlakıyetçilik)’ gibi bazı ‘hükümet şekilleriyle’ bağdaşmaz ... L. Lipson’un belirttiği gibi cumhuriyet, yöneticilerin devlet gibi olduğu, insanların da birer özne olarak onlara ait olduğu otoriter, elitist görüşü bir reddediş gibidir. Ayrıca cumhuriyet hükümeti, ‘liberal demokrasi’nin dikkat çekici ilkeleriyle, bir yönetim olarak nitelendirilmeye çalışılmaktadır (Gould-Kolb, 1964: 594).

Bu şekilde ele alınan demokrasi ve cumhuriyet, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda hükümetlerin korktuğu iki kavram olmuştur. Cumhuriyet düşüncesi, bu yüzyıllardan sonra kendisini biçimlendirenlerce radikal bir düşünce olmaktan çıkarılmaya çalışılırken, Aydınlanmacı yazarların da sık kullanmaya başladığı bir olgu haline gelmiştir. Bu yazarlara göre cumhuriyet, “sınırlı hükümet”, “kamu yönetimi” ve “anayasacılık” anlamlarıyla ilişkilendirilmeye çalışılmış, demokrasi ise “önemsiz insan

kalabalığının yönetimi” veya “yüzde elli birin yönetimi” olarak görülmüştür. Hatta Amerika Birleşik Devletleri ilk kurulduğunda özellikle bir demokrasi değil, cumhuriyet olduğu vurgulanmaktadır (Gould-Kolb, 1964: 594).

Bu şekilde belli kıyaslamalara ve ayrıştırmalara konu olan demokrasi ve cumhuriyet anlayışları, demokrasinin her yönden rüştünü ispatından itibaren, cumhuriyetin anlam ve anlayış olarak belirsizliğe itilmesiyle farklı süreçlerde değerlendirmelere konu olmuştur. Bu aşamadan sonra cumhuriyet anlayışına ilişkin olarak belli teoriler geliştirilmiştir. Bunlardan biri, cumhuriyet yönetimini ve onun nelerden oluşması gerektiğini ifade eden “cumhuriyetçilik” kavramı olmuştur. Cumhuriyetçilik, “monarşiye karşı olan politik hareketlerin ve felsefelerin bir çeşidi” olarak değerlendirilir. Bu görüş “temsili hükümeti tercih eden, ayrıca eşitlik ile özgürlük değerlerinin değişimini vaaz eden bir öğreti” şeklinde de tanımlanabilir (Gould-Kolb, 1964: 594).

“Halkın seçtiği temsilciler tarafından idare edilen hükümetin adı ve yurttaşların doğrudan idaresi olarak algılanan ‘saf demokrasi’den ayrılan bir anlayış” (Plano vd., 1973: 326) olarak da görülen cumhuriyetçilik “Bir çok seçmen tarafından doğrudan veya dolaylı olarak seçilmiş sorumlu idarecilerin, yasalar dahilinde yönettiği hükümeti betimleyen bir kavram” (Smith-Zurcher, 1958: 327)dır.

Bunların yanı sıra Outhwaite de cumhuriyetçiliği bir anlayış olarak ele almıştır. Outhwaite’ye göre, cumhuriyetçilik, yukarıdaki vurgulara paralel bir şekilde “demokratik” olmak zorunda olmayan, ancak felsefesi itibariyle “bireyci liberalizm”den daha katılımcı bir düşüncedir. Ayrıca bu düşünce, hem “demokratik sosyalizm” hem de “radikal liberalizm”le uyum içerisinde olduğunu, yasaların faal yurttaşlarca oluşturulduğu ve özgürlüğün de devlet ile birey arasındaki “denge” üzerinden anlaşılması gerektiğini vaaz eden bir felsefedir (Outhwaite, 2008: 126-127).

Pettit de bu anlamda bir felsefe geleneği olarak ele aldığı cumhuriyetçiliği, “bir çok dini ve benzeri bölünmeyi aşan bir temelde, yaşayabilir bir devlet ve yaşayabilir bir sivil toplum örgütlenmesinin mümkün olduğu” bir anlayış şeklinde tarif etmiştir. Ayrıca cumhuriyetçilik, bu yönü ile “liberalizm” ile bir çok ortak paydada buluşmaktadır (Pettit, 1998: 28).

Bu anlamlarıyla giderek cumhuriyet kavramının bir tamamlayıcısı haline gelen cumhuriyetçilik, günümüzde “halk egemenliği”, “genel irade”, evrensel yurttaşlık” ve “ulusçuluk” olguları çerçevesinde modern siyaset felsefesinin tartışılan “kapsamı oldukça geniş” ve “tartışmalı” bir konusu haline gelmiştir.

Cumhuriyet kelimesinin kökenine bakılacak olursa “*republic*” kelimesi İngilizceye, “*république*” kelimesi Fransızcaya, orijinali olan *res privata* (özel olan) kelimesinin zıttı olan Latince kökenli *res publica* (kamusal olan) kelimesinden gelmiştir. Sözcüğün Latince anlamı biraz karışık olarak görülse de “kamusal etkinlik”, “kamusal sorunlar”, “kamusal çıkar” ve “halkın oluşturduğu komünote” anlamlarına da gelmektedir (Audier, 2006: 13).

Bu anlamlarıyla *res publica* insanların, aile yaşantılarının dışında, genelde sahip oldukları bir ülkeyi betimlemektir. Genellikle kavram herkes tarafından “refah” olarak da kabul edilmektedir. *Res publica* aynı zamanda, halk yaşamının kurumsal yapısını da ifade etmiş ve “kamu çıkarına” kelimesi olarak da başka dillere çevrilmiştir. Bu kavram zaman zaman basitçe “eyalet, memleket” anlamına da gelecek şekilde de kullanılmıştır. Belirli bir organizasyon ya da hükümet biçiminden farklı olmak üzere, kurumsal olarak organize edilmiş halk ülkesi olarak *res publica* fikrinin, *republic* (cumhuriyet) sözcüğünün modern anlamının ise sadece bir yönünü karşıladığı görülmektedir. Fakat bu kelimenin Latince anlamını da halen muhafaza ettiği bilinmektedir (Haakonssen, 1996: 567).

Roma Cumhuriyeti’nin son döneminde cumhuriyet kavramının anlamı iyice genişletilmiştir. Cumhuriyet rejiminin son dönemi, “*principate* (birinci adamın yönetimi)” yaşanmış ve bu sistemin savunucuları bunu halk ülkesinin nizami olarak organize olmasının ve ortak refahın güvenliği için tek yol olarak belirtmişlerdir. Bu referansla ele alınan “*Res Republica Romana*”, Romalı monarkların gönderilmesi (M.Ö 510) ile Augustus (M.Ö 31) arasında kalan dönemde Roma halkının yönetimini içeren “kuralcı” ve “ideal” rejimdir. Bu süreçte ise önemli olan şey, cumhuriyet döneminden sonra 300 yıl süreyle imparatorların kendilerini “*principes*” ya da “*chief men*” olarak görerek, bu kuralcı konsepti sürdürmeleridir. Bu konseptte ideal biçimdeki Romalı *res publica* kavramının merkez noktasını, “halk ülkesi organizasyonu”nda kesin bir söze sahip olan toplum oluşturmuştur (Haakonssen, 1996: 569-570).

Augustus’la birlikte cumhuriyetçi görüş, cumhuriyet ve ortak iyi eşitliğini felsefi bir zemine ulaştırabilmiştir. Ancak cumhuriyetçilik yine üzerinde “uzlaşılabilir” bir yapıya ulaşamamıştır (Goyard-Fabre, 2003: 174). Bu anlayış bu şekliyle Ortaçağ’a taşınmıştır. Ortaçağ’daki idarecilerin Romalılarından aldıkları mirasla, yönetime ilişkin siyasi düsturu şu olmuştur: “*Rem publicam, id est rem populi, rem patriae, rem communem* [Kamuya ilişkin iş, aynı zamanda halka ait bir iş, vatana ilişkin bir iş, genele ait bir iştir]” (Viroli, 1997: 31). Bu anlayış daha sonraları, cumhuriyetin modern konseptinin oluşturulması bakımından organize olmuş halk ülkesi fikriyle bağdaştırılarak geliştirilmiştir. Bu dönemden sonra belli bir süre cumhuriyet kavramı unutulmuştur.

Günümüzde kullanılan cumhuriyet kavramı ise XIII. yüzyıl ile XV. yüzyıllar arasında İtalya’da hüküm süren şehir devletlerindeki düşünsel olarak yaşanan yeni arayışların bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Bu dönemde özellikle Rönesans döneminde İtalyan kökenli düşünürler tarafından kullanılmaya başlanan cumhuriyet kavramı, bu dönemde Floransa başta olmak üzere İtalyan şehir devletlerinin yönetim biçimini betimlemek için kullanılmıştır (Çaha, 1999: 17). Cumhuriyetçilik, modern dönemlere kadar bu minvalde değerlendirilme konusu edilmiştir.

1.2. Aydınlanma Çağı’na Kadar Cumhuriyetçilik

1.2.1. Eski Yunan’da Cumhuriyet Düşüncesi ve Stoacılık

Cumhuriyet’e ilişkin olarak bazı sorunların belirlenebilmesi için Eski Yunan’daki düşünürlerin görüşlerinin incelenmesi gereklidir. Özellikle Platon (M.Ö. 427-347) ve Aristoteles (M.Ö. 384-322)’in devlete ilişkin düşünceleri, tarihsel süreçte yönetim biçimleri tasniflerine ve “en iyi yönetim” anlayışını şekillendirmiştir. Bu konuda Platon “*Devlet*” adlı eserinde, “ideal devlet sistemi” üzerine düşünceler öne sürmüştü¹ ve bu çalışmasıyla kendisinden sonra devlet üzerine çalışan tüm düşünürleri etkilemiştir (Goyard-Fabre, 2003: 173).

Platon, ideal devletinde toplumu sınıflara bölmüştür. İdeal devletinin “istikrarlı” ve “geleceği” adına bu sınıfların birbirine duymuş olduğu gereksinimlerden hareket ederek, değişmez kurumlara sahip, adaletin ilahi olarak sağlandığı efsanevi bir devlet tasvir

---

¹ Platon’un bu görüşleri için, “*Devlet*, Çev. S. Eyyuboğlu-M. A. Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2000”de 96-144’üncü sayfalar arasına bakılabilir.

etmiştir (Sabine, 1969a: 48). Bu bağlamda Platon'un "kamusal çıkar" ve "halkın oluşturduğu bir bütün" olarak değerlendirdiği devlet anlayışı, cumhuriyetçi düşüncenin kökenini olarak kabul edilmiştir. Ancak cumhuriyetin Yunancada tam olarak bir karşılığının olmaması nedeniyle cumhuriyet kavramı Yunancada, "*ta demosia pragmata* (halkın meseleleri)" olarak kullanılmıştır (Audier, 2006: 13). Ancak Platon'un bu görüşlerinin "elit" bir devlet teorisi ortaya attığı ve halkın da belli görevlerle yüklü bir birey olarak ele alındığı unutulmamalıdır.

Platon'un bu görüşleriyle temellendirilmeye çalışılan cumhuriyetçiliğin felsefi kaynağı ise siyasete ilişkin sorunları ciddi olarak ele alan Aristoteles'e dayandırılmaktadır. Aristoteles bir çok yönden Platon'dan etkilenmiştir. Çünkü Plato'nun Akademi'sinde eğitim görmüş ve Platon'un ortaya attığı görüşleri geliştirmeye çalışmıştır (Audier, 2006: 14).

Bu yönü ile değerlendirilmesi gerekli olan Aristoteles'in *Politika* adlı eseri, siyaset felsefesi adına modern çağları etkileyen bir metindir. Aristoteles, bu eserde ele aldığı "site" yaşamını bir örnek topluluk olarak görmüş ve bu yerleşimi mutlu yaşamın gerekli koşullarından biri olarak ifade etmiştir. Bu bağlamda Aristoteles'in site yönetimini ele alan ve gerekli görülen yönetim şekillerine ilişkin bir döngüyü siyaset bilimine kazandırmış olması önemli olarak görülmüştür (Pellegrin, 2003: 99-100).

Atina'nın ayakta kalmasına yönelik olarak geliştirmiş olduğu yönetim çeşitlerinin dönemsel ve zaman olarak geçirdiği/geçirmesi gereken şekilleri üzerinde duran Aristoteles, devlet adamının bu anlamdaki rolü üzerinde durmuştur (Aristoteles, 2002: 83). Eserde "yurttaş" kavramı üzerinde duran Aristoteles, cumhuriyetçi düşüncenin hala üzerinde durduğu "toplumsal özgürlük" ve "eşitlik" düşüncelerinin önemli argümanlarından biri olan "yurttaş"ın toplumun birliği ve erdem anlayışı ile toplumu nasıl şekillendirebileceği adına bazı düşünceler öne sürmüştür (Aristoteles, 2002: 101, 104, 121). Düşünür bu görüşleriyle "ortak çıkarı" amaçlayan rejimlerle, yöneticilerin "özel çıkarı"na hizmet eden yönetim şekillerini ayırdığı iddia edilen "cumhuriyet" rejiminin teorik olarak temellendirilmesini sağlamıştır (Audier, 2006: 14-15). Düşünür bu görüşleriyle, Yunan medeniyetinin Aydınlanma Çağı'nda yeniden ele alınarak değerlendirilmesi adına en önemli referans olmuştur.

Aristoteles ayrıca, Roma felsefesinin, Stoa düşüncesinin ve onların bariz etkisinin bir sonucu olduğu iddia edilen Aydınlanma düşüncesinin teorik altyapısının temel taşı olarak görülmüştür. Tüm siyasal düşünce içerisinde topluma yaptığı vurgu ve devletin devamı için toplum istikrarına verdiği önem ile “mükemmelliyetçi rejim” düşüncesiyle kendisinden sonra önemli bir referans noktasıdır (Pellegrin, 2003: 109-110). Cumhuriyetçi düşüncenin devlete atfettiği önem ve Roma cumhuriyet rejiminin, Fransız düşüncesi içerisinde “ideal bir rejim” olarak ele alınmasında Aristoteles’in görüşleri önemli olarak algılanabilir. Çünkü Roma cumhuriyetçiliğinin teorisyenleri olan Polybios ile Cicero da Aristoteles’ten etkilenmişlerdir.

Yunan düşüncesinin zirvesi olarak kabul edilen filozoflar Platon ve Aristoteles’ten sonra siyaset felsefesi önemli değişimler geçirmiştir. Yunan medeniyeti, Aristoteles’le birlikte siyasal teoriyi ve yurttaşlık idealini, polis ya da küçük, homojen, yüz yüze demokrasi kavramları içerisinde tanımlama yoluna gitmiştir. Bu bağlamda tanımlanan “*polis*”, aktif katılmayı esas alan ve ortak değerlere vurgu yapan, toplum içinde varlıklı olarak kabul edilebilecek olan erkeklerin toplumun siyasal işlerine katılımını içeren bir yapı olarak vurgulanmıştır (Sabine, 1969a: 135-136).

Polis bir süre sonra Yunan medeniyeti dışında da yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu süreçte, bireyin toplum ile olan ilişkisinin yeniden tanımlanması ve kendisini büyük bir topluluğa ait hissedebilmesi için, polisin siyasal değerlerinin yeniden düzenlenmesi gerektiği görüşü ortaya çıkmıştır. Yunan felsefesinin siyasal teori içerisinde yeniden değerlendirilmesini içeren düşünce ise “Stoacılık” olmuştur. Genel olarak, Antik çağın en tipik ve en önemli felsefi öğretisi olarak da kabul edilen Stoacılık, tek bir düşünür tarafından değil de bir çok düşünürün ortak çabasıyla ortaya çıkartıldığı kabul edilen bir düşünce sistemdir (Honderich, 1995: 852-853).

Bu şekilde ele alınabilecek olan Stoacılık, tabiatta ve sosyal hayatta hiçbir şeyin tesadüfe dayanmayacağını söylemiş ve “Tanrısal” bir aklın var olduğuna olan inancı vaaz etmiştir. Bu şekilde toplumun da bir şekilde devlet işlerinde yer almasının “doğal bir gereklilik” olduğunu söyleyen Stoa Okulu devleti, teşkiline ilişkin olarak bireyin ve toplumdaki herkesin “ortak” görevlerinin bir yansıması olarak görmüştür (Weischedel, 1997: 80-82).

Stoa düşüncesinin kabul gördüğü yer ise büyük oranda Roma'dır. Burada gelişen Stoa düşüncesinin bir yansıması olarak görülen "Roma Stoası" da düşüncenin siyasal yönünün gelişmesinde önemli olmuştur.

Genel anlamda bir ahlak öğretisi olarak görülen Stoacılık, bireyi toplumdan ayrı bir varlık olarak düşünmemiş, toplumun bir argümanı olarak bireye önemli bir değer atfetmiştir. Bu yönüyle diğer Antik çağ akımlarından ayrılan Stoacılık, siyaset felsefesi içerisinde de kendisine bir yer edinmeyi başarmıştır. Bireysel mutluluğu önemli bir şekilde toplumsal yaşamın içerisinde arayan Stoacılık, bunu yaparken de bireycilik ile evrenselciliği uzlaştırma çabası içerisine girmiştir. Stoacı anlayışa göre, yalnızca akıllı varlıklar olan insanların toplumsal bir yaşam sürebileceği ve bunun da doğal bir süreç olduğudur. İnsanın benzerleriyle birlikte yaşaması bir gereksinimin sonucudur. Bu da doğa kanunlarına ve akla uygun bir durumdur (Ağaoğulları, 2002: 390).

Bu düşünce sistemi, her döneminde insanların "evrensel bir yasa" çerçevesinde yaşamının tamamını yönlendirmesi gerektiği düşüncesini işleyerek kendi içindeki felsefi tutarlılığını sağlamıştır (Cassirer, 1984: 165-176).

Bu evrensellik vurgusu Roma devlet felsefesini büyük oranda şekillendirmiş ve bu gelenekten etkilenen Fransız cumhuriyetçiliğini de etkilemiştir. Fransız cumhuriyetçiliğinin günümüzde yaşadığı temel sıkıntılardan biri, olan "evrensel" değerler üzerinden toplumu şekillendirme anlayışı, antik bir düşüncenin modern toplum üzerindeki kabul problemi. Stoacılık bu yönüyle günümüz siyaset felsefesi içerisinde "eleştirel" olarak hala ele alınmasıyla önemli bir "düşünce geleneği" şeklinde de görülebilir.

Stoacılık aynı zamanda İlk çağların devlet ve yurttaş gibi siyasal kavramlarının yeniden şekillendirildiği bir felsefenin de adıdır. Yunan şehir devletlerinin çöküşünü ve Büyük İskender'in kurduğu imparatorluğu gören çağlar, aynı zamanda Stoacı felsefenin de geliştiği dönemdir (McClelland, 1996: 82-83). Ancak siyasal anlamda insan topluluklarının kendilerini yönetmesindeki değişimleri etkileyen Stoacılığın kökleşmesi, Roma düşüncesi içerisinde olmuştur. Stoacılık Yunan düşünce geleneği içerisinde kalarak, insanların evrendeki en uygun rolünün doğaya uygun bir şekilde hayatlarını sürdürmek olduğu fikrini işlemiştir (Honderich, 1995: 852-853).

1.2.2. Roma Cumhuriyeti'nde "Yurttaşlık" ve Cicero

Roma düşüncesinde gelişen Stoacılık, insanların eşitliğini, var olan siyasal sınırları, toplulukların birbirleriyle olan farklılıklarını aşan bir şekilde dünya topluluğuna üye olduklarını gündeme getirmiştir. Bu yeni Stoacı anlayış, toplumu oluşturan bütün fertlere atfen, doğa yasası olarak kabul edilen aklın ilkelerini yeniden tanımlamıştır. Stoacılık bu şekliyle, felsefi yönünden ziyade siyasal yönü ağır basan bir düşünce sistemi olmuştur (Tannenbaum&Schultz, 2006: 94-95).

Yine bu süreçte olduğu kabul edilen Roma yurttaşlığı statüsünün, bir çok yönüyle doğrudan demokrasinin ilk deneyimi olduğu öne sürülen Yunan yurttaşlık statüsünden çarpıcı bir biçimde ayrıldığı kabul edilmektedir. Roma'da oluşturulan yurttaşlık statüsü, evrimsel bir süreç içerisinde Yunan modelinden çok daha esnek görülen bir hal almıştır.

Farklı yurttaşlık sistemleri oluşturan Romalılar, Yunan sisteminden farklı olarak köleleri yurttaşlığa kabul edilebilme koşullarını oluşturmuştur. Romalıların yurttaşlık unvanını, Roma kentinin dışına, İmparatorluk devri de dâhil olmak üzere topraklarının en ücra noktasına kadar tek tek bireylere, hatta topluluklara dağıtmaktan kaçınmaması Roma'nın cumhuriyetçilik geleneğinin ilk örneği olarak görülmesinin de sebebidir.

Böylece Stoacı düşüncenin siyasal alanda tezahürü olarak görülen Roma yurttaşlığı, Yunan modeline nazaran daha "evrensel" olduğunu kanıtlamıştır. Yunan modelinin aksine, Roma yurttaşlık statüsünün bir büyük yasa koyucu, kurtarıcı ile yarı-mitsel bir figürünün olmadığı da ifade edilmektedir. Bilinen ise Roma'da, cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren olağan halk (pleb) ile soylular olarak kabul edilen grup (patricia) arasındaki mücadelenin sonunda, iki sınıfın haklarının, sorumluluklarının ve toplumsal statülerinin belirlendiğidir (Heater, 2007: 49-50).

Yurttaşlığın gelişim süreci içerisinde ele alınan Roma cumhuriyetçiliği, demokrasinin temelleri olarak kabul edilen bazı Yunan kökenli düşüncelerin tekrar dizayn edildiği bir düşünce olarak da algılanmıştır. Bu düşünce bir süre sonra, yurttaşlığın geliştirilebilmesi adına yetersiz olduğu iddia edilen Atina demokrasisinden çok farklı bir şekilde ele alınmaya başlamıştır. Roma cumhuriyetçiliğinin temelinde özgürlük (*libertas*) kavramının olduğu düşünülmektedir. Yunanlılarda olduğu gibi özgür insan statüsü, köle statüsünün tersine bir yapılanmadır. Yunan demokrasi düşüncesinden ayrı

olarak, Romalı cumhuriyetçi söylemde yasanın yönetimine olan inanç ile monarşik yönetimlere karşıtlık, “krallıklardan nefret (*odium renga*)” düşüncesiyle birlikte gelişmiştir (Audier, 2006: 17).

Roma cumhuriyetçiliğinin teorik alt yapısının bir Yunanlı olan, ancak hayatının büyük bir kısmını Roma’da geçiren düşünür ve tarihçi Polybios (M.Ö. 200-M.Ö. 120) tarafından oluşturulduğu belirtilmektedir. Bu düşünür cumhuriyetçilik düşüncesini kalıcı bir şekilde etkilediği belirtilen “karma rejim”¹ teorisini ortaya atmıştır.

Roma’nın cumhuriyetçilik deneyimini öven Polybios’un ardılı olarak görülen, ancak geleneksek olarak ifade edilen cumhuriyetçiliğinin en geniş analizini yapan düşünür ve siyaset adamı Cicero (M.Ö. 106- M.Ö. 43)’dur. Cicero cumhuriyetçilik düşüncesini, kendi teorilerini temellendirdiği Platon, Aristoteles’in görüşleriyle ve Polybios’un karma rejim teorisini, yaşamış olduğu dönemdeki siyasi gelişmeler ışığında yeniden değerlendirmiştir.

Cicero, kendisinin ve eski Yunan düşünürlerinin belirlemiş oldukları kurallar içinde kurulmuş olan bir devletin, aynı zaman da çok iyi sistemleştirilmiş bir yönetime de ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Bu devletin kendisini idare edebilecek, koruyabilecek bir otoriteye ve bir kuvvete sahip olması gerektiğini belirten Cicero, bir devletin bu gücü oluşturamadığı sürece, sürekliliği olan siyasi ve idari bir yapı kurabilmesinin mümkün olmadığını öne sürmüştür. Bu bağlamda Cicero, devleti “*respublica* (kamu malı)” olarak algılamış ve tanımlamış, ayrıca devleti “*res populi* (halkın malı)” olarak da görmüştür. Cicero bu tanımlamalarda kullandığı “populi” kavramı ile insan topluluğunu vurgulamak istemiştir. Cicero, insan topluluğunun aynı yasalara tabi olması gerektiğini belirtmiştir. Cicero ayrıca, “halk”ında insanların birbirleriyle olan ilişkiler yumağının bir sonucu olarak meydana geldiğine inanmıştır. Cicero’ya göre devlet denildiği zaman

---

¹Roma tarihini bir Yunanlının gözüyle yazmış olan Polybios, Roma düzenine hayran olmuş ve bu düzeni “karma yönetim” adıyla sistemleştirmeye çalışmıştır. Bu çabası kendisine saygı duyan ve kendilerini onun ardılı olarak gören bir çok Romalı devlet adamı ile düşünürü üzerinde oldukça etkili olmasına sebep olmuştur. Cicero ve onun gibi Romalı düşünür ve devlet adamları, Polybios’un düşünceleri çerçevesinde Roma Cumhuriyeti’nin felsefi ve siyasi yönden üstünlüğünü vurgulama yolunu seçmişlerdir. Polybios, esas olarak Yunan şehir devletlerindeki istikrarsızlıklara bir çare olarak gördüğü için Roma Cumhuriyeti’nin siyasi düzeni ve yönetimi üzerinde uzun uzadıya durmuştur. Ölümüne yakın memleketine geri dönen Polybios, Roma’yı iyi okuyup analiz eden ve bu analizlerini de kendi düşünceleri ile şekillendirerek “karma yönetim” sistemini ortaya atarak, kendisinden yüzyıllar sonra da cumhuriyetçiliğin tartışılmasına zemin hazırlamıştır (Polybios, 1998; Russell, 1983:278).

bütünleşmiş bir halk, bu halk bir vücut bulduğunda da bir devlet oluşmaktadır (Wood, 1991: 145).

Cicero'nun bu yorumları yaptığı devir, Roma'daki cumhuriyet rejiminin yasama, yürütme, yargı adına çıkmaza girdiği, bunun yanında coğrafi genişleme sebebiyle de bir imparatorluk olma arifesinde olduğu dönemdir. Cicero bu görüşlerini ve teorik olarak kabul edilebilecek olan düşüncelerini M.Ö. 54'te yazdığı "*De Republica (Cumhuriyete Dair)*" adlı önemli eserinde toplamıştır.

Bu çalışmasında Cicero'ya göre doğa, insanoğluna kendi cinsinden olanları benimsemeyi, onlarla birlikte hareket etmeyi gerektirmektedir. İnsanoğlu tek başına yaşamak ve kendisini diğer insanlardan ayrı tutarak hayatını devam ettirmek için yaratılmış bir varlık değildir. İnsan bu yaratılışından ötürü ancak bir topluluk içerisinde kişiliğini kazanır ve içinde bulunduğu topluma da bir görünüm kazandırır (Cicero, 1998: 115).

Ayrıca Cicero'ya göre insan topluluklarının oluşmasındaki en önemli sebep, insanoğlunun kendinden olanlarla yaşama isteğidir. İnsanların toplu olarak yaşama isteği, insanoğlunu zaman içerisinde diğer insanlarla beraber ortak bir siyasi birlikteliğe götürmüştür. Aslında ortak siyasi yaşama geçilmesinin nedeni de insanın kendi kendisini yalnız olarak korumasında aciz bir varlık olmasından ileri gelmiştir. Bu korunma gereksiniminin yanı sıra insan, barınmak, beslenmek ve soyunu devam ettirmek için, bir birliktelik kurmaya kendisini mecbur hissetmiştir. İnsan, bu düşünceye doğanın kendisine vermiş olduğu akıl ile ulaşmıştır (Cicero, 1955: 16).

Toplulukların oluşma nedenini veren Cicero, buradan da halkın tanımına gitmiştir. Cicero, halkın şu veya bu şekilde bir araya gelmiş bir insanlar topluluğu olmadığını ifade etmiştir. Cicero halkı (1998: 116), "... yasalar ve kendi hakları konusunda ortak bir karar ile ortak çıkarlarını paylaşma isteği ile bir araya gelmiş çok sayıda insandan oluşmuş bir topluluk" olarak tanımlamıştır. Cicero ayrıca, site veya topluluğun, orada yaşayan halkın "ortak iradesini" temsil ettiği takdirde cumhuriyet olarak ifade edilebileceğini belirtmiştir.

Cicero bu düşünceleriyle kendisinden sonra cumhuriyetçiliğe ilişkin geliştirilen görüşleri büyük oranda etkilemiştir. Ancak Cicero halka önem verirken, hiçbir zaman

salt bir halk hâkimiyetinden bahsetmemiş, daima “karma” bir yönetim anlayışında, halkın da yer alması gerektiği üzerinde durmuştur. Bu yönü ile modern düşünce geleneği içerisinde sürekli eleştirilen Cicero’nun cumhuriyetçilik içinde ele alınan görüşlerinin “karışıklığı” aşağıdaki teorik görüşlerinden de anlaşılabilir.

Cicero, halkın kamusal olaylara katılabileceğini ve kamusal sorunlar hakkında bilgilenerken, yönetime katılmanın ne ifade ettiğini öğrenebileceğini savunmuştur. Cicero’ya göre, Roma’da iktidar, halkın bir bölümünde bulunmakta, yine halk için çalışan devlet yöneticileri ile senato aracılığıyla kullanılmaktadır. Cicero, önceki tanımlamalarının aksine cumhuriyet idaresinde, halkın tüm sorunların çözümünde tamamen yer almasını gerekli görmemekte ve iktidarın farklı argümanlar aracılığıyla kullanılmasından yana bir tavır takılmaktadır. Roma Cumhuriyeti’nin bir Yunan demokrasisi olmadığını ve Roma’da “tüm yurttaşlarının yönetime katılımının belli düzeylerde olduğunu” ifade eden Cicero, bir kesimin veya bir kişinin elindeki iktidarın zararları üzerinde durmuştur (Audier, 2006: 17-18).

Bu görüşlerine karşılık Cicero, tek kişi ile yönetilmemenin de bazen tehlikeli sonuçlar doğurabileceğine yönelik görüşler öne sürmüştür. Çünkü tek kişinin yapmış olduğu gözlemlerin ve almış olduğu kararların, bir çok fikre ve bakış açısına sahip birden fazla kişiye göre doğruya ulaşabilme şansı daha yüksektir. Krallığın yanında, aristokrasinin de bazı yönleri ile “iyi” bir yönetim olarak değerlendirilebileceğini belirtmiş ve krallık ile demokrasi arasında daha yumuşak bir yönetim olarak gördüğü aristokrasinin bazı durumlarda ülke adına en iyi yönetim şekli olabileceğini kabul etmiştir. Ancak Cicero’ya göre, demokrasinin de iyi yönleri göz ardı edilmemelidir. Demokrasinin en faydalı yönü, halkın devlet işlerine iştiraki sayesinde, zaman zaman yöneticileri yönlendirebilme gücünü elinde tutmasıdır (Okandan, 1946: 677).

Cicero, yaşadığı dönemin “seçkinci” görüşleriyle cumhuriyet rejimi adına halkı tek argüman olarak görmese de önemsiz bireylerden oluşan bir topluluk olarak da görmediğini göstermek istemiştir. Cicero, halkı, belli çıkarları için bir araya gelmiş ve belli yasalar koyarak kendisini bağlamış bir insan topluluğu olarak görmüştür. Bu anlamda onun cumhuriyetçi idealleri, devletin çıkarı için gerekli olan bir rejimin oluşturulmasını ve sürdürülmesini kapsamıştır.

Cicero, cumhuriyet düşüncesinin temeli olarak bireylerin ortak iradesini kabul etmiş ve sosyal hayatın bu şekliyle doğal olarak gelişebileceği fikrini benimsemiştir. Bir çok yazar Cicero'nun bu yönüyle, insanların kötü huy ve zaaflarını ön plana çıkaran Yunan düşüncesinin belli bir bölümünden ayrı değerlendirilmesi gerektiği görüşünde birleşmektedirler (Wood, 1991: 162).

Cicero, bu yönüyle Yunan düşüncesini eleştiren ve geliştiren bir düşünür olmuştur. Cicero, sadece yasalarla insanların bir arada tutulamayacağını, cumhuriyetin temelini oluşturan birçok sosyal ve siyasal argümanın da bu süreçte önemli bir yer işgal ettiğini düşünmektedir. Halkın işlerini yapması için seçilen idarecilerin, tutulmuş yani para karşılığı görevlerini yapan kimseler olduğunu belirten Cicero'ya göre yönetenler zulme veya keyfi davranışlara kaydığı vakit, halktan bu duruma katlanması beklenemez (Holton, 1987: 164).

Cumhuriyetin halk yönetimi olduğunu sık sık belirten Cicero, çoğunluğun sınırsız bir hâkimiyetinin olamayacağını, bu durumun cumhuriyet rejiminin bir unsuru olarak kabul edilemeyeceğini ayrıca ifade etme gereği duymuştur. Polybios'tan oldukça etkilendiğini yazılarında belirten ve bir çok düşünür tarafından da bu etkinin çok güçlü olduğu ifade edilen Cicero, karma yönetimi savunmuştur, ancak bu durumun yönetimler arasındaki dönüşümün zorunlu bir sonucu olduğu görüşünü kabul etmemektedir. Cicero, yine karma yönetim anlayışına atıfta bulunmuş, monarşi, aristokrasi ve demokrasinin dengeli uyumu ile istenilen, ideal görülen bir sisteme ulaşılabileceğini belirtmiştir (Holton, 1987: 165).

Cicero, bu görüşlerinin yanı sıra, çelişkili bir şekilde Stoa düşüncesinin Roma düşünce sistemi içerisindeki önemli bir temsilcisi ve bu düşüncenin önemli verilerinden biri olan "doğal hukuk" görüşünü kabul eden bir düşünür olarak da görülmektedir. Her insanın doğa yasalarına uygun bir sağduyuya sahip olması gerektiğini belirten Cicero, doğal hukuku değişmez, ebedi ve insanın yadsıyamayacağı bir ödev olarak görmüştür. Bu bağlamda Cicero'nun çok atıfta bulunduğu yönetici sınıf, halka faydalı ve erdemli olabilmek bunun yanında cumhuriyet ideallerine göre hareket edebilmek için doğal hukuku iyi bilmelidir (Audier, 2006: 19-21).

Bu yönetimin doğal hukuka uygun bir şekilde oluşturulması devletin geleceğini de belirleyecektir. Ayrıca bir devletin kendisini idare edebilecek, koruyabilecek bir

otoriteye, kuvvete sahip olması gerekmektedir. Bu gücü oluşturamadığı sürece bir devletin, sürekliliği olan siyasi ve idari bir yapı kurabilmesi mümkün değildir (Cicero, 1998: 117).

Romalıların genel olarak Yunanlıların geliştirmiş olduğu siyasi ve sosyal düşünceleri kendilerine göre değiştirmedikleri, hatta bu düşünceleri sık sık taklit ettiği ifade edilmektedir. Ancak devletin istikrarı adına yeni siyasi düşünceler geliştirmeye muvaffak oldukları da kabul edilmektedir. Yurttaş kavramının yeni bir anlam kazandığı ve cumhuriyet rejiminin dönemselleşmesi anlamında çöküşüne sahne olan bu dönem, ilk imparator Augustus döneminde de devam etmiştir. Bu dönemden sonra ise Roma siyasi düşüncesinin ve iktidarın sahibinin belirlenebilmesi adına sürdürülen pratiklerin, monarşik idareler lehine gerilemeye başlaması söz konusudur (Miller vd., 1995: 242).

1.2.3. Rönesans’la Cumhuriyetçiliğin Yeniden Ele Alınışı ve Machiavelli

Rönesans dönemine kadar suskun kaldığına inanılan cumhuriyetçilik, Ortaçağ’da da belli dönemlerde cılız şekilde gündeme gelmiştir. Ortaçağ kültürü bir çok yazar tarafından türdeş görülmesi ve tek bir düşünce olarak kabul edilmesi sebebiyle istikrarlı bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde, günümüzdeki uygarlık düzeyini açıklamaya yönelik düşünsel çelişki ve çatışmaların olmadığı iddia edilmektedir. Bilim, din, ahlak ve siyasi yaşamın aynı mantıki değerler çerçevesinde Ortaçağ’da şekillenmiştir.

VIII. yüzyıl’da ortaya çıktığı kabul edilen feodal yönetim sistemi, Ortaçağ’daki düşünce sisteminde bazı değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu sistemin sosyo-ekonomik tabanını oluşturan grupların yerel bazdaki siyasi ve dini faaliyetleri, toplumun en alt tabakası ile en üst tabakası arasında siyasi bazı etkileşimlerin de yaşanmasını zorunlu kılmıştır (Poggi, 2002: 53).

Bu anlamda Ortaçağ düşüncesinin önemli düşünürlerinden Aquinolu Thomas’ın (1227-1274) çabaları ciddidir. Thomas bütün gücünü, Tanrı’nın tüm nizamı şekillendirmesini kanıtlamaya adanmış ve akli önemsemiştir (Held, 1998: 39). Ayrıca bu süreçle birlikte din adına bir silkelene, sorgulanma dönemine girilmiş, “diyalektik”in öncülleri olarak adlandırılan Canterbury’lü Anselm ve Abaelard gibi düşünürlerin ortaya attıkları görüşlerle, “akla” referans verilmeden bir Tanrı inancının var olamayacağına ilişkin

ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Bu düşünürler ve onların ardılları, akli Hristiyanlık inancının temeli olarak görmüş, ancak din inancının zayıflamasında da önemli bir yer işgal etmişlerdir. Bu süreçten sonra inanç, akılla kuvvetlendirilmeye çalışılmış ve seküler dünya görüşüne açılan kapı böylece aralanmıştır. Bu gelişmeler yüzyıllardır tartışılmayan fikirlerin tekrar gündeme gelmesi için önemli fırsatların doğmasına sebep olmuştur (Cassier, 1984: 101-103).

Bu bağlamda tekrar gündeme gelen cumhuriyetçiliğe ilişkin olarak fikirlerin analizi ve devlet yönetimlerinde tatbikine ilişkin gelişmeler, XIII. yüzyılda Cicero ve Polybios'un eserlerinin dönemin dillerine çevrilmesiyle siyasal düşünce içerisinde tekrar tartışılmasını sağlamıştır (Cassier, 1984: 110-111).

Cumhuriyetçilik gibi pek çok siyasal fikrin de tekrar gündeme geldiği bu dönemde din adamları ile soyluların, toplumun ve devletin işleyişinde önemli bir yeri vardı. Bu dönemde idarenin başındaki kralın, temsili bir birlik vurgusunu yerine getirmekten başka bir fonksiyonu kalmamıştır.

Rönesans döneminde İtalyan şehir devletlerinde, cumhuriyetçiliği eski gücüne kavuşturma ile buradan Avrupa'ya geçirme fikri için derinden çabalar başlamıştır (Held, 1998: 40). Bu süreçte gerçekleştirilmeye çalışılan cumhuriyet tasarımı, halk arasındaki ilişkilerin halk tarafından kontrol edilmesi gerektiği söylenerek düşüncenin temel felsefesi ifade edilmiştir. Fakat bunun, bir milletin ortak refahının tümüyle basit halk tarafından kontrol edilebileceği anlamına gelmemesi gerektiği de güçlü bir şekilde işlenmiştir.

Ortaçağ sonu ile Rönesans'a geçildiği dönemlerde bazı düşünürlerin ve devlet adamlarının fikirlerinde bu uygulamalardan etkilendiği ileri sürülmektedir. Bu konuda öne çıkan düşünür, Padovalı Marsilius (1275-1348)'tur. Bu düşünürün önemi öne çıkartan durum, "hümanizmi" Cicero'dan sonra tekrar ele almasıdır. Marsilius, insanın bir hiyerarşi içerisinde idare edilen dünyadan soyutlanmasını kabul etmemiştir (Heater, 2007: 72-73).

İnsan kaderine göre yaşamayı kabul eden bir varlık olmamalı, kendine ilişkin sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilerin içerisinde bulunmalıdır. Marsilius'un 1324 yılında yazdığı "Barışın Savunucusu" adlı eserinde, papalıkla Kutsal Roma İmparatorluğu

arasındaki çatışmada IV. Luis'den yana tavır almıştır. “Seküler-ruhani güçler” arasındaki çatışmalar karşısında devletin kendisinden daha güçlü bir otoritenin boyunduruğuna giremeyeceği, bu durumun sakıncalı olduğu adına “iktidar hakkı taleplerinin gerekliliği” tezini öne sürmüştür (Ağaoğulları, 2001: 53-54; Sabine, 1969a: 289).

Marsilius bu çıkışıyla seküler devlet anlayışının gelişmesinde ve tekrar Roma'ya olan vurgunun artırılması anlamında modern devlet teorisinin oluşmasında öncü düşünürlerden biri olarak kabul edilmiştir (Held, 1998: 45). Marsilius'un cumhuriyetçilik adına önemi ise eserlerinde yurttaş olgusuna önem vermesi ve meclis tarafından halkın temsiline olanak sağlayan bir mekanizmanın gerekliliğine yaptığı vurgu olarak görülmüştür. Yasalar, yurttaşlar ve idareciler arasındaki dengenin önemini anlatan Marsilius, Yunan demokrasisinin artık işletilemez olduğunu ve halkın artık ancak temsilcileri vasıtasıyla savunulması gerektiğini belirtmesi ile Ortaçağ'ın sonunda İlkçağ ile Ortaçağ düşüncesindeki çağ farkının şartlar adına farklılaşmasının bir zorunluluk olduğunu açıklamaya çalışmasıyla dikkat çekmiştir (McClelland, 1996: 130).

Cumhuriyetçilik düşüncesinin bu dönemdeki tartışmalarının “hümanist yurttaşlık” ile “Roma dönemi cumhuriyetçiliği” düşüncelerinin bir rekabeti şeklinde geçtiği yönünde iddialar mevcuttur. Bu bağlamda bazı düşünürler Roma cumhuriyet dönemi siyasal ve sosyal referanslarına gitmiş, sivil yaşam, toplumsal barış, yurttaş hakları ile devletin kurumları arasındaki uyumun bir toplumun istikrarı açısından önemini vurgulamıştır (Pocock, 1975: 56).

Ayrıca Rönesans şehir devletlerinin idarecileri ile onların fikir babaları olarak kabul edilen düşünürler, Cicero'nun ardılları oldukları izlenimi veren düşünceleri ön plana çıkartan görüşler dile getirmiştir. Bu anlayışa göre yönetim, halkın ortak çıkarını temsil etmelidir. Ayrıca toplum içerisinde istikrarı bozabilecek girişimlerin önüne geçilmesi için her türlü tedbirin alınması “meşru”dur (Skinner, 1993a: 130-131).

Bu düşünce, şehir devletlerinin birçoğunda tüm yetkileri halka veren anlayışın temel alındığı fikir olmuştur. Bu fikirlerin etkisiyle özellikle Kastilya komünlerinde bütün toplumsal sınıfların temsilinin sağlandığı idari mekanizmalar oluşturulmuştur. Kastilya'da belli bir dönem için din adamları da dâhil, toplumsal sınıf anlayışına son

verilmiştir. Bu durumda oluşan meclis, belli bir süre için de olsa, en güçlü idari mekanizma olmuştur (Bookchin, 1999: 221).

Kastilya'dan sonra bu fikirlerden en çok etkilenen yerler İtalyan şehir devletleridir. Bu şehirler içerisinde Floransa şehir devletinin önemli bir yeri vardır. Floransa Cumhuriyeti olarak da adlandırılan bu şehir devleti, cumhuriyet yönetiminin ve kent devletlerinin yurttaşlık anlayışlarının Rönesans dönemindeki en bariz örneği olarak kabul edilmektedir. Ortaçağ'ın zengin ticaret kentlerinden biri olan Floransa, cumhuriyetçi ideallerin pratik olarak gözlenebilmesi adına ciddi bir örnektir. Bu şehirde toplu yaşamın bütünleştirici öğelerinin gücü, "yurtseverlik" duygularının oluşmasına sebep olmuştur. Floransa komünün simgesinin her durumda ön plana çıkartılması, bu simgenin kutsal bir görüntü arz etmesi ve bu görüntünün yurttaşları etkilemesi dikkat çekicidir (Pocock, 1975: 83).

Bu özellikleriyle sivrilen Floransa Cumhuriyeti, dönem dönem demokratik olarak tanımlanabilecek yöntemleri uygulamasıyla öne çıkmıştır. Fakat Floransa'da uygulanan rejim bir çok yazarın ortak görüşüyle Roma Cumhuriyeti'nin bir ardılı olabilecek nitelikte "oligarşik" bir cumhuriyettir. Floransa'da belli zamanlarda yurttaşlar eşit kabul edilse de nüfusun tamamı yurttaş olarak görülmemiştir. Doğal bir gelişim süreci içinde ve yurttaş hakları doğrultusunda gerçekten eşit olarak kabul edilen yurttaşlar var olmuştur (Viroli, 1997: 39).

Modern düşünce geleneğine olan güçlü etkisiyle, Roma cumhuriyetçiliğini tekrar meşrulaştırmaya girişen Machiavelli (1469-1527), Rönesans düşünce hayatının en önemli figürüdür. Hayatının büyük bölümünde Floransa'daki devlet adamlarına yönetim üzerine danışmanlık yapan Machiavelli, bu görevlerinden ayrıldıktan sonra cumhuriyetçilik adına ve Aydınlanma Çağı'nın siyasal düşüncelerinin gelişmesinde önemli etkileri olan "*Titus Livius'un İlk On Kitabı Üstüne Söylevler*", "*Savaş Sanatı*", "*Prens*" ile "*Floransa Tarihi*" adlı eserlerini vermiştir (McClelland, 1996: 151).

Machiavelli'nin yazılarının tutarlı bir bütünlük içinde olmadığı iddia edilse de düşünürün cumhuriyetçilik düşüncesine yeni unsurlar eklediği görülmektedir. İnsanın ancak kendi çıkarı doğrultusunda iyilik yapan bir varlık olduğu tezini işleyen Machiavelli, toplumun ortak çıkarı ile yurttaşlığın özgürlüğünü amaçlayan bir

cumhuriyetin, ancak uzun ömürlü, istikrarlı bir siyasal yapılanma olabileceğine inanmıştır (Pocock, 1975: 160-161).

Machiavelli, “Söylevler” adlı eserinde Roma Cumhuriyeti’nin siyasal ve sosyal başarılarının analizini yaparak, kendisinin de devlet adamı olarak hizmet ettiği Floransa Cumhuriyeti’nin nasıl başarılı olabileceğine ilişkin bazı fikirler öne sürmektedir. Machiavelli, toplumun içinde yaşadığı sosyal çatışmaları ve bunların toplumu siyasal olarak hangi yöne götürdüğünü incelemiştir (Arnhart, 2004: 161).

Machiavelli’ye göre Roma’da aristokratlar ile halk arasında yaşanmış, sonuçta halk kendi meclisini kurmuş ve bunu aristokratlara kabul ettirmeyi başarmıştır. Bu durum bir cumhuriyet olarak Roma’nın gelişmesine ve özgürleşmesine önemli katkı sağlarken, Floransa’da yeni yasalarla kurumların oluşturulmasına yardım etmiştir (Machiavelli, 2008: 36-37).

Floransa’da benzer çatışmalar yaşanmış, ancak bu yaşananlar Roma’da olduğu gibi gelişme ve özgürleşmeyi sağlamamıştır. Machiavelli, bunun sebebini, toplum içindeki pek çok ayrı çıkarı temsil eden hiziplerin, salt kendi çıkarları adına hareket etmeleri olarak açıklamaktadır (Pocock, 1975: 194-195). Machiavelli, Roma ile Floransa’yı birbirlerinin ardılı ve yurttaşlık ideallerinin fiiliyata geçirildiği yerler olarak görme eğilimi gösteren düşünürlerin aksine, kendi yaşadığı dönemi etraflıca analiz etmeye çalışmıştır (Cassirer, 1984: 144-145). Ancak Machiavelli’nin bu çalışmasındaki analizlerinin amacı güçlü, merkezi, aşkın bir monarşik rejim önerisi olmuş, fakat bu rejimi cumhuriyet idealine yakın bir çerçevede kurgulamıştır (Çaha, 1999: 18).

Floransa’nın yaşamış olduğu sorunların çözümü için bu önerileri getiren Machiavelli, bu bağlamda Roma’nın yanı sıra Venedik Cumhuriyeti’nin anayasal gelişmelerini de dikkate almıştır. Machiavelli, bir çok yönünü beğenmediği Venedik’in siyasi yapılanmasında özgürlüğün muhafaza edilmesi işinin güçlü olan “aristokratlara” verilmesini bazı açılardan doğru bulmuştur (Machiavelli, 1994: 98).

Machiavelli öncesi birçok düşünür ile Roma dönemi düşünürleri, halkın temsili ve haklarının gözetilmesi yönünde bir cumhuriyetçi anlayışı temsil etmiştir. Ancak Machiavelli, bu durumun yurttaş olma erdemlerine olan katkısına ve halkın gerçekten

isteğinin bu olup olmadığına dair şüpheleriyle farklı bir cumhuriyetçi anlayış geliştirmiştir (Poggi, 2002: 24).

Burada Machiavelli'nin çıkış noktası, toplum içindeki çatışmaların, özgür birey idealleri ve kendi çıkarını her şeyin önünde gören insan modelinin gelişmesi adına daha önemli olabileceği düşüncesidir. Machiavelli bu yönü ile Roma cumhuriyetçiliğinin mihenk taşlarından biri olan, ahenk ve huzura kavuşmuş “dengede bir toplum” düşüncesini reddetmiştir (Machiavelli, 1994: 88-89). Bu anlamda Roma'yı Floransa ile kıyaslayan düşünür, bu kıyaslamadan yararlanarak belli sonuçlara ulaşmış, iki devletin yönetim biçimlerini ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.

Machiavelli, çatışmadan doğacak bir istikrara ve karma yönetim düşüncesinin belli temel argümanlarına uzak duruşuyla cumhuriyetçiliğe yeni bir yorum getirmiştir (Arnhart, 2004: 161). Bu duruma ilişkin bazı yazarlar farklı görüşler dile getirse de Machiavelli'nin görüşlerinin halen tartışılır olması ona verilen önemle açıklanabilir. Machiavelli'nin görüşleri, bu ideali daha da geliştirebilmek veya tartışılır noktaları belirleyebilmek adına önemlidir (Audier, 2006: 23-24).

Machiavelli, bir cumhuriyetteki insanları huzur dolu ve sakin olarak nitelendirmiştir. Bu durum, yukarıdaki anlatılan gerekçeleri kuvvetlendirir ölçüde Cumhuriyetçiliği istenen bir rejim haline getirmiştir. Çünkü yurttaşlığın insanlara sağlamış olduğu liyakatten ötürü, cumhuriyet insanlarının ayrı bir itibarı vardır (2008: 410). Ayrıca Machiavelli'ye göre cumhuriyet yönetimi, insanlara sadece “vatan aşkını” aşılammakta, “özgürlüğü” ve “dürüst” olmayı da başarabilecekleri şahsi bir yapıyı kazandırmaktadır (Violi, 1997: 46).

Machiavelli'nin yurttaşlıkla ilgili geliştirdiği fikirler, yaşadığı dönemin şartlarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Machiavelli, siyasal özgürlük ve siyasal eşitlik ideallerine dayalı yurttaşlık kavramlarını, dönemindeki mutlak monarşik yapılar içerisinde şekillendirmiş ve bu yaklaşım Aydınlanma Çağı düşünürlerinin fikirlerini etkilemiştir (Heater, 2007: 89).

Machiavelli'nin cumhuriyetçiliğinde önemli yeri olan toplumdaki “çatışma” durumunu, insan vücudunun çalışmasını örnek alan bir anlayışla açıklamaya çalışmıştır. Bu anlayışa göre beden sağlığı dört önemli argümanın varlığı sayesinde karşılıklı olarak

kurulan bir denge ile sağlanmaktadır. Bunlardan biri ötekiler üzerinde üstünlük kurduğu takdirde beden sağlığının çökeceğini iddia etmiştir. Beden sağlığı için yönelik gerekli denge için, birbirine üstünlüğünü kabul ettirebilecek olan “mizaç”lar arasında sağlanan işbirliği gerekmektedir. Bu düşünceyi bir siyasi model olarak ele alan Machiavelli toplum içindeki bünyeyi, çatışan ve dengeye kavuşturulması gereken içgüdüsel duygu ve eğilimlerinin bir bütünü olarak kabul etmektedir. Bu bağlamda site yaşamının sadece bireylerin birbirleriyle ilişkilerinin bir sonucu olmadığını düşünmüştür. Bu, özel mizaçlara sahip ve homojen olmayan toplulukları karşı karşıya getirmekten başka bir işe yaramaz. Böylece siyasal rejimler, toplumun isteklerine ve eğilimlerine göre bir çıkış yolu bulmak istemeleri ve istememeleri ile birbirlerinden ayrılmaktadır (Audier, 2006: 26).

Monarşik yapılanmalarda soylular ile halk tarafından tatmin edilemeyen isteklere, monark aracılık edebilir. Böyle bir durumda monarkın aracılığı toplumsal istikrarının anahtarı olabilmektedir (McClelland, 1996: 163). Ancak bir cumhuriyet yönetiminde, farklı topluluklar ve sınıflar genel olarak aralarında ortaya çıkabilecek ihtilafları kendilerine ait olan güçlerle, yani cumhuriyet rejiminin onlara sağladığı yasal ve felsefi argümanlarla çözebilmelidir. Machiavelli’ye göre güçlü cumhuriyetlerin en önemli özelliği, gruplar arasında çıkabilecek çatışmaların birbirlerini yok edebilecek bir güce izin vermeyecek yapıda olmasıdır. Machiavelli bu nedenlerden dolayı istikrarlı cumhuriyet rejimlerinin daha çok yaşam şansı olduğunu ve cumhuriyetlerin çatışmalara esnek cevap verebildiği görüşündedir (Strauss, 1987: 308-309). Ancak unutmamak gerekir ki Machiavelli’nin cumhuriyetçiliği içinde “güçlü”, “adil” ve “iyi” bir monark bulunmaktadır. Bu monark cumhuriyet rejiminde siyasal sistemin bir parçasıdır.

Düşünüre göre cumhuriyet rejimi, herhangi bir yurttaşına verdiği/verebileceği sorumluluklar ile “güveni” ön plana çıkartmakta ve sınıfsal çatışmalara yer vermeyecek bir düzeni halka sunmaktadır (Machiavelli, 2008: 121-123).

Machiavelli bu durum için tek sakıncayı “serbestlik” olarak görmüştür. Herkes kendi bireysel çıkarları için hareket ettiği zaman ülkede hizipler artmış ve dış istilalar kaçınılmaz olmuştur. Machiavelli bu durumda en iyi yönetimi, toplumun her grubunun istek ve arzuları için bir çıkar yol bulan yönetim biçimi olarak ifade etmiştir. Bu durumun bir monark veya bu tip bir girişimle çözüme kavuşturulamayacağı açıktır. Bu

nedenlerden dolayı Machiavelli'ye göre, cumhuriyet rejimi iyi kabul edilmesi gereken bir rejimdir. Çünkü bu rejim, hem soyluların hem de halkın eğilimlerini ve çıkarlarına yönelik düşüncelerini yansıtılabilmesi adına kaos ortamlarından çıkış yolunu verir. Böylelikle cumhuriyet yönetimi, toplumun tüm kesimleri üzerinde “özgürlük” ve “eşitlik” gibi faktörleri sağlayan rejim olarak görülür (Audier, 2006: 26-27).

Bu anlamda yurttaşlara da büyük görevler düştüğünü belirten Machiavelli, yurttaşların hem kendileri hem de cumhuriyet rejiminin devamı için yaptıklarına dikkat etmesi gerektiğini söylemiştir. Bir cumhuriyetin muteber yurttaşları olmadan yaşayamayacağını ve iyi yönetilemeyeceğini kabul eden Machiavelli, devletin hürriyetinin devamının yurttaşların tutum ve davranışlarıyla bire bir ilgili olduğunu belirtmiştir (2008: 445). Özellikle cumhuriyetçi rejimleri tarihsel bir süreç içerisinde inceleyen Machiavelli, bu rejimlerin yurttaşlarına özgürlük ve güvenlik garantisi verdiğini bir çok kere belirtmiştir (Blom, 2003: 23).

Özgürlüğü topluma ve bireye sağladığı yararlarla ele alan Machiavelli, bunun, yurttaşların güvenliğinin sağlanmasıyla oluşabileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle de “yasalar”ın rolünü sadece bireyin devlete karşı korunması anlamında görmemiş, bireye karşı oluşabilecek her türlü tehlikeden korunması olarak görmüştür (Skinner, 1993b: 305).

Bireyin her türlü tehlikeden korunmasını amaçlayan bu düşünce “bireysel haklar” düşüncesinin ilk ciddi ifadeleri olarak kabul edilmektedir. Bazıları Machiavelli'yi, bu yaklaşımları nedeniyle zaman zaman liberalizmin öncülerinden biri olarak kabul etse de, devlet idaresine ve yurttaş haklarına getirmiş olduğu her türlü istikrar ile güven arayışında hukuksal açıklamalara gitme isteği bu iddiaları tam olarak desteklememektedir (Held, 1998: 51-52). Bu nedenle bazı yazarlar Machiavelli'nin özgürlük kavramına atfettiği anlamı, birey haklarını ön plana çıkarır mahiyette görmemekte, yurttaşlardan belli bir fedakârlık bekleyen geleneksel cumhuriyetçilik içinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedirler (Audier, 2006: 27-28).

Machiavelli bu düşüncelerinin yanı sıra halkın güvenliği ve ülkenin bağımsızlığının istikrarlı bir şekilde devam edebilmesi için disiplinli bir askeri örgütün varlığını önemli görmüştür. Düşünür, dönemindeki ordu sistemleri için önemli bir yer işgal eden paralı askerlik müessesesini ise tehlikeli bulmaktadır. Böyle bir ordunun başarısı ve

güvenilirliği adına ciddi şüpheler duymaktadır. Machiavelli, toplumun soylu kesimleriyle halktan oluşmuş olan orduların vatanlarına olan bağlılıkla vermiş olduğu mücadelelerde daha büyük başarılarla imza attıklarını tarihten örneklerle açıklamaktadır (Machiavelli, 1997: 43-47). Bu anlamda soyluların başını çektiği halk milislerinin aynı zamanda halkın birliğini temsil eden ve “ortak iyi (*civic virtue*)”¹ adına halkın enerjisinin birleşebilmesinin bir yolu olmaktadır (Machiavelli, 1994: 183; Cassirer, 1984: 164).

Bu süreçte en önemli görevi devleti idare edenlere veren Machiavelli’ye göre, ideal bir lider devletin iyi veya kötü zamanında halkın kendisine güvenmesi için elinden geleni yapmalıdır. Böylece halk hem ülkesine, hem de rejime bağlı kalacak ve sadık olacaktır (Machiavelli, 1997: 36-37). Cumhuriyetçiliği sosyal bir eşitlik ilkesinin doğal sonucu olarak gören Machiavelli, yasaları, yurttaşları bir arada tutan bunun yanında bazı önemli görevler yükleyen bir özgürlük yansıması olarak düşünmektedir. Bu nedenle “asker-yurttaş” düşüncesi, Machiavelli için bağımsız olarak yaşayabilmenin bir koşulu olarak kabul edilmiştir. Bu görüşün getirisi ise yurttaşların “vatan sevgisi” ile güvence altına alınan özgürlüğü ve eşitliğidir. Machiavelli burada İlkçağ düşünürlerini ve Roma yurttaşlığının önemli argümanı olarak kabul edilen “erdem (*virtue*)” kavramını, bireyin toplumuna olan ödevi ile ilintilendirmeye çalışmıştır (Viroli, 1993: 155-157).

Machiavelli, dinin toplum üzerindeki etkisiyle ilgili de bazı görüşler dile getirmiştir. Düşünür dini, siyasal bir etkinliğe göre yurttaşların ortak özgürlüğünü güçlendirmesine yönelik olarak değerlendirmiştir. Machiavelli burada da Roma’yı referans almıştır. Roma’nın cumhuriyet dönemindeki her türlü gücünü Pagan dinine olan bağlılığında görmüştür. Pagan dininin ritüelleri topluluk bilincini arttırmıştır ve toplumsal bir motivasyon aracı olarak kullanılabilmiştir (Machiavelli, 1994: 168-169).

---

¹“Yurttaş erdemi”ni ifade etmek için kullanılan “ortak iyi” kavramı, dünya literatüründe cumhuriyetçilik içerisinde “*civic virtue*” olarak da nitelendirilmektedir. Bu bağlamda Hristiyanlık inancının etkisinden erdem anlayışını kurtarmak isteyen, hümanist anlayışın içerisinde değerlendirilen ortak iyi düşüncesi, toplumun müzakereci süreçlerinde ele alınmaktadır. Cumhuriyetçi geleneğin ortak yarara ulaşmayı bir gaye olarak aldığı kabul edilirse, ortak iyiye ulaşmak toplumun “kamusal olana” doğru ilgilerinin kaydırılmasını da içeren bir süreci karşılamaktadır. Bu ortak iyi, hem bireyi hem de toplumu merkeze alarak yurttaşın erdemli bir yaşam sürebilmesi için çok yönlü bir anlayışı da ortaya çıkartabilmiştir. Bu değerler cumhuriyetçiliğin, liberalizmle olan bağlantılarını da kuvvetlendirmektedir. Ortak iyi toplumdaki bireylerin birbirlerini anlamalarına katkı sağlarken, bireysel argümanlarında toplum içerisinde yer alabilmesinin yolunu açmaktadır. Bireyler kültürel ve politik olarak birbirlerinin haklarına da saygı duymaları gerektiğini öğrenebilmektedirler (Dagger, 1997: 195-200).

Pagan dini, yapısı itibariyle siteye bağıllığı arttırarak cumhuriyeti güçlendirirken Hıristiyanlık dini siteye, şehre veya devlete ve bunlara duyulan bağıllığa zarar vermektedir. Bu yönüyle de kendisinden sonra bir çok düşünürü etkileyen Machiavelli, Aydınlanma ile birlikte devlet idarelerinin bağılı olduğu düşünceleri değiştirecek olan “seküler devlet” anlayışının da temellerinin atılmasına zemin hazırlamıştır (McClelland, 1996: 157; Cassirer, 1984: 142-143).

Machiavelli'nin yaşadığı çağda, şehir devletleri ve cumhuriyetçi yurttaş idealleri giderek gerilemiştir. Machiavelli'nin anlattıklarının tersine, yaşanan dönem mutlak monarşilerin güçlendiği bir dönem olmuştur. Özellikle Floransa'da yaşanan siyasal ve idari gelişmelerle, XV. yüzyıldan sonra cumhuriyetçi ideallerin gerilediği gözlenmiştir (Guarini, 1993: 20-22).

1.3. Aydınlanma'yla “Liberal Değerler”in Ön Plana Çıkması ve Cumhuriyetçilik

Siyaset felsefesinin bir kolu olarak ifade edilebilecek olan cumhuriyetçilik, Rönesans döneminde geçirmiş olduğu gelişme sürecinden, sonra Aydınlanma Çağı'nda tekrar gündeme gelmiştir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda mutlak monarşi ve imparatorluk devletlerinin hâkimiyetine rağmen, Hollanda'da ve İngiltere'de (1649-1658 Cromwell iktidarının)¹ belli bir dönem için monarşi karşıtı bir hâkimiyet kurulabilmesi, Aydınlanma Çağı öncü düşünürleri ile bu düşünürlerin ardılları arasında cumhuriyetçiliğin tekrar ele alınmasını sağlamıştır (Audier, 2006: 31).

Bu gelişmelerin yanı sıra Aydınlanma Çağı'nda halk ön plana çıkmıştır. Aydınlanma, modern siyasal düşüncelerin ortaya çıkmasına büyük katkılar sağladığı gibi cumhuriyetçiliğin tekrar değerlendirilerek yeniden formüle edilmesi için uygun bir zemin hazırlamıştır.

XVII. yüzyılla birlikte İngiltere ile bu ülkeye bağılı Amerikan kolonilerinde cumhuriyetçilik ideallerinin bir tezahürü olarak ortaya çıkan yurttaşlık idealleri üzerine

---

¹İngiltere'de Kral I. Charles'in parlamento kararıyla idam edilmesinde büyük etkisi olan ve belli bir dönem İngiltere'de krallık dışında bir “halk” iktidarının yaşandığına inanılan döneme verilen ad “Cromwell iktidarı”dır. Bu dönemde iktidarı, ordu kumandanları ile elinde tutan komutan Cromwell'di. Bu dönemde Cromwell ile onun komutasındaki ordu, köylüler ile şehirli “gentry” olarak görülen tabakanın altında yer alan yoksul köylüleri arkasına alarak bu iktidarı perçinlemiştir. Dokuz yıl süren bu fiili durum sonrası iktidar tekrar kralın eline geçmiş olsa da İngiltere adına mutlakıyetçi bir kral idaresi bir daha mümkün olmamıştır. Bundan sonra avamında etkili olduğu parlamenter unsurların etkin olduğu meşruti bir monarşi anlayışının İngiltere'de etkin olduğu kabul edilmektedir (Moore, 2003: 44-45).

yeni bakış açıları geliştirilmeye başlanmıştır. Artık insanların var olan haklarının kullanılması ve kullandırılması üzerine bazı tezler işlenmeye başlanmıştır.

Modern siyasal düşüncenin oluşmasında ve cumhuriyetçilik düşüncesinin tekrar gündeme gelmesinde önemli bir yeri olan Machiavelli, bir asır önce yurttaşın görevlerinden, ödevlerinden bahsederken, bu dönemin bazı düşünürleri yurttaşların hakları üzerine görüşler ileri sürmüştür. Bu durum, Aydınlanma ile başlayan ve günümüze kadar süren cumhuriyetçiliğin iki farklı bakış açısının getirmiş olduğu ideallerin tartışılmasının zeminini hazırlamıştır. Bu tartışma, cumhuriyetçiliğin iki ana boyutu olarak kabul edilen yurttaş cumhuriyetçiliğiyle, liberal bakış açısını yansıtan hümanist cumhuriyetçiliği ekseninde günümüze kadar gelmiştir (Heater, 2007: 101).

Bu dönem aynı zamanda cumhuriyetçilik düşüncesinin bir fikir olarak sağlam bir temele oturtulması adına önemlidir. Bu dönemde cumhuriyetçilerin Roma cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar götürebilecekleri monarşik hükümete karşı olma görüşleri, İngiltere'deki Pürüten Devrimi'nde önemli bir rol oynamıştır (Meadwell, 2003: 231).

Dönemin cumhuriyetçi düşünürleri olarak gösterilen John Milton ve Algernon Sidney, kralın ölümünden sonra cumhuriyetçiliklerini savunma ihtiyacı hissettiklerinde, “tabii hukukun” ve halkın egemen iktidarının cumhuriyet idaresini içeren bir yapıyı gerekli kıldığını belirtmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu teze destek veren ve Atlantik cumhuriyetçiliğinin önemli düşünürü James Harrington da bu dönemde gelişen cumhuriyetçiliği toplumsal ve ekonomik evrimin bir sonucu olarak görmüş, bir daha monarşiye dönüşün olanaksız olduğunu kesin bir dille ifade etmiştir (Sabine, 1969c: 179).

İngiltere'de cumhuriyetçi görünüşlü bu gelişmeler demokrasinin yerleşmesi adına bazı olumlu durumların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bağlamda 1688 yılında İngiltere'de gerçekleştirilen devrimle yurttaşların kendi idarecilerini seçebilme, kötü idarecilerin işine son verebilme kendilerine uygun idari mekanizmaları oluşturabilme haklarını elde etmişlerdir (Çaha, 1999: 20).

1.3.1. Rousseau ve Cumhuriyetçilikte “Genel İrade” Anlayışı

Avrupa'da ilk kez İngiltere'de gündeme gelen Aydınlanmacı liberal değerlerle bezenmiş yeni düşünceler, kral, aristokrasi ile halk katmanları arasında bir “uzlaşmaya”

doğru giden toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler bir süre sonra dūřünsel ve siyasal yankılarını Kıta Avrupa'sında da göstermiştir. Bu bağlamda Fransa'daki gelişmeler dikkate değerdir. İlk olarak Montesquieu'nun¹ dūřüncelerinde kendisini göstermiş olan Aydınlanmanın İngiliz versiyonu "seküler yönetim" anlayışı, bir süre sonra Fransa'nın "merkezi devlet" ile toplum üzerinde güçlü etkileri olan Kilise'nin yoğun baskısı altındaki dūřünceler üzerinde ve toplumsal gruplar üstünde güçlü bir şekilde kendisini hissettirmiştir.

Fransa'da bu ortamda geliřen "özgürlük", "akıl" ve "eřitlik" dūřünceleri, monarři ve Kilise karřıtlıđını "devrimci" anlamda geliřtirmiřtir. Bu iklimde geliřen yeni cumhuriyetçi dūřünceler katı liberal bir anlayıřla řekillenmiř ve Fransız dūřünürlerinin Antik Roma'nın yönetimine yönelik hayranlıklarıyla birleřince, Fransız tipi cumhuriyetçilik sorunlu bir řekilde gündeme gelmiřtir.

Bu dönemde yetişen Aydınlanma'nın ve cumhuriyetçiliğin önemli sözcülerinden biri olarak kabul edilen Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), hayatının büyük bir kısmını, tüm eserlerinde örnek aldığı Cenevre şehrinde geçirmiştir. O'nun yaşadığı dönemde Cenevre şehri bir cumhuriyet olarak tanımlanmış, Rousseau'da siyasal olarak yazdığı eserlerinde imza olarak "Cenevre yurttaşı" ibaresini kullanmıştır.

Görüşleriyle bugün "eleştirel" olarak baktığımız Fransız cumhuriyetçiliğinin birey-toplum ilişkisine ve devlete ilişkin görüşlerini büyük oranda etkileyen Rousseau, bir çok tespiti ile tartışılmış bir dūřünürdür. Rousseau'nun şekillendirdiği, Fransız cumhuriyetçiliğinin bireyi "toplum" içinde eriten ve topluma birey karşısında belirleyici bir rol atfeden "genel irade" anlayışı hala tartışmalıdır. Ayrıca Rousseau'nun görüşleri çerçevesinde gelişen "ulus" temelli olduğu iddia edilen siyasal sistemler, hala pratik

---

¹Fransa'nın politik ve dini durumlarıyla, koşullarına ilişkin eleştirel bakış açıları geliştirmiş bir dūřünürdür. İngiltere'deki yaşadığı dönemdeki siyasal duruma ilişkin hayranlığını her zaman dile getiren Montesquieu, özellikle "*Kanunların Ruhunu*" adlı eserleriyle karşılaştırmalı tarihsel bir yasa ve hükümet incelemesi yapmıştır. Bu çalışmasının toplumbilim adına çok önemli olduğunun üzerinde duran yazarlar, dūřünürün bu çalışmasıyla bir ilki gerçekleştirdiğini ve siyaset felsefesi adına döneminin en önemli incelemesine imza attığını ifade etmektedirler. Cumhuriyetçilik adına da nitel ve nicel anlamlandırmalarda bulunan dūřünür, yurttaşlık erdemi üzerinde durmuş ve Aristoteles'ten sonra çoğunluğun yönetimi ve bu yönetimin açıklanabilmesi adına en önemli argümanları kullanmıştır. Bu yönü ile kendisinden sonraki bir çok dūřünürü etkileyen Montesquieu, yurttaşlık erdeminin sağlanabilmesi için toplumdaki adaletin sağlanabilmesinin güçlükleri ve çok ince hesapları içerebileceğine dair vurgularıyla cumhuriyetçi dūřüncenin bu konudaki eksikliğine yaptığı vurguyla Amerika ile Fransız devrimleri öncesindeki yapmış olduğu uyarılar ciddi olarak algılanmıştır (Copleston, 2004:21-26).

uygulamalarıyla toplumla “gerilim alanlarını” giderilebilme hususunda sıkıntılar yaşamaktadırlar.

Bu gibi değerlendirmelerin konusu edilen Rousseau'nun özgürlük çerçevesinde şekillenen cumhuriyetçiliği, Montesquieu'nun yaptığı gibi, “yasa hâkimiyeti” üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Rousseau özgürlüğü, toplum içerisinde “genel irade”yi oluşturan bireylerin ortak olarak kullanmak zorunda oldukları “kamusal alan” içerisinde tarif etmiştir. Rousseau'nun, “yurttaş” anlayışına yeni bir perspektif getirdiği söylenebilir (Bloom, 1987: 570).

Rousseau, yaşadığı dönem ve sonrasında fikirleri nedeniyle hep tartışılan bir düşünür olmuştur. Fikirleriyle bir çok düşünür ve filozofun yaklaşımına ters bir bakış açısı geliştiren Rousseau, uygarlık öncesi dönemi “iyiliğe yönelik bir gelişmenin ilk merhalesi” olarak tanımlamıştır (Held, 1998: 54-55). Bu görüşleriyle büyük bir kitlenin dikkatini çekmeyi başaran Rousseau'ya göre insanların yaşadığı bollukların arkasında, muhakkak diğer bir grup insanın yoksulluğu vardır. Yaşadığı dönemdeki siyasal, sosyal ve ekonomik sorunların kaynağını insanlar arasındaki eşitsizlikler olarak görmüştür. İlk çağ topluluklarının, şehirlerinin ve devletlerinin düzenlerini inceleyen düşünür, cumhuriyetçiliğin gelişmesi adına, incelediği toplumların “ahlak” problemleri üzerine ciddi analizlerde bulunmuştur.

Rousseau'nun başlıca çalışmaları, 1754 yılında yazdığı “*İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*” ve 1762 yılında yazdığı “*Toplum Sözleşmesi*” ve “*Emile*” isimli eserleridir. “Toplum Sözleşmesi” adlı eseri, bir çok yazar tarafından Aydınlanma düşüncesinin “pozitivist” unsurlarının en ileri düzeyde ortaya çıktığı çalışma olarak ele alınmaktadır. Kitabında en çok “yurttaş” ve yurttaşla ilişkin siyasal, sosyal ve hukuki statü problemleri üzerinde durmuştur (Rousseau, 1999). Kitabının tamamı özgürlük üzerine yazılmış olmasına rağmen, Rousseau, “totaliter-otoriter” düşüncelere zemin hazırladığı gerekçesiyle eleştirilmiştir (Coast, 1994: 26).

Rousseau'nun temsili demokrasiyi, aristokratik bir yapılanma olarak gören görüşleri bir çok yazar tarafından yadsınmıştır. Sadece şehir devletlerinde olan demokrasinin, yurttaşlık ve bu bağlamda ele alınan cumhuriyetçi vurguyla çelişen bir yapıda olduğuna dair eleştiriler de yapılmıştır (Pettit, 1998: 53).

Rousseau, ahlak üzerine özellikle durduğu eserlerinin büyük çoğunluğunda bu çizgisini korumuştur. Her şeyin kökünde politika olduğunu düşünen Rousseau, nasıl ele alınırsa alınsın her halkın kendisini yönetenlerin idaresine göre görüşlerinin şekilleneceğini ifade etmiştir (Cassirer, 1984: 177). “Mümkün olan en iyi yönetim nedir?” ve “... halkı en fazla erdemli, en fazla aydınlanmış, en fazla bilgi ve sonunda en iyiyi yapmak için uygun olan hükümetin doğası nedir?” sorusu Rousseau’nun cevabını aradığı sorular olmuştur. Rousseau’da, halkı tamamen merkeze alan bir anlayış görülmektedir (Rousseau, 1982: 44).

Halkı merkeze alan düşüncelerini “özgür yaşamak ve özgür ölmek isterdim” şeklindeki anlayışıyla tamamlayan Rousseau, özgürlüğü boyunduruk altına alınmamak, “hiç kimsenin kanunları” altında yaşamamak şeklinde açıklamaktadır. Hiç kimsenin kanunu altında yaşamayan halk, kendisinden başka kimsenin kendisini silkip atamayacağı bir güvenle özgürlüğünü yaşayacaktır. Rousseau, böyle bir düzeni yaşar ve altında ölünür görmüştür (Rousseau, 1982: 73).

Rousseau’nun bazı düşüncelerinde terslikler gördüğünü ifade eden Russell (1983: 681-683)’e göre, O’nun düşünceleri ve özgürlük anlayışı yurttaşlar arasındaki “eşitlik” anlayışının bir sonucudur. Russell, özgürlüğün bir “amaçtan” çok bir “araca” ve doğal bir “sonuca” dönüştürülmesini eleştirmiştir. Ayrıca bu anlayışın Rousseau’yu özgür bir bireyden ziyade, toplum içerisinde eriyen bir birey anlayışına yaklaştırdığına inanmıştır. Locke ile başlayan mülkiyet, insan hakları ve yönetim erklerinin ayrılmasına olan inancı Rousseau’nun yadsıdığını ifade eden Russell, Rousseau’nun teorisine büyük eleştiriler getirmiştir.

Rousseau’nun özgün, ancak sorunlu olarak nitelendirilen teorisi, toplumun başarılı işleyişine ilişkin bir çok öngörude bulunmuştur. Toplum içerisinde kendisini bulan birey, oluşturduğu toplumun düşünce ve ahlâkını da oluşturmaktadır. Toplum Sözleşmesi’ndeki yasalar ve kurumlar, büyük ölçüde kendisinin hayran olduğu antik kent devletlerindeki ahlâk anlayışını sürdürmek üzere kurulmuştur.

Bu durum, Rousseau’da siyasal özgürlüğün oluşmasının sebebi olarak görülmüştür. Düşünür, toplumsal ilişkileri düzenleyen yasaların “fikir-ahlâk-hukuk” üçgeni içerisinde düşünülmesi gerektiğini ve bu durumun egemen halkın özerkliğinin bir sonucu olduğunu belirtmiştir. Rousseau’ya göre bu, “adil” olarak algılanabilecek devlet

düşüncesinin de temelini oluşturmaktadır. Bu kurumda en önemli görev, Rousseau'ya göre yasa koyucudur. Yasa koyucu, anayasanın bir parçası değildir ama onun toplumdaki ve devletteki yeri sabittir. Burada Rousseau, insanın geçirdiği dönüşümlerde ve yurttaşlık eğitiminde toplumsal olana vurgu yapmak istemiştir (Iain Hampsher-Monk, 2004: 243-244).

Rousseau'ya göre insanın yurttaşlık durumuna geçişi, insanoğlunun gelişimi adına ilginç bir “değişim”dir. Bu süreçte insan, davranışlarındaki içgüdülerinin yerine adaleti, yapmış olduğu fiillerin yerine de daha önceden yoksun olduğu “töreler”i koymuştur. “Ödev” anlayışı fiziksel tepkilerin, “hak” da açgözlülüğün yerini aldığı andan itibaren insan “aklımı” kullanmak zorunda kalmıştır. Bu yarar ve zarar anlayışının insanoğlunda gelişmesiyle, birey topluluk içerisindeki yerini konumlandırmak için düşünmeye başlamıştır. Bu değişimlerin sonucunda da insan “yurttaşa” dönüşmüştür (Rousseau, 1999: 52-53).

Rousseau eserlerinde, ticaret sonucunda zenginleşerek Aydınlanma'nın oluşmasında önemli bir etken olduğuna inanılan “burjuva” sınıfına pek değinmemiştir. Rousseau cumhuriyetçiliklerini açıklarken, genel itibariyle eski Sparta ile Roma'daki cumhuriyet dönemi yurttaşlık verilerinden ve içinde yaşadığı Cenevre Cumhuriyeti'nin mevcut yurttaşlık verilerinden faydalanmıştır. Bu yanılla kısmen Machiavelli'ye yaklaştığı düşünülen Rousseau, eğer yozlaşma olursa yasanın etkisiz olabileceğine dair güçlü bir inanç beslemektedir. Rousseau ayrıca klasik cumhuriyetçilik düşüncesinin aksine, kamu çıkarı bağlamında bireyin özveride bulunmasını istememiştir. Birey ancak kamu tarafından sağlanabilecek refah ve güven neticesinde özveride bulunabilir, bunu da bireyler tek tek değil ortaklaşa yapar. Fakir bir halk ile zengin ve ayrıcalıklı bir zümrenin olduğu bir yerde cumhuriyetten bahsedilemeyeceğinin üzerinde duran Rousseau, tamamen eşit yurttaşlardan oluşan bir topluluk hayal etmesi nedeniyle de eleştirilmiştir (Audier, 2006: 41).

Rousseau ayrıca antik erdemlerin modern yurttaştan beklenemeyeceğini belirtmiştir. Ortak bir “özgürlük” anlayışının Aydınlanma'yla şekillenen yeni yurttaştan beklenemeyecek bir şey olduğunu ifade eden Rousseau, özgürlüğün tamamen ortak bir alan olarak algılanmasının bireyin “kişisel” özgürlüğünü tehdit edebileceğini de söylemiştir. Çünkü Rousseau'ya göre, modern yurttaş için “ortak iyiye” hizmet etmek

zahmetlidir ve ancak yurttaşlık görevlerinin onların özgürlüğünün teminatı olduğu anlatılınca ikna olabilir bir birey olarak nitelendirilmiştir (Viroli, 1997: 101).

Modern yurttaş profilini de çalışmalarında ele almaya çalışan Rousseau'nun, özgürlük alanının “doğal” olarak kabul edilen sınırlar içerisinde var olabileceğine ilişkin tezi ise gerçekleştirilemez olarak nitelendirilmiştir. İyi olarak kabul edilse bile, insanın doğal olarak ahlaki bir yeteneğinin olmadığını vurgulayan düşünür, insanın toplumsallaşmasını kaçınılmaz bulmuştur. Rousseau'ya göre, insan bu süreçte ahlaki değerleri öğrenirken aynı zamanda ahlaki değerleri çiğnemeyi de öğrenir. Dolayısıyla insanın topluluk tasavvuru aynı zamanda bazı olumsuzluklar da içermektedir. Uygar yaşam yurttaşı yaratmış olmasıyla diğer yozlaşmaların önüne geçebilecek bir durumu karşılamaktadır. Ancak Rousseau doğal durumu, potansiyelini dahi kullanamayan bir durum olarak görmektedir. Bu durumun tartışılabilir olduğunu kabul eden düşünür, zaman zaman kendi düşüncelerini de eleştirmekten geri durmamıştır (Iain Hampsher-Monk, 2004: 221).

Kendi içinde bazı düşünsel çelişkiler yaşayan Rousseau, yeni kurulmuş bir cumhuriyeti bazı nedenlerle sorunlu bir idari rejim olarak nitelendirmiştir. Cumhuriyet rejimi, yeni kurulduğu zaman bazı iyi yasalara sahip olsa bile, iktidarın ele geçirildiği dönem itibariyle bu yasal düzenlemelerin uygulanışında başarısızlıklar yaşayabilir. Bu yönetimin başarısızlığa uğramasında, bu rejimin yeni yurttaşlarının bu yasalara elverişli kafa yapısına sahip olmaması önemli bir etkidir (Held, 1998: 58). Böyle bir idare daha doğar doğmaz bir yıkılma tehlikesi içermektedir. Çünkü özgürlük alışık olmayanlar için yıkıcı olabilir ve böyle bir özgürlük, toplum için büyük bir yıkıma sebep olabilir. Yani özgürlük iyi anlaşılmazsa, kölelik zincirlerini güçlendiren kötü bir yönetime zemin olabilir (Rousseau, 1982: 74).

Rousseau'nun genel irade düşüncesine göre, “egemenlik” ile “yönetim” arasında sistemli bir farklılık vardır ve genel iradenin gerçekleşmesine yönelik olan kurumsal aygıt türleri konuyu açıklayıcı olabilir. Bu bağlamda toplumun genel iradesini aşabilecek ve devlet üzerinde daha küçük iradeler yaratabilecek, parti ve çıkar grupları gibi “topluluk çıkarlarını içeren” küçük grupların oluşmasına izin verilmesi sakıncalıdır. İkinci olarak da bireyler başkalarının düşüncelerinden etkilenmemeli, bireylerin düşünceleri olabildiğince kendileri tarafından şekillendirilmelidir. Bir konuya ilişkin

olarak bilgilendirilmiş halk, birbirlerinden habersiz fikirler yürütecek olursa genel irade bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Rousseau, bu görüşlerini dile getirirken, bireyin isteklerinin genel iradeye etkileri üzerinde durmuştur. Bu anlamda insanın daima iyiliği istediğini, fakat bunun zamanını kestiremediğini belirtmiştir. Rousseau, “halk ancak aldatıldığı zaman” böyle bir hataya düşebilir diyerek, genel iradenin yanılmasının zayıf bir olasılık olduğunu söylemiştir (Rousseau, 1999: 64).

Aydınlanma ile gelişen yeni liberal anlayışlar ve kavramlar üzerinde Rousseau'nun etkileri ciddi görülmesi de ortaya koymuş olduğu değerler, 1789 Fransız Devrimi neticesinde oluşan meclis idaresinde kısa bir süre uygulanmış ve ilk Fransa Cumhuriyeti'ni büyük oranda etkilemiştir (Pettit, 1998: 171). Ayrıca Rousseau'nun fikirleri, XIX. yüzyılda gelişen “ulusçuluk” akımlarınca referans alınmıştır. Toplum Sözleşmesi adlı eserinde devredilemez ve bölünmez bir “halk egemenliği” anlayışı, kamusal bir şahsiyet olarak görülmüştür (Audier, 2006: 42-43).

Zaman zaman genel iradeye ilişkin “kutsayıcı” bir tavır gösteren Rousseau, belli noktalarda da devleti yüceltmıştır. Hatta devleti zaman zaman yozlaşmayla sonuçlanabilecek bir şekilde yüksek bir noktada görmüş ve kimi yazarlara göre bu durum, totaliter ve otoriter rejimlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Bütün bu tartışmaların odak noktasında yer alan Rousseau, Fransız Aydınlanması sonrası ele alınan üç grup içerisinde, cumhuriyetçi olarak addedilen grubun fikir babası olmuştur. Birçok yazar, Rousseau'nun Fransa'nın özgün şartlarından çok etkilendiğini sık sık dile getirmekte, Rousseau'nun düşüncelerinin bu bağlamda değerlendirilmesinin daha gerçekçi olacağını belirtmektedir (Çiğdem, 2006: 36).

Rousseau'nun ele aldığımız bir çok yazardan niçin farklı olduğu noktasında da bazı görüşler mevcuttur. Bu konuda görüşler ileri süren siyasal düşünceler tarihi yazarlarından George Sabine (1969c: 283), XVIII. yüzyıl boyunca felsefi rasyonalizm geleneğinin ve bu geleneğin yansıması olan düşüncelerin etkin olduğunu belirtmiştir. Sabine'e göre, bu çağın etkisiyle çok hızlı gelişen toplumsal olaylar bir çok düşünürü “toptancı” anlayışlara sürüklemiştir. Rousseau'nun da eserlerin de toplumu bir bütün olarak ele aldığını vurgulayan Sabine, “genel irade” anlayışının bu şekilde değerlendirilmesinin doğru olacağını belirtmiştir.

1.3.2. Cumhuriyetçiliğin İki Yüzü: Atlantik Ve Kıta Avrupası Cumhuriyetçilikleri

1776 yılında Amerika’da on üç İngiliz kolonisinin birleşmesi, Federal devletin kurulması ve 1789 Fransız devrimi arasındaki dönem, cumhuriyetçilik adına büyük bir gelişmedir. Eylül 1792 yılında Fransa’da cumhuriyet rejiminin resmen ilan edilmesini ve Amerikalılar tarafından kurulan federal devletin meşru kabul edilmesini, kurumsal bir cumhuriyet rejiminin tanımlanabilmesi adına önemlidir. (Audier, 2006: 47). Bu durum, Atlantik (Amerikan) cumhuriyetçi geleneği¹ ve Kıta Avrupa’sı (Fransız) cumhuriyetçi geleneği² diye adlandırılan iki cumhuriyetçilik geleneğinin oluşmasına yol açan gelişmeleri başlatmıştır.

Bu ayrım, cumhuriyetçiliğin bir düşünce olarak sınıflandırılmasında belli tartışmalara zemin hazırlayan gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu bakış çerçevesinde, Anglosakson geleneğine göre gelişen Amerikan ve Katı Aydınlanmacı görüşlere göre şekillenen Fransız cumhuriyetçiliklerinin farklı ideolojik olgular etrafında gelişmiş oldukları görülmüştür. İki farklı cumhuriyetçi anlayışın gelişmesinde tarihsel, sosyal ve siyasi tercihlerin de önemli olduğu, hatta bu iki anlayışı şekillendiren temel göstergelerin de bu tercihlerle oluştuğu düşünülebilir.

Ayrıca tezimizin ana konusu olan Fransız cumhuriyetçiliğinin “eleştirel” bir konu halinde ele alınabilmesi için Atlantik cumhuriyetçiliğinin iyi incelenmesi gerektiği görülmektedir. Çünkü aynı gelenekten beslendiklerini iddia eden iki düşüncenin,

---

¹ Bu tanımlama, cumhuriyetçiliğin XX. yüzyıldaki felsefi tartışmalarının önemli ismi olarak kabul edilen J.G.A. Pocock’un ifadesi referans alınarak kullanılmaktadır. Pocock, bu konuda Machiavelli’nin cumhuriyetçi görüşlerinin mirasçısı olarak kabul ettiği Anglo-Sakson siyaset geleneğinin cumhuriyetçilik içerisindeki yerini belli etmek ve cumhuriyetçilik içerisinde hâkim görüş olduğu kabul edilen ve XX. yüzyıl ulus-devlet anlayışlarının bir yönetim biçimi olarak algılanan Fransız cumhuriyetçi anlayışından farklılıklarını vurgulamak için bu adı kullanmıştır. Pocock’un 1973 yılında yazdığı ve yazıldığı dönemden sonraki tüm cumhuriyetçi çalışmalar için bir yol açan “The Machiavellian Moment” adlı eseri günümüzde de en çok referans gösterilen cumhuriyet düşüncesi kitabı olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle de Anglo-Sakson siyaset geleneğinin cumhuriyetçiliğin sınıflandırılmasında kullandığı ve genel anlamda Amerikan cumhuriyetçi geleneğini işaret eden “Atlantik cumhuriyetçi geleneği” tanımlaması da bu çalışmada da iki ana cumhuriyetçilik akımından birini tanımlamak üzere bu şekilde kullanılacaktır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için J.G.A. Pocock’un, “*The Machiavellian Moment ‘Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition’*”, Princeton University Press, Princeton and London, 1975” adlı esere bakılabilir.

² Daha spesifik bir şekilde Fransız cumhuriyetçiliğin açıklanmasına yarayan bir tanımlama olarak verilen “Kıta Avrupa’sı cumhuriyetçilik geleneği” ifadesi, genel cumhuriyetçiliğin Avrupa siyasal düşüncesi içindeki gelişimi içerisinde Rousseau’nun yapıtlarının ön plana çıkartıldığı ve “genel irade” ile “halk egemenliği” kavramlarından hareketle şekillenmiştir (Goyard-Fabre, 2003: 176). Devrim Fransa’sının cumhuriyetçi modeli olarak kabul edilen bu ifade, bir çok yazar tarafından cumhuriyetçi tasniflerde kullanılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada da bu ifade Fransız cumhuriyetçi anlayışını belirtmek, genel olarak da Kıta Avrupa’sı cumhuriyetçiliğinin açıklanabilmesi adına kullanılacaktır.

birbirleriyle neredeyse tezat teşkil edecek siyasal ve ideolojik sonuçlar elde etmeleri önemli bir analizdir.

1.3.2.1. Atlantik Cumhuriyetçiliği

Amerika'nın bağımsızlığından sonra gündeme gelen ve “Amerikan cumhuriyet modeli” olarak da anılan, Pocock tarafından da tarihsel süreçte Kıta Avrupa'sı (Fransız) cumhuriyetçi geleneğinden farklı olarak ele alınan Atlantik cumhuriyetçi geleneği, günümüzdeki cumhuriyetçilik tartışmaları içerisinde belli bir yer teşkil etmektedir.

Geleneğin Aydınlanma adına önemli olguları, Anglo-sakson kültürü ile birlikte geleneksel bir tarzda ele alınmaya başlandığı için İngiliz Aydınlanma düşünürü Harrington'la başlatılmaktadır. Harrington'un görüşlerini Anglosakson kültürü içerisinde cumhuriyetçiliğin tartışılır hale gelebilmesinde bir temel teşkil etmektedir. Bu nedenle Harrington'un görüşlerinin içeriği ve kapsamı önemlidir.

Atlantik cumhuriyetçiliğinin bir model olarak gündeme gelmesiyle, on üç Amerikan kolonisinin İngiltere'den ayrılmalarını içeren “Bağımsızlık Bildirgesi (1776)’nden” sonra pratik olarak gündeme gelmiştir. Bu model, on üç koloninin birbirlerinden tamamen bağımsız olmasını isteyen kesimle (anti-federalistler), daha güçlü bir merkezi yönetimle birleştirilmesini isteyen kesiminin (federalistler) yaptıkları tartışmalar neticesinde, birlik yanlılarının galip çıkmasıyla oluşturulan 1787 tarihli Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Anayasası'yla ortaya çıkan bir yönetim sistemidir (Audier, 2006: 48). Bu yönetim sistemi, ABD'nin kurucu babaları olarak adlandırılan Federalistler'in “çoğulcu” bir topluma ulaşmaya çalışan demokrasi anlayışıyla şekillenmiştir.

Bu bağlamda öncelikle Atlantik cumhuriyetçiliğinin Aydınlanma ayağının önemli kişiliği Harrington'un incelenmesi önemlidir. Harrington'la Atlantik cumhuriyetçiliğinin İngiliz yönü ele alındıktan sonra bu geleneğin yegâne örneği olan ABD cumhuriyetçiliğinin anlaşılmasına çalışmak konuyu daha anlaşılır hale getirebilir. Atlantik cumhuriyetçiliği bu şekilde bir gelenek olarak ele alındıktan sonra, teorik anlamda XX. yüzyılda temellendirilmesinde Pocock ele alınarak konu teorik, pratik ve tarihsel anlamda tamamlanabilir bir şekle sokulabilir.

Aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olan Atlantik cumhuriyetçiliği, tezimizin ana konusu olan Kıta Avrupa'sı geleneğinden farklarının anlaşılabilmesi için izlenerek bu bölümde aydınlatılmaya çalışılacaktır.

1.3.2.1.1. Harrington: Cumhuriyetçi Bir “Ütopya” Denemesi

XVII. yüzyıl İngiltere’de cumhuriyetçilik geleneğinin etkili olmaya başlamıştır. Ülkede monarşik yönetimin yıkılmasına sebep olan iç savaş ortamında, Rönesans cumhuriyetçileri ve Machiavelli’nin fikirleri tartışılmaya başlanmıştır. Yukarıda Aydınlanma’nın düşünsel açılımlarının ilk yaşandığı ülke olarak ele alınan İngiltere’de bu normal olarak karşılanmalıdır. Bu dönemde bir çok düşünürle birlikte düşünür Harrington’da İlkçağ düşünürleri ile Machiavelli’nin cumhuriyetçi görüşlerinden etkilenerek, İngiliz toplumuna ve yaşanan çağa uygun yeni bir “karma yönetim” anlayışının gündeme gelmesinde fikirleriyle ön plana çıkmıştır (Tok, 2008: 3).

Bu nedenle Atlantik cumhuriyetçiliği modern anlamda değerlendirilirken ilk önce Harrington’un¹ üzerinde durulmaktadır. Harrington, klasik olarak tabir edilen cumhuriyetçi görüşlerine rağmen, kuramını tamamen “mülkiyet” ve “askeri gücün devletteki rolü” üzerine inşa etmiştir.

Harrington görüşleriyle Roma cumhuriyetçiliği ile Machiavelli’nin görüşlerini tekrar gündeme taşımıştır. Çağındaki siyasi yazarlar arasında, ekonomik ve toplumsal güçlerin hükümetin yapısını ve işleyişini etkilediğini ifade edebilen tek yazar konumundadır. Harrington görüşlerini bir ütopya şeklinde açıklamaya çalışmış, hayali hükümetini mevcut siyasi yapı için elzem görmüştür (Harrington, 1977: 272-278).

Harrington’un düşüncesinin temeli, bir ülkede hükümetin sürekliliğinin mülk dağılımına, özellikle toprak mülkiyetine bağlı olmasıdır. Bu anlamda hangi toplumsal

---

¹Çoğunlukla klasik cumhuriyetçiliğin ön gördüğü muhakeme ile kategorileri kullanarak, halkı ön plana alan bir sosyal-tarih analizini siyasal bilime kazandırma gayreti içerisinde olsa da bir çok yazar Harrington’u mülkiyetin ve askeri gücün devlet aygıtı üzerindeki rolü ile bu iki argüman arasındaki bağlantıyı o zamana kadar hiçbir düşünürün belirleyemediği şekilde tespit edebilmesiyle ön plana çıkan bir düşünür olarak algılamışlardır. Harrington mülkiyeti her şeyin temeli olarak görmüş ve bu bağlamda bu metanın kişi, bir azınlık ile çoğunluğun kullanımına göre nasıl tasarruf edilebileceğine ilişkin olarak analizlerde bulunmuştur. Cumhuriyet idaresini değerlendiren düşünür, mülkiyetin bir aristokrasi oluşumuna izin vermeyecek ölçüde birçok kişiye dağıtılması ve ordunun da bir yurttaşlar milisi olarak teşekkül ettirilmesi halinde uygulanabilir yönetim olduğuna yönelik görüşler ileri sürmüştür. Toprak sahibi olmanın alt sınıflar ve halk için bir “özgürlük” anlamı taşıyacağını ifade eden Harrington’ın çalışmaları düşünce dünyası adına öncü olarak kabul edilmektedir (Miller vd., 1994: 330-332).

sınıf ÷lkedeki toprak yüzdesinin çoğunluğuna sahipse, hükümeti denetleme gücünü de elinde tutuyor demektir. Harrington, ütopyasında kralın ve parlamentonun tamamen hâkim olduğu sistemlerin kusurları üzerinde durmamıştır. Düşünür, yaşadığı dönemde İngiltere’de yaşanan iç savaşın tamamen sosyo-ekonomik nedenlerine yönelik bir teori üretmeye çalışmıştır (Pettit, 1998: 216). Bu nedenle Harrington, iç savaşların niçin yaşandığı ve bunların bir daha yaşanmaması için gerekli olan idarenin ne olduğu üzerinde durmuştur (Coast, 1994: 23).

Harrington, yurttaş olmak için toprak sahibi olmanın önemini belirtmiştir. Çünkü toprak sahibi olmak, hayat boyu “özgür” yaşamak demektir. Bu da yurttaşların “minnet” duygusuna kapılmadan ömürleri boyunca kendi işlerinde “bağımsız” olmalarının yolunu açacak bir husustur (1977: 151).

Harrington’un bu görüşleri, burjuvazinin önce İngiltere, daha sonra tüm Avrupa’da hâkim bir sınıf olmasına yol açan “Güller Savaşı”nın üzerinde yapmış olduğu yoğun çalışmalara bağlanabilir. Harrington, VIII. Henry döneminde büyük mülk sahipliğine karşı yapılan ve büyük mülklerin dağıtılarak küçük toprak sahiplerine verilmesine yönelik olarak uygulanan siyasetin tutarlı ve halk tarafından kabul edilen bir sistem olduğunu düşünmektedir. Yine VIII. Henry’nin din adamlarına karşı girişmiş olduğu mücadele sonucunda, manastırların ve bunlara bağlı toprakların dağıtılması görüşü Harrington’u etkilemiştir. Bu anlamda seküler düşüncenin gelişmesiyle, halk açısından önemli faydaları olduğunu vurgulamaktadır (Sabine, 1969b: 181).

Harrington bu durumu, yüzyıllardır toplum içindeki konumlarından memnuniyetsiz olan halk sınıfları arasındaki eşitsizliklerin giderilmesi için büyük bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Düşünür, halkın mal sahibi olarak, iktidar üzerinde söz sahibi olmasını kaçınılmaz bulmuştur. Ayrıca, döneminin en önemli düşünürü olarak gördüğü Hobbes’in tamamlayamadığına inandığı teorisini de geliştirmeyi denemiştir. Hobbes kılıcı tutan elin, devlet yani Leviathan adına hareket etmesi gerektiği üzerinde durmuş ve bu eli, halktan oluşan bir milis gücü olarak tanımlamıştır. Böylece devletin elinde bulunan otlakların ve mülklerin bir gün sorun olacağını, bu sorunun da ancak bunlar halkın olunca çözümlenebileceğini düşünmüştür. Harrington’a göre iktidarın devamı ve istikrar için Leviathan’ın mülk dağıtımına izin vermek zorunda kalacağını ifade etmiştir.

Harrington'u cumhuriyetçi kılan görüşlerinin temeli bir çok yazar tarafından bu görüşlerinde aranmıştır (Levett, 1925-1926: 189).

Harrington iktidarın meşruiyeti anlamında önemli fikirler öne sürmüştür. Machiavellici olarak nitelendirilen bu kişisel ağırlıklı “zorba” iktidarına karşı, “yasaya”, “kamusal çıkarı” saygılı iktidarların “toplum” üzerindeki “olumlu” etkisi üzerinde durmuştur. Buradan yasaların hâkimiyetine dayalı ve “ortak çıkarı” ön plana çıkartan “iyi bir yönetim sanatı”nın erdemlerini öven düşünür, Hobbes’in Leviathan’ının ise bunu sağlayamayacağını ve yeni sayılabilecek bu devlet tipinin topluluğu, azınlığın çıkarlarına tabi kılacak bir yönetim anlayışına sebep olacağını savunmuştur. Bu nedenle halkın “özgür ve “mutlu” edilebileceği ve eskilerin üzerinde durduğu bir cumhuriyetçi “karma rejim” Harrington adına devletin devam edebilmesi içinde en iyi yönetim şeklidir (Audier, 2006: 33).

Harrington, yukarıda bahsedilen görüşlerini Cromwell’e ithaf ettiğini, cumhuriyetçi bir ütopya olarak adlandırılan “*The Commonwealth of Oceana (1656)*” adlı eserinde geniş bir şekilde dile getirmiştir. Bu eser XVII. yüzyılın en önemli cumhuriyetçi teori kitabı olarak bilinmektedir (Levett, 1925-1926: 174-175). Bu çalışmasından ötürü Harrington, Machiavelli’nin en önemli ardıllarından biri olarak kabul edilmiştir. Pocock’a göre de Harrington’un klasik cumhuriyetçiliğin özgün “hümanist” bakış açısının önemli bir temsilcisidir. Yurttaş anlayışı Harrington’la yine ön plana çıkmıştır (1975: 386).

Bu düşüncelerin yanı sıra Harrington’un Machiavelli’nin cumhuriyetçiliğinden ayrıldığı noktalar olmuştur. Harrington, Machiavelli gibi özgür yurttaşlık görüşü üzerinde durmuş, silahlı yurttaşların rolünü önemsemesiyle Machiavelli’ye yaklaşmıştır. Sürekli yıpranma tehlikesi nedeniyle kurumların yok olacağı endişesi taşıyan Harrington, bu yıpranışa bir çözüm bulamayan Machiavelli’nin aksine, kurumların yıpranışını ve oligarşik yapının çöküşünü önleyici toplumsal mekanizmalar üzerinde durmuştur. Harrington istikrarlı ve kalıcı bir düzen arayışıyla da dikkat çekmiştir (Harrington, 1977: 172).

Harrington’un burada üzerinde durduğu husus, hükümetin çökmesine neden olan savaş gibi olağanüstü durumlar değil, savaş gibi olağanüstü durumların oluşmasında basiretsizliğin kaynağı olan hükümettir (Miller vd., 1994: 331). Harrington, “Oceana” adlı eserinde bu görüşlerini öne sürerken, parlamentonun önemi üzerinde de özellikle

durmuştur. İstikrarlı olmalarından ötürü, Machiavelli'nin tersine, Floransa Cumhuriyeti'ne değil, Venedik Cumhuriyeti'ne ve Cenova Cumhuriyeti'ne hayran olduğunu ifade etmekten kaçınmamıştır. Çünkü Harrington istikrara inanmış ve çatışmanın beslediği bir iktidar anlayışı yerine, örgütlü grupların nötralize edilebildiği bir kurumsal yapıyı örnek almıştır. Bu yapının görüldüğü Venedik Cumhuriyeti'ni de bu nedenlerle olumlamıştır. Harrington Venedik'i, yaşadığı dönem İngiltere'si için bir örnek olarak da göstermiştir (Levett, 1925-1926: 176).

Harrington'un teorilerinin, Machiavelli'nin görüşleriyle Aristoteles'in “mülk eşitsizliği” görüşünün birleştirilmesiyle ortaya çıktığı düşünülmektedir. Nitekim Harrington'un görüşlerinin düğümlendiği nokta, bir siyasi uzlaşma açısından baktığı mülk ve toprak sahipliğidir. Harrington'a göre bu sorunun çözüm yolu, ancak mülk paylaşımından geçmektedir. Harrington, yasa hâkimiyetinin radikal bir değişimle söz konusu olamayacağına inanmıştır. Bu durumun, ancak mevcut hükümet şekline uygun düşen bir dağılımın sürdürülmesine olan katkısı ile gerçekleştirilebileceğine inanan Harrington, asıl olanın otorite olduğunu belirtmiştir. Çünkü otoritenin dayandığı güç, yasa hâkimiyetinin sınırını da belirleyecektir (Pocock, 1975: 514).

Cumhuriyetçiliği toplumdaki toprak dağılımının bağlamında ele alan Harrington, istikrarlı bir toplumun nasıl oluşabileceğini irdelemiştir. Harrington, birkaç kişinin elindeki mülkiyetin sakıncalarının giderilmesi için oluşturulabilecek mekanizmalardan ayrıntılı olarak bahsetmesiyle düşünce tarihi içerisindeki yerini almıştır (Sabine, 1969b: 183-186).

1.3.2.1.2. Federalist

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), bazı küçük yapısal değişimler geçirmekle birlikte, “günümüze dek yaşamını sürdürmüş ilk cumhuriyet” deneyimi olarak da kabul edilmektedir (Ateş, 2008-2009: 79). Bu modelin Harrington tarafından, Machiavelli'nin görüşlerinin yeniden düzenlenmesiyle oluşturulduğuna yönelik atıflar mevcut olmakla birlikte, özgürlüğün güvence altına alınmasına öncelik veren Lockecü “liberal” değerlerle yüklü bir “birey” anlayışının yansıması olduğu da ifade edilmektedir (Miller vd., 1994: 140-141).

Bu temeller üzerine inşa edilen cumhuriyetçilik düşüncesinin demokrasiyi içerecek tarzda geliştiği özgün örnek ABD olarak görülmektedir. Kıta Avrupa'sı geleneğinden farklı olarak ABD'nin monarşik bir tarihsel arka planı yoktur. İngiltere'den bağımsızlığını elde ettikten sonra ülkede demokratik değerler içeren bir haklar bildirgesi yayınlanmış ve ABD cumhuriyet düşüncesini “bireysel özgürlük ve haklar” dâhilinde değerlendirmiştir. Bu anlayışta cumhuriyetçiliğin pratik anlamda “toplum”a dayandırılmış şekilde geliştiği ve demokrasiyle beraber yönetim hakkına sahip vatandaşların özgürlüğü ile temel haklarını içerdiği bir anlamda oturmuştur (Çaha, 1999: 21).

Yeni kabul edilebilecek olan bu cumhuriyetçi görüşün bir model olarak kabul edilmesi için Thomas Jefferson (1743-1826) “çoğulcu toplum” tezi ile çaba harcamış, James Madison¹ (1751-1836) ile Alexander Hamilton (1755-1804) da bu noktada önemli görüşler ileri sürmüştür (Goodwin, 1995: 34). Bu bağlamda James Madison'un, Alexander Hamilton'un ve John Jay'un makalelerini, 1787-1788 yıllarında “*Federalist Serisi (The Federalist Papers)*”²de yayınlamaları önemli addedilmektedir. Çünkü Amerikan bağımsızlığında düşünsel ve fiili etkileri olan düşünürlerin oluşturduğu grup “Federalistler” olarak adlandırılmıştır. Ancak bir çok düşünür, Amerikan cumhuriyet modelinin belli yönlerden cumhuriyetçilikten sapma gösterdiğini belirtmiştir. Bunda da

---

¹Amerika'daki liberal din yasasının çıkmasındaki katkısıyla ve cumhuriyetçiliğin bir çoğulcu yönetim olduğu iddialarıyla siyaset felsefesine bir çok argüman kazandırmıştır. Din özgürlüğü adına Amerika'daki çabalarıyla, Avrupa'daki din özgürlüğüne yönelik hareketleri etkilediği ifade edilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluş felsefesinin bir özeti olarak kabul edilen “*Federalist*” derlemelerinin önemli bir kısmının Madison'un fikirleriyle şekillendiği kabul edilmektedir. Amerikan cumhuriyetçiliğinin o güne kadar ki en iyi halk egemenliği kuramı olduğunu savunan Madison, çoğunluğun bazı hatalı ve telafi edilemez davranışlarının panzehiri olarak “çoğullaştırma” tezini öne sürer, bu bağlamda toplumdaki her çıkar grubunun isteklerinin çakıştığı kamusal alan içerisinde kimsenin birbirine üstünlük sağlayamayacağını iddia eder. Madison, o güne kadar sağlanmamış olduğuna inandığı “toplumsal istikrarın” böyle bir cumhuriyette hayat bulabileceğini ifade etmiştir (Hammond vd., 2007: 370-372; Miller vd., 1995: 90-92; Pettit, 1998: 141).

²Hamilton'un 51, Madison'un 24 ve Jay'ın 5 makalesinin toplamı olan 85 makaleden oluşan, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluş felsefesini oluşturduğuna inanılan deneme serisi olarak kabul edilmektedir. Denemeler olarak kabul edilen serinin Amerikan anayasal düşüncesine ve dünyadaki anayasal liberal temsili demokrasi düşüncelerine olan katkısı büyük olarak kabul edilmektedir. Amerika'nın kendine özgü şartları içerisinde, cumhuriyetçiliğin kazanmış olduğu yeni imenin başlangıcının da bu metinler olduğu düşünülmektedir. Ayrıca cumhuriyetin ve demokrasinin küçük şehir devletleri için gerekli olduğu düşüncesinin yıkılarak, büyük ve güçlü yetkilerle donatılmış federal bir iktidarla mümkün olabileceği düşüncesi yine bu metinlerde dile getirilmiştir. Yeni Amerikan federal birlikteliğinde cumhuriyetin boyutlarının yaygınlaştırılmasıyla birlikte, halk ile aristokrasinin toplum adına yararlarını birleştirmek için önemli bir dönüm noktası ve uygulaması olduğu yönündeki görüşler hep bu denemeler serisi içerisinde ön plana çıkmıştır. Ayrıca yeni Amerikan Cumhuriyeti, “çoğulcu” bir toplumsal yapının etkinliğinin çözümlenmesiyle beraber cumhuriyetçiliğin farklı bir yüzünün ortaya çıkması adına önemli bir işlevi görmüştür (Hammond vd. 2007: 456-520; Raynaud, 2003b: 47-48).

Federalist serisindeki makalelerde belli yönleriyle işlenen “iktisadi liberalizm” anlayışının büyük etkisi olmuştur (Manin, 1994: 48-50).

Bu anlayış Atlantik cumhuriyetçi geleneğinde serbest ticarete verilen önemle bireylerin ve toplumun ekonomik “haz” güdüsünün giderilebilmesi adına önemli bir ayağı teşkil ederken, Fransız cumhuriyetçiliğinin ekonomik olarak bir çok olgunun devlet eliyle ele alınması, bu bağlamda Kıta Avrupa’sı geleneğinin bireyin tatmini yönünde önemli bir eksikliğin giderilememesine sebep olmuştur.

Genel itibariyle Federalist’te genelde, yöneticilerin yurttaşlar tarafından nasıl denetlenebileceği, “sivil erdem” bir toplumda gerekliliği ve israfın neden olduğu toplumsal “yozlaşma” konusu incelenmiştir. Bu bakış açısı, Amerika’nın ilk kuruluş yıllarında, eyalet meclislerindeki yerel yöneticilerin icraatlarına ilişkin olarak geliştirilen bazı söylemlerin gelişmesine neden olmuştur (Pettit, 1998: 294).

Amerikan Kongresi’nde, Federalist’e vurgu yapılırken “Deneyim bizim tek yol göstericimiz olmalıdır. Us bizi yanlış yönlendirebilir” cümlesine atıfta bulunulmuştur. Bu durumun, antik ve modern tarihi deneyimleri, bağımsızlık mücadelesinin verildiği İngiliz anayasasını, İngilizlerin geleneksel kurumlarındaki ilkeleri kapsama gayretinden kaynaklandığı söylenebilir. Anayasanın değerlendirilmesini ve bu tartışmalar içerisinde anayasanın nasıl kavramlaştırılacağını konu edinen meseleler, her biri sonuçlandığında aynı verilerden hareket edilmesini gerektiren, en az üç aşamalı bir düzen üzerine kurulmuştur. Bu düzen, katılımcıların yeni anayasaya olası tepkileri doğrultusunda biçimlendirilen siyasal gerçekliğe dayandırılmıştır. Bu düzenin temelinde ise farklı ve girift düşünceler, inanışlar ve zaman içerisinde Amerika’da kültürel olarak anlamlandırılan tanımlanmalar vardır. Federalist yazarlar ve onların takipçileri, tüm toplumca paylaşılan bu deneyimlerin çeşitliliğinden oldukça yararlanmışlardır. Pek çok Amerikan eyaletindeki anayasal uygulamalar ve karşıtlarının ileri sürdüğü teoriler ülkede “tek sesli” olmayan bir görüntü çizmiştir (Iain Hampsher-Monk, 2004: 253-254).

Amerika’daki federal devlet yanlıları, cumhuriyet düşüncesini böyle bir ortamda ele almışlardır. Yönetim işini, “herkesin işi” olarak tanımlamakta da özel gayret sarf etmişlerdir. Bu düşünce, ilk başlarda Fransa Devrimi’yle tekrar popülerleşen “demokrasi”nin karşısında yer almıştır. Bu dönemde ABD’deki Federalistlerin, İngiliz Commonwealth taraftarlarının ve Fransız cumhuriyetçilerinin belli anlamlarda devrin en

önemli siyasi aktörleri olarak ele alınmışlar ve düşüncelerin yönlendirilmesinde önemli etkileri olmuştur (Armağan, 2008: 128).

Buna göre, temsili demokrasinin bir yansıması olarak ele alınabilecek olan cumhuriyet rejimi, her an istikrarsızlaşma tehdidi altında bulunan doğrudan demokratik bir sistemden daha iyidir. Bu anlamda cumhuriyetçilik, demokrasinin her türlü sapmasına karşı bir panzehirdir. Rousseau'nun halk egemenliği anlayışını “ütopik” gören bu bakış açısında, bir seçilmişler grubu muhakkak halkın temsilciliğini üstlenecektir. Ayrıca Federalist'te, Montesquieu'nun cumhuriyet idaresinin küçük ülkelerde uygulanabileceğine ilişkin görüşlerinin yanlış olabileceği savunulmuştur. Federalistler bu anlayışlarına paralel olarak, “halk meşru bir otoritenin kaynağı olmalıdır, ancak temsil aracılığıyla bu ifade edilirse anlam kazanabilir ...” görüşünü ileri sürmüşlerdir (Goodwin, 1995: 35).

Federalist'te belli yönleriyle bir demokrasi karşıtlığı var gibi görünse de bu durumun aslında “doğrudan demokrasi” anlayışına yönelik olduğu görülmektedir. Doğrudan demokrasinin azınlığın haklarına zarar verebileceği oysa ki denetleme görevi ağır basan bir cumhuriyet yönetiminde “çıkar gruplarının”, çoğunluğun zorbalığı tehlikesini azaltabileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda Federalistler, Rousseau'nun içini dolduramadığı iddia edilen çok parçalı topluluğun çatışmalarını engellemek için Machiavellici ve Montesquieu'cu bir bakış açısı sunmuşlardır.

Toplum içerisinde oluşması kaçınılmaz olan hiziplerin yönetimi yozlaştırabilecek olan etkilerini yok etmek için, toplumdaki her bir çıkar grubunun birbirlerinin güçlerine eş değer güçte olmaları gerekmektedir. Çıkar gruplarını toplumsal anlamda birer “kurumsal” yapılanma olarak kabul eden Federalistler, bazı yazarlara göre somut bir şekilde yeni bir cumhuriyetçi model oluşturmuş, halkı tüm meşruiyet anlayışlarının kaynağı kabul etmişlerdir. Ayrıca halka, yönetim üstünde denetim mekanizmasının ana nüvesi olma durumunu da sağlamışlardır (Audier, 2006: 49).

Federalistler, geleneksel İngiliz bakış açısının da etkisindedir. Özgürlüğün sağlanabilmesi adına özel yaşamın korunması onlara göre şarttır. Kralın yerine anayasayı, esas almışlardır. Bu görüş, “cumhuriyetçi karma hükümet kuramını” gündeme getirmiştir. Yurttaşlar arasında “birlik” sağlamanın bir ütopya olduğunu iddia eden bu görüş, “kurumlar öyle bir dengelenecek ki, rakip çıkarlar birbirini denetlesin”

diyerek cumhuriyetçi anlayışı bir güven mekanizması olarak görmüştür (Miller vd., 1994: 142).

Bu anlayış eskilerden bir kopuşu değil, eskilerden aldığı değerlerle yeni bir düzen oluşturmanın gereğinin anlaşılabilmesi adına Kıta Avrupa'sı “devrimci” cumhuriyetçiliğinden oldukça farklı bir düşüncenin Atlantik anlayışı üzerinde oluşmasına yardım etmiştir.

Federalistlerin görüşlerinin belli bir yönetim sistemini ifade ettiği kabul edilmiştir. Bu sistem, bir çok yazar tarafından bir “anayasa teorisi” olarak ele alınmıştır. Amerikan modeli bir çok yönüyle değişik sistemlerin bir türevi olarak da görülmüştür. Bu anlayış, iktidarın sadece temsilcilerin eline bırakılmamasını vaaz etmiş, anayasaya da tamamen “üstün” bir yer vermemiştir. Halkın çok önemli bir kesiminin ciddiye aldığı her türlü anayasal düzenlemenin tekrar ele alınabileceği kabul edilmiştir (Manin, 1994: 60).

Bu anlayış ilk olarak öne sürülen her türlü karar, yasa ve düşüncenin “katı” bir şekilde muhafaza edilmesi üzerine kurulu olan Kıta Avrupa'sı cumhuriyetçi geleneğine göre Atlantik anlayışının “esnekliğini” ve halk egemenliğine daha fazla önem verdiğinin görülebilmesi adına önemlidir.

Amerikan sistemi, yaşanan güncel gelişmeler ve ülkede kabul edilen belli geleneksel “normlar” sayesinde, Fransız cumhuriyetçiliğinin toplumsal olarak yaşadığı sıkıntıları yaşamamıştır. Bu konuda belli bir demokrasi deneyimine sahip olan İngilizlerin yönetim sisteminden bazı dersler alınmıştır. Zaten “İngiliz biçimi” olarak kabul edilen siyasal sistem ABD’de “Bağımsızlık Bildirisi”ne kadar sürmüştür. Ayrıca İngilizlerin esneklik içeren tüm koloni yapılanmaları da aynen alınmıştır (Iain Hampsher-Monk, 2004: 257).

1.3.2.1.3. Pocock’la Atlantik Cumhuriyetçiliğinin Yeniden Ele Alınışı

Cumhuriyet ve cumhuriyetçilik kavramının bir felsefi gelenek olarak “modern” düzeyde ancak XX. yüzyılın ortalarında şekillenebildiği de kabul edilmektedir. Modern düzeydeki tartışmaların da İngilizce konuşulan ülkelerde olması dikkat çekicidir. Bunun birçok sebebi olmasına karşın, en önemli nedeninin Amerikan toplumunun süregelen “kimlik arayışı”nın sonucu olduğu iddia edilmektedir. Bu süreçte 1960’ların sonlarından itibaren Amerikalı düşünürlerin “bireysel liberalizm” anlayışını incelemeye

yönelen araştırmalarında birtakım kompleks fikirlerin kurumsallaşması üzerine Amerika'nın kurulduğuna dair eleştirileri yoğunlaşmaya başlamıştır. Amerikalı dūřünürlerin bu gayretleri, özellikle Rönesans İtalya'sında "insancıl" cumhuriyetçiliğin çıkışına dayanan, Anglosakson politik kùltürünün etkili yorumlarıyla desteklenmiştir. Sonuç ise Rönesans'tan bu yana gelişen cumhuriyetçilik ve uygulamaların zengin, tarihsel bir panoramasının olduğuna dair kanıların güçlenmesidir (Skinner, 1993a: 122-123; Skinner, 1993b: 300-301; Keyman-Turnaođlu, 2008-2009: 40-41; Viroli, 1997: 52-57).

Kökleri, Amerikan Bağımsız Bildirgesi'nden sonraki zaman dilimi içerisinde temellendirilen Atlantik cumhuriyetçiliği geleneğinin en önemli özelliği, "özgürlük" ile onun argümanlarının sağlanabilmesi adına ele alınan cumhuriyetçi yönetim anlayışıdır. Bu nedenle, Atlantik cumhuriyetçi geleneği bu verilerle değerlendirilmelidir. Pocock'a göre, gelenekler görülebilir bir başlangıca sahiptir. Güvenilir bir gelenek kendisine bağlı olan belli bir anlayış kalıbına ihtiyaç duymaktadır. Pocock bu nedenle Atlantik cumhuriyetçiliğini Aristoteles'e dayandırılmaktadır (1975: 67).

Pocock ayrıca cumhuriyetçiliğin bir dūřünce sistemi olarak ele alınabilmesi için de Rönesans dönemini de bu referans konuda çok önemsemiştir. Bu anlamda cumhuriyetçiliğin temelini, doğruluk ve fazilet anlamlarını içeren "erdem (*virtue*)" kavramı oluşturmaktadır. Erdem, aktif bir şekilde ortaya çıkan bir kavramdır ve insanların ortak çıkarları için erdemli davranmak zorunda olduklarına dair bir kanaat vardır. Pocock'a göre, ortak erdem dūřüncesi gelenek ile oluşturulabilecek bir olgudur (Onuf, 1998: 39-40).

Bu konuda Pocock da tarihçi dūřünürlerin büyük kısmının (genelde Amerikalı tarihçileri kastederek) liberalizm ile onun hukuki sonuçlarına verdikleri önemi, cumhuriyetçi anlayıştan esirgemiş olduklarını söylemiştir. Bu durum, cumhuriyetçi kazanımların liberal kazanımlar yanında uzunca bir süre yadsınmasına neden olmuştur. Fakat cumhuriyetçi anlayışı Aristotelesçi anlayışın devamı olarak gören Pocock'a göre cumhuriyetçilik, "*homo politicus*" anlayışının bir yansıması olan "varlığın siyasal eylemle ifade edilmesi gereken bir řey" yani "*zōon politikon*" idealiyle temellendirilmelidir. Bu anlayış da cumhuriyetçiliğin felsefi alt yapısının güçlölüğü adına önemli sayılabilecek argümanları vermeye yeter niteliktedir. Bu durumun kabulü

gerekirken, XX. yüzyıldaki tarihçi düşünürler cumhuriyetçiliğin temellerini göz ardı etmiş ve belli bir süre cumhuriyetçiliğin felsefi altyapısının unutulmasına sebep olmuşlardır (1975: 550-551).

Bu görüşteki “erdem”, yurttaşlık erdemi değil, bir çok kesimin ortak çıkarının sağlanmasına dayalı ve “evrensel olmayan” bir erdemdir. Ortak çıkar anlayışı, “çoğulcu” düşüncenin ön plana çıkması minvalinde gelişmiş ve toplumdaki tüm grupların haklarının savunulması noktasında günümüzdeki Amerikan siyasal anlayışının temelini teşkil etmiştir. Pocock, tüm sosyal değişikliklerin doğadaki değişikliklerin bir sonucu olarak oluştuğunu belirtmiş ve bunu da Aristoteles’in yapmış olduğu tespitlere dayandırmıştır. Pocock, bu anlamda Polybios’u da referans olarak vermiştir. Polybios’a göre cumhuriyet rejimi, doğanın bütün değişiklikleriyle paralellik göstermektedir ve erdemin de kötülüğün de ayırıcı birlikteliğinden oluşmaktadır. Pocock bu anlayış çerçevesinde cumhuriyetçiliği, erdemle ve karşıtı olan kavramlarla açıklamaya çalışmıştır (aktaran Onuf, 1998: 41).

İlk çağ düşünürlerinden sonra Machiavelli’ye de çeşitli atıflarda bulunan Pocock, Atlantik cumhuriyetçiliğini bu düşünürden hareketle temellendirmeye çalışmıştır. Pocock’a göre, Machiavelli’nin Roma Cumhuriyeti’ni devletler tarihi açısından alışılmamış bir durum olarak ele alması anlamlıdır. Roma, cumhuriyetçilik adına bu yönüyle tartışılmalıdır (Pocock, 1975: 194-196).

Pocock, Machiavelli’nin *Prens* adlı eserindeki görüşlerini ayrıntılı olarak incelemiştir. Ele aldığı ve “Yeni Prens Cumhuriyeti” olarak ifade ettiği yeni devletlerdeki cumhuriyetçiliğin, yeni bir erdem yapısı kurması gerektiğini belirten Pocock’a göre, Polybios’tan alınan yönetimlerin daireselliği prensibi bağlamında, kanun yapıcıya verilebilecek yetkilerle istikrarlı bir yönetime giden yolun ortaya çıkabileceğini belirtmiştir. Dinamik bir cumhuriyet için Machiavelli’nin görüşlerini paylaşan Pocock, sivil erdem, özgürlük ile askeri disiplinin (Machiavelli tarafından üretildiği çağa göre makul bir argüman olarak algılanması gerektiği iddia edilmektedir) bir arada ele alınmasını, cumhuriyetçi gelenek için önemli görmüştür. Bu durum bir yönetimin başarısını belirleyebilir. Toplum ile yönetim arasındaki “ahenk”te bu bağlamda değerlendirilmelidir (1975: 189).

Cumhuriyeti erdeme dayandıran ve bu boyutuyla belli süreçlerden geçirerek iyi veya kötü yönetim olarak irdeleyen Pocock, cumhuriyeti bir gelenek olarak “eşitlik” anlayışı üzerine oturtmaya çalışmıştır. Çünkü Pocock’a göre, eşitsizlik bozulmaya, bozulma da özgürlüğün yok olmasına sebep olur. Pocock, buradan hareketle Atlantik cumhuriyetçiliğini temellendirmeye çalışmıştır (Onuf, 1998: 44).

Pocock’un cumhuriyetçilik içerisindeki görüşleri belli yönleriyle karışık görülsede bu durum, cumhuriyetçiliğin bazı konulardaki içi doldurulamayan durumuna bağlanabilir. Pocock bu görüşlerini dile getirirken Polybios ile Machiavelli’nin cumhuriyetçi görüşlerinin etkisi büyüktür. Ayrıca Pocock, yüzyıllarca “istikrarlı” olduğu kabul edilen Venedik Cumhuriyeti’ne hayran olduğunu bir çok kere ifade etmiştir. Pocock izlediği yol ve takip ettiği düşünürler nedeniyle Harrington’un ardılı olarak da zaman zaman nitelendirilmiştir (Nippel, 1994: 21).

Buna göre, Atlantik cumhuriyetçilik içerisindeki “özgürlük anlayışı” sosyolojik bir analizin konusu olmalıdır. Böylece bağımsız bir cumhuriyet, vatandaşlarının ortak iyiye ulaşabilmesi için doğa tarafından yalnız bırakılması gereken bir yönetim olarak tasvir edilmiştir.

Bu sistemde özgürlükle erdem arasındaki ilişki de iki anlamda anlaşılabilir. Pocock’un bu süreçte ortaya koyduğu “üçüncü doğruluk düşüncesi” ve Machiavelli’nin ortaya koyduğu “erdem görüşü” bu konuda yol gösterici olarak nitelendirilir. Bu durumda özgürlük ve erdem, temel bir istikrar anlayışı ile sağlanabilir. Machiavelli bu anlamda zamanla, ihtimalle ve kötülükle ilgili düşünceler geliştirmiştir. Bu da, cumhuriyetçilik açısından, yönetimin sonunu getirebilecek olan “huzursuzluk” düşüncesinin temelini teşkil etmiştir. Pocock, cumhuriyetçiliğin üzerindeki olumsuz görüşlerin düzeltilebilmesi ve yeni fikirlerin ileri sürülebilmesi için düşünceye belli bir bakış açısı kazandırmıştır (1975: 190).

İstikrarsızlığa ve huzursuzluğa tahammül edemeyen bu görüş sayesinde özellikle Fransız cumhuriyetçiliğinin ilk dönemini ciddi olarak etkileyen “devrimci” ve “yıkıcı” bir cumhuriyet anlayışı Atlantik cumhuriyetçilik içerisinde yer bulamamıştır.

Pocock, geliştirmiş olduğu Anglosakson düşüncesi içerisindeki önemli İngiliz düşünürleri geniş şekilde incelemiştir. Bunlar arasında Hume, Smith ve Ferguson ön

plana çıkarken, geliştirmiş olduğu fikirleri, liberal düşüncenin önemli bir Aydınlanma ayağı olarak görülen Montesquieu'yla da desteklemiştir. Pocock'un Atlantik cumhuriyetçi geleneği içerisinde Kıta Avrupa'sı cumhuriyetçi geleneğinin hiç olmaması, O'nun en büyük handikabı olarak görülmüştür. Yukarıda da üzerinde durulduğu gibi Pocock'un Kıta Avrupa'sı geleneği içinde sadece Montesquieu'nun "denge" ve Avrupa toplumunun modernleşme düşüncesi üzerinde durması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir (Onuf, 1998: 46).

Atlantik cumhuriyetçi geleneği, düşünsel, hukuki ve idari gelişmelere rağmen, ABD'ye karşılık gelecek bir şekilde, federal bir devletin cumhuriyetçi devletlerden oluşması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bu devletlerin, bireylerde olduğu gibi "eşit" olması gerektiğini işlemiştir. Ancak liberalizm ve demokrasinin içinde yaşayabileceği bir devlet yapılanmasını da gerekli görmüştür. Atlantik cumhuriyetçileri zamanın etkilerini siyasal süreçlerde, bunun kaynağını da değişimde görmüşlerdir. Bu, daha sonra Atlantik cumhuriyetçi anlayışın "çoğulcu demokrasi" anlayışına doğru dönüşmesine neden olmuştur.

1.3.2.2. Kıta Avrupası Cumhuriyetçiliği

Atlantik cumhuriyetçiliğinde olduğu gibi, bazı düşünürlerce Aristoteles'e kadar götürülen Kıta Avrupa'sı cumhuriyetçiliği, bir cumhuriyet yönetiminin oluşma şartları üzerinde daha çok durmuştur. Bu anlayış, bir cumhuriyet yönetiminin uygulanabileceği ülke büyüklüğünden ve bazı şartlara bağlı ölçülerin neler olabileceğinin tartışılmasını da içeren daha "somut" verilerden hareket etmeye çalışmıştır (Onuf, 1998: 47-48). Bu nedenle "klasik cumhuriyetçi gelenek" olarak adlandırılan görüşün ana teması, Roma'dan miras kaldığı kabul edilen "ödevlere dayanan yurttaşlık anlayışı" olmuştur (Miller vd. 1994: 139-140). Bu anlayış, tarihsel süreçte devletlerin "her koşulda devamını" ve yurttaşın sorumluluklarıyla devlet içerisindeki konumu üzerinde yoğunlaşmıştır.

Düşünsel olarak "uluslaşma" ve "yurtseverlik" gibi kavramların ele alınması sürecinde XVIII. yüzyıl ile erken XX. yüzyıl arasında gündeme gelen modern "cumhuriyet" kavramı tiranlık, despotizm ile baskı karşıtlığı olarak da ele alınmıştır. Aydınlanmanın getirdiği değerlerle birlikte cumhuriyet, "heterojenlik karşıtlığı" ile sosyal, politik ve entelektüel bazda da "bölünme düşmanlığı"ni ifade eder bir nitelik kazanmıştır. Modern

“ulusçuluk” kavramı içerisinde cumhuriyeti ele alanlar politik değerlerle, etnik köken ve kültür alanları arasındaki mesafeyi olabildiğince geniş tutmaya çalışmışlardır. Böylece cumhuriyet, modern devlet şekli olarak karşımıza çıkan ulus-devlet değerlerinin tanımlanmasında, milletin kültürel ve manevi birliği olarak kullanılmıştır (Viroli, 1997: 12-13).

Ayrıca Aydınlanmanın “köktenci” liberal değerleriyle gelişen Kıta Avrupa’sı cumhuriyetçiliği “evrensel aklı” geleneğin önüne geçirmeye büyük önem vermiştir. Bu nedenle bu gelenek, liberalizm ile demokrasiden zaman zaman çeşitli sapmalar gösterebilmiştir.

Bu temellendirmelerle ele alınan Kıta Avrupa’sı cumhuriyetçiliği, merkezi özellikleriyle dikey organize edilmiş bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Toplumsal eşitsizlikleri, bu anlayıştan hareketle çözmeye çalışan Kıta Avrupa’sı cumhuriyetçi anlayışı, modern anlamda bu düşüncenin teorisyeni olarak kabul edilen Rousseau’nun görüşleriyle belli bir aşamaya gelmiştir. Bu bağlamda Rousseau, doğa düzenini belli yönleriyle eleştirmiştir. Rousseau, bir çok doğal kurumu, buna kölelik müessesesi de dâhil, eleştirmiştir. Ona göre, şayet kölelik doğa tarafından verilmişse, bu durum, köleliği meşrulaştırmaktan öte bir şey olarak değerlendirilemez (Rousseau, 1999: 46-47).

Ayrıca Rousseau’ya göre doğal tek kurum “aile”dir. Bunun nedeni de toplumun geleceğini oluşturan çocukların belli bir süre korunmaya duydukları gerçek ihtiyaçtır. Yine Rousseau’ya göre, çocuklar eğer kendilerine bakabilecek durumda iseler ve buna rağmen aileleriyle bir arada yaşamaya devam ediyorsa, bu doğadan kaynaklanamaz. Bu, ancak gelenekten kaynaklanabilir (Onuf, 1998: 50).

Bu bakış açısıyla “pozitivist” anlayışın temelini atan Rousseau, doğal durumu belli yönleriyle yadsımıştır. Bilgelik zamanına geldiğinde insanoğlunun kendi kendini idare etmede özgür hale gelebildiğini savunan Rousseau’ya göre, insanoğlu kendini yargılama hakkını da ancak bu süreçte öğrenmiştir. Kıta Avrupa’sı cumhuriyetçiliğine göre toplumsallık ve mantıklılık, insanın kendine doğada bir yer bulması için imkân vermiştir. Rousseau ise sosyalleşmenin yerine zaman zaman özgürleşmeyi kullanmıştır (Onuf, 1998: 51).

Bu anlamda, Aydınlanma'nın önemli düşünürlerinden Gratius'un¹ insanlığın sosyallik kadar güçsüz olduğu görüşü ve Immanuel Kant'ın, bireysel istekler ve sosyallik arasında bir anlaşma olduğunu öne süren görüşü üzerinde durmuşlardır. Bireyleri doğanın oluşturduğu asosyal bir toplumsallaştırma içinde ele alan, doğanın tasarımını uzun, sancılı, şartlara göre şekillenebilen bir yapıda gören ve sosyal bir sürecin kavranmak zorunda olduğunu ifade eden Kant, Kıta Avrupa'sı cumhuriyetçi ilkelerin belirlenebilmesi adına önemli katkılarda bulunmuştur (Onuf, 1998: 52).

Bu çerçevede ele alınan birey, "sadık yurttaşların" Roma'nın özgürlüğünün teminatı nasıl oldukları görüşü çerçevesinde yeniden değerlendirilmiştir. Ayrıca Aydınlanma'yla birlikte, yurttaşın cumhuriyetin devamı üzerindeki etkisi tekrar vurgulanmaya başlanmıştır. Bu erdem anlayışı özellikle Fransız Devrimi'nin etkisiyle, yurttaşın "özgürlüğü" ile "ödevleri"nin bir arada ele alındığı bir anlayıştır. Bu düşünce sistematigi içerisinde halka büyük bir yer vermiştir. Hatta Rousseau halk egemenliğini, "genel istenç" vurgusu içerisinde ele almış ve bunu, insanlara gelecek vaat eden yeni bir "inanç" olarak sunmuştur (Miller vd., 1994: 139, 141).

Fransız Devrimi'yle birlikte kabul edilen "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi", 1789 yılından sonra monarşi egemenliğinden halk egemenliğine geçişte ve 1792 yılında monarşinin kaldırılıp "cumhuriyet" yönetimin kurulmasında temel metin oluşturarak, Fransız geleneği içerisinde "normatif hukuk"un ön plana çıkmasında etkili olmuştur.

Fransa'da, Eylül 1789'da monark "icranın başı" olarak tanımlanmış, parlamento güçlü bir yapıda sisteme dâhil edilmiştir. Bu dönemde dahi, monarşiden tamamen vazgeçilebileceği konusundan bahsedilememiş ve halk egemenliğine dayalı bir cumhuriyet anlayışı 1792 yılından sonra ifadesini bulmuştur. Bu nedenle Kıta Avrupa'sında, Amerikan modelinden ciddi farklılıklar içeren bir cumhuriyetçi gelenek vücut bulmuştur.

---

¹Özgün olarak doğal hukuku sadece dinbilimsel çerçevesinden öncelikli olarak verilmiş bir veri olmasının yerine şartlar dahilinde oluşturulmasına çalışılan bir sekülerleşme tezi geliştirmiştir. Bu bağlamda Grotius'un geliştirmiş olduğu teze göre devlet, "özgür insanların, sahip oldukları haklardan yararlanmaları ve ortak çıkarları için oluşturdukları mükemmel bir topluluk"tur. Grotius bu görüşleriyle cumhuriyetçiliğin Aydınlanma'daki gelişme ve liberal değerlerle donanarak yeniden ele alınmasında belli bir yere sahip olmuştur. Devleti halkın "ortak egemenlik konusu" olarak ele alan Grotius, siyasal iktidarın kökenini halka dayandırmıştır (Larrère, 2003: 349-354).

Tarihi süreçte 14 Haziran 1791 tarihinde çıkartılan Chaplier Yasası, Fransa'daki toplumu belli gruplara ayıran yapılanmalara son vermiş ve “her bireyin özel çıkarı ile genel çıkarının bulunduğu” ilan etmiştir. Bireyin özel çıkarı görüşü sonraki dönemlerde yadsınır hale gelse de parlamento çatısı altında yaşanan gelişmeler ve gerilimler Fransız cumhuriyetçi modelinde belli bir slogan ortaya çıkarmıştır. Bu slogan, cumhuriyetçiliğin teorik olarak özümsemesinde bazı etkilerde bulunmuştur. Fransızlar bu sloganı, “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” olarak kabul etmiştir (Audier, 2006: 47).

Özellikle Rousseau'dan sonra özgün fikirler üretebildiği iddia edilen Fransız düşüncesi, zaman zaman XIX. yüzyılın Anglo-Sakson felsefesinin bazı argümanlarıyla çatışmıştır. Bu bağlamda modernitenin birçok yanılla olduğu gibi, ortaya sürdükleri ve kendi içlerinde de tartışma konusu olduğu gibi, antik çağların “doğrudan demokrasi” görüşünü dile getirmekten çekinmemiştir. Bu anlayış içinde antik çağa giderken, zaman zaman Ortaçağ'ı yok saymış ve direk “Pagan Dönemi”ni tekrar gündeme getirebilmiştir. Bu anlamda Fransız siyasal felsefesi içerisinde, Sparta, Atina ve Roma'yı tamamen taklit etmeye yönelik bazı düşüncelerin ortaya çıktığı görülebilmektedir. Bu eskiye yapılan atıf Gambetta tarafından, “insanlığın egemenliği için, halkın egemenliğinin istenmesi” olarak ifade edilmiştir (Nicolet, 1994: 481).

Fransız cumhuriyetçileri bu şekilde ele aldıkları cumhuriyeti, Kıta Avrupa'sı düşüncesi içerisinde “statüko”nun korunmasını adına bir hak koruması düşüncesi olarak algılamışlardır. Bu düşünce II. Dünya Savaşı sonuna kadar Avrupa düzleminde uygulanmaya çalışılmıştır. Bunda, bir çok Kıta Avrupa'sı düşünürünün tüm geçmiş yasaları “istikrar” çerçevesinde değerlendirmesi etkili olmuştur. Bu yüzden Kıta Avrupa'sı cumhuriyetçiliği en çok devleti incelemiş, devlete bir istikrar kazandırma arayışına girmiştir (Mayer, 1981: 130-145).

Modern muhafazakâr düşüncenin devlet görüşünü mantıksal bir açıdan ele alan ve bunun şekillenmesinde önemli bir yeri olan Hegel, devletin yeniden konumlandırılmasında ve merkezi bir şekilde düşünülmesinde önemli bir yere sahiptir (Akal, 1998: 323). Hegel'in bu düşünceleri, Kıta Avrupa'sı cumhuriyetçiliğini hangi ideoloji çerçevesinde olursa olsun “organik” bir devlet anlayışına ulaştırmıştır. Bu bakış

açısı, yönetim biçimi ne olursa olsun devlete toplum karşısında güçlü bir “konum” verilmesini zorunlu kılmıştır.

Atlantik cumhuriyetçiliği “bireysel”, “çoğulcu”, “evrimci” ve “geleneksel” değerlerle anlayışını sürdürmektedir. Kıta Avrupa’sı cumhuriyetçiliği de “toplumsallık”, “sorumluluk”, “ödev” ve “devrimci” gibi tanımlamalarla geliştirdiği “yurttaş” anlayışını halen savunmaktadır. Ancak Kıta Avrupa’sı anlayışı, ortaya koyduğu değerlerin “evrensel” olma iddiasından vazgeçmemektedir. Küreselleşme ve yerelleşmenin iç içe geçtiği günümüzde, “evrensel” olana vurgu yapan bu anlayışın dünyadaki toplumlardan göreceği karşılık ise merak konusudur.

BÖLÜM 2: FRANSA'DA CUMHURİYETÇİLİK:

KURUMSALLAŞAMAYAN CUMHURİYET REJİMİ

Tez çalışmasının ana nüvesi olan Fransa, cumhuriyet rejiminin modern zamanlardaki ulus-devlet organizasyonu adına “ilk” örneğidir. Bu ilk örneğin, Türkiye'nin de içinde bulunduğu ulus-devletlerin büyük çoğunluğunun cumhuriyet rejimleriyle idare edilmesinde “söylev” düzeyinde etkileri kuvvetlidir. Fransız cumhuriyetçiliği böylece, Devrimle birlikte gelişen “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” idealleriyle şekillendirilen “halk egemenliği” nosyonunu tüm dünyada bir “siyasal sistem” olarak belli bir dönem ihraç etmeyi başarmıştır.

Fransa'da cumhuriyetçilik pratik olarak devlet yönetiminde gündeme geldiği zaman ise ülkenin “mutlakiyetçi” geçmişi ön plana çıkmış ve devlet-toplum ilişkisinde “merkezi” görünümü ciddi olarak devam ettirilmiştir. Devrimle monarşi yıkılmış, ancak onun “tekçi” unsurları, Rousseau'nun ve antik Roma'dan alınan düşüncelerle birleşince Fransız cumhuriyetçiliğinin günümüze kadar getirdiği özelliklerinin içinde hâkim olarak sürdürülmüştür. Bu yapı, halk egemenliğinin sağlanması adına Fransa'da cumhuriyet deneyimleri içinde “demokrasinin” gelişimini ciddi anlamda sekteye uğratmıştır. Bu problemler kendisini, kurulan cumhuriyet idarelerinin sürdürülebilmesinde “istikrarsızlıklar” ve kurulan rejimlerin kuruluşundan bir süre sonra “otoriter” bir hal almalarıyla kendisini göstermiştir.

Bu sorunlar, sadece cumhuriyet rejiminin genel karakteri olarak değil, Fransız cumhuriyetçiliğinin günümüze kadar ulaşan sıkıntılarının da sebepleri olarak gösterilebilir. Bu sayılan sıkıntılar, tezimizin giriş bölümünde Fransız cumhuriyetçiliğinin “eleştirel” yönlerinin ortaya çıkartılabilmesi adına öne sürülen hipotezlerin oluşumunda etkili olmuştur. Fransız tipi cumhuriyetçiliğin “istikrarlı olma” adına “dirençsiz” siyasal yapısı, Fransa da dâhil bu modeli örnek alan ülkelerde çeşitli siyasal ideolojilerin “konjontürel” olarak hâkimiyetini doğurmuştur. Buna bağlı olarak Fransa ve Türkiye gibi ülkeler, cumhuriyet rejimi içinde toplumsal “gerilimleri” giderebilecek çok partili çoğulcu bir demokrasinin işletilebilmesini uzun süreler sürdürememişlerdir.

Fransa'daki beş cumhuriyet deneyimi bir şekilde “istikrarsızlıklar” yaşamış ve ilk üçü yıkıldıktan sonra idare “tek adam hâkimiyetiyle (despotik veya ılımlı)” karşılaşmıştır. Birinci Cumhuriyet ve İkinci Cumhuriyet rejimleri, yönetimi kendi eliyle Napoléon sülalesinin fertlerine terk ederken, Üçüncü Cumhuriyet dönemi II. Dünya Savaşı başlarken yerini savaş boyunca ülkenin işgalini meşrulaştıran Vichy Monarşisi'ne terk etmiştir. Dördüncü Cumhuriyet ise kurduğu demokrasi içerisinde güçlü bir lider olan de Gaulle'nin siyasal hâkimiyetini, Beşinci Cumhuriyet'e miras bırakarak son bulmuştur.

Bu gelişmeler, “halk egemenliği”ne dayalı olduğu iddia edilen bir cumhuriyetçilik anlayışının uygulanabilirliğini sorgulanır hale getirmiştir. Bu bağlamda, Birinci Cumhuriyet'te tarihte adı “terör rejimi” diye geçen kanlı bir rejimi oturtmaya çalışan “Jakoben” anlayış ile Üçüncü Cumhuriyet deneyiminin rejimi sağlam temellere oturtma adına dini toplum hayatından çıkarmaya çalışan “pozitivist” düşünceyle şekillenen “ulus inşacı” unsurlar, Fransız cumhuriyetçiliğine ilişkin tartışmalarda “temel argümanlar” olarak ortaya çıkmıştır. Ülkenin günümüze kadar cumhuriyetçilik özelinde geçirmiş olduğu siyasal ve toplumsal dönüşüm içinde sürekli ortaya çıkan bu yaklaşımların, rejimin günümüzdeki “meşruiyetini” ne kadar sağladığı tartışmalıdır.

Bu bölümden çıkabilecek en önemli sonucun ise halk egemenliği nosyonundan “söylev” çıkartılacak olursa, “pratik” anlamda Fransız cumhuriyetçiliği içerisinde ele alınan rejimin işletilemesinde büyük sorunlar yaşadığıdır. Ayrıca rejimdeki halk egemenliği vurgusunu desteklemek için kullanıldığı belirtilen ülkedeki din-devlet ayrımı ile “öteki”nin toplum içinde rahatça yaşamasına katkı sağlayacağı umulan “laikliğin”, ülkede uzunca bir süre toplumsal “gerilim”in giderilmesine katkı sağlayamaması da bu bölüm adına önemli bir sonuç olarak görülebilir.

2.1.Fransız Devrimi Öncesi Yaşanan Düşünsel ve Toplumsal Dönüşüm

2.1.1. Fransa'da Düşünsel Dönüşüm: Fransız Aydınlanması

Fransız Devrimi öncesi düşüncenin değişimine yönelik yapılan vurgularda Aydınlanma döneminin önemi üzerinde durulmaktadır. Çünkü yaşanan tüm düşünsel ve toplumsal gelişmelerde Aydınlanma'nın izlerini görmek mümkündür. Fransız Aydınlanması veya Aydınlanma Çağı'nın Fransa'da almış olduğu durum ise tüm Avrupa'da olduğu gibi birçok alanda ve özellikle siyasal hayatta derinden etkiler bırakmıştır.

Bu bağlamda Aydınlanma'nın içerisinde ele alınabilecek ortak düşünce şekilleriyle, entelektüel tavrın tüm cumhuriyetçilik üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkün olsa da, bu durum genel değildir. Fransa'da ise pratik gelişmelerle birlikte cumhuriyetçilik adına yaşanan gelişmeleri açıklamak mümkündür. Yaşanan süreçte Aydınlanmacı görüşlerin sınıfsal destekleyicisi ve sınıfsal karşılığı olarak "burjuvazi"nin ön plana çıktığı belirtilmektedir. Bu süreçte, burjuvazi kavramı ideolojik olarak nitelendirilebilecek bir olgu değildir. Bu dönemde merkezi iktidar ve Kralla mücadele eden bir burjuvazi yerine, kendi kimliklerini korumaya çalışan grubu betimleyen bir kavram olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bulduğu konum itibariyle burjuvazi Aydınlanma felsefesinin gelişimine olan katkısı nedeniyle önemli görülmekte, Fransız Aydınlanması açısından ise "bir orta sınıf ideolojisi" olarak değerlendirilmektedir (Çiğdem, 2006: 35-36).

Aydınlanma'nın düşünsel olarak ilk durağının İngiltere olduğu doğru olsa da yukarıda da zikredildiği gibi "pratik" anlamda "ana mekân" bizatihi Fransa olmuştur. Bu anlamda Fransız Aydınlanması, "Aydınlanma felsefesi" olarak ifade edilen entelektüel ruhun temsilcisi olarak düşünülmektedir. Fransız Aydınlanması'nın, Rousseau bir kenara koyulur ise, İngiliz Aydınlanma düşünürleri ayarında üst düzey düşünürlerce temsil edilmediği iddia edilmektedir. Ancak "bilimciliği, ilerlemeciliği, bütüncül din eleştirisi, iyimserliği, reformizmi ya da ütopyizmi" ile birlikte Aydınlanma'nın tüm karakteristik özelliklerini sergileyen tek örnek olduğu belirtilmektedir. Bu durum Fransa'da Aydınlanma'nın felsefesine uygun olarak hem kurucu ve yeni baştan inşa edici bir süreci, hem de yıkıcı ve eleştirel bir bakış açısını beraberinde getirmiştir. Bu nitelikler, Fransız Aydınlanması adına en önemli ayırıcı vasıflar olmuştur (Cevizci, 2002: 84-85).

Ayrıca Fransız Aydınlanması'nın en önemli figürü olarak görülen Rousseau Aydınlanma dönemi adına farklı bir ahlak psikolojisi ortaya koymuştur. Rousseau'nun düşüncesi, "iyi" ve "kötü"ye giden iki niteliğe sahip olması anlamında bir ahlak felsefesini değil, bir iradeye bağlı olarak "akıl" ve "iyilik" arasındaki ilişkiyi farklı bir şekilde sunmuştur. Bu bağlamda Rousseau, akıllı stratejik düşünmenin bir uşağı olarak görmüştür. İnsanın birçok şeyi iktidar hesapları anlamında yerine getirdiğini belirten Rousseau, erdemini yeniden Aydınlanma'da gündeme gelmesini, içimize gömülmüş ve neredeyse susmuş bir sesin yakalanması olarak değerlendirmiştir (Taylor, 2006: 122).

Bu bakış açısı ile Rousseau, Fransız Aydınlanması'na "vicdan" dediği şeyi bir argüman olarak hediye etmiş ve akılla, erdemi birbirlerine paralel ele alınması gereken olgular olarak nitelmesiyle farklı bir düşünce anlayışını geliştirmiştir (Nicolet, 2000: 13).

Aydınlanma'nın zaman zaman akli kutsayan yaklaşımı, bu inancın toplumsal ve felsefi olarak meşrulaştırılması için de kullanılmıştır. Bu düşünce Fransız Aydınlanması'nda, "akıl düzeni" neticesinde var olduğuna inanılan tüm toplumsal kurumların eleştirilebileceği gibi bir anlayışın gelişmesine neden olmuştur. Buna göre, insanoğlu bugüne kadar uğruna uğraş verdiği "sonsuz barış", "ütopyacı yönetim" ve "eksiksiz bir toplum"a varabilirdi. Akıl sayesinde insanlar bir bütün olarak var olmayı ve gelişmeyi gündemlerine alabilirlerdi. Ayrıca akıl sadece belli bir sınıf veya zümrenin kullanabileceği bir argüman değildi. Bu tüm insanların kullanabileceği bir vasıta olarak da önemli bir birleştirici öge idi. Böylece skolastik düşünce sistematiği içerisine sıkışan akıl kurtarılacaktı. Artık akıl işlevsel bir araç olarak insanların en önemli varlığı olacaktır. Akıl, insanın kendisini "kurtarıcı" bir vasfa sokmasını sağlayacaktır (Çiğdem, 2006: 37-38).

Bu anlayış Fransız cumhuriyetçiliğinde "köktenci" bir düzeyde Aydınlanmacı liberal değerlerinin öne çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Akıl monarşi ve Kilise'ye olan tepkinin "meşrulaştırılması" anlamında olabildiğince propaganda malzemesi yapılarak, Fransız düşünce geleneğinin tüm değer ve gelenek sistemlerini yadsıyarak, tek yönlü oluşturulmuş düşüncelerle beslenmesine neden olmuştur.

Fransız Aydınlanması'nın siyaset alanındaki yansıması, bu "akıl" düşüncesinin araştırılması ile mümkün olmuştur. Bu durum iki amaca hizmet etmiştir. Birinci amaç, devletin güçlendirilmesi vasıtasıyla toplumsal düzeni akıl emrine vermektir. İkincisi ise geleneksel düzenin bireylerin üzerinde kurduğu kısıtlamaların kaldırılmasıyla özgürlüklerin güvence altına alınabileceğinin gösterilmesidir. Bu durum, bir anlamda "doğal hukuku" yadsımasına rağmen, "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi"ne damgasını vuran "yasa merkezci" bir anlayışın doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu metin, geri alınamaz hakların tümünün güvencesini ve bunların yürütülmesini olanaklı kılan şartları yasalara bırakmıştır. Böylece özgürlüğün garantisi belli geleneksel yapılardan alınmış ve yasalara verilmiştir. Bu gelişmeler, devletin güçlenmesini

sağlamış ve dine dayalı belirleyici argümanların gücünü yitirmesiyle sonuçlanan bir süreci resmen başlatmıştır (Raynaud, 2003a: 338-339).

Bu gelişmelerle birlikte Fransız Aydınlanması'nın kendi ifadesini bulduğu yer "Ansiklopedi"dir. Ansiklopedinin tam adı ise Fransızca "*Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts des métiers*"dir (Copleston, 2004: 57).

Ansiklopedinin oluşturulmasına ilişkin olarak gerçekleştirilen ilk çaba, Ephraim Chambers adlı şahsiyetin yazmış olduğu iki ciltlik "*Universal Dictionary Of Arts and Science (1728)*" adlı eserin Fransızca'ya çevrilmesidir. Bu çalışmanın çevirisini yapmak için işe girişen Diderot ve d'Alembert'in özel gayretleri sonucunda bu çaba, farklı bir yola girmiştir. Bu şahsiyetler konuyu geniş bir açıdan ele alarak, sözlük mahiyetinde düşünülen eseri, Aydınlanma'nın temel ilkelerinin ortaya konduğu bir metinler toplamı haline getirmişlerdir. Birçok yazar Ansiklopedi'yi, Aydınlanma'nın entelektüel kaygıları içerisinde düşünülmüş ve yazılmış bir eser olarak değil, politik ve dinsel baskılara karşı örgütlenme aşamasına gelmiş Fransız Aydınlanmacı zümrenin örgütlenmesinin de sağlandığı stratejik bir çaba olarak nitelendirmişlerdir. Bu gibi nedenlerle, Fransız Aydınlanması içinde Ansiklopedi'nin kapsamı ve etkisinin değerlendirilmesi gerektiği sık sık dile getirilmiştir (Çiğdem, 2006: 38).

Fransızlar, Devrim'in oluşması adına Ansiklopedi ile çevresinde yetişen düşünürlerine büyük önem vermişlerdir. Bu anlayış cumhuriyetçilere de aynen yansımıştır. Bu anlamda Fransız Devrimi üzerine yazılarıyla tanınan yazar Solé, Aydınlanmacı filozofların Fransız cumhuriyetçileri için taşıdığı önemden dolayı, Onlara "Cumhuriyetçi Kilisenin Havarileri" demiştir (1988: 323).

Ansiklopedi, öne sürdüğü görüşlerin ve ona karşı çıkan birçok Fransız düşünürün kendi etrafında toplanmasına sebep olmuştur. Ansiklopedi ile anılan veya onun çevresindeki görüşlerle Fransız Aydınlanması içerisinde değerlendirilen düşünürler şu şekilde sıralanmıştır: Fontenelle, Voltaire, Diderot, d'Alembert, Hëlvetius, Turgot, Montesquieu ve d'Holbach. Ayrıca Rousseau, Condorcet¹ ile Condillac gibi bazı

---

¹Condorcet, Fransız cumhuriyetçiliğinin temel prensiplerinin ön plana çıkmasında ve bu görüşlerini Devrim öncesi ve sonrasında ortaya koymuş olabilmesi nedeniyle, çok önemli bir düşünür olarak addedilmektedir. Ona göre, insan hakları ile onun duygulu bir varlık olması, aklın ön plana çıkmasına yönelik olarak gelişen yeteneğini belirtmesiyle, ahlâksal düşüncelerin elde etme yeteneğinden doğmaktaydı. Bu durumda insanların birey olarak toplum içerisinde ve hatta din ile devletin de dâhil

düşünürler de Ansiklopedi'yle organik anlamda tam ilişkileri olmamakla birlikte, bu eserin ortaya koyduğu fikirler etrafında görüşleri değerlendirilen düşünürler olarak ele alınmışlardır.

Fransız Devrimi adına öncü oldukları kabul edilen düşünürlerin cumhuriyet kavramına özel bir anlam yükledikleri belirtilmektedir. Bu düşünürler için cumhuriyet monarşinin gölgelediği özgürlük ve tahakkümsüzlük anlamına gelmiştir. Özellikle Rousseau, “genel irade” kavramıyla yönetimin toplumun çoğunluğunu temsil eden bir iradeye atıfta bulunmuştur. Rousseau bu kavramın fiiliyata geçirilmesi amacıyla önem verdiği cumhuriyet rejimini, demokrasiye açılım sağlayacak bir yönetim olarak görmüştür. Bu anlayışta kamusal olanın çıkarı, bireyin çıkarımın önündeydi. Bu anlayış, Rousseau sonrası Fransa ve Kıta Avrupa'sı düşünce geleneği ciddi anlamda etkilemiştir (Çaha, 1999: 21).

Böyle bir düşünsel altyapının ürünü olan Ansiklopedi, gelecekteki modern düşüncenin gelişmesinin temellerini oluşturacak olan teknolojik bilgilerin korunmasını ve tüm Batı düşüncesi içerisinde yayılmasını sağlayacak bir bilgi deposu olarak da değerlendirilmiştir. Bu eser birçok düşünürü göre, bilimsel bilginin ele alındığı ve okumasıyla birlikte, bireyin kendi kendisini geliştirebileceği pratiklerin de değerlendirmesine uygundu. Eserin bu yönü, Aydınlanma'nın amaçlarıyla birebir örtüşmekteydi. Ansiklopedi ve onun oluşturduğu felsefi ortam içerisinde fikirlerini geliştiren düşünürler, sırf o dönem adına “cehalet”in giderilmesi için önemli olarak addedilmektedirler. İlk kez geleneksel ve dogmatik olarak kabul edilen ve tartışılması o zamana kadar üstü kapalı olarak sürdürülen görüşlerin doğrudan kamuoyuyla paylaşılması önemlidir.

---

olması gerekmekeydi. Amerikan Devrimi'ni takdir eden Condorcet, anayasal haklara dayalı bir yurttaş anlayışını önemli anlamda savunmuştur. Fransız Aydınlanması'nın dine bakış açısına paralel olarak papazlara büyük eleştiriler sarf eden düşünür, dinsel eğitime karşı vermiş olduğu mücadele ile ön plana çıkmıştır. Diğer birçok Aydınlanma düşünürü gibi matematiğe büyük ilgi gösteren Condorcet, bu konuda birçok eserler vermiştir. Fransız Devrimi'ne fiilen de destek veren ve Devrim sonrası rejim içerisinde önemli bir yeri olan ve Cumhuriyet'in kurulmasında ve mecliste çıkan birçok önemli kararda etkisi olan Condorcet, despotik her türlü harekete şiddete karşı çıkmış ve bu nedenle de Jakobenlerin de büyük tepkisini çekmiştir. Robespierre tarafından ölüm tehdidi almış ve bir süre saklanmak zorunda kalmıştır. Reformist bir yapıda toplumsal ve siyasal olaylara yaklaşan Condorcet, *İnsan Zekasının İlerlemeleri Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı* adlı eseri yazmıştır. Bu eseri, bir sosyal inşa projesi olarak kabul edilen düşünürün, kendisinden sonraki Fransız devleti ve cumhuriyeti tarihi adına en önemli eseri olarak kabul edilmektedir (Russell, 1983: 710-711; Badinter&Badinter, 2000: 5-7; Nicolet, 2000: 107-117).

2.1.2. Fransa'da Devrim'den Önceki Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Yapı

Üzerinde tartışmalı değerlendirmelerin yapıldığı Fransız Devrimi hakkında yapılan açıklamaların iki temel dayanakla yürütülmüş olduğu kabul edilmektedir. Bunlardan ilki, burjuvazinin yükselişi ile geleneksel ve otoriter olarak kabul edilebilecek olan iktidara karşı, Aydınlanmacı bir eleştirinin ortaya çıkışının kaçınılmaz bir sonucu olarak Fransız Devrimi'nin oluştuğu görüşüdür. Bu bakış açısına göre, Fransız Devrimi Fransız toplumunun ve getirmiş olduğu kültürün evrimine ilişkin nedenlerin bir sonucudur. İkinci görüş de Aydınlanma'nın yanı sıra uluslar arası ortamın etkisinin Devrim'in ana unsurlarının ortaya çıkmasındaki önemli rolü ön plana çıkartmaktadır (Skocpol, 2004: 109).

Skocpol'a göre devrim, Avrupa ile Atlantik Bölgesi'nin olgularını oluşturmuş bulunan ve Devrim öncesi Fransa'sında büyük bir yoğunluk kazanan ticaretin gelişmesiyle birlikte ekonomik unsurlarda oluşan büyük değişimlerle açıklanabilmektedir. Ticari bir güç olan İngiltere'nin gitgide artan bir şekilde Avrupa'nın hâkim unsuru olması karşısında Fransa, neredeyse Avrupa'ya merkezi bir güç olarak egemen olma durumundan, özellikle on yedinci yüzyıl ile on sekizinci yüzyılın ilk yarısı boyunca yaşamış olduğu askeri yenilgilerin ve hanedanın içteki-dıştaki gelişmelere hâkim olamamasının intikamını, topluma karşı uyguladığı despotik bir yönetimle "kaos"un hâkim olduğu bir devlete dönüşmüştür (Skocpol, 2004: 110).

Yukarıdaki sürece gelinmesinde, Fransa'daki sosyal sınıfların oluşmasında ve bu sosyal ilişkilerin belirlenmesinde *ancien régime* dönemindeki - günümüze kadar sayılarında çok bariz bir değişikliğin olmadığı - kırk bin köy biriminin belirleyici bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir. Bu köyler feodal sistemin önemli olduğu dönemlerde kendi içlerinde yapmış oldukları toplantılarda kendi mutemetlerini, vergi toplama görevlilerini, öğretmenlerini ve posta memurlarını bile seçme gibi işlemlerini yerine getirdikleri bilinmektedir (Ogg, 1972: 244).

Ayrıca Fransa'da şehirlerin yönetiminde yine bu dönemde bazı eşitsizliklerin yaşandığı görülmüştür. Kuzey ve güney şehirlerindeki yerel örgütlenmelerin bazı değişiklikler gösterdiği kabul edilmektedir. Şehirlerin zaman zaman belediye örgütlenmeleriyle yönetildikleri de bilinmektedir. Bu sivil otoritelerin hukuki statüye de sahip olduğu

belirtilmektedir. Şehirlerde sanayinin gelişmesinde ve ticari faaliyetlerin üzerinde bu belediye örgütlenmelerinin belirleyici olduğu görülmüştür (Ogg, 1972: 245).

Tarım dışı üretim tarzları ve sanayinin gelişmesiyle birlikte ticareti şekillendiren burjuvazinin Fransız sosyal yaşamında ön plana çıktığı ve bu kimselerin güçleriyle, bazı aristokrat ailelerle gerçekleştirmiş oldukları evlenme gibi bağılıklarla Fransız aristokrasinin homojen yapısının kaybolduğu görülmüştür.

Bu durum toprağa bağlı ve belli bir bölgenin aristokrat ailelerinin yerini, finansal gücü elinde tutan yeni bir aristokrat sınıfın almasına zemin hazırlamıştır. Sürecin bu kadar kolay gelişmesinde, aristokrasi geleneğinin İngiltere'deki gibi Fransa'da açık olarak belli yasalara tabi olmamasından kaynaklandığı bilinmektedir. Bir Fransız aristokratının tüm çocukları ve onlardan gelen aileleri asil olarak kabul edilmiştir. 1777 yılında Fransa'da on altı bin asil ve seksen bin kişinin de soyluluk unvanı kullanan kişi olduğu not edilmiştir. Ayrıca bu sayının Devrime yakın dönemlerde burjuvazi ile köylülerle, aristokratların yapmış oldukları evliliklerin iyice arttığı ifade edilmiştir. Bu genişleme, Devrim Fransa'sına gelindiğinde aristokrasiyi homojen ve aynı çıkarları paylaşan bir sınıf olmaktan uzak bir noktaya getirmiştir (Ogg, 1972: 247).

Devrime giden süreci başlatan gelişmeleri hızlandıran olaylar ise 1750 sonrasında olmuştur. Mutlak monarşi, devletin ve kendi gücünün sürmesinin savaflara dayalı olduğunu anladığından itibaren, zengin zümrelere Kraliyet ayrıcalıklarını cömertçe ama çok yüksek vergilerle dağıtmaya ve mevcut düzeni devam ettirebilmeye çalışmıştır. Soylular artık kendilerine kalıt olarak geçen unvanlarını ve feodal haklar ile gelirlerini, devlete çok yüksek vergiler ödeyerek devam ettirebiliyorlardı (Huberman, 1990: 134).

Ülkedeki bu makamlar ve bu makamların kalıt hakları, Kral tarafından kendilerinden daha yüksek vergi vermeyi kabul eden bir başka soyluya, hatta burjuvaya geçebilmiştir. Bu vergilendirme modeli, soylular arasında önce merkezi devlet karşısında bir korkuya, 1750'lerden sonra Krala artan muhalefette yerlerini belirlemelerine neden olmuştur. Bu vergileri toplamak için sürekli askeri birliklerin savaflarda bulunması nedeniyle, yine vergi aldığı kişilere bağlı veya yerel güçlere başvuran devlet, bu vergileri toplama adına da ayrıcalıklı yeni şahısların doğmasına izin vermek zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler, ülke içindeki bankerlerin ve bunların etrafındaki şahısları güçlendirmiştir. Bu arada daha etkili bir mali sistem ve denetim için merkezi devletin 1780'lerden sonra ciddi bir

uğraş verdiği bilinmektedir, ancak başarılı olamadığı görülmüştür. Geline nokta, ülkenin gittiği olumsuz yön adına bir ipucudur (Wright, 1987: 33).

Bu dönemde Fransa'da toprakta çalışan, çeşitli konumlarda bulunan köylülerin varlığıyla, öte yandan onların üretmiş olduğu ürünlerin üzerinden veya o ürünlerin satışından kazanılan nakit para biçiminde bir pay alma konumunda bulunan aristokratların varlığıyla beraber değerlendirilebilmekteydi. Dönemin sonlarına doğru aristokrasinin işlevinin, üretime hiçbir katkısının olmadığı ve köylülerin ürününün üretiminden, satımına kadar olan süreçte sadece nakit paranın belli bir kısmının üzerine "konması" şeklinde olduğu görüşü ciddi bir biçimde işlenmiştir. Bu durumun, aristokrasinin toplumsal ve ekonomik yapı içerisindeki yerini belirsiz bir konuma ittiği düşünülmektedir. Ancak yerel adalet işlerinin tamamen aristokrasinin elinde olduğu bilinmektedir. Bu nedenle de yerel bazda aristokrasinin güçlü bir konumda olduğu ve feodal düzen içerisinde siyasal düzen ile toplumsal güvenliği sağlayıcı nitelikte ciddi görevler yüklendiği muhakkak bir durum olarak da karşımızda durmaktadır. Buna karşın Kral, ekonomik yönden kendi zayıflamasını durdurabilme adına zamanla bu yetkileri merkezden gönderilmiş olan memurlara devrettirmeye çalışmıştır (Moore, 2003: 87).

Aristokrasinin, soyluluk beratında (*terriers*) ifade olarak toprağın sahibi olduğu belirtilse bile, köylülerin toprağı çalıştırdıkları ölçüde gelir sağlamalarının da garanti altında olduğu bilinmektedir. Gerçekten de aristokrasi, Fransız Devrimi'ne yakın zamanlarda, Fransa gelirinin üçte ikisiyle, dörtte üçü arasındaki bölümünü oluşturan topraklarda uygulanan "ortakçılık" düzenlemeleriyle ancak düşük bir düzeyde gelir elde eder duruma düşmüştür. Zaman geçtikçe ortakçı köylüler, bu dönemde Fransa'daki toprakların hukuksal konumu gereği bazı tarım arazilerini kiralayabilir duruma da gelmişlerdir. Bu gelişmeyi sağlayabilen köylüler, artık mülkiyete sahip küçük köylüler (*propriétaires*) olarak nitelendirilmeye başlanmışlardır. Bazı durumlarda aristokratlar topraklarını, belli bir büyüklükte kendi topraklarına sahip olan köylülere kiralamaya başlamışlardı. Ancak bazı aristokratlar da sadece malikânelerinde oturmakta ve büyük topraklara sahip olmamalarına rağmen belli bir güç kullanarak köylülerden kendi hukuksal hakları olan gelirleri muntazam bir şekilde almayı devam ettirebilmişlerdir (Moore, 2003: 88).

Bu süreçte gerçek olan durum, Fransız toprak köylüsünün geri dönülemez şekilde güçlü mülkiyet haklarına kavuşmuş olmasıdır. Merkezi idare tarafından güçlendirilen köylü mülkiyet hakları, uzun vadede nüfusun büyümesine ve büyük mülklerin ufalanmasına sebep olmuştur. Bu durum da bir süre sonra üretkenliğin düşmesi ile sonuçlanmıştır. Fransa'ya bu durumun getirisi, iktisadi durgunluk ve gerileme olmuştur (Mooers, 2000: 53).

Yukarıda geniş bir şekilde açıklanmaya çalışılan, sınıfsal düzen ile birlikte Fransa'da aristokrasinin gücünün kırılmasına paralel olarak Kraliyet imgesinin de zayıfladığı gerçeğidir. Ancak XIV. Louis'in hükümdarlığında monarşi tekrar güçlenmiştir. Bu konuda, temelleri 1648–1653 yılları arasındaki Fronde Ayaklanması'na kadar giden bir dönem zikredilmektedir. Yaşanan ayaklanmada aristokrasi, merkezi Krallığa karşı son kez silahlı mücadeleye girişmiş ve bu mücadeleyi çok kanlı bir şekilde kaybetmiştir. Bu süreç aristokrasi adına, “Devrim öncesinde hükümdarın mutlakçılığını sınırlandıran bir imtiyaz ilan etmek için yapılan son girişimdi ve onun başarısızlığı doktrinin zaferini sağladı...” şeklinde ifade edilmiştir. Daha sonra Fransa, Devrime kadar mutlak monarşi ile yönetilmiştir (Skocpol, 2004: 110).

Bu süreç neticesinde Kral tarafından görevden alınabilir otuz kadar merkezi memur “*intendant* (denetçi)”, eyaletlerde Kralın otoritesini sağlar olmuştur. Bu dönemden sonra aristokratların yerel güçleri minimal hale getirilmiş ve yerel anlamda onların elindeki tüm güçler denetçilere geçmiştir. Kralın bu memurları, güçlerini ve görevlerini sürdürmek için Krala düzenli olarak fidye ödemek mecburiyetinde kalmışlardır. Kral böylece kendi durumunu belirsizliğe soktuğuna inandığı aristokrasiyi, görkemli, iyi maaşlı ve sarayın belli kurumlarındaki işlerde görevlendirerek kendi yörüngesine çekmiş, bir şekilde toplum içerisinde etkisiz ve kendisine bağlı kişiler konumuna getirmiştir (Skocpol, 2004: 111).

Fransa'da kralın otoritesini arttırmak için yaptığı girişimler o dönem için bazı yazarlarca tüm Avrupa'yı kapsar nitelikte bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Böylece gelişen Kıta Avrupa'sında mutlakiyet düşüncesi ve kıta kapitalizminde var olduğuna inanılan son derece farklı üretim ilişkileriyle birlikte mülkiyetin de esnek bir şekilde farklılaştırılması gibi bir dönüşüm yaşanmıştır. Buna göre merkezi devlet, kendine bağlı

ve evrimci bir anlayışla toplumdaki ekonomik dağılımın aktörlerini bir şekilde değiştirmektedir (Huberman, 1990: 140-141).

Bu durum bazı yazarlara göre, Fransız tarihinde demokrasi geleneğiyle birlikte geliştiğine inanılan cumhuriyetçilik içerisinde de aristokraziye karşı bir olumsuz tavır her zaman mevcuttur. Hatta Devrimden önceki süreçte halkla Kralın, aristokraziye karşı birleşmesi de bu tarihsel görüş çerçevesinde açıklanılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda devlet olarak görülen Kral, halkı aristokraziye karşı kullanmış ve belli bir süre de başarılı olmuştur (Touraine, 2004: 63).

Bu dönemde Kilise de XIV. Louis döneminde toplumdaki rolüne ilişkin ciddi bir kayba uğramıştır. On yedinci yüzyıla gelindiğinde Papa, çeşitli dönemlerde almış olduğu olağanüstü yetkiler ile Kralı ciddi anlamda bir “otorite” zafiyetine uğratan “tek güç” olarak görülmektedir. XIV. Louis, bazı din adamlarının kendi üzerindeki yetkilerini tanımadığını belirtmiş ve bu durumu bitirme adına önemli girişimlerde bulunmuştur. Fransa’da böylece Papalık ile Kral arasında ciddi bir çatışma başlamıştır. Kral, Fransa’daki tüm ruhban sınıfını toplamış ve kendi adına hizmet etmelerini sağlayacak bazı kararlarını kabul etmeleri için onlara baskı yapmıştır. Papalık ise bu durumu şiddetle reddetmiştir. Ancak Kral bu sefer de Kilise ile devlet arasında ilişkilerin nasıl tanzim edilmesi gerektiğine, kendi oluşturduğu ulusal ruhban meclisinin karar vermesi gerektiği üzerinde ısrarla durmuştur (Aulard, 1987a: XLIX).

Fransa ile Avrupa tarihi adına XIV. Louis’in iktidar dönemi “mutlak monarşi” olarak adlandırılan devlet biçiminin en güçlü ve en tipik dönemi olarak görülmüştür. Bu dönemde mutlak hakimiyet Kralda idi ve XIV. Louis “Güneş Kral” olarak adlandırılacak kadar güçlü bir simge olarak Fransız siyasetinde tek figür haline gelmiştir (Ağaoğulları-Zabcı-Ergün; 2005: 359-360).

Kral bu güçle birlikte 1682 yılında yayınladığı beyanname ile Kilise’ye olan tutumunu meşrulaştırılmıştır. Bu beyannameye cismani kuvvetin, ruhani kuvvetten tamamen ayrı ve müstakil bir kuvvet olduğu, Krallar ile prenslerin ruhani hiçbir kuvvetin tesirine tabi olmadıkları, Papalık ile onun temsilcisi olan din adamlarının Kralı görevden alma yetkisinin olmadığı ve ruhani işlerde Kilise’nin tam yetkili olduğu ile onun bu yetkilerine hanel getirici hiçbir faaliyetin kabul edilemeyeceği belirtilmiştir. Bu beyanname daha sonra Papalık ile anlaşılan Kral ile Fransa’daki din adamları tarafından

geri alınmaya çalışılsa da 1766 yılında artık Krala karşı bir güç olma durumuna ulaşmış bulunan parlamento tarafından tekrar kabul edilmiş, mevcut Krala da bu beyanname aynen tasdik ettirilmiştir. Bu durum Devrim sonrası, merkezi idare ve bu idareye sırtını yaslayan yeni sınıflar ile Aydınlanma felsefesinin etkisinde kalan bürokrasinin Kilise mallarına el koymalarına kadar varan gelişmelerin de zeminini hazırlamıştır. 1789 yılına gelindiğinde Kilise, Fransa'daki değişim isteyen toplum için artık tamamen yok edilmesi gereken bir kurum olarak görülmeye başlanmıştır (Aulard, 1987a: L-LI). Ancak yine de Devrime kadar Fransa'daki toprakların üçte biri Kilise ile aristokrasinin malı olarak kalmıştır (Von Aster, 2004: 45).

1740 ile 1763 yılları arasında Fransa'nın Almanya ile yaptığı savaşlar, Fransa içerisinde yaşanan toplumsal ve ekonomik gelişmeler açısından dönüm noktasıdır. Özellikle “Yedi Yıl Savaşları” olarak anılan savaşın ekonomik ve toplumsal tahribatı Fransa açısından büyük olmuştur. Bu gelişmelerin etkisiyle, Kilise hakkındaki olumsuz görüşlerin artması ve “her şeyi insanların iyiliği için düzenleyen bir Tanrı'ya olan inancın gücünü yitirmesi”ni gündeme gelmiştir. Din ile Kilise'ye karşı bu olumsuz düşüncelerin artmasında, bazı Fransız düşünürlerinin yazdığı felsefi eserler de önemli bir yer teşkil etmiştir. Ayrıca yine aynı dönemde krala karşı girişilen entelektüel ve fiili isyanlar, artık geleneksel haklara veya yeniden ele alınmaya başlanan antik döneme ait doğal haklara dayandırılmaya çalışılmıştır. Bu konu, monarşinin tartışılır hale getirilmesine ve o dönemde Kralın denetiminde olduğu kabul edilen parlamentonun da ciddi bir şekilde destek bulmasına zemin hazırlamıştır (Hampson, 1991: 114-115).

Bu süreçte Devrim öncesine yönelik olarak yapılan yorumların bazılarında gelişmiş bir kapitalist sınıfın ve büyük oranda toplumsal yapıya hâkim bir burjuvazinin olmadığı iddia edilmektedir. Ancak yukarıda anlatılan gelişmelerin zeminini hazırlayan bir olumlu durum da Fransa adına o dönem için zikredilebilmektedir. Bir kısım yazar, burjuvazinin zenginliğinin, Kilise'nin ve aristokrasinin etkinliğini kaybettiği *ancien régime*nin son dönemlerindeki mutlak monarşinin gerçekleştirmiş olduğu siyasal, sosyal ve ekonomik politikalar ile doğrudan bağlantılı olduğu konusunda birleşmektedirler (Wright, 1987: 36-37).

Bu görüşlerin yanı sıra 1770 ile 1780'lerle beraber ciddi bir ekonomik krizin olduğu görüşünü öne süren yazarlar da mevcuttur. Bu görüşlere göre, on sekizinci yüzyılda,

yukarıda da izah edildiği gibi, Fransa uzun bir refah döneminin ardından toplumsal anlamda bu refahın paylaşımında meydana gelen orantısızlık nedeniyle gerilim ortamına doğru sürüklenmiştir (Von Aster, 2004: 42-43).

Devrim arifesinde oldukça güçlenen burjuvazi, küçük toprak sahibi köylüler ve yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan işçi sınıfı arasındaki çekişme Devrim öncesi iyice gün yüzüne çıkmıştır. Ayrıca sık sık üçüncü tabaka olarak da vurgulanan burjuvazinin başını çektiği, küçük toprak sahibi köylü ile işçi sınıfının mutlak monarşiye karşı oldukları bilinen bir durumdu (Huberman, 1990: 144-145).

Aristokrasi her ne kadar monarşiye bağlı bir yaşam sürer konumda olsa bile on yedinci yüzyıldan önceki güçlü konumunu aradığı da muhakkak bir durum olarak dile getirilmektedir. Bu durum daha sonra bu grupları, ekonomik sıkıntıların neden olarak gösterildiği bir monarşi karşıtlığında birleştirmiştir. Zaten Devrimden on yıl kadar önce parlamentoda belli bir güce erişen bu sınıfların temsilcileri, Krala karşı ciddi bir tehdit oluşturmaya başlamışlar ve Kralın aldığı kararları da etkileme gücüne erişmişlerdir (Lee, 2004: 11-12, 15).

Parlamentonun önemli bir konuma gelmesi veya yüzyılı aşkın bir süredir Kral tarafından kapalı tutulan Fransız Parlamentosu (*Etats Généraux*)’nun bu birbirinden farklı zümrelerin baskılarıyla tekrar Kral tarafından açılması da 1787 yılına denk gelmektedir (Lee, 2004: 12).

Devrim sürecinde farklı isteklerle, farklı sosyal temellerle Krala baskı yapan “ikinci ve üçüncü sınıf (veya tabaka)”¹, Fransız Parlamentosu’nun tekrar toplanmasını sağlamış ve bu durum mutlak monarşi için gerçek anlamda sonun başlangıcı olarak kabul edilmiştir (Heater, 2007: 121-122).

Bu noktadan sonra parlamentoda ve Devrim sürecinde burjuvazinin tamamen ön plana çıktığı görülmüştür. Burjuva tamamen aristokrasinin yöntemlerini kullanmış ve kendilerine özellikle on sekizinci yüzyılla birlikte sağlanan hakların korunmasını amaçlamış bir şekilde, mutlak monarşi’nin gücünü kırma girişiminde bulunmuşlardır. Mali sorunlar ve yolsuzluklar parlamentoda gündeme getirilerek Kral zor durumda

---

¹Fransa’da ikinci sınıf “aristokrasi”yi, üçüncü sınıf ise din adamları ile aristokrasi haricindeki tüm “halk gruplarını” temsil etmektedir.

bırakılmış, Kralın halk önündeki itibarı zayıflatılmış ve fakir halkın o dönem adına çektiği sıkıntıların tamamının bu gelişmelerden kaynaklandığı, kamuoyunun önüne bir şekilde sunulmuştur (Lee, 2004: 16).

2.2. Fransa’da Cumhuriyet Pratikleri

2.2.1. Birinci Cumhuriyet: Liberal Değerlerin Jakoben Yorumu

Devrimle birlikte yaşanan gelişmelerin ürünü, “I. Cumhuriyet” deneyimi olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreç, zaman zaman siyasal, sosyal ve kültürel geri dönüşler ile içerisinde birçok çelişkili yönü barındıran bir dönemi içerir. Bu anlamda rejime cumhuriyet adının konduğu 1792 yılı resmi başlangıç olarak zikredilebilse de 1789’da Devrimle beraber “halk egemenliği” ve “yurttaş” anlayışının uygulamada kabulü ile Napoléon’un iktidarı ele geçirdiği veya ona iktidarın teslim edildiği 1799 yılları arasındaki dönem Birinci Cumhuriyet dönemi olarak analize uygun görülmektedir.

Napoléon’un iktidarı kaybettiği 1814 yılı Cumhuriyet’in resmi olarak son bulduğu yıl olarak nitelendirilmiştir. Bu yıldan sonra süre Kral tekrar tahta geçmiş ve “meşruti” rejim kısa bir süre Fransa’da hâkim olmuştur. Bu dönem cumhuriyetçiliğe Jakoben anlayışın yerleşmesine neden olması yönüyle önemlidir.

Bu süreç zaman zaman birbirinden bağımsız gelişmelerin bir sonucu olduğu için, bazen tarihsel anlatıma bağlı kalınmayarak konu açıklanmaya çalışılmıştır. Çünkü I. Cumhuriyet’in önemi Jakoben anlayışın, liberal değerlerin olumsuz şekillerde anlamlandırılmasının yanı sıra Fransız cumhuriyetçiliğinin bir çok radikal düşüncesinin bu dönemde vücut bulmasına yol açan yasal, siyasal ve sosyal olaylara ev sahipliği yapmasıdır. Bu dönem III. Cumhuriyet’le birlikte, Fransız cumhuriyetçiliğinin “eleştirel olarak” değerlendirilmesi adına önemli sıkıntıları içeren bir zaman dilimini ifade etmektedir.

2.2.1.1. Devrim ve Sonrası: Cumhuriyet’e Giden Süreç

Fransız Devrimi’nin neyi, nasıl değiştirdiğine ilişkin olarak bu konuda çalışan yazarlar arasında ciddi bir genel kabul olmadığı söylenmektedir. Bu anlamda Fransızların önemli cumhuriyetçi düşünürlerinin eserlerine ve onların salt doğru olarak kabul edilmesiyle yazılmış olan eserlere bakılarak oluşturulan literatürde yirminci yüzyılın belli bir

dönemine kadarki egemen görüş, burjuvazinin Devrimi, feodalizm ile aristokrasiyi yıkararak “kapitalizmi kurmak” amacına ulaşmak için yapmış olduğuna dair inançtır. Bu inancın Marksizm’den etkilendiği ve “toplumsal yorum” olarak belirtilen bir düşüncenin ürünü olduğu bilinmektedir (Skocpol, 2004: 330).

Devrim adına “sınıf” çatışmasının ele alınması ve yine tüm düşüncelerin bu yapı içerisindeki gelişmelerle ele alınabilir olduğunun görülmesi, bazı yazarlarca salt Marksist açıklamanın yetersizliğini ortaya çıkarsa da tartışmanın Marksizm yönünden tamamen başka bir yöne kaymasını da engellemiştir. Bu durum, Devrim’in sonuçlarının, bazı farklı yorumlamalara da ihtiyaç duyduğu sonucunu doğurmuştur. Skocpol’a göre, bu sonuç Fransız Devrimi’nin çok açık bir şekilde açıklanmasını ve salt gerçek bilgilerle değerlendirilebilmesini de imkânsız bir hale getirmiştir. Ayrıca bu şekilde gelişen yeni bakış açısı, Fransız Devrimi’nin, Fransız devletinin yapısına ve işlevlerine ilişkin olarak yapmış olduğu değişikliklerin de ciddi olarak analiz edilmesi gerektiğini belirtmiştir (2004: 331).

Yukarıdaki görüş çerçevesinde, Fransız Devrimi’nin ilk siyasal sonucu olan Birinci Cumhuriyet deneyiminin de sayılan bu olgular çerçevesinde değerlendirilmesinde fayda görülmektedir. Bu anlamda ünlü Fransız devrim yazarı Michelet’in, Fransız Devrimi’nin nasıl kaçınılmaz olarak geldiğine ilişkin bazı tespitlerde bulunmuştur. O’na göre Krallık ve Papalık, Fransız halkını öyle bir duruma getirmişti ki bu toplumu düzeltebilmenin imkânsız olduğuna inanılıyordu. Feodalitenin tüm kurumları yıkılmış, şehir hayatı Kral tarafından tamamen belirlenen kurallara göre yeknesak hale gelmiş, dini hayat tamamen bitirilmiş ve toplumu bir arada tutan geleneksel birçok adet yok edilmiştir. O dönem itibarıyla Fransız halkı kendisini yeniden şekillendirecek bir el aramaktadır. Michelet’e göre, halk o hale gelmiştir ki cansız heykeller gibidir, bomboştur, bu durumun yegâne suçlusunu da Kraldır (1967: 56-57).

Fransa tarihi çalışan yazarların büyük çoğunluğuna göre Kral, bir önceki bölümde açıklamaya çalıştığımız şekilde, Fransız toplum yapısını “belirsiz” sınıflardan oluşan bir yığın haline getirmiştir. Bu yapının unsurları, 5 Mayıs 1789 günü Paris’teki ünlü Notre-Dame Kilise’sinde yapılan ayinden sonra Fransız Meclisi olan “Etats-Généraux”un açılışında bir araya gelmiştir. Kral’ın bu toplantıdaki amacının, mali yönden iflas etmiş

devleti tekrar ayağa kaldırmak için son çare olarak meclisi toplamak olduğu belirtilmiştir (Carlyle, 1989: 210-211).

Bu meclis, üçüncü sınıf olarak tabir edilen sınıftan (burjuvazi, işçiler ve köylüler) temsilciler, aristokratların temsilcileri ve din adamlarının oluşturduğu temsilciler tarafından oluşturulmuştur. Kral da meclisin açılış konuşmasını yapmak üzere özellikle bu toplantıda bulunmuştur (Michelet, 1967a: 110-111).

Devrim sürecinde Krala karşı ilk tepkinin de bu sırada geldiği ifade edilmektedir. Kral konuşmasını yaparken hem aristokratlar, hem de üçüncü sınıf şapkalarını çıkarmamışlar, konuşmayı protesto etmişlerdir. Kralın konuşmasından sonra üçüncü sınıf, meclisin işlemesine ilişkin olarak sınıf esasına göre değil, kişilerin şahıslarının ön plana çıktığı bir toplanma usulünü ortaya atmışlardır. Bu durumda üçüncü sınıfın ön plana çıkabileceği endişesiyle aristokratlar ve din adamları bu öneriye karşı çıkmışlardır. Toplanmanın şekline ilişkin başlayan ve usule ilişkin yapılan tartışmalar 10 Haziran 1789 tarihine kadar sürmüştür. Bu konuda üçüncü sınıfın önemli temsilcilerinden olan ve bu grubun yöneticisi olmaya soyunan Siéyes, aristokratlara ve köylü din adamlarına kendilerine katılmaları için teklifte bulunmuştur (Bell, 2001: 1218).

Bu teklifinden sonra Siéyes, kendi isteklerinin olmadığını görünce meclisin adının “Millet Meclisi” olarak değiştirilmesini talep etmiştir. Bu anlamda medeni ve siyasal haklar konusunda da aristokratların kendilerinden üstün olabilmesinin kabul edilemez olduğunu belirten Siéyes, meclisin adının “Millet Meclisi” olarak değiştirilmesi gerektiğini “ortak bir yasa altında yaşayan, aynı yasama organıyla temsil edilen ...” bir “eşitlik” vurgusuyla güçlendirmiştir (Siéyes, 2005: 12-13). Bu bağlamda 17 Haziran 1789 günü yapılan oylamada, meclisin “Millet Meclisi” ismini alması talebi 90 ret oyuna karşı, 491 oyla kabul edilmiştir¹. Kral yanlıları, bu girişimi engellemeye çalışmışlar, ancak 19 Haziran 1789 günü din adamları da üçüncü sınıfa katılma kararı almışlar, Krala olan muhalefet iyice güçlenmiştir (Tilly, 1995: 231).

---

¹Bu durumda üçüncü sınıfın hâkim hale geçmesi ve kendisini meclisin yerine koymasıyla birlikte, yine bu sınıfın tanımlaması olan “Tiers Etats (Millet Meclisi)” nitelendirilmesi, “Etats Généraux”un yerini almıştır (Tilly, 1995: 231).

Bu gelişmelerden sonra meclisi kapatma girişiminde bulunan Kral XVI. Louis, bu kararları ve toplantıları kabul etmediğini bildirip, meclis toplantı salonunun kapatılmasını emretmiş, kişisel oy kullanmayı mecliste yasakladığını belirtmiş ve sınıfların birleşmelerinin yasal olmadığını ifade etmiştir. Buna karşı bütün “Millet Meclisi” temsilcileri ant içmiş ve yeni bir anayasa yapımı tamamlanıncaya kadar toplantılara ara verilmeyeceğini belirtmişlerdir. Bu duruma uzun süre itiraz edemeyen Kral durumu kabullenmiş ve bundan sonra cumhuriyetle bitecek olan parlamenter süreçlerin de yasal olarak ortaya çıkmasına müsaade etmek durumunda kalmıştır. Bu gelişmelerle kısaca dile getirilen Fransız Devrimi’nin anayasal ve parlamento ayağının oluşması sağlanmıştır (Carlyle, 1989: 174-176).

Feodalite rejimi yine bu parlamento tarafından 4 Ağustos 1789 tarihinde kaldırılmıştır (Hobsbawm, 2009: 3). Bu tarih, aynı zamanda İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin kabul edilmesini başlatacak olan yasal düzenlemelerin Mecliste kabul edilme başlangıcı olarak da kabul edilmektedir. On yedi maddeden oluşan bildirgenin ilk maddesi, “insanlar özgürdür ve haklar bakımından birbirine eşit doğar ve öyle yaşarlar” ifadelerinden oluşmuştur. Bu görüş kendisinden önceki din, mutlakiyet ve feodal yapının bir reddi olarak görülmüştür ve kendisinden önceki düzeni tamamen reddetmesi adına önemli olarak görülmüştür. Bildirge mülkiyeti de kutsal ve bireye bağlı bir hak olarak ilan etmiştir. Birçok yazar tarafından Fransız Devrimi’nin manifestosu olarak algılanan bildiri, “özgürlük, eşitlik ve kardeşlik” konusuna yaptığı büyük vurgu ve övgü ile gelecek hakkının toplumun evrensel nitelikteki bir hakkı olduğuna yaptığı vurgu ile döneminin en önemli metni olarak algılanmış ve kabul edilmiştir (Tanilli, 2007: 67-68).

Bu bildirgenin tamamının kabulü, 26 Ağustos 1789’da tamamlanabilmiştir. Bu tarihte kabul edilen bu beyanname cumhuriyet Fransa’sının ilk anayasası olma gibi fiili bir nitelik de taşımaktadır. Bu bildiride üzerinde durulan en önemli konular eşitlik, özgürlük ve bireysel hakların kabulüne yönelik olan düzenlemelerdir. Feodalitenin kaldırılması bunun ilk adımını, daha sonra Sosyalizme giden yolun açılacağını öne süren maddeler ile topluma atfedilen büyük değer tanımlarla belirtilmesi ve doğrudan demokrasiye olan vurgunun ön plana çıkartılması ise bildirgenin son adımını oluşturması açısından önemlidir (Aulard, 1987a: 61, 70-75).

Bu şekilde gerçekte olduğu bilinen Fransız Devrimi'nin iki dönem itibarıyla ele alınabileceği ifade edilmektedir: Meşrutî Monarşi Dönemi (1789-1792) ve Cumhuriyet Dönemi (1792-1799). Bu konuda meşrutî monarşi dönemi, mutlak monarşinin yıkılışı adına önemlidir ve Kralın belli anlamda geri adım atışına sahne olması dolayısıyla Fransız Cumhuriyetçileri tarafından neredeyse kutsal olarak görülen bir zaman dilimini ifade etmesi yönüyle dikkate değerdir. Ancak “Konvansiyon” adı verilen Kurucu Meclisin ilk toplantısını yapmış olduğu ve artık Kralın olmadığı 21 Eylül 1792 tarihinin de ilan edilen Cumhuriyet'in başlangıcı olarak kabul edilmesi, Fransa Cumhuriyet tarihinin ve rejiminin yapısal temellerinin incelenebilmesi adına büyük önem taşımaktadır (Canatan, 2007: 49).

Bu dönemdeki yasalar, belli bir süre halkın gönlünü okşama adına olumlu bir sonuç verse de daha sonraki olumsuz olaylar ve toplumu tekrar belli kutuplar etrafında toplamaya zorlaması adına önemli gelişmelere sebep olarak görülmüştür. Aristokraziyle birlikte bu olumsuz faaliyetlerin ikinci durağı ise Katolik Kilise'sine yapılan saldırılar olmuştur. Devrimci idare ve meclis, papazlardan ısrarla “din ile devlet arasında kaba bir tercihte bulunmalarını” istemiştir. Jakoben üyelerin bu çabaları, devleti dine karşı ön plana çıkartmakla kalmamış, toplumu Hıristiyanlıktan uzaklaştırma girişimlerine de zemin hazırlamıştır (Gunn, 2007: 35-36).

Cumhuriyete ilişkin tartışmaların adı konmadan yoğunlaştığı ve halkın tam olarak yeni rejim içerisindeki yerinin ne olacağına ilişkin öne sürülen fikirler hep 1792 yılında yapılan salon tartışmalarının genel konusu olmuştur. Bu dönemki toplantılarda Condorcet ve O'na yakın görüşleri savunanlar, halkın mecliste tam anlamıyla temsil edilmemesi veya halkın fikirlerinin mecliste yer bulamaması durumunda olabileceklere ilişkin karamsar bir tablo ortaya koymaktaydılar.

Bu görüşlere göre halk, halen gücünü yeniden toplayabileceği umuduyla bazı girişimlerini sürdüren Kral'a karşı tek dayanaktır. Bu konuda ilk cumhuriyetin en önemli projesi olarak ele alınabilecek olan on sekizinci yüzyılın Aydınlanma idealleri rehberliğinde ulusal bir eğitim sisteminin¹ kurulması dile getirilmekteydi. Bunun içinde

---

¹Bu eğitimin ilkeleri ve şekli şu şekilde ortaya konmuştur: “... İlkokul, 6 ila 10 yaş grubundaki tüm çocuklara açılacaktır, burada okuma, yazma ve hesap yapma dersleriyle, ilk ahlâki, doğa ve ekonomik bilgiler verilecektir. 10 ila 15 yaş grubu çocukları için açılacak ortaokulda tarih, coğrafya, resim ve mekanik sanatların ilke ve yöntemleri, matematiğin unsurları, fizik ve doğa tarihi dersleri ile yabancı dil,

ciddi anlamda inandırıcılığı olabilecek bir sivil anayasanın hazırlanması ve mali yönden tamamen halka yüklenmeyecek kadar sağlam temelleri olan bir sistemin temini, ilk etapta elzem görülüyordu. Bu düzenlemeler yüzünden her an kendi iktidarı için yabancı güçlerle anlaşabilecek olan Kral'ın bir an önce bir şekilde bertaraf edilmesi gereği ve "halk dayanışmasını öngören kardeşçe bir sistemin organize edilmesi" zorunluluğu acil bir gereklilik olarak tüm topluma ve Meclise ilan edilmiştir (Badinter&Badinter, 2000: 228).

Eğitimin, sivil özgürlük alanının genişlemesinde önemli olduğu ve her türlü despotizme karşı siyasal özgürlüğün eğitimle sağlanabileceği görüşü Konvansiyonda ciddi olarak destek bulmuş bir yaklaşım olmuştur. Yukarıdaki Condorcet ile yandaşlarının yaklaşımının yanı sıra bazı şahıslar da eğitimin cumhuriyet rejimi için ideolojik bir işlev görmesini umuyorlardı (Audier, 2006: 52).

Özellikle İnsan Hakları ve Yurttaşlık Bildirgesi'ndeki kurucu ilkelerin gelecekte çocuklara okullar vasıtasıyla öğretilbileceği ve bundan sonra oluşturulacak olan yeni "ulusal kamu hukuku"nun bu temel ile Fransız halkına daha kolay bir şekilde kabul ettirilebileceği düşüncesi bu dönemde tartışmaya açılmıştır. Yeni bir ulusal enstitüde yetiştirilecek olan devlet görevlileri de ilköğretimde öğrendikleri bu temel bilgilerle sağlam bir cumhuriyetçi bürokratik yapının oluşturulmasında önemli bir yere sahip olacaklardı (Dreyfus, 2007: 97-98).

Condorcet'in Fransa'nın siyasal, sosyal ve ekonomik yönden kurtuluşunun "Eyalet Meclisleri"nin teşkili ile mümkün olabileceğini düşünmekte olduğu belirtilmektedir. Etat Généraux'un yıllar sonra yeniden toplanmasında çok etkili olduğu bilinen Mirabeau'nun da kendisini tanımlarken Kralcı olarak ifade ettiği belirtilmiştir. Üçüncü sınıfın artık tüm hakları için mücadele vermesini vaaz eden ve ancak cumhuriyet rejimi kurulduktan sonra da bu rejime karşı ciddi olarak muhalefet ettiği belirtilen Siéyes'in, ciddi bir meşruti monarşi yanlısı olduğu, ortaya attığı görüşlerle sabittir. Fransız

---

sosyal bilimlerin ve ahlâki yaşamın temel ilkelerini içeren bilgiler verilecektir. Ardından enstitüler (bugünkü anlamda liseler) ve liseler (bugünkü anlamda üniversiteler) kurulacaktır. En tepe noktada ise 'Sanat ve Bilimlerin Ulusal Bir Topluluğu'nun kurulması hedeflenmiştir. Bu sonuncusu, eski akademilerin tüm alanlarını içermektedir. Aydınlanma çağının beşiği olmuş öğretim kurumlarının yeniden canlandırılmış bir versiyonu olarak değerlendirilmiştir. Esinlenme (inspiration) ve düşüncelere belli bir düzen verme (régulation) yöntemlerinin çifte fonksiyonlarının örtüştüğü bir eğitim"(Badinter&Badinter, 2000: 232).

Devrim'inin birçok önemli aktörünün de bu ismi zikredilen şahsiyetle birlikte sadece “liberal bir Krallık” görüşü noktasında birleştikleri bilinmektedir. Bu dönemde cumhuriyeti, ismini vermeden öven veya halkın tamamen iktidarından yana tavır alan kimselerin eleştirildiği, hatta radikal düşüncelere sahip olmakla suçlandıkları ve hatta bu kişilerin eleştiriler nedeniyle fikirlerini değiştirdikleri ifade edilmektedir. Hatta bu bağlamda Jakoben Cumhuriyet'in tanzim edilmesinde oldukça sert kararlar alarak uygulayan ve binlerce kişinin giyotinlerde idam edilmesini sağlayan Robespierre, Saint-Just, Danton ve Brissot gibi şahsiyetlerin de belli bir süre ılımlı bir Kral idaresini en iyi rejim olarak gördükleri belirtilmiştir (Aulard, 1987a: 14).

2.2.1.2. Cumhuriyet'in İlanı: Jakoben İktidar ve Robespierre

Fransa'daki I. Cumhuriyet deneyimi kendi içerisinde birçok tutarsızlık ve çelişkileri barındırmasıyla, tezimizin Fransız cumhuriyetçiliği'ne yönelik olarak “eleştirel” olmasının temellendirilebilmesi adına önemli bir süreçtir. Cumhuriyet'in resmileştiği süreçte baskın grup olan ve tamamen halka dayanan, fakat halkı da belli bir dönüşüm sürecinin geçirilmesi adına bir “araç” olarak gören Jakobenler, bu tutumlarıyla aynı zamanda Birinci Cumhuriyet'in işleyiş şeklini ve ömrünü de belirlemişlerdir.

Cumhuriyet'in resmi şekilde kuruluşuyla, Devrim sonrası Millet Meclisi'ndeki ilk ciddi bölünmenin de yaşandığı görülmüştür. İlk şaşkınlığı üzerlerinden atan ve Kralın idamından sonra gidişatın istenildiği şekilde olmadığını gören bir grup Meclis üyesi Jakobenlere karşı ilk tepkilerin oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Bu grup, “Girondinler”dir.¹ Girondinler, Jakobenlere karşı geleneksel değerlere belli bir önem atfeden, genelde Meclis'teki taşra temsilcilerinden oluşan ve Devrim'in artık bir “evrim” sürecine dönüşmesi için çabalayan kimselerden oluşmuş bir gruptur (Canatan, 2007: 49).

---

¹Bazı metinlerde “Jirondinler” olarak da ifade edilen Girondinler, Devrim sonrası Fransa'daki değişimi destekleyen, fakat Devrim sürecinin Jakobenler'in istediği şekilde radikal olmasına ve Fransa'nın bu güne kadarki toplumsal yapısının hiçe sayılmasına karşı gelerek, mecliste evrimci bir cumhuriyet teorisine ortak olmaya çalışan bir grup olarak dikkat çekmişlerdir. Belli bir süre Brissot'un lideri olduğu kabul edilen Girondinler, Paris dışındaki taşra olarak kabul edilen diğer Fransız bölgelerindeki burjuvazi, tacir, sanayici ve çiftçinin çıkarlarının temsil edildiği bir grup olarak ifade edilmiştir. Bu grubun monarşi karşısında olduğu, ancak Jakobenlerin düşman olduğu diğer geleneksel değer ve kabullerin temsilcisi olarak hareket ettiği bilinmektedir. Devrimden sonraki belli dönemlerde mecliste çoğunluğu ele geçiren ve Devrim sonrası coşkulu olarak dini, eğitimi ilgilendiren ve halkı ön plana çıkartmak amacıyla yapılan faaliyetlere karşı bir frenleme mekanizması olarak hareket eden Girondinler, Napoléon'un iktidara gelmesinde etkili olmuşlardır (Tanilli, 2007: 87).

Bu ortam içerisinde kurulan Cumhuriyet'in ilan tarihi olan 21 Eylül 1792 günü, birçok şekilde sembolleştirilmeye çalışılmıştır. Bu anlamdaki ilk girişim, bu günün bir milat olarak kabul edilerek takvimin yeniden tanımlanması girişimidir. Her yılın yirmi bir Eylül günü yeni bir yıl başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Yılların artık bu tarihten itibaren yıl I, yıl II, yıl III olarak ifade edilmesi kabul edilmiştir. Hafta yedi gün olmaktan çıkartılmış ve on günlük dilimler halinde yeniden dizayn edilmiştir. Günlerin isimleri, ayların isimleri yenilenmiştir. Yeni takvime de "Devrimci takvim" adı verilmiştir. Hatta sembolik şeyler belirlenirken o kadar dikkatli davranılmıştır ki, Cumhuriyet'in ilanı olan yirmi bir eylül günü sonbahar gün dönümüdür ve bu günde gece ve gündüz zamanları eşittir. Bu vurgu Cumhuriyet'in yurttaş eşitliğinin bir vurgusu olarak uzunca süre kullanılmıştır (Canatan, 2007: 50).

Bu gelişmelerin yanı sıra 1792 Nisan'ında çıkartılan bir kararla din adamlarının kamuya açık alanlarda dini kıyafet giymeleri yasaklanmıştır. Bu yasak dine olan bakış açısı ve Jakobenlerin arkalarındaki halk gücüne olan güvenle yapabileceklerinin sınırı olmaması adına önemli bir veri olarak gösterilmiştir (Gunn, 2007: 35).

Bu durum ve Jakobenlerin tüm dini kurumlara olumsuz bakış açılarıyla gelişen olaylar, döneme ilişkin olarak yazılan Roman'larda bile dile getirilmiştir. İncillerin yakıldığı, Kiliselerin saldırılara uğradığı iddia edilen cumhuriyetin ilk yıllarındaki bu icraatlar, Victor Hugo'nun "1793 Devrimi" adlı eserinde de gündeme gelmiştir. Bu esere göre Jakobin iktidarının icraatları toplumun dini hassasiyetleri olan büyük bir kesimini olumsuz etkilemiş ve bu zaman dilimi "Tanrının acı çektiği" bir dönem olarak nitelendirilmiştir (1996: 66).

Jakobenlerin bu gibi icraatlarına karşı yukarıda faaliyetleriyle adı zikredilen Girondinlerin yanı sıra zaman zaman da Jakobenlerin sol kanadı da muhalefet etmiştir. Devrimci hükümette sanatla iç içe olan ve çok aşağı halk tabakasının sesini dillendirmeye çalışan sol Jakobinler sosyal sorunları en fazla gündeme getiren grup olarak dikkat çekmiştir. Jakobinler içerisinde dağınık bir şekilde temsil edilen sol Jakobinler, birleşik ve ciddi bir örgütlemeyi hiçbir zaman sağlayamamışlardır (Tanilli, 2007: 65).

Bunları bir araya getiren en önemli olay, 1793 sonbaharında Kilise'ye karşı girişilen ve toplumu Hıristiyanlıktan arındırma kampanyasında gösterdikleri birliktelik olmuştur.

Bu kampanya dinin yerine aklın öne geçirilmesine yönelik olarak ortaya atılan ilk örgütlü girişim olarak görülmektedir. Ancak bu girişim, beklenen tepkiyi vermemiş, Konvansiyon'da büyük tartışmalara sebep olmuştur. Girişim, toplum ve Jakobenler arasında büyük fikir ayrılıklarını körüklemiş, sonunda Jakobenlerin birçok fraksiyona ayrılmasına neden olmuştur. Süreç 1794 yılında Robespierre'nin ölümünden sonra bir grup Jakobenin oluşturduğu, "Jakoben diktatörlüğü"ne gidecek olumsuz sürecin başlangıcı olması ve Jakobenlerin toplumdaki "marjinalleşmesine" kadar varacak hareketlerin de sebebini teşkil etmiştir (Tanilli, 2007: 206).

1793 yılında Jakobenlerin yaptıkları, daha Devrimin dördüncü yılında ve cumhuriyetin ikinci yılında toplum üzerinde büyük kafa karışıklıklar yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönem üzerine yine aynı eserinde Hugo, "terörün saltanatı" olarak adlandırılan bu dönemde insanların Krallık dönemi ile cumhuriyet dönemi arasında bir ayrım yapamadıklarını ifade etmiştir. Bu terör dönümünde Jakoben askerlerin yakaladıkları insanlara Kralcı mı? Cumhuriyetçi mi? Olduklarına ilişkin sorulara "hiçbirine inanmadıkları" cevabının verildiğini söylemektedir. Çünkü bu dönemde insanlar için tek önemli şey hayatta kalmaya çalışmaktır (Hugo, 1996: 88).

Jakobenlerin yaptıkları eylemler sonucunda toplum adına olumsuz bir süreci ifade eden I. Cumhuriyet, birçok yazar tarafından "tarihten kopuş", bazıları tarafından ise "tarihin yeniden yazılması" olarak ifade edilmiştir. Jakobenlerin bu şekildeki yaptıkları bazı şeyler, belli bir süre halkın bir tarafının hoşuna gitmiş ve kabul görmüştür. Ancak halk kendilerine eleştirilere başlayıp, bir hak mücadelesi veya isyan şeklini aldığı anda Jakobenlerin tavırları, yukarıda Hugo'nun da belirttiği gibi Kralın katı tutumuna ve önlemleriyle paralellik göstermiştir. Devletin işleyişi belli bir nizam kurma iddiası kazandığı vakit ise *ancien régime*yi aratmayacak düzeyde ve hatta ondan daha zorba bir hal aldığı zaman işlerin de tekrar değişmesi gerektiği anlaşılır hale gelmiştir (Tanilli, 2007: 102). Bu tip olumsuz gelişmelerle anılan Birinci cumhuriyet döneminin en önemli siyasal ve yasal girişimi ise yukarıda genişçe bahsedilen 1793 Anayasası'nın hazırlanması ve kabul edilmesidir.

Bu anayasa ile farklı görüşleri savunan birçok grup tarafından kurulan ve radikal her değişikliğin bir diğer grup tarafından bir süre sonra tartışılır hale geldiği Devrim sonrası oluşan yeni düzenin istikrarlı olması sağlanmak istenmiştir. Bu bağlamda büyük

tartışmalara neden olan anayasa hazırlama süreci, Cumhuriyet'in sürmesi ve istikrarlı bir devletin kurulması adına birçok önemli kararın verildiği bir dönem olarak da kabul edilmektedir. 10 Mayıs 1793 tarihinde anayasanın birinci maddesi olarak “Cumhuriyet'in bir ve parçalanmaz olduğu” kabul edilmiştir. Bu anlayış günümüzde de Fransız devletçiliği ve anayasacılığı adına halen sürdürülmektedir (Aulard, 1987b: 415).

Fransa'nın üniter ve “tek bir ulustan oluştuğunu” vurgulayan bu olgu günümüzde bu ülkenin geçirmiş olduğu siyasal ve toplumsal dönüşümlerin karşılayamamaktadır. Ancak cumhuriyetçiler bugün de bu vurgudan geri adım atma konusunda büyük bir direnç göstermektedirler.

Bu dönemde Konvansiyon, bu yapıları belli oranda unutturmak veya meşrulaştırmak amacıyla gerçekleştirilen yasal düzenlemeleri bir propaganda aracına dönüştürmeye çalışmıştır. 10 Ağustos 1793 tarihinde ilan edilen yeni anayasa metni bu şekilde, Paris ile Fransa'nın diğer büyük şehirlerindeki törenlerle ilan edilmiştir. Hatta bu yeni çabalar Cumhuriyet'in geleceği için siper olarak kullanılmıştır. Anayasa da rejime karşı yapılabilecek saldırılar için bir kalkan ve Devrime yönelik her türlü girişimlere karşı bir ceza mekanizması olarak halka sunulmuştur (Von Aster, 2004: 206).

Bu dönemin “sertlik” yanlısı ve devrimin yerleşmesi adına “yıkıcı” faaliyetlerde bulunan kişiliği ise Robespierre'dir. Esas mesleği olan hakimlikten ayrıldıktan sonra Jakobenlere katılan Robespierre¹, kısa zamanda bu grubun liderliğine yükselmiştir. Robespierre yönetimde Jakobenler, devrime karşı gelebilecek her şeyden ve herkesten kurtulmayı “meşru” görmüşlerdir. Robespierre, bu meşruiyeti sağlama adına bir çok kanlı olayda başrol oynamıştır. Robespierre'nin başını çektiği kanlı olayların yaşandığı bu dönem yukarıda da bir çok kez ifade edildiği gibi tarihe “terörün saltanatı (*reign of terror*)” olarak geçmiştir (Von Aster, 2004: 7).

---

¹Devrimi kendi istediği anlamda yönlendiren ve binlerce kişinin katledilmesine neden olan şahsiyet olarak görülmektedir. Jakoben harekete sonradan dâhil olmasına rağmen onu ciddi anlamda yönlendirmiştir. Kralın idam edilmesine şahsi olarak çalışmış olan ve bunu Devrim meclisine yaptırmış olan Robespierre, Devrime karşı gördüğü herkese karşı savaş açmış ve hepsinin öldürülmesi gerektiğine dair bir inanç beslemiştir. Özellikle Cumhuriyet'in kurulmasından sonraki birkaç yıl Robespierre'in hâkimiyetinde geçmiştir. Cumhuriyet'in kurumsallaşamaması adına yaptıklarıyla eleştirilen Robespierre, Devrim'in önemli şahsiyetlerine karşı girişmiş olduğu faaliyetlerle de dikkat çekmiştir. Kendisi de idam edilen Robespierre, Devrim'in günümüze kadar ki “soğuk yüzü” olarak görülmüştür (Özipek, 2004: 58; Von Aster, 2004: 7). Ayrıca Robespierre'in bir dönem cumhuriyete muhalif politikasına ilişkin olarak bakınız: (Aulard, 1987a: 256-263).

Devrim esnasında bir çok devrimcinin dar ağacına gitmesiyle sonuçlanan olayların müsebbibi olarak görülen Robespierre, bu dönemde devrimin yürütme organı olarak kurulan “Kamu Güvenliği Komitesi”nin başına getirilmiştir (Heater, 2007: 126).

Jakobenlerin yaptığı bir çok icraatı meşrulaştırma işlevi gören bu komiteyle birlikte Robespierre'nin cumhuriyet yönetimindeki gücü bir “diktatörlüğe” doğru gitmiştir. Robespierre bu dönemde ülkede büyük bir tedhiş politikası izlemiştir. Cumhuriyetin ilk yılları, bu şekilde kimin ne zaman, nerede suçlu olarak görülerek idama gidebileceği adına bir “kaos” ortamı olarak nitelendirilmiştir. Robespierre'nin fiili olarak hâkimiyeti altında can güvenliği olmayan bir rejim ülkede sürerken, Fransa'nın dışarıda devrimi yayma adına yaptıkları savaşlarda başarılı olduğu görülmüştür. Bu başarı, belli bir süre Robespierre'nin ülke içindeki yaptıkları uygulamaların görmezden gelinmesine yardımcı olmuştur (Göze, 1995a: 541).

Robespierre'nin yaptığı icraatların şiddetini ve vahşetini gölgeleyen dış savaşlara karşı ilk başlarda en büyük muhalefetin de yine kendisinden geldiği görülmüştür. Robespierre özellikle devrimin Avrupa'nın diğer bölgelerine yayılmasına ilişkin meclisteki tartışmalarda en büyük muhalefeti yapmış ve bu savaşların devrimin kendilerine bahsettiği “özgürlüğün” kaybedilmesine neden olabileceğini ifade etmiştir (Aulard, 1987a: 254). Ancak sonra Robespierre bu savaşların Rusya'nın işgaline kadar sürdürülmesini isteyen devlet adamı olarak da görülmüştür.

Robespierre iktidarı döneminde zaman zaman Meclis'teki üyelerin kendi istediklerini yapmadıkları takdirde rejimi her türlü şekle dönüştürebileceklerine dair tehditlerden de geri durmamıştır. Jakobenlere cumhuriyetin kuruluşundan itibaren muhalefet eden Girondinlerin Kralcı olduklarını öne sürerek, toplum nazarında tepki görmelerine neden olmuştur. Robespierre yaptığı propaganda faaliyetleriyle bir süre sonra diğer siyasal grupları bastırmakla kalmamış, bu grupların devrimin ve cumhuriyetin düşmanı olduklarını da iddia etmiştir. Robespierre çevresinde yer alan Maratt ve St. Just gibi kişilerle birlikte, bir dönem mecliste “eşit oy” hakkı için büyük bir mücadele içine girdikleri “demokratik ideallerin” (Heater, 2007: 127), bir süre sonra ülkede artan tehlikelerin kaynağı olduğunu düşünmeye başlamış ve cumhuriyetçilik adına demokrasiye karşılık “vatanseverliğin” daha önemli olduğu vurgusunu işlemeye başlamışlardır (Von Aster, 2004: 156, 161, 169).

Robespierre ve ona yakın cumhuriyetçi idareciler, Fransa’da kendi istekleri yönünde şekillenen bir cumhuriyet rejimini inşa edebilmek amacıyla, yukarıdaki gelişmeleri gerekçe göstererek ülkede büyük bir şiddet uygulamışlardır. Bu şiddet Fransa’yı baştan sona kana bulamıştır. Aristokrasi bu aşamadan sonra Fransa adına ciddi anlamda bitme noktasına getirilmiştir. Bu anlayış Kıta Avrupa’sı geleneğinde daha sonra üretilen sosyalizm, faşizm ve jakobenizm gibi devrimi esas alan anlayışları besleyecek kadar güçlü bir iz bırakmıştır (Çaha, 1999: 20).

Kendisinden sonraki devrimcileri de “şiddet”in meşruiyeti anlamında etkilemeyi başaran Robespierre, cumhuriyette yürütmenin başında bulunduğu dönemde “dini ve siyasal bir sistem” ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çabalar arasında bir “Yüksek Varlık dini” vücuda getirmek de vardır. Bunu bir “devlet dini” olarak nitelendiren Robespierre, bu şekildeki bir inanç sistemini “cumhuriyet prensiplerinin” temellendirilebilmesi adına önemli görmüştür (Aulard, 1987b: 676-677).

Robespierre’nin otoriter, zaman zaman “seçkinci” ve kendi durumunu güçlendirmeye yönelik olduğu anlaşılan yukarıdaki fiil ve düşünceleri, cumhuriyet rejiminin vaaz ettiği bir çok idealin içinin doldurulamaması ve mevcut düzenin sağlanabilmesi için cumhuriyetçiliğin daha sonraki bir çok ideolojik sapmaları adına önemli argümanları bize vermesi adına önemlidir. Devrimci cumhuriyet anlayışını bu şekilde olumsuz olarak etkileyen Robespierre’nin fazilet anlayışına göre, “kokuşmuş” olarak tanımladığı tüm insanların cumhuriyetten kovulması gerekmektedir. Robespierre’nin bu anlayışı, antik kökenli bazı yönetsel kaynakların yeni cumhuriyet anlayışına önemli bir yansıması olarak görülmüştür. Robespierre, bu bağlamda yeni cumhuriyetçiliğin eleştirilen birçok argümanını ilk kullanan kişi olması nedeniyle önemlidir.

Robespierre’nin cumhuriyetçiliğe soktuğu ve önemli argümanlardan biri de ilk ödev olarak dile getirilen kendine öğüt ifadesi yine bu bağlamda ele alınabilmiştir. Robespierre ve Jakobenler bu bağlamda iktidarda oldukları dönemde, hijyen, sağlık ve tıp ilmine önem veren bir çok eserler vererek, toplumu eğitime adına büyük uğraşlar vermişlerdir. Bu çaba “fazilet” ile açıklanmaya çalışılmış, “fiziki” ve “ahlaki” yenilenme bağlamında ele alınmıştır. Böylece toplumun her yönden inşasına çalışılmıştır. Hatta toplumu adına olumsuz olarak da görülebilecek her türlü fiilin

“kamusal sansür” ile kamunun dışında bırakılabileceği düşüncesi de cumhuriyetçi düşüncenin içerisine bu dönemde girmiştir (Baker, 2001: 50-52).

Bu gelişmelerden sonra belli sıkıntılar yaşamaya başlayan Konvansiyon, Robespierre'nin başında olduğu “Kamu Güvenliği Komitesi”nin tüm icratlarını incelemeye başlamıştır. Bu incelemeler sonucunda Robespierre yapılan “hukuk dışı” icraatların tek suçlusu olarak görülmüş ve idamı kararlaştırılmıştır (1794). Robespierre'nin idamı bir süre cumhuriyet içindeki tüm siyasi grupların “birlikteliği” adına bir süre olumlu olarak algılanmıştır. Ancak Jakobenlerin icraatları, Robespierre'nin ölümünden sonra yine baskıcı ve terörü devrim değerleri adına bir süre daha sürmüştür (Von Aster, 2004: 229-230).

Jakobenler bu icraatları yakında gerçekleştirdikleri radikal yasalarla, Kilise'nin büyük bir orandaki mal varlığına el konmuş, farklı manastırlarda oluşan yüzlerce tarikat kaldırılmış, ruhban sınıfının devlete tabi olması sağlanmış ve Fransız tarihinde görülmemiş bir oranda genç erkek askere alınarak, tamamen devlete bağlı büyük bir ordu beslenmeye başlanmıştır. Ayrıca Fransa tarihinde Kilise ilk kez devlete karşı “vergi” şeklinde büyük bir ödeme yapma yükümlülüğü altına girmiştir (Skocpol, 2004: 347).

Yerel düzeyde de Jakoben Cumhuriyet bütün hızıyla kendisini hissettirmiştir. Bütün yerel geleneksel liderliklere son verilerek, yerel otoritelerin devlet görevlisi olarak atanması gerçekleştirilmiştir. Bu durum devlete hizmet gibi yeni ve büyük bir toplumsal yapının oluşmasını sağlamış ve devlet hizmetinde olanlar ile olmayanlar/olamayanlar arasında da bir ayrımın başlamasını doğurmuştur. Devrim sırasındaki kolektif olarak hareket eden büyük bir yığın, bu durumu sürdürmek için ve yeni konumlarını korumak adına cumhuriyet yönetimi ile çatışmaya başlamışlardır. Tüm Fransız halkına “eşitlik” vaat eden ve oturtulmaya çalışılan yeni yönetim sisteminin kendilerine de bir gün dokunabileceği endişesiyle birçok kişi, sonu gelmeyen yasalara karşı artık olumsuz bir yönden bakmaya başlamışlardır. Tarihlerinde ilk defa özerk bir hale gelen bazı yerel Devrimci güçler, belli bir süre sonra yeni yönetimin memurları ve askerleriyle de çatışmaktan çekinmemişlerdir (Tilly, 1995: 242).

Touraine, Jakobenlerin ve Robespierre'nin iktidarı ellerinde tuttukları dönemde yapmış oldukları toplumu ve devleti “topyekûn” şekillendirebileceklerini umdukları bu

düşüncelerinin demokratik ilkelerle bağdaşmadığını belirtmiştir. Yazar, toplumun tamamını Aydınlanmacı “evrensel” olarak nitelendirilen olgularla değerlendiren Jakobenzimin, “özel inanç” ve “aitlik” içeren geleneksel anlayışların tamamını reddederek “özgürlüğü” sağlamanın imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Touraine, tek tipçiliği vaaz eden, “halk egemenliği” adına toplumun değerlerini hiçe sayan ve bir dönem elde ettiği halk çoğunluğunun desteğini arkasına alarak, azınlığa yaşam hakkı tanımayan bir anlayışın uzun vadede başarısız olabileceğinin en büyük örneği olarak Jakobenzimin görülmesi gerektiğini ifade etmiştir (2004: 29-30, 97).

Touraine'nin bu yorumlarına paralel olarak rejimde yaşanan tıkanma, sorunların ancak toplumsal bir “uzlaşma” zemininde çözülebileceğini Devrimi sahiplenen gruplara göstermiştir. Bu dönemde Fransız Devrimi'ne ve onun, devlet ile toplumun tüm değerlerini bir an önce değiştirme arzusundaki hızlı esen rüzgârına karşı ciddi eleştiriler gelişmeye başlamıştır. Bu anlamdaki en büyük eleştirilerden biri de liberal ve muhafazakâr İngiliz düşünürü olan Edmund Burke'den gelmiştir (Özipek, 2004: 96).

Burke, Devrimi ihya etme adına meclisteki anayasal düzenlemelere ilişkin olarak Fransa'daki Meclise, geleneksel anayasalarına sahip çıkmaları ve onu parça parça değiştirmeleri yönünde bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Burke göre, Fransa geleneksel anayasasının belli bir merhalede değiştirilmesi, dünyanın geleceği adına önemli görülen Devrime daha çok hizmet edebilirdi. Böylece dönüşüm, “halk egemenliği”nin ulusun iradesini yansıtması adına olumlu bir yansıma gerçekleştirilebilecek ve kalıcı yurttaş haklarını oluşturabilecek güçlü “temsili kurumlar” cumhuriyet düzeninde yaratabilecektir (Taylor, 2006: 116-117).

2.2.1.3. Napoléon Bonaparte'nin İktidarı ve Cumhuriyet'in Çöküşü

Napoléon dönemini hazırlayan mali ve sosyal olayları yönetmedeki başarısızlıklar, dah önce de üzerinde durulan Devrim'in ihracına yönelik olarak yürütülen savaşlardaki başarılar sebebiyle belli bir süre örtülebilmiştir. 1790'ların ortalarında tamamen kontrolden çıkan bu süreç, Jakobenzimin isteği gibi olmamıştır. Bu bağlamda Jakobenzimin, Girondinlerle; bazı muhafazakârların, Babuvizm (mutlak eşitlikçiler) yanlıları ile giriştikleri mücadeleler, her koşulda “ılımlı” olması savunulan cumhuriyet rejiminin istenen yönde gitmemesine neden olmuştur (Lentz, 2005: 42).

Bu iklimde ilan edilen 1795 yılındaki yeni anayasa, Jakobenlerin keskin iktidarının son dönemeci olarak nitelendirilmektedir. Yine halka dayandığı iddia edilen ve “tek dereceli genel oy” ilkesine dayanan seçim anlayışını getiren 1793 anayasasının aksine, 1795 anayasası “servete” dayandırılmıştır. Meclis tarafından seçilen on kişi tarafından oluşan bir “*Directoire*”ye iktidarı devreden 1795 anayasası, yurttaşlar için bir “ödevler bildirgesi” ortaya çıkarmıştır. Bu bildirgeyle yurttaşlar, bir birey olarak değerlendirilmekten ziyade, “nasıl insanlar olmaları gerektiği” yönetmeliklere indirgenen kişilere dönüştürülmeye çalışılmışlardır. Jakobenler bu anayasa ile kendi iktidarlarını sürdürebilmek adına toplumsal bir denge kurmak istemiş, ancak bu dönemde yaşanan gelişmeler Jakoben iktidarın sonunu hazırlamıştır (Göze, 1995a: 542-543).

Cumhuriyet’in yedinci yılı olan 1798 yılındaki parlamento seçimleri, bu durumun düzelmesine yardımcı olmaktan ziyade ülkede karşıtlıkların artmasına zemin hazırlayacak bir sonuç üretmiştir. Devrim’in etkili simalarından olan Siéyes’in muhafazakâr burjuvazinin sözcüsü olarak seçim sonrasında Jakobenlerin halen etkin olduğu yürütmeyi yıkmaya yönelik bir girişimde bulunmuştur. Siéyes’in buradaki amacı, yine cumhuriyetçi olan, hareketlerinde ölçülü ve tüm toplumla barışık bir yürütme oluşturmaktır. Ancak çabası başarısızla sonuçlanmıştır. Bu siyasal çekişmeler önce meclisi, sonrada ülkeyi bir iç karışıklığa sürüklenmiştir. Ülke belli bir süre kaosa sürüklenmiştir. Toplum üzerinde Jakobenlerin gücünün kırılmasıyla sonuçlanan bu kaos, ülke adına cumhuriyetçi ideallerin topluma yerleştirilebilmesi adına daha ılımlı bir kişiye ihtiyaç olduğu ortaya çıkarmış ve bu kişinin kim olabileceği üzerinde de tartışmalar başlamıştır (Lentz, 2005: 43).

Bu tartışmalar bir süre sonra Devrim’in dışarıya ihracı için göreve getirilen komutan Napoléon Bonaparte’nin ismini, devletin toparlanması adına gündeme getirmiştir. Ülkede bu bağlamda adı konmadan oluşan konsensüs, Bonaparte’nin cumhuriyetin kurumlarını ortadan kaldırmadan, ancak rejimin Jakoben unsurlarının işlevsiz hale getiren fiili hâkimiyetiyle sonuçlanmıştır (Kriegel, 1998: 104).

Napoléon dönemini, bazı yazarlar “Reyiam (oycu) Cumhuriyeti” olarak nitelendirmişler ve cumhuriyet bu dönemde de resmi olarak sürdürülmüştür. Bu dönemki cumhuriyetin özelliğinin “reyiam” adıyla anılması, Bonaparte’nin kararlarını sadece “evet” veya

“hayır” diyerek oylama gücüne sahip bir grubun meclisi oluşturmasından ötürüdür. Bu meclis, dış mücadelelerle belli sürece giren rejimin ciddi dönemlerde tek bir ses olarak davranmasını sağlamak için, ülkede üzerinde uzlaşılabilen ve gerçekleştirmiş olduğu askeri başarılarla öne çıkan Bonaparte’a büyük yetkiler vermiştir. Ayrıca toplum içerisinde de güvenilir bir kişinin iktidarı tek başına kullanmasının yararlı olabileceği görüşü öncelik kazanmış ve iktidarın Napoléon’a verilmesine büyük bir itiraz gelmemiştir. Napoléon iktidarında, tüm yetkilerin tek elde toplandığı, “güçlü” ve “merkezi” bir devleti uygulamaya sokmuştur. (Aulard, 1987c: 980).

Napoléon idare konusunda pragmatist bir anlayış sergilemiş ve devrim sonrası Kiliseye yönelik girişimlere son vererek, sosyal düzenin dinsiz devam etmeyeceğine inanarak, “Katolizm”i devletin resmi dini olarak kabul etmiştir (Çaha, 1999: 98).

Napoléon iktidarının bir süre sonra “diktatörlüğe” dönüşmesi sonucunda cumhuriyet rejimi fiilen sona ermiştir. Napoléon, dış ülkelerde yapmış olduğu savaşlardan mağlubiyetle ayrılması üzerine 1814 yılında iktidardan düşürülmüştür. Napoléon’un iktidardan düşürülmesi sonucunda ülkede “meşruti monarşik” bir rejim ortaya çıkmıştır.

1814’te cumhuriyetin ilanından yirmi üç yıl sonra ilk kez Kral tahta çağırılmıştır. Fransız Meclisi tarafından “Esas Teşkilat Fermanı” olarak adlandırılan bu çağrı, ülkede belli bir süre ile “parlamentar sistem ile temsili sınırlı monarşi” olarak nitelendirilebilecek bir siyasal yapı oluşturmuştur. Bu süreç, Fransa için Krallığa yeniden dönüşü doğurmamış, ancak ülkenin siyasal iklimindeki “gerilimleri” de giderememiştir (Göze, 1995a: 546-547).

Napoléon’un iktidarı, daha sonraki cumhuriyet deneyimlerine ilişkin olarak, “istikrarsızlık doğuran” ve bir şekilde tek kişi hâkimiyetine neden olabilen riskli bir rejim yorumlarının yapılmasında uzunca süre etkili olmuştur. Ayrıca cumhuriyetin Jakoben iktidarının toplumu dönüştürme adına yürüttüğü “terör” ortamının zihinsel anlamdaki oluşturduğu “travma”, bu ortamın ortadan kalmasından on beş yıl sonra Kralın iktidara çağrılmasıyla kendini hissettirmesi adına önemlidir.

2.2.2. İkinci Cumhuriyet: Sosyalizmin Etkisi Altında Demokratik Kurumsallaşma Çabaları

1848 ile 1852 yılları arasında hüküm sürdüğü kabul edilen İkinci Cumhuriyet rejimi, sosyaliz ile demokratik değerlerin Fransız düşünsel ve siyasal hayatına belli argümanlarıyla girmesi nedeniyle öne çıkan bir dönemdir. Fransa’da siyasal olarak monarşik veya buna benzer yapılanmalarla geçilen 1820 ve 1830’lu yıllar, cumhuriyetçiliğin birçok yönden törpülediği ve yeni bazı kavramsal tartışmaların tekrar gündeme geldiği yıllar olmuştur.

Temmuz Monarşisi olarak bilinen dönemin yaşandığı siyasal iklimde, liberal düşünceler ön plana çıkmış ve iktidarın kimde olduğu sorunu tekrar gündeme gelerek, halk egemenliği nosyonu yeniden tartışmaya açılmıştır. Bu dönemde Royer, Collard ve Guizot gibi düşünürlerin görüşleri ön plana çıkmıştır. Dönemin önemli düşünürlerinden Guizot’a göre, egemenlik Tanrı’ya aittir, Kralın veya halkın egemenliği baki olamaz. Seküler bir objenin üzerine kurulu “tam egemenlik” tasarımı tehlikeli bir talep olabilir ve egemenlik tasarımları akıl, mantık ve adalet gibi olguların üzerine kurulabildiği ölçüde istikrarlı ve herkesçe kabul edilebilen bir nitelik kazanabilir. Guizot, bir ulusun refahının sadece dürüst kazanımların sonucunda oluşabileceğini savunarak, Fransız cumhuriyetçiliğine yeni bazı argümanların girmesine etkili olmuştur (Kriegel, 1998: 16).

Devletin rasyonel durağanlığı kabul edilerek, halkı ön plana çıkartacak yeni rejimlerin tartışılmasının mümkün olabileceğini savunan Guizot, tarihin özgürlüğü geliştirici şekilde ilerlediğini ve 1789 Devrimi’nin bunun kanıtlarından biri olduğunu ifade etmiştir. Guizot’a göre, bu bağlamda Fransa’daki 1830’lardaki dönüşümünün bir idari şekil olarak “temsili anayasal hükümet”in oluşumuna katkıda bulunduğu iddia edilmiştir (aktaran Tombs, 1996: 69).

1830’larla birlikte öne çıkan “temsili anayasal hükümet” anlayışının olduğu dönemlerde Alexis de Tocquevelli’nin¹ görüşleri de ön plana çıkmıştır. Tocquevelli

---

¹Tocquevelli görüşleriyle, Fransızların genç Amerikan Cumhuriyet’ine ilişkin olarak yargılarını etkilemiştir. Amerika’da kaldığı süre içerisinde bu ülkenin demokratik yapısını inceleyen ve Fransa ile tüm Avrupa için yeni çıkarımlarda bulunan Tocquevelli, Fransız siyasal geleneğinin eleştirisini yapmış, hem monarşi, hem de imparatorluk despotizmini hedef almıştır. Bu anlamda yazdığı *Eski Rejim ve Devrim* (1856) adlı eseri de ses getiren Tocquevelli, birçok yazara göre tespitleriyle tarihsel

ortaya atılan hükümet rejimlerinin, ulusu geliştirmek için geliştirilen yollar olarak algılanması gerektiğini belirtmiştir (Aron, 2000: 186). Tocquevelli yaşanan modern çağa geçiş sürecinde, modern toplumların tamamen “atomize” edilmiş bireylerden oluştuğunu düşünmenin bazı tehlikeli gelişmeleri etkileyebileceğini düşünerek, bir yönüyle cumhuriyetçilikleri desteklemiştir. Fransa için halkın bireye, bireyin halka olan bağlılığının bir ifadesi olan “yurttaş” ekseninde gelişen cumhuriyetçiliğin önemli olduğu vurgusu Tocquevelli’de genişçe işlenmiş ve açıklanmaya çalışılmıştır (Calhoun, 1989: 213).

Tocquevelli gibi düşünürler bu dönemde artık monarşinin herhangi bir türünün kabul edilemez olduğunu söylemeleriyle dönemlerinin siyasal söylevlerini etkili olmuşlardır. Tocquevelli ve liberal düşünürlerin bu görüşleri, İkinci Cumhuriyet öncesi “özgürlük” ve “eşitlik” düşüncesinin şekillenmesinde önemli olmuştur (Audier, 2006: 58-59).

Bu liberal görüşlerin, İkinci Cumhuriyet sürecinin tüm boyutuyla açıklama noktasında ise yetersiz kaldığı görülmüştür. Dönemin anayasal nitelikteki liberal kurallarının İkinci Cumhuriyet’in kuruluşunda önemli olduğu muhakkaktır. Ancak bu liberal kurumsallaşma süreci, rejimin idari, hukuki ve siyasal gelişmenin gittiği yolda ortaya çıkan birçok sorunu gidermekten aciz kalmıştır. Rejim adına bu sorunlar, istikrar, iktidarın gücünün sınırları ile diktatörlüğün nasıl engellenebileceğine yönelik pratik durumlardaki yetersizlikler olarak kendisini göstermiştir (Tombs, 1996: 69-70).

Bu dönemde Sosyalizm düşüncesinin de etkin olmaya başladığı görülmüştür. Sosyalizm düşüncesinin teorisyenlerinden ve 1825’te ölen Saint Simon’dan sonra onun görüşlerinden etkilenen birçok kişi, Fransa’da yaşanan Temmuz Monarşisi dönemindeki hükümetlerde görevler alarak ekonomi ve siyasette etkin olmuşlardır. Bunlar Saint Simon’un ulusal mülkiyeti kurgulayan bir servet anlayışının, toplum üzerinde etkili bir düşünce olmasında katkıları olan düşünürlerdir (Swingewood, 1998: 54-59).

1830’lu yılların bu düşünsel iklimi, 1840’lı yıllardaki yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmelerin de sebebini oluşturmuştur. Özellikle Sanayi Devrimi ile şekillenen yeni ekonomik düzende başkasının işyerlerinde çalışan insan sayısı artmış ve

---

çözümlemeleriyle de önemli bir düşünür olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyeti demokrasi ile birlikte anlamlı bulan düşünür, modern demokrasiye ilişkin önemli bazı tespitlerde bulunmuştur (Raynaud, 2003c: 886).

Fransa'nın da dâhil olduğu birçok Avrupa ülkesinde büyük bir "işçi" sınıfının varlığından bahsetmek mümkün olmuştur. 1840'lı yıllar bu işçilerin sağlık ve sosyal problemlerinin ön plana çıktığı yıllar olarak görülmektedir. Fransız sanayisindeki gelişme, sanayinin geliştiği yörelerde insan nüfusundaki büyük artışları da beraberinde getirmiştir. Çalışma günlerinin artması, düşük ücretler ve sağlıksız koşullarda çalışan işçilerin bazı olumsuz durumları Fransız kamuoyunda geniş yankılar bulmuştur. Bu duruma, hem cumhuriyetçi düşünür ve siyasiler, hem de monarşi yanlısı şahsiyetler de ilgi göstermişlerdir. Bu aradaki mevcut rejimin "orta sınıfa" yani iş sahibi kesime sahip çıktığı görülmüştür (Agulhon, 1983: 6).

Hükümet bu dönemde sınıf çıkarları ile *laissez-faire* anlayışı doğrultusunda bir ekonomik politika ortaya koymuştur. Birçok yazar bunun nedenini, Fransa'daki 1840'lı yılları aşırı refah ile korkunç yoksulluğun birleştiği bir dönem olmasına yormaktadır. Bu durumun sosyal düzenin ciddi anlamda zarar görmesine neden olduğu belirtilmiştir (Cobban, 1976: 119).

Bu süreçte ortaya çıkan ekonomik bunalım ve gelişen sanayinin sağladığı zenginlik birçok yazara göre kırsal kesimde mali bir aristokrasiyi zorunlu kılmaya başlamıştır. Ancak gelişmelerin bu şekilde olmadığı ifade edilmiştir. 1840'lı yıllarda sanayideki bu gelişme, buna paralel olarak izafi bir zenginliği de beraberinde getirmiş, ancak toplumun büyük bir nüfus potansiyelini barındıran kesimlerin o oranda fakirleştiği görülmüştür. 1840'lı yıllar yukarıda açıklamaya çalışıldığı gelişmelerin yanı sıra Avrupa'da ve Fransa'da yurt sevgisinin toplumsal ve siyasal olarak karşılığı olmaya başlayan "romantizm" akımının da zirvesine ulaştığı bir dönemi de temsil etmiştir (Virolı, 1997: 149-150). Halkın fiili koşulları hariç, zihnen kazandıkları yeni yapı, bu gibi akımların yayılmasından oldukça etkilenmiştir. Bu durumda, artan baskı teknikleri ve matbaacılıkta yaşanan gelişmeler yazılan her şeyin müthiş bir şekilde dağıtılmasıyla, okuma-yazmanın artmasında önemli olmuştur.

Dönemin büyük şairleri Hugo, Lamartine, Vigny ve Musset bu dönemde her yerde okunmaya başlamışlardır. Bu şahsiyetlerin eserleri, "toplumsallık" dalgası içinde, ideolojik ve ruhsal altyapının oluşmasında ciddi etkilerde bulunmuşlardır. Ayrıca toplumsallık hareketinde ve 1848 Devrimi'nin başarısında, gazeteler ile eğitim sisteminin güncel olan verdiği önem ciddi bir rol oynamıştır. Paris'te toplanan yeni

Sosyalistler ile romantik yazarlar, işçi sınıfını büyük oranda etkilemeyi başarmışlardır. Birinci Cumhuriyet döneminde çıkan yasaların etkisiyle eğitim alan ve büyüyen yeni Fransız entelektüel eliti, halkın yeni ve dinamik bir enerjiye kavuştuğuna inandığı anda da Devrim'in gerçekleştirilebileceğine ilişkin ön görüşleriyle hareket etmişlerdir. Bu gelişmelere paralel olarak Avrupa'yı saran "ulusçuluk" akımı da bu dönemde önemli bir hareket haline gelmiştir. Bu konuda tüm Avrupa'ya, Fransız Devrimi'nden sonra yaşanan fiili ve düşünsel fikirlerin ihracı önemli bir yer tutmuştur. Avrupa'ya bu düşünceleri ihraç eden ülkenin bu gelişmelerden kendisini kurtarabilmesi mümkün olamamıştır (Agulhon, 1983: 10).

1848 Devrimi'nde yukarıda adı zikredilen kişi ve akımların yanında, Sosyalist yazarların fikirlerinin çok etkili olduğu genel bir kabuldür. Sosyalist yazarlardan uzun dönemde etkisini hissettirenler Marx ile Engels olmakla birlikte, Proudhon bu dönemde adından çok sık bahsettirmiştir. Bu düşünürün görüşlerinin Fransız çalışma hayatının tüm sorunlarını içerdiği görülmüş ve bu bağlamdaki etkisinin ise esas olarak XX. yüzyılda olduğu bilinmektedir.

Bu dönemdeki düşüncelerin, toplumsal olaylar üzerindeki etkisini inceleyen düşünür, olumsuz olayların gerçekçi sonuçlarının ütopyik sonuçlar doğurabileceğine ilişkin bazı sonuçlara varmıştır. Proudhon, mevcut gelişmelerin, Devrim sonrası Fransa'sını on yıldır istikrarsız bir havada götürmekte olduğunu söylemiştir. Proudhon'a göre, bu durumun yarattığı havada sanat ve edebiyat gelişmiştir. Devrim'in yönetimin değişmesine yönelik ilk ve tek girişimi olan cumhuriyet deneyimi ise yarım kalmıştır. Proudhon, şimdi ise bu rejimin tekrar denemesi için toplumsal ortamın uygun ve ciddi bir halk hareketinin yeterli olduğunu söylemiştir (Calhoun, 1989: 217-220).

Bu geniş tabanın yine anlattığımız şekliyle, köylüler, burjuvazi ile işçi ittifakının birçok talebinin sonucu olarak da 1848 Devrimi doğmuştur. Temmuz Monarşisi'nin sonunu hazırlayan fiili gelişme ise Şubat ayı içerisinde oluşan, üç gün süren Paris'teki büyük ayaklanmadır. Büyük sokak çarpışmalarına, işçiler ve köylü tabanlı küçük burjuvazi öncülük etmiştir. Bu isyan sonucunda Kral Louise-Philippe'nin tahttan inmesiyle, kitlelerin öfkesi dinmiştir. "Ulusal Devrimci ittifak" olarak ifade edilen grup, yeni hükümetin isteklerini karşılayamaması nedeniyle, Haziran ayında tekrar ayaklanmıştır. Bu grup kendi isteklerine göre bir parlamento, anayasa ve yeni bir devlet başkanı

seçilmesini istemiş ve artık bu süreçten sonra bu grubun istekleri doğrultusunda İkinci Cumhuriyet'in kurulma süreci başlamıştır (Tilly, 1995: 250-251).

Hükümet, Paris'teki işçi hareket önderlerinin etkisiyle ve kendisini oluşturan kompozisyonun demokrasiye dayanan yakınlığı sebebiyle, ilk önce “genel oya dayanan Cumhuriyet'in ilanını” gerçekleştirmiştir. Bu durum bir süre sonra proletaryanın hegemonyasında gibi görülen “Sosyalist bir cumhuriyet düşüncesi”nin gelişimine neden olmuştur (Marx, 1996: 40). Batı da ilk kez proletarya devlet alanında ifade imkanı bulmuş ve bunu da Sosyalist Devrim'in cumhuriyet idaresi altında gerçekleştirileceğine olan inançla yakalamıştır. Bu cumhuriyetçiliğin oluşturduğu toplumsal ve siyasal zeminin oluşturduğu coşkuyla insanlar, Marx'ın iddia ettiği gibi “(tüm toplumsal sınıflar ilk kez) kendilerini siyasal iktidarın yörüngesine fırlatılmış buldular” görüşüne birçok yazar da katılmıştır (1996: 40).

Marx'ın bu görüşü, aynı zamanda cumhuriyetçiliğin halk olgusu üzerinden yeniden düşünülmesiyle birlikte, “halk egemenliği” düşüncesinin, sonraki zamanlarda cumhuriyetçiliğin şekillenmesine yönelik olarak etkisinin artması yönünde meydana gelen gelişmelerle daha iyi görülecektir. Marx'ın cumhuriyetçiliğe olan bu etkisi, tezimizin giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi “konjonktürel” olarak çeşitli ideolojilerden büyük oranda etkilendiğine yönelik argümanları güçlendirir nitelikte olmuştur. Hatta Marxizm ile Sosyalizm'in Fransız cumhuriyetçiliği üzerindeki etkisi günümüze kadar devam etkinliğini sürdürmüştür.

Bu düşünceler çerçevesinde gelişen cumhuriyetin ilanından sonra Fransız ordusu ülke üzerinde tamamen hâkimiyeti ele almış ve meclis onun koruması altında çalışmalarına başlamıştır. Altmış yıllık bir süreçten sonra “ılımlı bir cumhuriyetçi yönetim” kurulabilmiştir. Fakat bu durumun 1789 Devrimi'nin bireyciliği ile ödevlerin kabulüyle, kardeşlik ideallerinin önemi yine anayasada dile getirmesine rağmen o günlerde sokaktaki havayı pek yansıtmadığı kabul edilmektedir (Cobban, 1965: 146-147).

Yeni rejimin anayasası için kurulan komiteye, siyasal gruplardan Le National'dan Marrast ve Cormenin, Cumhuriyetçilerden Barrot ve liberal Tocquevelli ile Sosyalist grubun temsilcisi olarak Corban ve Considérant yer almışlardır. Bu anayasa komitesinin oluşturduğu taslak 4 Kasım 1848'de parlamentoda oylanmıştır. Yeni anayasa çerçevesinde rejimi kurmak için iki önemli modelden yola çıkıldığı belirtilmiştir.

Bunlar, Fransız Devrim geleneğinin ihyası ile Amerika'nın çağdaş demokrasisinin kararlı ve kuvvetli deneyimidir. Bu metinde iki argümanda isimleri zikredilerek kullanılmıştır. Bu şekilde oluşturulan anayasa sekiz maddeden oluşmuştur. Bu maddelerden en önemlileri; “1-Fransa kendisine bir Cumhuriyet kurmuştur ... 2-Fransız Cumhuriyeti demokratiktir ... 3- Cumhuriyet'in ilkeleri, özgürlük, eşitlik ve kardeşliktir. Bunun temeli de aile, iş, mülkiyet ve kamu düzeninden oluşur...” (Agulhon, 1983: 67).

Anayasaya ve “genel oy” prensibine göre, halk tarafından seçilmesi öngörülen ilk devlet başkanlığı seçim sürecinin, oldukça renkli geçtiği belirtilmektedir. Bu anlamda iki güçlü aday ortaya çıkmıştır. Bunlar, Le National'in adayı Cavaignac ve sağ kanattan Louise-Napoléon Bonaparte (Napoléon III) olmuştur. Louise-Napoléon yaklaşımlarıyla, ortada bir aday olarak da kabul edilmiştir. Napoléon III'ün, bazı yazarlarca Cumhuriyete “sahte” bir bağlılığı olduğu belirtilmiş ve sağcı, liberal ve katolik muhafazakârların oyuna güvenerek aday olduğu belirtilmiştir (Agulhon, 1983: 69).

Bu dönemde Napoléon III, Fransa'da zaman zaman politik bir simge haline gelen Bonaparte sülalesinin son temsilcisi olarak görülmekteydi. Bu aile, toplumun belli bir kesiminde, XIX. yüzyıl boyunca Fransa'yı yıpratın öldürücü çekişmeleri bastırın, arabulucu, kurtarıcı, askeri yönden kahramanlığın simgesi ve ekonomik düzeni kurabilecek bir aile olarak algılanıyordu (Cobban, 1976: 148). Bu yaklaşımların yanı sıra Cumhuriyetçi kanat ve Sosyalist kanat için ise Bonaparte, modası geçmiş bir geleneğin temsilcisi olarak, diktatörlükle bağdaştırılmış ve devlet başkanlığına adaylığı dahi kabul edilemez olarak görülmüştür. Bütün bu görüşlerin yanı sıra, Napoléon III, ailesinin son önemli şahsiyetiydi ve siyasete olan ilgisini yazdığı eserler ve gazete yazılarıyla daima göstermeye çalışmıştır (Cobban, 1976: 149).

Seçim sonucuna göre Napoléon III'ün başkan olması ilk başlarda büyük bir coşku ya da tepkiye sebep olmamıştır. Napoléon III, 20 Aralık 1848 tarihinde göreve başlamış ve bu tarih aynı zamanda İkinci Cumhuriyet'in başlangıç tarihi olarak da nitelendirilmiştir. Napoléon III bir süre sonra kendisini imparatorluk döneminin mirasçısı olarak gördüğünü belirtmiş ve bu dönemde o misyona göre hareket etmiştir (Cobban, 1976: 151).

Rejim cumhuriyet olarak kurulmuş, fakat kurulduğu belirtilen gün yeni devlet başkanı kendisini Napoléon Bonaparte'nin varisi olarak kabul etmiş ve yeni rejimi de bir "imparatorluğun bir devamı" olarak tanımlamıştır. Bu durum cumhuriyetin bir rejim olarak da Fransa'da bazı karışık algılamalara neden olabildiğinin kanıtı sayılabilir. Rejim içinde demokratik usullerle seçilen bir devlet başkanı, cumhuriyet olarak kurulan devleti kabul etmiş, ancak kendisini bir "imparator" olarak görmek istediğini belirtmekten de geri durmamıştır.

Başkan, kendisini seçen kitleye yönelik bir şekilde, Barrot liderliğindeki eski Kralcı aristokratlardan oluşan muhafazakâr bir hükümet kurmayı uygun görmüştür. Bu yeni politik yapı, Sosyalizm fırtınasının estiği bu dönemde, işçi hareketlerini memnun edecek girişimlere pek imza atmamışlardır. Ancak Cumhuriyetçilerden ve yeni toplumsal hareketleri arkasına alan şahsiyetlerden müteşekkil olan meclis, hükümetle bir çok konuda uyumsuzluklar yaşamış ve bu durum ülkeyi bazı gerginliklere taşımıştır. Ancak yine de Napoléon III'ün ilk dönemleri, Fransa adına ilk "olgun bir demokrasi deneyimi" olarak nitelendirilmektedir (Wright, 1987: 217).

Bu dönemdeki meclis "Kurucu Ulusal Meclis" olarak tanımlanmıştır. 28 Mayıs 1849 ile 2 Aralık 1851 arası dönem ise "Anayasal Cumhuriyet" veya "Ulusal Yasama Meclisi Dönemi" olarak nitelendirilmiş ve bu dönemde meclis, cumhuriyetçilerle, Napoléon III'ün güçlü devlet başkanlığını arkalarına alan muhafazakârların güç mücadelelerine sahne olmuştur (Marx, 2007: 19).

31 Mayıs 1850'de genel oy sistemine dayalı seçim sistemi yürürlükten kaldırılmıştır. Bu olayla birlikte, İkinci Cumhuriyet rejiminde parlamenter sistemin önemini kaybettiği iddia edilmiştir. Bu dönemde Mecliste güçlü bir şekilde temsil edilen ve Cumhuriyetçiliğin savunuculuğunu yapan "küçük burjuvazi", Napoléon III'ün yetkilerinin azaltılması için güçlü bir mücadeleye girişmiştir. Bu mücadeleyi kaybeden meclis, ordunun komutasının da Napoléon III'e geçmesiyle birlikte siyasal sistem üzerindeki tüm etkinliğini yitirmiştir. 2 Aralık 1851'de Napoléon III kendi imparatorluğunu ilan etmiş ve meclisi feshetmiştir (Marx, 2007: 112-114).

Bu süreçte, Kiliseye Napoléon Bonaparte'den sonra ilk kez mülkiyet hakkına ilişkin geniş bir alan bırakılmıştır. Bu arada dini eğitim yeniden düzenlenmiş ve toplum üzerinde dinin önemi tekrar vurgulanır hale getirilmiştir. Üniversitelerin eğitim

müfredatlarının, oluşturulan “Din Konseyleri” eliyle denetlenebilmesi için çıkartılan yasa, meclis tarafından yine bu dönemde kabul edilmiştir (Wright, 1987: 236).

İkinci Cumhuriyet dönemiyle birlikte Sosyalistler toplumsal bir realite olarak Fransız siyasetindeki varlıklarını sürekli hale getirmişlerdir. Yönetimin bütün çabalarına rağmen, Sosyalist adayların bir bölümü bir süre sonra yine meclise girmeyi başarmışlar ve ateşli bir muhalefet olarak mecliste etkili olmaya başlamışlardır. Hatta Sosyalistlerin bu faaliyetlerinden rahatsız olan Napoléon III, sosyalistlerin Fransız siyasetindeki etkinliğinin kırılabilmesi için Mayıs 1850’de bir yasa ile oy verme hakkına sahip olanlar, sınırlandırılmaya çalışılmış ve buna göre oy verme yeterliliğine sahip kişilerin üçte bir oranında düşürülmesine ilişkin yasa, mecliste kabul edilmiştir (Cobban, 1976: 155).

7 Kasım 1852’de Napoléon III ülkede bir “*plebisite*” başvurmuş ve halkın önemli çoğunluğunun desteğiyle “imparator” olarak kabul edilmiştir. Bu şekilde İkinci Cumhuriyet resmen fesh edilmiş ve imparatorluk ilan edilmiştir. İlan edilen 1852 anayasasıyla yürütme güçlendirilmiş ve seçimle iş başına gelen bir yasama meclisi kabul edilerek, İngiltere’deki “meşruti monarşi”ye benzer bir siyasal yapı meydana getirilmiştir (Göze, 1995a: 556)

İkinci Cumhuriyet rejiminin istenenin tam tersine despotizme dönüşmesi bir yana, liberal korku gerçeğinin ispatı olarak değerlendirilmiştir. Rejimin başarısızlığı aynı zamanda o dönem için bir Cumhuriyet rejiminin olanaksızlığının tescili olarak da kabul edilmiştir. Fransa o dönemde, birçok Avrupa ülkesine göre, daha kötü sosyal ve ekonomik bir durum sergilememesine rağmen, Fransa’nın zihniyet alanında önemli bir probleme sahip olduğu yaşananlar doğrultusunda kabul edilmiştir.

Tocqueville, bu durumu “olanaksızlığın politikası” olarak değerlendirmiştir. Bu bakış açısına göre, Devrimci mirasa olan kuşku, sağın kötümserliği ile birleşmiş ve bu şekilde Cumhuriyet rejiminde Fransa yine bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Bu konuda “Cumhuriyet nasıl olmalıydı?” sorusu gündeme gelmiştir. 1848 Şubat’ında cumhuriyetçiler rejimi belirleyebilmiş ancak seçmen güvenini kazanamamışlardır (Tombs, 1996: 393-394).

İkinci cumhuriyet denemesi Fransa da demokrasi düşüncesinin belli anlamlarda yerleşmesinde önemli etkileri olmuştur. Fransız siyasal sistemi içerisinde “yumuşak bir kuvvetler ayrımı” parlamenter sistem lehine ciddi bir dönüşüme uğramıştır. Bu dönemde, 1789’daki “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi”yle gündeme gelen doğal haklar nosyonuna, sosyal haklarda dahil edilmeye başlanmıştır. Böylece halka dayanan bir cumhuriyet anlayışının temellendirilebilmesine çalışılmıştır. İkinci cumhuriyet çabuk bir şekilde yıkılsa da meydana getirdiği “genel oya dayalı” parlamenter anlayış Fransa’da demokrasinin toplum tarafından kabülü anlamında önemlidir.

2.2.3. Üçüncü Cumhuriyet: Pozitivizmin Kurumsallaşması

1875 ile 1940 arasında hüküm süren Üçüncü Cumhuriyet rejimi, Fransa’da cumhuriyetçiliğin tüm yönleriyle temellendirilmesine çalışıldığı dönemdir. Bu dönem tezimizde Fransız cumhuriyetçiliğin “eleştirel” olarak ele alınmasına neden olan olgularının geliştiği ve yerleştiği bir zaman dilimini içermektedir.

Üçüncü Cumhuriyet rejimi, Birinci Cumhuriyet rejimiyle birlikte Fransız cumhuriyetçiliğinin bir düşünce sistematiği olarak ele alınabilmesi için gerekli olguları üretmiştir. Bu dönem, cumhuriyetçiliğin felsefi olarak temellendirilmesi ve cumhuriyet rejiminin de siyasal bir sistem olarak dünyada kabul edilir bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. Ancak bu dönem, Birinci Cumhuriyet dönemiyle birlikte tezimizin ana nüvesini oluşturan Fransız cumhuriyetçiliğinin eleştirel yönlerinin ortaya çıkması adına yönetsel, siyasal ve düşünsel bir çok handikabının da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenlerden ötürü Üçüncü Cumhuriyet dönemi, Türkiye’deki cumhuriyetçiliğinin temellendirilmesi adına da önemli görüldüğü için geniş olarak ele alınmaya çalışılacaktır.

2.2.3.1. Üçüncü Cumhuriyet Rejimi’ni Hazırlayan Gelişmeler ve İdeolojik Tartışmalar

Cumhuriyet ideologları, İkinci Cumhuriyetin yıkılışından, 1870’lerin ortalarına kadar cumhuriyetçiliğin sistematik temellerini hazırlamaya çalışmışlardır. Bu kişilerin ortak kanısı, cumhuriyetçiler, İkinci Cumhuriyet ile bir hükümet kurmaya ve siyasal bir rejim oluşturmaya muvaffak olmuşlardır. Bu başarı, Üçüncü Cumhuriyeti kuran iradenin yakın geçmişteki deneyimi nedeniyle, düşüncelerine yeni bir meşruiyet kazandırılması

adına önemlidir. Bu meşruiyetin artık kabulü, rejim denenmiş olmasına dayandırılmıştır. Sadece rejimin kurumsallaşması adına bazı problemler vardır. Ancak bu durumun Üçüncü Cumhuriyet’le birlikte kesin olarak giderileceğine yönelik cumhuriyetçiler arasında büyük bir öngörü mevcuttu (Solé, 1988: 324).

Bu dönemde “genel oy prensibi”nin nasıl kullanılabileceği de oldukça tartışılmıştır. Halkın buna hazır olup olmadığına yönelik bazı tereddütler, Fransa’da İkinci Cumhuriyet arifesinde ve sonraki dönemlerde hep güncelliğini korumuştur. Genel oyu özgürlük ve sosyal hayatın geleceği adına kabul edenler, İkinci Cumhuriyet’in monarşi yanlısı muhafazakârı Napoléon III’ün seçilmesine ve monarşi yanlısı bir meclisin oluşmasına engel olamamış ve engelleme çabasına giriştiklerinde ise bu çabanın, rejim için istenen “demokrasi”nin bir sonucu olduğunu kavrayamamışlardır. Ancak genel oy prensibi, Fransa adına zihinlere yerleşmiştir.

1830’lardan beridir “sosyal soru” problemiyle ve yeni Sosyalizm anlayışıyla yüz yüze gelen Cumhuriyetçiler, kusursuz bir sosyal yapı oluşturabilmek adına, yine halkı temel almaya devam etmişlerdir. Bu görüşler, 1848’de yaşananlarla birlikte belli bir ayrıma uğramış ve Cumhuriyetçi değerlerin muğlâklığını artırır bir şekilde devam etmesine neden olmuştur.

Cumhuriyetçiliğin kendisine özgü argümanının olmaması problemi, XIX. yüzyılın ortalarından sonra güçlenen Sosyalizm ile kapitalizmin hâkimiyetine karşı “dayanışma ile eşitlik” vurgusu olan bir diğer cumhuriyetçiliğe yakın düşüncelerle giderilmeye çalışılmıştır. Bu vurgu daha sonra Üçüncü Cumhuriyet’in önemli teorisyenleri olan Gambetta¹ ile Ferry² tarafından ciddi argümanlarla desteklenmeye çalışılmıştır (Tombs, 1996: 72).

---

¹Gambetta, Pozitivizm ile determinizmin Cumhuriyet’in temel argümanları olması için uğraş vermiş bir şahsiyettir. Üçüncü Cumhuriyet döneminde siyasal bir şahsiyet olarak da icracı bir kişiliği olan Gambetta, Cumhuriyet’in ilk kuruluş yıllarındaki bir çok gelişmede başrolde yer almıştır. Parlamento içerisinde Pozitivist ideolojinin yasalara yansımaya adına önemli girişimleri başlatan Gambetta, cumhuriyetçi propagandanın önemli aktörlerinden biri olarak, yaşamının sonuna kadar mücadele vermiştir. Ferry ile birlikte anayasal nitelikli “Toplumsal İnşa” sürecinin tüm toplumsal alanlara yayılması adına büyük uğraş veren Gambetta, Pozitivizm ekseninde toplumu dönüştürebilme adına cumhuriyetçi bir felsefenin gelişmesine de katkılarda bulunmuştur (Nicolet, 1994: 190-192).

²Ferry, Üçüncü Cumhuriyet’in kurulmasında, Pozitivist bir cumhuriyet anlayışın oturmasında ve sürekliliğinin sağlanabilmesinde etkili olan bir siyasetçi olarak bilinmektedir. Kilise karşıtlığıyla ön plana çıkan Ferry, kilise-devlet ayrımı ile eğitimin sekülerleşmesi adına yasal çabaların tümünün alt yapısını oluşturan reform hareketlerinin mimarıdır. Toplum mühendisliği adına Üçüncü Cumhuriyet’teki reform

Bu gibi net olmayan ve başka düşünceler üzerinden tartışılmak mecburiyetinde kalınan olgulara yapılan atıflar, bir yönden cumhuriyetçiliğin Fransa'daki gidişatını da etkilemiştir. Bu süreçte Cumhuriyetçilik, olgunlaşmış ve farklı Cumhuriyetçilik anlayışları aynı amaca ulaşma maksadı değiştirilmeden gelişmiştir. Bu anlamda Devrimci, Sosyalist, radikal, liberal (bu grup o dönem sol liberaller olarak nitelendirilmekteydi) ve parlamentarist Cumhuriyetçilikler ortaya çıkmıştır¹. Sayılan düşünceler ve gruplar taktiksel anlamda birbirlerinden uzaklaştığı, ideolojik farklılıklarının ise çok zayıf kaldığı görülmektedir (Nicolet, 1994: 153).

Bu grupların yanı sıra, Cumhuriyetçiliğin pratik yöntemleri üzerinde çok etkili olan ve Üçüncü Cumhuriyet'in kurumlarının gelişmesini sağlayan Neo-Kantçılar² da önemli bir

---

çabalarının alt yapısının hazırlık safhasında, meclisi ve toplumu hazırlayan devlet adamı olarak ön plana çıkan Ferry, başbakanlık yapmıştır (Raynaud&Rials, 2003: 1011).

¹Fransa'da, Napoléon III'ün diktatörlüğünün son dönemlerinden itibaren cumhuriyetçilik yine popüler bir düşünce olarak yaygındır. Bu düşünceyi savunanlar ile bunların taraftarları diktatörlük dönemi olmasına rağmen oldukça fazladır. Bu görüşün bu kadar popüler olmasını sağlayan durumun nedeni ise Nicolet'e göre, karşılarındaki diğer ideolojik düşmanlarının iç çelişkileridir. Mevcut rejimin savunduğu liberal ve parlamenter "Bonapartizm" bizi kendi içindeki otoriter düşünceler nedeniyle çelişkili bir yönetim olarak görülmekteydi. Rejimin savunucularının bile savunduğu birçok liberal talepler, savundukları düşüncelerin İkinci Cumhuriyet dönemindeki yapılanlar olduğu belirtilmektedir. Bu da kurtuluşun cumhuriyet rejimi ile mümkün olduğuna dair olan görüşleri güçlendirmiştir. Olumsuz geçtiğine inanılan bu süreç, cumhuriyetçiler tarafından iyi değerlendirilmiştir ve farklı açılardan cumhuriyet rejimi değerlendirilmiş ve cumhuriyetçiler birbirlerinin düşüncelerini değerlendirme fırsatı bulabildikleri belirtilmiştir. Ayrıca sağlıklı olup olmadığı tartışılrsa da sık sık yapılan "genel seçimler" cumhuriyetçi anlayışın belli bir anlamda ülkede yerleştiğinin bir göstergesi olarak algılanmıştır. Napoléon III'ün iktidarının sonlarına doğru, bu iklimde gelişen cumhuriyetçiliğin yukarıdaki gibi birçok şekilde, "hiziplere" ayrıldığı kabul edilmiştir. Bu süreçte, Blanqui, Delescluze ve Flourens "Sosyalist ve Devrimci", Beleville "radikal", Gambetta, Naquet ve Ranc "sol liberal" ile Grévy ve Ferry ise "parlamentarist" cumhuriyetçi kanatların o dönemki en önemli şahsiyetleri olarak gösterilmişlerdir. Bu anlamda toplumsal destek ve genel kabul olarak Sosyalistler ve devrimciler en küçük grubu, parlamentaristler ile liberaller ise en büyük grubu oluşturmaktadırlar. Radikaller de "sol liberal" olarak ele alınmaktaydılar. Radikaller, liberaller ile parlamentaristler, "genel oyu" ve "serbest düşünce"yi güçlü bir şekilde savunmaktaydılar. Ayrıntılı ve biraz karışık olarak görülen bu ayrımın, "sunu" olduğu kabul edilmekle beraber, bu ayrımın Cumhuriyet'in bir rejim olarak iktidara gelmesi adına "taktiksel" farklılıkları ifade eden bir ayrım olduğu ifade edilmektedir (Nicolet, 1994: 153-154).

²Neo-Kantçılar o dönem eleştiriciler şeklinde adlandırılmışlardır. Akademisyenler ve felsefeciler gibi bazı çeşitlilikler göstermiştir. Bu görüşü savunanların Üçüncü Cumhuriyet'in kurucu babaları üzerinde büyük etkileri olduğu belirtilmektedir. Neo-Kantçılardan olan Renouvier, aynı Kant gibi hem sosyal hem de siyasal ahlâkın "*pures a priori* (saf)" şekillerini araştırmaktaydı. Sosyal ve siyasal ahlâkta ruhun işleyişine etkili olan, ama manevi veya ilahi bir noktaya atıfta bulunarak "din dışı bir etik anlayışı"ni geliştirmeye çalışmıştır. *Science de la Morale* adlı kitabında "bireyselleşimin" limitlerini çizerek "dayanışmacılık" da dâhil her türlü siyasal yaşamın temelini antik "*civisme*" anlayışında bulmuştur. Aydınlanma düşünürlerinin çoğunda olduğu gibi Renouvier'de Ortaçağ'ı yadsıması ve tarihsel süreç içerisinde değerlendirme dışı bırakılmıştır. Neo-Kantçılar diğer önemli şahsiyeti olan Barni de demokrasinin "pratik ahlâkı"ni araştırmıştır ve bu ahlâkın pratiği olarak gördüğü cumhuriyete yönelik olarak "*Manuel Républicain*" adlı eserini vermiştir. Her iki düşünürün felsefeleri "idealist" olarak nitelendirilmiş, ancak "laik" olarak tanımlanmaktadır. Neo-Kantçılar için cumhuriyet rejiminin kilit taşları "genel oy" ve "eğitim"dir. Özgürlük anlayışları, "eşitlik felsefesi" ve "dayanışmacılığa" dayanan

Cumhuriyetçi grup olarak sayılmıştır. Bu şahsiyetlerden Renouvier, dayanışmanın mantıksal temellerinin “antik civic (doğrudan demokrasinin erdemleri)” anlayışıyla çözümlenmesi neticesinde Cumhuriyetçilik düşüncesinin teorik sıkıntılarının giderilebileceğini söylemiştir (Nicolet, 1994: 155).

Bu görüşlere göre, Cumhuriyetçi hükümetin tek meşru yol olduğu düşüncesi, Fransız düşünce geleneğinde güçlendirilmeye çalışılmıştır. Zaten hem Birinci Cumhuriyet, hem de İkinci Cumhuriyet rejimleri meşru yollarla devrilmemiştir. Bu görüşün bir “eşit vatandaşlar birliği” olarak kabul edilmesi, Cumhuriyetçiliğin evrensel olarak kabul edilebilir olmasını sağlamıştır. Cumhuriyet düşüncesinin en önemli iki unsuru ise onun “istikrarsız” bir ülkeyi toparlayabileceği yönündeki düşünceleri güçlendirmesidir. Bu unsurlar, “devletin tek ve bölünmez” olduğuna vurgu ile “dayanışma” duygusuna yapmış olduğu referanslardır. Bu iki anahtar görüş, tüm Fransız toplumu için Üçüncü Cumhuriyet’in kurulduğu yıllarda önemli görüşlerdir (Tombs, 1996: 73).

Hukukçular olarak ele alınan “Pozitivistler” de cumhuriyetçiliğin temellendirilebilmesi adına önemli bir işlevi yerine getirmişlerdir. Bu akım üzerinde demokrasiye olan güvensizliğiyle, Comte’un görüşlerinin etkisinin büyük olduğu ifade edilmektedir (Swingewood, 1998: 66). Bu grup, “din adamı düşmanlığı”, “bilimcilik”, sürdürülebilir bir cumhuriyet ve genel oy prensibinin uygulanabilir olabilmesi için eğitimin önemi gibi konular üzerinde durmuşlardır (Kriegel, 1998: 131, 149).

Bu görüşler çerçevesinde şekillendirilmeye çalışılan Üçüncü Cumhuriyet’in en büyük önemi, uzun süreli olması ve Cumhuriyet rejiminin sürdürülebilir olduğunu göstermesidir. Üçüncü Cumhuriyet 1875 yılında ilan edilmiş ve “anayasal bir cumhuriyet” olarak tanımlanmıştır. Ayrıca bu Cumhuriyet’in ilanını sağlayan parlamentoda üyelerin yarısından fazlası Cumhuriyetçilerden oluşmuştur (Lee, 2004: 152). Üçüncü Cumhuriyet ile birlikte Fransa’da Cumhuriyet rejimi bir realite olarak kabul edilme noktasına ulaşmıştır. 1875 yılı Cumhuriyet’in kuruluşunun yanı sıra Fransa’nın ekonomik olarak da düzlüğe çıktığı yıl olmuştur. Fransız bütçesi yıllardır ilk kez bu yıl dengelenebilmiştir (Cobban, 1975: 11).

---

bu görüşün savunucuları, bu özgürlüğü “cumhuriyetçi duyarlılık” olarak ifade etmişlerdir (Nicolet, 1994: 155).

Üçüncü Cumhuriyet'in kurulmasına yol açan gelişmeler, 1870 ile 1875 yılları arasında yaşanan ve muhafazakârların başarısızlığı ile monarşi özlemlerine sahip kimselerin artık, ulus-devlet anlayışıyla birlikte popülaritelerini kaybetmeleridir. Bu durum Cumhuriyetçiliği ve Cumhuriyetçileri güçlendirmiş olan bir etkidir (Wright, 1987: 223).

Üçüncü Cumhuriyet'te parlamenter rejim amaçlanmıştır. Bu rejim çift meclisli olarak kabul edilmiştir. Genel oy prensibi İkinci Cumhuriyet'te olduğu gibi yeniden düzenlenmiş ve hükümet “bakanlar kurulu” olarak ifade edilmiştir. Bakanlar kurulu, devlet başkanı ile birlikte sorumlu bir yönetim gösterecektir. Doğrudan demokrasi tartışılmış, ancak sonunda çağa ve ülkeye uygun bulunmayarak, kullanılmamıştır. Bu konulara ilişkin olarak çıkartılan yasalar, “anayasal yasalar (*lois constitutionnelles*)” olarak belirtilmiş ve uygulamaya konmuştur. Üçüncü Cumhuriyet'in ilk anayasasında, Tanrı'nın varlığı özellikle belirtilerek, kabul edilmiştir. Bu anayasa uyarınca, kamu kurumları arasındaki ilişkileri düzenleyen 1875 yılında çıkartılan yasanın birinci maddesinde, “... Parlatentonun toplanmasını izleyen ilk pazar günü, Tanrı'nın meclise çalışmalarında yardımcı olması için kilise ve tapınaklarda Tanrı'ya kamusal dualar yapılacaktır” denmiştir (Duffar, 2002: 49).

Bu anayasa ile Cumhuriyetçilerin hemen baştan ülkedeki diğer gruplarla uzlaşısı içerisinde olması sağlanmıştır. Zaten bu Cumhuriyet'in uzun sürmesinin ilk başındaki bu uzlaşısı ile mümkün olabildiği de dile getirilmektedir. 1848'deki hatalardan biri olarak değerlendirilen, parlamento başkanının meclis kurulmadan atanması gibi bir duruma burada gidilmemiştir ve meclis başkanı, meclisin bizzat kendisi tarafından seçilmiştir. Yeni rejimin bir başka önemli özelliği de parlamentoya güçlü yetkiler vermesi ve “temsili” bir yapıda olmasıdır. Anayasa metni mutlak olarak ifade edilmemiştir ve anayasanın revizyona uğrayabileceği anayasada özellikle belirtilmiştir. Bu nedenle bu Cumhuriyet'in devam ettiği altmış yıldan fazla sürede, anayasaya dair yaşanan krizler, anayasanın bu özelliği sebebiyle bir şekilde aşılabılmıştır. “Esneklik” bu anayasa ile cumhuriyetçi rejim için öncelikli bir argüman olarak artık kullanılmaya başlanmıştır (Cobban, 1975: 11-12).

2.2.3.2. Rejimin Anayasal Olarak Temellendirilme Çabaları

Üçüncü Cumhuriyet'in rejimi kurumsallaştırdığı genel bir kabul olmakla birlikte, ciddi bir anayasal yapı oluşturduğu konusunda bazı yazarların şüpheleri vardır. Bu anlamda Üçüncü Cumhuriyet'in paradoksu, adına layık bir anayasa metni olmadığı halde, en uzun ömürlü cumhuriyet ve hatta devrim sonrasında en uzun soluklu rejimi olmasıdır. Bazı yazarlar bunu kısa anayasal düzenlemelerin esnekliğine bağlamaktadırlar. Rejimin kurumsallaştırılması sürecinde, özellikle yasal boşlukların ya da belirsizliklerin teamüllerle doldurulması bunda etkili olmuştur. Bu görüşlere göre Üçüncü Cumhuriyet, gücünü anayasa metinlerinden çok toplumsal dinamiklerden almıştır (Timbal-Castaldo, 1993: 555).

Güçlü bir şekilde oluşturulduğu ifade edilen Üçüncü Cumhuriyet rejimi için 1884 yılında yapılan değişiklikler oldukça önemlidir. Bu yıl yapılan anayasa değişiklikleriyle birlikte, Tanrı'ya yapılan kamusal dua ve ayinler kaldırılmış, cumhuriyetçilik değiştirilemez bir nitelik olarak kabul edilmiş ve Kraliyet ailesi ile imparatorluk ailesine mensup kişilerin devlet başkanı olamamalarına ilişkin yeni maddeler anayasaya eklenmiştir. Bu üç unsur, Birinci Cumhuriyet'ten itibaren kaybedildiğine inanılan "ulusal birliğin" tekrar sağlanabilmesi adına önemli olarak görülmüştür. Anayasadaki bu yeni düzenlemelerin Fransa adına yeni bir "Teamül Hukuku"nun oluşturduğu da iddia edilmiştir (Nicolet, 1994: 168).

Ayrıca yine 1884 yılında yapılan başka bir düzenlemeyle, ilk başlarda muhafazakârlar ile monarşistlerin istediği güçlü ve sorumlu cumhurbaşkanı, sembolik bir konuma getirilmeye çalışılmıştır. Cumhurbaşkanı'nın görevleri azaltılarak, bakanlar kurulunun yetkileri cumhurbaşkanı aleyhine arttırılmıştır. Bu düzenlemelerden sonra, güçlü konumunu bir şekilde sürdürmek isteyen cumhurbaşkanları, bir şekilde görevden ayrılmak zorunda bırakılmışlardır (Nicolet, 1994: 172).

Bu durum, monarşistleri kızdırmıştır ve iki meclisli sistemde, üst meclis olarak görülen senatoyu kale olarak görmelerine sebep olmuştur. Çünkü Üçüncü Cumhuriyeti kuranlar, ilk başta senatoyu, aristokratlar ve eski devlet görevlileriyle ülkede bir çok yönden önemli olarak görülen şahsiyetlerden oluşturmaya çalışmışlardır.

Sadece senatonun belli bir bölümü seçimle işbaşına gelecektir. Bu nedenle millet meclisine göre daha muhafazakâr yapıya sahip olan senato, uzunca süre monarşistlerin elinde kalmıştır. Ancak cumhuriyetçilerin bu yapıyı da tamamen seçimle işbaşına gelir niteliğine büründürmesiyle, senato muhafazakâr yapısını yitirmiştir. Seçimlerle birlikte parlamentoda da cumhuriyetçiler ağırlık kazanmıştır. Bu durum, cumhuriyet rejiminin yasal veya sosyal yönden yapacaklarının uygulanmasını kolaylaştırmıştır (Nicolet, 1994: 174).

Bu gelişmeler Türkiye’de Tek Parti yönetiminin kurulma aşamasındaki gelişmelerle büyük benzerlikler göstermesi adına önemli olaylardır. Rejim kurumsallaştırılırken, rejimi kuranlar diğer siyasi ve geleneksel gruplarla işbirliği yapmış, ancak rejim kuvvetlenme aşamasına gelince rejimin elitlerince “öteki” olarak görülen gruplar rejimin dışına itilmişlerdir.

Siyasal elit, toplumsal konular haricinde liberal bir çerçevede gelişmiş ve parti programları özellikle ekonomik yönleriyle bu çerçeveye hizmet etmiştir. 1884 yılına kadar, Üçüncü Cumhuriyet’in ilk yılları tamamen toplumsal tartışmalara ayrılırken, bu anlayış ileride belli alanlarda pragmatik ve ekonomik anlamda liberal politikalara öncelik veren bir düzeye ulaşmıştır (Nicolet, 1994: 180).

Fransa’da 1879-1884 arası tüm toplumsal konular olumlu bir havada tartışmaya açılmıştır. Bu tartışmalar, cumhuriyetçiler arasında da zaman zaman belli konularda fikir ayrılıklarının olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bazı cumhuriyetçiler daha demokrasi yanlısı bir tutum içerisine girebiliyorken, bazıları cumhuriyetin kurumsallaşması adına Jakobin dönemin argümanlarını öne sürebilecek kadar sert tutumlar izleyebilmişlerdir. Birbirleriyle çatışan bu tartışmaların, Beşinci Cumhuriyet’e kadar sürmüş olduğu ifade edilmektedir (Kuru, 2006: 166-167).

Üçüncü Cumhuriyet’in başlarında, özellikle 1880’li yılların ortalarına kadar olan zaman diliminde Cumhuriyet rejiminin “kurumsallaştırılabilmesi” adına Gambetta, Littré¹ ve

---

¹Littré, Fransız cumhuriyetçiliğinin Üçüncü Cumhuriyet adına fikir babalığını yapan ve ideologu olarak kabul edilmiş bir şahsiyettir. Pozitivizmin, Fransız siyasi ve toplumsal hayatında etkin olması adına çalışmış birkaç kişiden biri olarak değerlendirilmiştir. Devrim sonrası cumhuriyetçiliğin yeniden yapılanmasıyla birlikte, istikrarlı bir yönetim biçimi olması için büyük uğraş veren Littré, siyasette de fiilen yer almıştır. Üçüncü Cumhuriyet öncesi ve sonrası vekillik ve senatörlük yapmıştır. Bir dergi de çıkartan Littré ölümüne kadar, Pozitivizm unsurlarıyla bezenmiş bir cumhuriyetçi yönetim için büyük uğraş vermiştir (Petit, 2003: 170).

Ferry'nin faaliyetleri ile düşünceleri çok önemlidir. Bu şahsiyetleri önemli kılan durumun, Cumhuriyet'in daha istikrarlı olabilmesi adına verdikleri siyasal ve hukuki yönlü mücadeledir. Bu üç şahsiyetin ortak özelliği Augusto Comte'dan Üçüncü Cumhuriyet'e miras kalan Pozitivizm anlayışına inanmaları gösterilmiştir. Nicolet'e göre bu doğaldır ve Fransız Cumhuriyetçiliği'nin ideolojik altyapısını tartışan herkesin ve her kesimin mutlaka Pozitivizmi referans göstermesi kaçınılmazdır (1994: 187).

Buna göre "Pozitivizm" veya "Comteculuk", Cumhuriyetçi felsefenin anlaşılabilirliği için önemlidir. Ancak Fransız Devrimi'nin bir yönü ile bağdaşamamasının sebebi olarak da bunlar, birçok yönden sakıncalı fikirler barındıran çelişkili düşünce türleri olarak incelenmeleri gereklidir.

İdeolojik olarak dizayn edilen Pozitivizm, Comte'un "insanlık dini" bilgilerinin bir düzeltmesi olarak kabul edilmektedir. Pozitivizm bu yönüyle, her türlü aşkınlığı reddeden, yaratılışı kabul etmeyen, objektif olarak ispatlanabilirliğini kabul ettiği görüşler dışındaki tüm ilerleme araçlarını yadsıyan ve sadece akıl, bilgi ve tecrübeyi kabul eden katı bir anlayıştır. Bu görüşler çerçevesinde gelişen Pozitivizm, teolojiye ve Devrimci nitelikte gelişen demokrasiye de tamamen karşı çıkmıştır. Bu bağlamda din ile halkı iktidar yapan ikili bir anlayışa da karşı çıkmıştır. Dünyevi iktidarı ise yukarıda kabul edilebilir gördüğü kavramlar çerçevesinde olumlu olarak algılamaktadır. Bu iktidarın da ruhani iktidarla bağına kesmesi ve devletin ruhani sahadan da tamamen çekilmelisi gerektiğini vaaz etmektedir. Bu noktada Pozitivizm, Comte'un insanlık dinini "pozitif bilim" olarak görmüş ve ruhani alanın dışında yeni bir din anlayışının bir şekilde dünyevi olanda hâkim olması gerektiği görüşünü ön plana çıkarmaya çalışmıştır (Aron, 2000: 94-97).

Buradan çıkan bir diğer sonuç da pozitif bilimin bir din haline getirilme isteği olarak görülmektedir. Fakat bazı yazarlara göre, Comte her türlü dine karşıydı ve devletin dinden ve eğitimden elini çekmesi gerektiği görüşündeydi (Nicolet, 1994: 188).

Bu bağlamda Comte, İkinci Cumhuriyet döneminde 1849'da, mecliste devletin hem kilise hem de okullar için ayırdığı tüm ödenekleri kesmesini talep etmiştir. Bu görüşe göre Comte'un kendine özgü bir dini, hayata geçirmeye fiilen kalkıştığına şahit olunamamıştır. Comtecu görüşlerin farklı algılanabilmesi nedeniyle, Üçüncü Cumhuriyet döneminde, Pozitivizm iki ana ekseninde tartışılmıştır. Bu iki eksen,

Pozitivizm adına iki kanadın “düşünsel” anlamda örgütlenmesini sağlamıştır. Bu iki kanattan birinin sözcülüğünü biraz önce adı zikredilen Littré, diğer kanadın sözcülüğünü ise Robinet Laffitte yapmıştır. Başta bu iki kanadın Cumhuriyetçi fikirlerinin birbirine paralel olduğu görülmüştür. Ancak pratik anlamda bazı farklılıklar içerdikleri iddia edilmiştir. Littré'nin başını çektiği grup parlamenter sistemi desteklemiştir (Petit, 2003: 168).

Laffitte'nin başını çektiği Comte'e daha yakın olan pozitivist grup ise dini nedenler ile aristokratların mecliste oluşturabilecekleri yeni bir bloklaşma nedeniyle meclise pek sıcak bakmıyorlardı. Ayrıca Jakobenezmin bazı olumsuz nedenlerle halkı kullanabilmesi ile Rousseau'nun halk egemenliği görüşü de onlara ters gelmekteydi. Bu durum, iki grup arasındaki en büyük farklılıktı ve Cumhuriyet rejimine bakışlarını da bu görüşler şekillendirmişti. Ancak iki grup da genel oya karşı olumlu bakmış ve Cumhuriyetçiliği “insanlık dini” için gerekli bir realite olarak kabul etmişlerdir. Bu anlamda tüm Pozitivistler için Cumhuriyet rejimi ve düşüncesi, gelişmeyi ifade etmekteydi. Bu nedenle Cumhuriyet düşüncesi sonuna kadar savunulmalıydı. Ayrıca artık Cumhuriyet idaresi olan bir yerde devrim, Pozitivistler için savunulamaz bir durumdu ve kaostu (Petit, 2003: 169-171).

Gambetta ile Ferry de Littré gibi cumhuriyetin ilk devlet adamları olmaları, hem bu şahıslar adına hem de Üçüncü Cumhuriyet'in kurumsallaşabilmesi adına bir şans olarak görülmüştür. Onlar ciddi anlamda geçerli ve halkla uzlaşmaya yatkın Cumhuriyet rejimini öngörmüşlerdir. Bu şahsiyetlerin en önemli yanlarından biri de Cumhuriyet'in etkili bir yönetim şekli olabileceğine yönelik olarak, bir ispat girişimi içerisine girmektedirler. Modern olarak görülen bu cumhuriyetçiler, Devrim ruhunu övmüş ancak onun artık bir yöntem olarak kullanılmasına da en büyük muhalefeti göstermişlerdir. Kısa sürede bu kişilerin başını çektiği Cumhuriyetçi hükümet, seçmenlerin güveninin kazanılmasıyla birlikte, anarşiye imkân vermeyecek bir yönetim öngörmüşlerdir. Bu kişiler önceki denemelerin aksine, uzun soluklu bir Cumhuriyetçi yönetim ile toplum yaratma çabası içerisine girmişlerdir. Gambetta bu çabalarına kendi ifadeleriyle, “yeni sosyal tabaka” oluşturma gayreti demiştir. Bu çabanın oluşturulabileceği yegâne kurumlar ise seküler değerler üzerine kurulu bir demokrasi, bilimsel ilerlemeyi

sağlayacak bir eğitim ve gerçek anlamda politik eşitlik olarak ifade edilmiştir (Tombs, 1996: 73-74).

Cumhuriyetçilik, Üçüncü Cumhuriyet ile birlikte, bu kadar net ve somut sayılabilecek gelişmeleri gerçekleştirmek için iradesini ortaya koymaya başlamıştır ve Comte çizgisindeki gelişimini sürdürmüştür. Özellikle, sosyal bilimlerin ortaya konmasında belli yöntemlerin uygulanmasının bir zorunluluk olduğunu da belirten bu gelenek, her şeyin bilimsellik içermesini istemiştir. Bu çerçevede ele alınan sosyal bilimler, Cumhuriyet'in devamı adına önemli bir işlevi yerine getirebilir nitelikte addedilmiştir. Çünkü Cumhuriyet, pozitif bilimin bir sonucuydu ve ona uygun bir sosyal bilim nosyonu ile elebet yaşatılabilirdi. Bu rejime yönelik yine Littré, "bizi en az bölen (bölecek) rejim Cumhuriyet'tir" demiştir (Nicolet, 1994: 212).

Littré'nin bu ifadeleri cumhuriyetçiliğin bundan sonraki "tekçi" ve "homojenize" toplum tasavvurları için önemli bir referanstır. Bu referans tezimizin cumhuriyetçiliğin özelliklerine ilişkin bazı savlarımızı kuvvetlendirir niteliktedir. Çünkü bu tez Fransız cumhuriyetçiliğinin günümüzdeki tartışılmasında da önemli bir sorun alanı olarak görülmektedir.

Üçüncü Cumhuriyetle birlikte, yıkıcı olan her şeye karşı gelme ve evrimsel bir "ilerlemeci" görüşün olumlu olduğu gibi yeni bir düşünce kalıbına geçmiş olduğunu ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde Devrimci anlayıştan kurtulan Cumhuriyetçiler, Birinci ve İkinci Cumhuriyet deneyimlerinden çıkardıkları sonuçlarla birlikte, cumhuriyeti muhafaza edebilmenin en önemli görev olduğu ve gericilikle mücadele etmenin yolunun Pozitivist düşüncenin rehberliğinde olabileceğini yinelemişlerdir. Bu görüş, Aydınlanma liberalizmi ile Protestan düşüncenin etkisinde gelişen isyankâr bir Cumhuriyet'in muhafaza edilebilmesinin imkânsız olduğu görüşünü de ayrıca ifade etmiştir. Üçüncü Cumhuriyet bu yönüyle öne çıkardığı muhafaza edebilme, istikrar ve devrim yerine evrim gibi ön kabulleriyle, birçok yazar tarafından "muhafazakâr cumhuriyet" olarak nitelendirilen bir noktaya gelmiştir (Nicolet, 1994: 214-215).

Üçüncü Cumhuriyet'in devletin görevleri anlamında da birçok yeni ve önemli girişimlere imza attığı söylenebilir. Birinci Cumhuriyet döneminde, devlet 1793'te eski rejimdeki hayır kurumlarının işlevlerini üzerine almıştır. Bunun sonucu Fransa'da toplum üzerindeki kilise etkisinin azalması olmuştur.

1795 Anayasası da “kamusal eğitim” kararı almış ve eğitimi devletleştirmiştir. Bu şekilde Birinci Cumhuriyet döneminde Fransa’da bir “kamu hizmeti geleneği” oluşmaya başlamıştır. Üçüncü Cumhuriyet’in hukukçularından olan Duguit’in idare hukukuna getirdiği “kamu hizmeti teorisi” ise cumhuriyetçiliğin bir unsuru olarak geliştirilmiş ve devlet teorisi adına kullanılan bir olgu olmuştur. Cumhuriyetçi devlet böylece, bireysel ilişkilerin örgütlenmesi ile sınırlı olan devlet anlayışını, ekonomik ve teknik konularda bireylerin üzerinde bir şekilde tasarruf yetkisi edinerek, doğrudan toplumsal düzenin sağlanmasında kendisini görevli görmüştür. Bu anlayışa göre devlet, bireysel, toplumsal, siyasal her türlü ilerlemenin motoru haline getirilmeye çalışılmıştır (Calhoun, 1989: 214).

Cumhuriyet rejimi ve düşüncesi, bu gibi olaylardan sonra bireyi halka entegre etmenin önemli olduğunu değerlendirmeye başlamıştır. Bu birey düşüncesi ise bazı yazarlara göre liberalizmin düşünebileceğinin de üstünde bir yerdedir. Bu anlayışa göre, özellikle Cumhuriyet düşüncesinin daha fazla kişinin mutluluğunu ideal hale getiren Jakoben anlayışın tezahürü olarak görülen yüzü, ancak Üçüncü Cumhuriyet ile somut bir anlam kazanabilmiştir.

Üçüncü Cumhuriyet dönemi cumhuriyetçi devlet adamları zaman zaman “fırsatçılar” ve “radikaller” olarak sınıflandırılmışlardır. Bu sınıflama, fırsatçıları, Cumhuriyet rejiminin yerleşmesi için yaptıkları icraatlar ve uygulamalara göre sınıflamıştır. Radikal olarak nitelendirilenler ise bu tutumun doğru olmadığını ve Devrimci bir anlayışın, Cumhuriyet rejiminin yerleşmesi için tek çare olduğunu dikkatlere sunmuşlardır. Fırsatçılar, Cumhuriyet’in devamını, toplumun çoğunluğunun maddi yönden rahatlatılması ile istikrara bağlamışlardır. Fırsatçılar ayrıca usul ile uyuma çok önem vermiş ve devrimin artık önemli olmadığını belirtmiştir. Çünkü Cumhuriyet’in kurumsallaşması en ciddi sorundur ve bu yeni halledilebilmiştir. Devrim artık gerekli değildir. Üçüncü Cumhuriyetçiler bu görüşleriyle sürekli, güçlü bir hükümeti meşru gördüklerini vurgulamışlardır. Bu nedenle I. Dünya Savaşı dönemindeki olağan dışı koşullar nedeniyle kurulan “milli birlik hükümeti” haricinde, Üçüncü Cumhuriyet döneminde bir meclis hükümeti sistemine uygun bir idare görülmemiştir (Nicolet, 1994: 257).

Cumhuriyet rejiminin kurumsallaşması anlamında olumlu olarak görülen gelişmelerin bir çok cumhuriyetçi yazara göre de idealler ile pratikler zaman zaman çatışmış ve aşırı gerçekçilik anlayışı, muhafazakârları, gelenekçileri ve siyasal anlamda liberalizm yanlılarını haklı çıkartan bazı olumsuz gelişmelere neden olmuştur. Özellikle, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı dönemlerindeki meclis hükümeti dönemlerinde yaşanan istikrarsızlıklar, Üçüncü Cumhuriyeti sarsmış ve cumhuriyetçiliğin “tek tipçi”, “devletçi”, “katı” ve “uzlaşmaz” görüntüsünü halka ve vatandaşlara yaşatmıştır (Nicolet, 1994: 265-268).

2.2.3.3. Kilise ve Devletin Ayrılması: 1905 Ayrılık Yasası (Loi de Séparation)

Fransa da cumhuriyetçilikle birlikte ele alınan din-devlet ayrımının, tarihsel bir süreç içerisinde aranması gerektiğini belirtmektedirler. Bu anlamda XVI. Yüzyılda, Kral VIII. Henry'nin kilisenin “millileştirilmesi”ne yönelik girişimlerinin ve dünyevi iktidarın mallarına el koyabilmesinin de bu gelişmelerin başlangıcı olduğu ifade edilmektedir. Bu gidişat, Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet dönemindeki gelişmelerle sonuçlanmıştır. Bu dönemde cumhuriyetçi gelenek, kiliseyi devletten ayırmak ve dini kurumların da toplumsal alandaki söz haklarını ortadan kaldırılmak gibi bir sonucu kaçınılmaz hale getirmiştir (Özay, 2007: 123).

Fransa'da devleti kilise ve devlet ayrımına kaçınılmaz olarak götüren yasal düzenlemelerin tarihi ise Birinci ve İkinci Cumhuriyet'e kadar götürülebilmektedir. Devrimde dine karşı bir tutum izledikleri bilinse bile, 1850'li yıllara kadar Fransız Cumhuriyetçileri, dinle tamamen kopuk bir yapıda değildiler ve tamamen karşı da görünmek istememişlerdir. Ancak 1850 yılında, İkinci Cumhuriyet döneminde çıkartılan iki yasa ile dine karşı bir cephe alma durumuna gelinmiştir. Bu yasaların cumhuriyetçilerin çabalarıyla meclisten çıkarılmış olduğu bilinmektedir (Kuru, 2006: 162).

Bu gelişmelerin yanı sıra Vatikan'ın 1863 yılında çıkardığı “Syllabus Fermanı” ve 1870 yılında toplamış olduğu İkinci Konsül'de, dönemin özgürlük tartışmalarına taraf olunmuştur. Bu bağlamda konseyin yayınladığı fermanlar ile özgürlük karşıtı bir tutum sergileyen Vatikan'ın bu tutumuna, cumhuriyetçiler tepki göstermişlerdir. Bu tepki ile birlikte Cumhuriyetçi düşünürler, pozitivistin etkileriyle şekillenen ve pek açığa

çıkartmadıkları din karşıtı görüşlerini de ilk kez ciddi olarak ortaya koymuşlardır (Kuru, 2006: 163).

Fransa'daki bu din karşıtlığı, Devrim sonrasında ve özellikle XIX. yüzyıldan itibaren gelişen sosyalizm ile pozitivistimin "ütopik" düşüncelerinin etkisi altında büyük bir "Tanrı-tanıma dalgası"nın genel bir sonucudur. Artık Hristiyanlık yanlışlık, sadakatsizlik, bağımlılık ve kölelik gibi hususlarla özdeşleştirilerek, toplumsal hayattan soyutlanmak istenmiştir. Bu anlayış toplum tarafından da kabullenilmeye başlanmış ve artık din karşıtlığı Fransa düzeyinde geniş bir kitlece benimsenmiştir (Çaha, 1999: 98).

Bu şekilde olumsuzlanan din konusu Üçüncü Cumhuriyet'in ilk yıllarında geri plana itilmiş ve idareciler bu konuda anayasal ve idari girişim için bir süre beklemişlerdir. Burada Littré'nin görüşlerini yine analiz etmek gerekmektedir. Littré, bu bağlamda daha sonra Fransız Cumhuriyeti'nin en önemli idari ve siyasal argümanlarından biri olarak görülecek olan laiklik düşüncesini, "tolerans" olarak değerlendirmiştir. Littré, cumhuriyet ile pozitivistimi uzlaştırma adına giriştiği çalışmalarında, Cumhuriyet rejimi içerisinde bir gün muhakkak din-devlet ayrımını zorunlu olarak görmüştür. Littré'ye göre cumhuriyetçi anlayışın gelişimi için, "özgürlükçü pozitif ruh"un oluşturulmasında tek yol buydu (Gunn, 2007: 3).

Yeni din anlayışına paralel olarak ele alınan yeni eğitim konusu da cumhuriyetçiliğin belli bir dönem ana teması olmuştur. Eğitim cumhuriyetçi düşünürlere göre, Katolik bilgisizliğin taraftarlığının ortadan kalkmasının ve modern düşüncenin Fransız toplumu içerisinde yayılabilmesinin yegâne yoludur. Comte'nin eserleri bu süreçte tekrar basılarak, Üçüncü Cumhuriyet'in başından itibaren tüm okullarda okutulmaya başlanmış ve Birinci Cumhuriyet döneminin "sosyal mükemmellik" ve "barışçıl ilerleme" anlayışı bu eğitimi tamamlayan bir unsur olarak görülmüştür (Tombs, 1996: 73).

Bu gelişmelere paralel olarak 29 Mart 1880 tarihinde, Fransız hükümeti iki kararname ilan etmiştir. Bunlardan birincisi ve en önemlisi, Fransız dini cemaati olarak görülen Cizvitler'in sindirilmesine yöneliktir. Bu kararname ile Cizvit keşişleri ülkeden sürülmüş ve bu kişilere ait olan evler basılarak, bu evlerde bulunan dini metinler toplatılmış, imha edilmiştir. Bu bağlamda çıkartılan ikinci kararnameyle de ülke genelinde "yetkisiz" olarak addedilen dini cemaatlere, hükümetin belirttiği koşullara

uygun olarak “yasal tanınmaları” için üç hafta süre verilmiş, bu süre içerisinde yasal tanınma kriterlerini yerine getirmeyen dini cemaatlerin faaliyetlerine son verileceği kabul edilmiştir. Bu durum, Cumhuriyetçi idarenin daha yeni sayılabilecek bir dönemde dine karşı “hoşgörüsüzlüğünü” göstermesi açısından önemli olarak addedilmiştir (Gunn, 2007: 37).

Bu bağlamda 1881-1889 arasında yapılan tüm yasal ve sosyal çalışmalarla birlikte, dinin ve Fransız devleti içerisindeki Kilisenin konumunun en çok tartışılan konu olduğu görülmüştür. Bu gelişmeler aşağıda bir tablo halinde sunulmuştur:

Tablo 1. Fransa’da Sekülerleşmeye Yönelik Çıkan Önemli Yasalar (1881-1889)

Yasa	Reform
16 Haziran 1881	Devlete bağlı ilkokul eğitiminin parasız hale getirilmesi
28 Mart 1882	İlkokul eğitiminin zorunlu hale getirilmesi ve sekülerleştirilmesi
27 Temmuz 1884	Boşanmaya yönelik kuralların devlet tarafından yeniden tespit edilmesi
14 Ağustos 1884	Parlamentar toplantılarda dua merasimlerinin kaldırılması
11 Şubat 1885	Hastanelerin sekülerleştirilmesi
30 Ekim 1886	Resmî okul personelinin sekülerleştirilmesi
15 Temmuz 1889	Ruhban sınıfına askerlik görevinin mecburi hale getirilmesi

Kaynak: Kuru (2006: 167)

Condorcet’den, Jules Ferry’ye gelene kadar Cumhuriyetçiler, tek ve aynı fikri benimsemiş, kader birliği içinde olduklarının farkında olan yurttaşlar yetiştirmek ve ulusun çözülmesine karşı önlemler almak için birlikte mücadele etmişlerdir. Yapılan bu vurguyla birlikte, eğitimde günümüze kadar gelen süreçte “kamu-devlet tekeli ilkesi”nde ısrar edilmesi de aynı düşünceyle açıklanabilir niteliktedir (Rosanvallon, 1990: 108).

Fransa’daki Üçüncü Cumhuriyet denemesinden sonra dünyadaki tüm modern Cumhuriyet denemelerinin ana konusu olan ilköğretim sistemini, Devrim Fransa’sında, yasal olarak ücretsiz, zorunlu ve laik hale getiren Ferry’dir. Fransa’daki Pozitivistler, Ferry’i, bir devlet adamı olarak zaman zaman bir çok konudaki icraatlarıyla pragmatik olarak görseler de; ölümünden sonra pozitif bilime katkıları, laiklik konusundaki somut atılımları ile toplumsal hoşgörü ortamını Fransa’da sağlayabilmesi dolayısıyla çok

övmüşlerdir. Ayrıca Ferry, okulu ulusun oluşumuna hizmet eden bir siyasal araç haline getirilebilmeyi başaran ilk kişi olarak da nitelendirilmektedir (Schnapper, 1995: 141).

Ferry döneminde Kilisenin akıbeti ciddi bir konu haline gelmiştir. Kiliseyi artık devletten ayrı düşünmek isteği tüm cumhuriyetçilerde ortak görüştür. 1880'lerdeki düzenlemeler devlet denetimini iyice arttırmıştı. Yeni çıkartılacak "kurumlar yasası" ile rejim Kilisenin okullarını tamamen kapatmış ve 1904 çıkan bu yasayla birlikte, din adamı eğitimi Fransa sınırları içerisinde yasaklanmıştır. Ayrıca binlerce dini kurum da kapatılmıştır. Katolikler bu duruma şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu karşı çıkışlara hükümet direnmiştir. Ancak bu gelişmelerin sonuçları, kısa vadede hükümet adına olumlu olmamış ve hükümet meclisteki desteğini bir süre sonra kaybetmiştir (Tombs, 1996: 469-470).

Bu durum toplumun Devrim'in üzerinde geçen yüz yılı aşkın sürede din olgusuna verdiği önemin anlaşılması üzerine önemlidir. Fransız cumhuriyetçilerinin bu toplumsal görünüme rağmen, din-devlet ilişkisi boyutunu toplumun istekleri doğrultusunda çözmekten ziyade, ısrarla dini toplumsal alanın dışına çıkarma isteklerini anlamak güçtür. Bu durum, cumhuriyetçiliğin rejimin istikrarı için toplumu kazanabilme adına ciddi bir "siyasal teorik sorun"la kar karşıya olduğunu göstermektedir.

Bu yaşanan gelişmelerle birlikte laikliğin kabulüne ilişkin atılan adımlarla birlikte, 25 Temmuz 1904 günü Vatikan ile Fransız devleti arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmiştir. Ertesi yıl Fransız devleti laiklikle ilgili somut adımlar atmak için en büyük atağını yapmıştır. 5-9 Aralık 1905 tarihleri arasında, parlamento tarafından alınan bir karar ve bütün sonuçlarıyla "laiklik" prensibini vücuda getiren kilise ile devletin birbirinden ayrılması yasal hale getirilmiştir. Bu yasa literatüre "*1905 Ayrılık Yasası (Loi de Séparation)*" olarak girmiştir (Robert, 1998: 50).

1905 Ayrılık Yasası'yla Kilise yoksulluğa mâhkum edilmiştir. Devlet Kilisenin mülkiyetlerine el koymuş ve din adamlarına ücret ödemeyi reddetmiştir. Fransız devleti ayrıca Napoléon döneminde 1801 yılında Kilise ile yapılan "Konkordato"yu da tek taraflı olarak kaldırmıştır. Bu durum üzerine Fransa'nın değişik kentlerinde ayaklanmalar çıkmış ve şiddet olayları çıkmıştır. Bu ayaklanmalar devlet tarafından bastırılmış ve Kilise mülklerinin büyük kısmına el konulmuştur. Bu anlayış Gunn'a göre modern *laisitenin* ilk ciddi uygulaması olması adına önemlidir. Çünkü yeni durum

ve uygulanışı, “hoşgörü”, “tarafsızlık” ve “eşitlik” ilkeleriyle ele alınan laikliğin bir efsane olduğunu göstermiştir (2007: 38-39).

Bu yasaya göre tamamlandığı savunulan Fransız cumhuriyetçi rejimin temelleri, XX. yüzyılın ulus-devlerinin örnek aldığı bir din-devlet ilişki modeli olması nedeniyle çok tartışmalı bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Fransa’daki Cumhuriyet rejimi, laiklik uygulamaları ve yanındaki bilimsel eğitim politikası “nötr” bir devlet yerine, ideolojik olarak toplumu şekillendirmeye girişen bir devlet sistemi oluşturmuştur (Déloye, 1998: 96).

Bu yasa Çaha’ya göre din ile devleti birbirinden ayırmış, ancak devlet ile din arasındaki düşmanlık Fransa için ciddi bir çözüme kavuşturulamamıştır. Fransa’da din ve devlet arasındaki çatışma II. Dünya Savaşı yıllarına kadar sürmüştür. Ancak 1945 yılında ülkede kurulan Hristiyan Demokrat Parti’nin siyasi hayata girmesiyle dini değerler toplumsal ve kamusal alana girebilme olanağı bulmuştur. Bu durum yavaş yavaş Fransa adına 1905 Ayrılık Yasası ile din ile devlet arasında yükselen tansiyonun düşmesi adına bir milat olarak değerlendirilmektedir (Çaha, 1999: 99).

Be şekilde devletin, toplum ile bir “gerilim” yaşamasına neden olan cumhuriyetin laiklik anlayışı, dinin toplum nazarındaki öneminin anlaşılabilmesi adına tartışmaya açılmıştır. Bu bağlamda laik düşüncenin temelleri Condorcet’e kadar indirilebilmektedir. Üçüncü Cumhuriyet’in temellendirilmesinde birçok fikrinden yararlanan Condorcet, özgürlüğün keşfiyle bilim alanındaki gelişmeleri, insan ruhunun gelişmesi için çok önemli olarak görmüştür. Condorcet, bu görüşleriyle sosyal gerçeklik ile siyasal kurumlar arasında bir bağ kurmaya çalışmış ve bu görüşlerini ileri sürerken zaman zaman da dini tamamen yadsımıştır. Bu konuda Aydınlanma felsefesi bir anahtardır ve özgürlük ile hukuk siyasete sokulursa insanın gelişmesi adına bir merhale kat edilebilir. Condorcet, bu görüşleriyle her insanın rasyonel bir yanının olduğuna duyduğu inancı, düşüncelerinin merkezine almıştır. Bu bilgileri sistematize edebileceğine inanan Condorcet, Cumhuriyet düşüncesini ve Pozitivizm düşüncesinin öncül düşüncelerini otaya koyan kişi olarak da görülmüştür (Nicolet, 2000: 114-115).

Condorcet’in bu yaklaşımına esas teşkil edecek şekilde çıkartılan laiklik yasasının ilk maddesinde: “Cumhuriyet vicdan hürriyetlerini garanti eder. Kamu düzeni için ilan edilmiş kısıtlamalar çerçevesinde mezheplerin tatbik hürriyetini de teminat altına alır”

denmiştir. Bu yaklaşım, Pozitivist bir bakış açısına göre şekillenen devletin istikrarın sağlanmasındaki en önemli unsur olarak görülen “kamu düzeni”nin sağlanması adına duyulan düşüncelerin dile getirilmesi olarak algılanmıştır. Yine yasanın ikinci maddesinde de: “Cumhuriyet hiçbir mezhebi ne tanır, ne ücretini öder, ne de ona paraca destek olur” ifadeleriyle, dine olan Pozitivist tanımama anlayışı da aynen ortaya konmuştur (Robert, 1998: 51).

Bu süreçte Darwinizm bile yaradılışçılığa getirmiş olduğu eleştirilerle pozitivistlikle birlikte ele alınca cumhuriyetçiliği etkileyebilmiştir (Nicolet, 1994: 303). Darwinizm’in “evrim” anlayışı sosyal anlamda ele alınarak, Cumhuriyet rejiminin tamamlayıcı unsurlarından biri olarak kullanılmıştır. Darwinizm, bu durumunun yanı sıra en soldaki cumhuriyetçiler için kiliseden başka, monarşi karşıtlığı içinde bir silah olarak kullanılmıştır. Cumhuriyet düşüncesi, bu gibi argümanları kendisine temel teşkil edince, bir süre sonra her şeyi bilimsel olan ile ele almaktan başka yolu kalmayan bir düşünce sistematiği olarak belli noktalarda zorlanmaya başlamıştır (Nicolet, 1994: 304-310).

Tezimizin öne sürdüğü savlardan biri olan ve cumhuriyetçiliği eleştirel hale getirilen dönemde düşünsel iklimi şekillendiren, özellikle de “otoriter” ve ideolojik olarak insanları belli şekillerde düşünmeye sevk eden fikirlerden çabuk etkilenmesi bu dönemde de büyük bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Bu durum cumhuriyetçilere göre, ahlaki bir zorunluluk olarak kabul edilmiş ve 1795 yılında Jakobenler tarafından ortaya atılan “sivil ahlak”¹ anlayışına kadar dayandırılmaya çalışılmıştır.

Bu tip düşüncelerin Fransız Cumhuriyet düşüncesinde bu kadar kabul görebilmesinde “tıpçıların rolü”nün önemli olduğu kabul edilmiştir. Bilimin aşırı kullanılması ve doğa bilimlerine olan ilgi ile her türlü sosyal olgunun bu şekilde açıklanması, Aydınlanma ile gelinen yeni yol ve bu yolun kullanıcılarının da tıp doktorları eliyle yürütülmesi olarak

---

¹Sivil ahlak, ahlâksal ideallerin yaşama biçimlerinde yok edilemez bir yerinin olduğunu savunmaktadır. Bu biçimdeki ahlak anlayışı, tartışılmaz bir biçimde aşkınlığın reddedilmesini ifade ederken, ahlâkı rasyonalite pratiği içerisine oturtmaya çalışmaktadır. Bu haliyle meşrulaştırılarak “modern” döneme özgü bir anlayış yaratma çabasındaki görüş, argümanlarını evrenselleştirme biçiminde geliştirerek bir “tartışma etiği” oluşturma gayretine girişmiştir. Devrimci Fransız kuramcılar ile Alman ve İngiliz romantikleri tarafından da kullanılan yaklaşım, özerklik ve bireysellik vurgularıyla, her konuda “yansız” olmayı hedefleyen bir şekilde gelişmeye çalışmıştır (Canto-Sperber, 2003: 39-40).

gösterilmektedir. Bu konunun tekrar sosyal bilimlerle barıştırılarak toplumsal olayların anlaşılabilmesinde “Cumhuriyet’in Cumhuriyet eliyle bilimsel inşa süreci” denilen yola girmesi, birçok yazara göre Durkheim ile kendisini bulmuştur. Durkheim bu bilimsel süreci, ülkenin ahlaki oluşumunda okula düşen ödev olarak nitelendirerek, ulus inşasında sosyal yönün, okulun “kutsal” yönden topluma tanıtılmasıyla Cumhuriyet’in sağlamlaştırılabileceğini ifade etmiştir (Schnapper, 1995: 56, 142).

Bu anlayış siyasal yönden yeni bir insan anlayışının doğması için de önemli olmuştur. Bu anlamda doğan yeni insan; duyumsayan, düşünen ve isteyen “birey-insan” olarak formüle edilmiştir. Toplumu merkezine alan Cumhuriyet’in bu şekilde toplumun merkezine de bireyi oturttuğu iddia edilmiş ve rejimin meşruiyet temelleri böylece güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda, laik eğitimin temeli olarak kabul edilen ders kitaplarında ele alınan ılımlılık, ölçülülük, düşünme vs. kavramlar da iradi değerler olarak kabul edilmiştir. Bu olguların insanın kendine karşı görevleri için gerekli olduğu belirtilerek, “yurttaşlık” için gerekli vasıflar olarak da gösterilmiştir (Déloye, 1998: 96-97).

Bazı yazarlarda bu formülasyon için Durkheim’in önemini pedagojik olarak belirterek ve Cumhuriyetçi toplumun bilimsel anlamda “kurucu babası” olarak bu şahsiyeti koymuşlardır. Üçüncü Cumhuriyet’in siyasal, hukuki ve sosyal yönlerinin nispeten uygun olarak kabul edilen şartları, “deneysel sosyoloji” anlayışı çerçevesinde Durkheim’in öne çıkmasını sağlamıştır (Nicolet, 1994: 315).

Durkheim kendi düşüncelerinin temelini Comte ve Littré’de aranması gerektiğini bizzat ifade etmiş ve düşüncelerinin temellerinin Pozitivizmde aranmasını istemiştir. Ona göre bilgi politik bir şeydir ve bu konuda bilginin veriliş şekli ile yorumlanması, kullanılmasını büyük oranda etkilemiştir. Bu bağlamda “bireycilik” anlayışını tartışan Durkheim, onu sosyal bir mesele olarak ele almış, dinin toplum üzerindeki, toplumun din üzerindeki ve bu iki olgununda birey üzerindeki etkileri üzerinde durmuştur. Burada ana nüve insandır, ancak insan toplumla beraber ele alınan bir konumdur. Durkheim görüşlerinde en önemli vurguyu toplum üzerine yapmış, Rousseau ile Kant’ın izole olmuş bir bireye verdikleri önemi yanlış bulmuştur. Bireyin ahlakta dâhil hiçbir şeyi toplumdan bağımsız edinemeyeceğini savunan Durkheim, bireycilik düşüncesinin de bu şekilde şekillendiğini belirtmiştir. Sosyoloji biliminin de bu anlamda önemini dile

getiren Durkheim, bu konunun da tek çözümünü bu bilim dalı içerisinde görmüştür. Bu anlamda Condercet'e giden Durkheim, insan hakları beyannamesi ve anayasa gibi metinlerin kutsanmasını yanlış bulmuş ve bunları uygulayan toplumların ve onların analizinin önemini dile getirmiştir (Nicolet, 1994: 316-317, 358).

Kilisenin ve onun ekseninde de olsa, birçok farklılığı içeren dini yapılanmaların da yine ulusal birliğe tehdit teşkil ettiği belirtilmiştir. Kilise bu yapılanmalarının yanı sıra eğitim ve siyasal yönetici yetiştirme gibi şekillerde devlete sızmıştır. Bu sızma Cumhuriyetçiler tarafından “*cléricalisme*” olarak tabir edilmiş ve olumsuz bir yapılanma anlamında ve devleti ele geçirme olarak görülmüştür. Bu nedenle, kilisenin elinden önce eğitim, sonra da devlet alınmıştır. Ancak Cumhuriyetçiler bu süreçte kendi içlerinde de bazı tartışmalar yaşamışlardır. Bu tartışmalarda, devlet hiçbir şekilde dine müdahale etmediği halde, devletin dini kontrol altında tutması gerektiği düşünceleri tartışılmıştır. En son din-devlet ayrılığı bir yasa ile sağlanmış, ancak dine devlet müdahalesi olduğu gibi, dinin yok edilmesine varan çabalar XX. yüzyılın ortalarına kadar Cumhuriyet rejimi içerisinde sürdürülmüştür (Déloye, 1998: 100-101).

Toplum üzerindeki belirleyicilikleri ile Cumhuriyetçiler, ayrıca bazen “determinist” olmakla da suçlanmışlardır. Ancak Cumhuriyetçiler determinizmi reel olanın açıklanmasına yardımcı olmak amacıyla kullandıklarını ifade etmişlerdir. Burada reel olan ise her yönüyle insan iradesine yön veren şeyler olarak nitelendirilmiştir. Toplum bu anlamda insanların kolektif olarak tüm hareketlerini şekillendiren öğedir. Cumhuriyetçilere göre, bu tabloda reel bir gerçeklik kesindir. Bu nedenle Cumhuriyetçiler reel olanın yadsınamayacağını ve idealist bir düşünce olduğunu da iddia etmişlerdir (Déloye, 1998: 109).

Cumhuriyetçiler ayrıca Üçüncü Cumhuriyet'le birlikte dini bertaraf ettikleri takdirde, ideal bir ahlaki portreyi ortaya çıkartacak bazı kurumları da aramaktan geri durmamışlardır. Bu anlamda bazı yazarlar Cumhuriyetçi kurumların, siyasal kurumlardan başka bir şeyi ifade ettiğini söylemişlerdir. Bu anlamda “virtue (fazilet)” ilk kavram olarak ele alınmıştır. Bu kavram, Fransız Cumhuriyetçilerince Roma'daki anlamıyla aynen kullanılmıştır. Bu anlayış Cumhuriyet düşüncesinin “yurttaş” anlayışının temelini oluşturmaktadır. Rousseau'da ortak yararın ortaya çıkması olarak

görülen bu anlayış, bireyin kendi çıkarlarıyla, genel çikara bağlanması gerektiği anlayışının anahtarı olarak görülmüştür.

Bu şekilde oluşturulan cumhuriyetçi siyasal yapı, laik unsurlarla bezenmiş, Pozitivist bir düşünceyle örülmüş Fransız siyasetini daha sonraları çıkmaza sokacaktır ve birçok şeyin de nedeni olacağı kabul edilmektedir. Bu durum Cumhuriyetçi rejimin kendisine atfettiği rolün bir sonucu olarak da görülebilmektedir. Fransa’da bu anlamda Cumhuriyetçi devletin rolü ekonomik ya da sadece politik olmaktan çok sosyolojik ve kültürel düzeyde gelişmiştir. Laik düşüncelerle bezenmiş Cumhuriyetçi devlet, ilkeleri gereği Devrim yasaları ile ara yapıların ve toplumdaki geleneksel ilişkilerin çözülmesi sonucu ortaya çıkan boşluğu doldurmak, toplumsal ilişkileri ve hatta ulusu “üretmek” zorunda kalmış veya kendisini buna zorunlu hissetmiştir (Rosanvallon, 1990: 99).

Cumhuriyet’in Fransız devletini bir çıkmaza soktuğunu iddia eden Anglo-Sakson düşünce geleneğine yakın bir çok Aydınlanmacı yazarın, Üçüncü Cumhuriyet döneminde oluşturulan cumhuriyetçi rejim ve düşünce geleneğinin felsefi altyapısını hafife aldıkları da ifade edilmektedir. Anglosakson düşünce eğilimine göre Cumhuriyetçilik, bazı kurumsal düzenlemelerden ve konjonktürel uzlaşmalardan ibarettir. Ancak birçok Fransız yazar, bunu kabul etmemektedirler. Fransız yazarlara göre, bu süreçte ve Devrim sonrasında oluşan bazı felsefi düşünceler, Üçüncü Cumhuriyet’in sağlam bir kurumsal yapı olmasına yöneliktir. Bu anlamda Comte ve Pozitivizm, Durkheim ve ekolü ile Duguit ve ekolüyle birlikte, bu dönemde yaşayan birçok cumhuriyetçi yazar, edebiyatçı, felsefeci ve siyaset adamı, laik yapıda bir “cumhuriyetçi geleneği” günümüze miras bırakmışlardır. Bu anlamda Fransız orijinli bir “cumhuriyetçi gelenek” oluştuğunu ispatlayabilmesi adına, Claude Nicolet’in çalışmalarının önemli olduğu ifade edilmektedir. Bu çalışmalarla birlikte, Fransız cumhuriyetçiliğinin geleneksel olarak kabul edilebilecek düzeyde bir felsefi altyapısının oluştuğu belirtilmiştir (Renaut-Mesure, 1999: 317-318).

2.2.3.4. Dreyfus Davası: “Evrensel Yurttaşlık” Anlayışındaki Yapısal Sıkıntılar

Fransız cumhuriyetçiliğinin ortaya koyduğu “evrensel yurttaşlık” anlayışının da bu konuya ilişkin bir çözüm bulamaması adına da Dreyfus davası önemlidir. Devrim’den itibaren “özgürlük, kardeşlik, eşitlik” idealleriyle hareket eden Fransız düşüncesi, tüm yurttaşlarına hukuki, siyasal ve sosyal yönden eşit bakabilme hususunda 1900’lü yılların

başına geldiğinde hala büyük sıkıntılar yaşadığı bu olayla bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu olay göstermiştir ki din-devlet ayrımı ile Fransa Cumhuriyeti'nin tüm yurttaşlarını "eşit" olarak değerlendirmesi söylev olarak kalmıştır. Çünkü pratik Fransız toplumun toplumu bir çok kutba bölecek ölçüde büyük düşünsel sıkıntıların olduğunu kanıtlamıştır.

Bu bağlamda toplumsal eşitliğin bürokrasiye giriş anlamında sağlanabilmesi adına Üçüncü Cumhuriyet döneminde yaşanan önemli gelişmelerden biri de ordudaki memur sınıfına yönelik düzenlemelerdir. Bu dönemin hemen öncesini kapsayan tüm XIX. Yüzyıl boyunca, Devrimden itibaren toplumun en müreffeh kesimi olan burjuvazinin asillikten kaynaklı olarak kazanılan bir kariyerdan sakındıkları ve orduda da yer almayı bırakmış oldukları görülmüştür. Ancak İkinci İmparatorluk döneminden itibaren (Napoléon III dönemi), askeri memurların statüsü güçlenmiş ve aristokratik ailelerden orduya katılmanın tekrar rağbet kazandığı görülmüştür. Üçüncü Cumhuriyet'in başlangıç yıllarında bu eğilim daha da artmıştır. Ancak bu dönemde orduda muhafazakâr, monarşist ve dini eğilimlerin de tekrar arttığı gözlenmiştir (Cobban, 1975: 48).

Ordu içerisinde bunlar yaşanırken, 1894 Eylül ayında bir Fransız askeri dokümanının Almanların eline geçtiği öğrenilmiştir. Bu belgeyi Paris'teki Alman Büyükelçiliği'nde çalışan bir Fransız memur bulmuştur. Memur bu belgeyi Fransız makamlarına iletmiştir. Bu dokümanın, bazılarınca bir not, bazılarınca ise bir muhtıra olduğu iddia edilmektedir. Doküman Fransız ordusuna tekrar iade edilmiş ve burada incelenmeye alınmıştır. Bu gelişmelerden sonra Fransız ordusunda bir casus olduğu iddiaları ortaya atılmış ve bunu yapan casusun kim olduğuna yönelik araştırmalara başlanmıştır. Bu casusun bir süre sonra ordunun istatistik bölümünde çalışan ve Yahudi kökenli olduğu bilinen Alfred Dreyfus olduğu iddia edilmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde dokümandaki yazının Dreyfus'un yazısı olmadığı görülmüştür. Ancak gerçek bu olsa da onun Yahudi olması, bu olayda suçlu olarak gösterilmesinde temel etmen olmuş ve suçlama geri alınmamıştır. Bu olayla, Fransa'da her ne kadar Üçüncü Cumhuriyet ile evrensel yurttaş haklarının geliştirilmesine ve toplum katında oturtulmasına çalışılsa da Antisemitizm'in (Yahudi düşmanlığı) halen güçlü olarak Fransız toplumuna hâkim olduğu görülmüştür (Tombs, 1996: 90-91).

Dreyfus'un suçsuz olduğuna dair kanıların artmasıyla kamuoyunda ordu karşıtı bazı tepkilerle oluşmuş ve 1897 yılında olay tekrar gündeme taşınmıştır. Bu süreç sonunda bazı insan hakları savunucuları ve "Cumhuriyet'in evrensel olduğuna yönelik olarak tüm Fransız yurttaşlarına eşit muamele edilmesi gerektiğini" öne süren gruplar tarafından kampanya organize edilmiştir. Bu organizasyonlar, bazıları tarafından Devrim öncesini anımsatır bir şekilde Fransız "ayaktakımının" yeniden örgütlenmesi olarak da nitelendirilmiş ve zaman zaman ciddiye alınmamıştır (Arendt, 1998: 225).

Bu tartışmalar içerisinde Fransız solu da belli bir süre kendisini tarafsız olarak konumlandırma uğraşına girmiş, ancak Antisemitizm'i de eleştirmekten geri kalmamışlardır. Özellikle radikaller ile anti revizyonist sosyalistler, Antisemitizme ağır eleştirilerde bulunmuşlardır (Arendt, 1996: 94).

Dreyfus davası bu şekilde uzunca bir süre Fransız kamuoyunu işgal etmiş ve bazı yazarlarca bir dönem sonra Üçüncü Cumhuriyet'in bekası ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Bu süreçte Savaş Bakanı görevden ayrılmak zorunda bırakılmıştır. Bir süre sonra ülkede iç savaş tehlikesi olduğunu düşünen siyasetçiler, toplumda orta bir yol bulabilme adına, duruma müdahale etmek gereğini hissetmişlerdir. Hükümet aldığı bir kararla, askeri ve bunun gibi görevlere gelecekleri devlete bağlılık yemini etmeye mecbur etmiştir (Cobban, 1975: 55).

1898 Eylül ayında, Dreyfus Davası daha yüksek bir mahkemeye havale edilmiştir. 1899 yılında davaya ilişkin duruşmalara tekrar başlanmıştır. Bu yeni mahkeme de yine ordu gücünü göstermiştir. Mahkeme kamuoyunun baskılarına rağmen, sadece Dreyfus'un sınır dışı edilme kararını hafifletmiş ve on yıl hapis cezasına çarptırılmasına karar vermiştir. Bu durum cumhuriyetçi rejimin eşit yurttaş anlayışının işlemediğine ilişkin bir karine olarak kabul edilmiştir. Haziran 1899'da Dreyfus davasında adaletin tarafsız olmasını sağlayamayan hükümet düşürülmüş ve yerine muhafazakâr olarak addedilebilecek yeni bir hükümet iktidara getirilmiştir (Cobban, 1975: 56). Bu hükümet cumhuriyet düşüncesinin eşit yurttaşlar ideali anlayışına yönelik olarak, bazı yasal girişimlerde bulunarak, Fransız Cumhuriyet rejiminin seküler bir anlayış içerisinde yönetilmesi için gerekli argümanlarla hareket etmeye çalışmıştır. Bu hükümet döneminde parlamentonun üçte ikisinin oyuyla Dreyfus'un da affedildiğini ilan etmiştir (Arendt, 1996: 217).

Dreyfus vakası, cumhuriyetçilerin anti-Kiliseci görüşlerinin bir teyidi olarak ele alınarak, yasal tüm gelişmelerin bu yönde yürütülmesi için kullanılmıştır (Brubaker, 2008: 80). Bu cumhuriyetçilerin olayın sonuçlarının değerlendirilmesinden ziyade, yaşanan gelişmenin başka bir yönde yapılmak istenen yasal dönüşümler için kullanılmasını doğurmuştur.

Bu durum Fransa’da gelişen cumhuriyet anlayışının, dinden, sınıf farklılıklarından ve her ne şekilde olursa olsun “yurttaş eşitliği” ilkesini ön planda tutan bir şekilde gelişmesi için ciddi bir örnek olarak görülmüştür. Bu şekilde gelişen cumhuriyetçilik, Fransa’nın yurttaşlık vurgusunun asimilasyoncu, kendi anlayışı çerçevesinde medenileştirici ve en önemlisi ise ulusalcı misyonda takip ederek, günümüzdeki bir tartışmanın da sebeplerini oluşturacak argümanlar üretmeye başlamıştır (Brubaker, 2008: 80-81).

Arendt ise bu durumu, Üçüncü Cumhuriyet’in yönetim adına zayıflığını kapatmak için bir yol olarak ifade etmiş, bu yolun Fransa’daki yurttaş bilincinin doğal olarak oluşmamasından kaynaklandığı için de rejimin bir türlü istikrar kazanamadığını ve hatta hükümetlerin çabuk kurulup, çabuk yıkılmalarına da zemin hazırlandığını belirtmiştir. Arendt bu nedenle, Fransız cumhuriyetçi yurttaş idealini “yapay” olarak nitelendirmiştir (1998: 236-237).

2.2.4. Dördüncü ve Beşinci Cumhuriyet: Rejimde Restorasyon ve Neo-Liberalizmin Etkileri

Dördüncü Cumhuriyet rejimi 1945’ten, 1958’e kadar süren bir dönemi kapsarken, Beşinci Cumhuriyet rejimi de 1958’de başlamış ve günümüzde hala devam etmektedir. Bu iki cumhuriyet deneyimi, rejimin kendisini liberal değerlerle ve ekonomik anlamda dönüşüme zorunlu hissettiği bazı sıkıntıların yaşandığı dönemlerdir. Bu dönemlerde, cumhuriyetçilik düşüncesi Fransa’da bir çok yönden sorgulanmaya başlanmış ve özellikle I. ve III. Cumhuriyet dönemlerinde rejimin temellendirildiği yasal ve ideolojik olgular büyük kırılmalar yaşamıştır.

İkinci Dünya Savaşı’nın en büyük yıkımı yaşattığı ülkelerden biri de Fransa’dır. Bu anlamda Üçüncü Cumhuriyet’in bazı yazarlar tarafından ifade edilen iç çelişkileriyle süren yapısında İkinci Dünya Savaşı’nın çıkması, Fransa’yı gafil avlamıştır. Bu

çelişkiler bağlamda Üçüncü Cumhuriyet rejimine ilişkin yorumlarda, “ ... paradoksal bir biçimde amaç olarak muhafazakâr, kararlılık olarak Devrimci, programlarında aşırı ve idealist, icraatlarında ise fırsatçı ve ılımlıydı” tespiti yapılmıştır (Lee, 2004: 290).

Bu nedenle bazı yazarlar, Fransız halkının, Fransa için büyük bir yenilgi ile sonuçlandığı kabul edilen İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, bir tercih yapmak zorunda olduklarını ifade etmişlerdir. Bu tercih etme, Üçüncü Cumhuriyet'in siyasal ve anayasal düzeninin devam etmesi mi yoksa bu Cumhuriyet'in hatalarından ders çıkartarak, yeni bir Cumhuriyet'in kurulmasında katkı sağlamasının mı gerektiği yönünde olması gerektiği tartışılmıştır (Sağlam, 2008: 200).

Dördüncü Cumhuriyet, bu saiklerle, Üçüncü Cumhuriyet'e karşı bir tepki ve İkinci Dünya Savaşı'ndaki Almanlara karşı yaşanan yenilginin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmış bir süreçtir. Dördüncü Cumhuriyet, İkinci Dünya Savaşı ile 1958 yılı arasını kapsamakta ve Cumhuriyet rejiminin yine “kurumsallaşma” sorunu adına ciddi bir krizine tekabül eden bir dönemini ifade etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı boyunca Fransa'da iki hükümetin hüküm sürdüğü kabul edilmiştir. Bu hükümetler, Vichy hükümeti ve de Gaulle'nin liderliğini yaptığı “Fransız Direniş Hareketi”dir. Vichy hükümeti, işgal altındaki Fransa'nın bir sembolü olmuş ve savaş sonunda işgalin sona ermesiyle bitmiştir. İşgalin sona ermesi ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 21 Ekim 1945 tarihinde yapılan referandumla, halk % 96'lık bir oy oranıyla yetkilerini kurucu meclise devretme kararı almıştır. Bu tarih Üçüncü Cumhuriyet'in sona ermesi olarak da kabul edilmiştir (Sağlam, 2008: 200). Bu yeni anayasa ile yasama güçlendirilmiş ve yürütmenin gücü belli ölçülerde sınırlandırılmıştır. Bu sistem meclisi kuvvetlendirmiş gibi görülse de tüm cumhuriyet rejimleri boyunca özlemi çekilen “istikrarlı” yönetim anlayışının da yok olmasına sebep olmuştur. Bu durum, Dördüncü Cumhuriyet boyunca koalisyon hükümetlerinin iktidarına sebep olmuş ve uyumlu bir siyasal, sosyal, ekonomik gelişmenin yaşanmasına mani olmuştur (Vural, 2005: 139).

Bu dönemde gündeme gelen bazı yasal düzenlemelerle birlikte laikliğin uygulanmasında bazı rahatlama günden geldiği belirtilmektedir. Bu dönemle birlikte din ve devlet ayrılığından ziyade devletin “tarafsız laikliğinin” gündeme geldiği belirtilmektedir.

Düşünce tarihçisi Maurica Barbier bu konuda 1905 yasasıyla devletin din ve devlet ayrımı konusunda Kilise ve din adamlarına olan tutumunda “tek taraflı davranmadığını” iddia etmiştir. Ancak yine 1946 Anayasası’nda ilk kez “laik” kelimesinin gündeme gelmiş ve “cumhuriyet laiktir” ifadesinin kullanılmıştır. Bu anayasanın kabulünde bu konu tartışılmış ve devletin dine karşı “tarafsız” olması konusu üzerinde uzlaşmıştır. Barbier’e göre Fransa bu şekilde, devleti dinden ayırmanın yanı sıra devletin dinlere tarafsız bakmasıyla dinlerin toplum adına “özgür bir kamusal alana kavuştuğu” bir ülkeye dönüşmüştür. Fransa Beşinci Cumhuriyeti’ni kuran 1958 Anayasası’nda da “cumhuriyet laiktir” ifadesinin arkasına “bu cumhuriyet bütün dinlere karşı saygılıdır” cümlesini de eklemiştir. Artık Fransa bu şekilde 1905 Ayrılık Yasası’nın dışına çıkarak, devletin tarafsızlığını bizzat anayasa da vurgulamıştır (<http://www.arsiv.sabah.com.tr>, 29.12.2009).

1946 anayasası laiklik adına bu gibi olumlu gelişmeleri sağlarken, cumhuriyetçiliğinin ısrarla vurguladığı yurttaşların eşitliğini sağlayacak ve özgürlüklerini kısıtlayıcı anlamda, “birey”in gelişmesi için “toplumun gerekli koşulları sağlayacağı” belirtmiştir. Bu anayasa da ayrıca ailenin devletin temeli olduğu vurgusu getirilmiş ve dernek, sendika ve siyasal parti kurma özgürlükleri de kabul edilmiştir (Göze, 1995b: 98-99).

Bu anayasal gelişmelerden sonra devletin toplumun ideolojik tercihleri üzerinde de bir “tarafsızlığı” oluşmuştur. Bu bağlamda 1946’da Fransız siyasetinde iki yeni aktör ön plana çıkmıştır. Bu siyasal aktörler, Sosyalist Parti ve Sağcı Blok’tur (Aron, 1976: 207). Bu bağlamda Komünist Parti ile Sosyalist Parti’nin çekişmesi başlamış ve yine bu yıllarda hükümete giren Sosyalist Parti, Komünist Parti’ye olumsuz isnatlarda bulunmuştur. Komünist Parti de ülkede artan enflasyonu gerekçe göstererek, işçi grevlerini desteklemiş ve bu anlamda ülkede bir siyasal kaos oluşmasında öncü rol oynamıştır. Bu gelişmeler siyasette grev silahının kullanılması adına bir ilk olarak değerlendirilmiş ve ekonomiyi etkileyen bu siyasal gelişmelerin tüm dünyada da karşılığını bulduğu dile getirilmiştir (Hoffmann, 1961: 47-48).

Dördüncü Cumhuriyet döneminde sadece bir süre koalisyonla iktidarda kalan de Gaulle’nin, 1948 yılında bir konferansta dile getirdiği Avrupa’da federal bir kurum için yapmış olduğu çağrı önemlidir. de Gaulle’nin Avrupa’nın “ekonomik bir birlikteliğe” muhtaç olduğu yönündeki tespiti, Fransa’yı bu bağlamda Avrupa’nın daha sonraki

Avrupa Birliği olarak gerekleŖecek olan ekonomik ağırlıklı birlikteliğin de kurucusu gibi gstermiŖtir (Cobban, 1975: 216).

Bu anlamda oluŖan “Avrupa birlikteliği dŖüncesi”, Fransa’da 1956 yılından sonra genel kabul grmŖ ve siyasetin her yelpazesinden taraftar bulmuŖtur. Bu anlamda tamamen Avrupa birlikteliğine karŖı çıkan tek siyasal hareket Komünistler olarak grlmŖtir. Ayrıca yine 1956’dan sonra Fransa’nın Almanya ile iki asırdan fazla bir süre problem oluŖturan “Alsace” bölgesine ait sorun halledilmiŖtir. Bu durum Avrupa birlikteliği için bir dönüm noktası olarak da grlmŖtir. Bu geliŖmelerin yanı sıra Dördüncü Cumhuriyet rejimi dönemindeki en büyük deđiŖim, yukarıda da ifade edildiği gibi ekonomik hayatta olmuŖtur. Fransız ekonomisi cumhuriyet dönemleri içerisindeki en istikrarlı sayılabilecek döneminin bu zaman zarfında yaŖamıŖ ve gelecek yıllar için olumlu sayılabilecek birçok geliŖme de yine bu dönemde yaŖanmıŖtır (Vardar, 2004: 96-99).

Fransa’nın dıŖ iliŖkiler anlamındaki bu atılımlarına rağmen, İkinci Dünya SavaŖı süresince Fransa’nın iŖgal altında olması ve bu durum nedeniyle oluŖan dıŖ iliŖkilerdeki güçsüz görünüm, ülkenin dıŖ sömürgeleri üzerindeki otoritesini ciddi anlamda sarsmıŖtır. Fransa’yı İkinci Dünya SavaŖı’nda Alman iŖgalinden kurtaran mtfevik güçler, Fransa’ya sömürge toprakları üzerindeki hkimiyetinin sürmesi/süreceği konusunda söz vermiŖlerdir. Ancak Fransa’nın sömürge toprakları üzerindeki bu sözleri yeterli olmamıŖ ve 1950’li yılların baŖında Lübnan ve Suriye hemen bağımsızlıklarını ilan etmiŖlerdir (Cobban, 1975: 221).

de Gaulle, Fransız Cumhuriyetçiliğinin kabul edemeyeceği Ŗekilde, fakat ülkenin birliği adına “federal birlik” gibi bir siyasi birliktelikle, Fransa’nın geleceğinin kurtulabileceğini belirtmiŖtir. Sol partiler ise sömürge topluluklarının Fransa’nın elinde kalabilmesi adına federal bir yapılanmaya karŖı daha itidalli yaklaŖmıŖ ve bu konudaki giriŖimlerin ancak iŖlerin çok olumsuz gitmesi durumunda konuŖulabileceđini ifade etmiŖlerdir. Sağ partilerin büyük bir kısmı ise Fransız yönetimlerinin gücünün yettiği oranda bu kolonilerin sürdürülebilmesini istiyorlardı. Ancak Dördüncü Cumhuriyet’in kurucu anayasasında ise Ŗu ilan edilmiŖtir, “Fransız Birliği, hakların ve ırk veya din ayrımı olmadan görevlerin eŖitliđi üzerine temellenir ...”. Bu ve buna benzer gibi ifadelerle Dördüncü Cumhuriyet’in anayasası, birçok yazara göre anakronik bazı hatalı

yargılardan oluşmuştur (Cobban, 1975: 222). Bu durum Fransız cumhuriyetçiliğinin vaaz ettiği evrensel değerlerle bezeli “eşitlik” ilkesinin ciddi anlamda işletilebilmesinin önünde bir engel olarak görülmektedir.

Bu süreçte, Fransız kolonilerinde yaşayan Fransızlar ile yerli uluslar arasında da çeşitli çatışmalar yaşanmaya başlanmıştır. Bu durum ciddi olarak fiili bir hal alınca da Fransa'nın yeni anayasal yapısı, sömürge topraklarındaki gelişmelere karşı yetersiz kalmıştır. Fransa'nın içinde uyguladığı cumhuriyetçi ve evrensel yurttaş haklarına dayalı yapısı, kolonilerine karşı uyguladığı “imparatorluk” yapısını karşılamak noktasında yetersiz kalmıştır (Walzer, 1998: 56).

Dördüncü Cumhuriyet döneminde Fransız politikasının düzensizliği hükümetlerin istikrarsızlığıyla da açıklanmaya çalışılmıştır. Bu Cumhuriyet döneminde 1947 yılından, 1954'deki Mendés hükümetine kadar on beş tane kabine kurulmuştur. Bu istatistiği ile Dördüncü Cumhuriyet, yerine kurulduğu Üçüncü Cumhuriyet'in iktidarda kalma süresi ile kabine kurulma sayısı oranını yakalamıştır. Özellikle 1953 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimleri, siyasal istikrarsızlık ve siyasilerin uyuşmazlığı adına büyük bir örnek olmuştur. Bu seçimler bir süre ertelenmek zorunda kalmış ve ancak bir süre sonra büyük uğraşlar sonucunda nihayetlendirilebilmiştir. 1954 yılındaki parlamento seçimleri de bu durumu teyit eden bir şekilde sonuçlanmış ve yine koalisyon hükümetleri birbirini izlemiştir (Aron, 1976: 198-199). Bu dönemde bu kadar çok grubun ön plana çıkması da Dördüncü Cumhuriyet'in “siyasi istikrarsızlığı” adına önemli bir kanıt olarak görülebilmektedir.

Özellikle Cezayir'in bağımsızlığına karşı verilen mücadele bu dönemde kanlı bir şekilde sürmüştür. Cezayir örneği, Fransa'nın sömürgelerini artık yönetip, yönetemeyeceği ve bu anlamda harcanan mali gücün de ne kadar yetebileceği sorularını beraberinde getirmiştir. Ayrıca ordu, Cezayir'de teröre karşı terör geliştirmiş, ülkenin Cezayir'deki geleceğini de büyük bir tehlike altına sokmuştur (Chapman, 1999: 303). Bu durum Dördüncü Cumhuriyet'in yıkılması adına da en önemli gelişmelerden biri olarak gösterilmiştir.

13 Mayıs 1958 tarihinde hükümet, Cezayir'e ilişkin, meclise bir öneri sunmuştur. Bu öneriye göre Cezayir'deki tüm Fransızlar ile Avrupalılar ülkeden boşaltılacaktır. Bu durumda Paris'te hükümete karşı büyük bir aşırılık başlamış ve ordu da bu isyanları

gerçekleştirenleri desteklemiştir. Ancak bu durum bir şekilde nihayetlenirilmiş ve Cezayir'deki fiili Fransız varlığı sonlandırılmış, hukuki statü ise bir süre daha ordunun hükümetler üzerindeki baskılarıyla sürdürülebilmiş ve nihayet 1962 yılında da hukuken son bulmuştur (Cobban, 1975: 237).

Fransa'da Beşinci Cumhuriyet, yukarıda ayrıntılı olarak üzerinde durulduğu şekilde, iç ve dış siyasal gelişmelerin Cumhuriyet rejimini çıkmaza sokması ve çözümü bulunamayan ekonomik olayların bir sonucu olarak doğmuş bir rejimdir.

Dördüncü Cumhuriyet'in siyasal, ekonomik ve sosyal büyük sorunlarla uğraştığı ve bir süre sonra her yönden kilitlendiği 1958 yılının 28 Eylül günü, Fransa'nın günümüzdeki mevcut anayasası kabul edilmiştir. Referandum ile kabul edilen bu anayasa, tamamen Dördüncü Cumhuriyet'in finansal sorunlarının giderilmesinin önünü açacak birçok ekonomik gelişmeye zemin hazırlanması için yapılmıştır. Bu anayasaya göre oluşturulan yeni Cumhuriyet döneminin, 1958 ile 1962 yıllarında tamamen bir ekonomik restorasyona yöneldiği kabul edilmektedir. 1958 Mayıs ayında de Gaulle tekrar siyasete dönmüştür. Cezayir krizindeki ortaya koyduğu tutum ve bu konunun çözülmesine yönelik olarak yapmış olduklarıyla de Gaulle, Beşinci Cumhuriyet döneminde Fransız siyasetinin en güçlü unsuru haline gelmiştir (Jackson, 1999: 54, 58).

Beşinci Cumhuriyet'in fiili olarak başlaması ise 21 Aralık 1958 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde de Gaulle'nin seçilmesi olarak görülmektedir. Hatta bazı siyasilerin bu dönemi Dördüncü Cumhuriyet'in bir devamı olarak ele aldığı, ancak bazı yazarlar bu bağlantıyı kurmanın Beşinci Cumhuriyet adına haksızlık olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle Beşinci Cumhuriyet'in, bazı yazarlarca hukuku bir çok şekillerde zorlaması hatta yok sayması, de Gaulle'nin uygulamaları ve cumhurbaşkanlığı makamının Cumhuriyet rejimlerinin bütünü içerisinde en güçlü konuma getirilişi ve yine cumhurbaşkanlığı makamının "tek adam" hâkimiyetini istikrarsızlıklar adına "meşru" hale getirilmesiyle Dördüncü Cumhuriyet'le kıyaslanamaz farklılıklar içerdiği ifade edilmiştir (Sağlam, 2008: 206-207).

Ayrıca 1958 yılında kabul edilen yeni anayasada insan haklarına yapılan vurgu daha da kuvvetlendirilmiştir. Bu bağlamda ele alınan laiklik anlayışı da cumhuriyetin hiçbir yurttaşı için "vicdan hürriyetine yakışmayan davranışlarda bulunmaz" denilerek vurgulanmıştır. Bu bağlamda 1958 anayasası, 1946 Anayasası'nın devlet- din arasında

sağlamış olduğu “tarafsız laikliği” anlayışını aynen tekrar ettiği gibi laikliğin rejim adına geldiği manayı “vicdan hürriyeti” şeklinde güçlendirmeye çalışmıştır (Robert, 1998: 55). 1964 yılındaki bir düzenlemeyle “silahlı kuvvetlere bağlı din görevlileri”ne “genel memurluk” gibi bir statü verilmiş ve Fransız Cumhuriyeti’nde bütçeden bu görevlilerin ödeneklerinin ödenebilmesine imkân sağlanmıştır (Robert, 1998: 151).

Beşinci Cumhuriyet döneminde din-devlet ilişkilerine yönelik yapılan bu düzenlemeler, 1905 Ayrılık Yasası’nın içeriğine büyük oranda aykırılıklar göstermekte ve din özgürlüğünün sağlanması bir yana devlet içerisindeki din hizmetlerinin “resmi” bir statü kazanmasını sağlamıştır. Bu durum Fransa’nın “katı” laiklik anlayışında atmış yıl gibi bir sürede yaşamış olduğu dönüşümün boyutu ele alındığında, ciddi bir idari “evrimi” karşılamaktadır. Devlet IV. Cumhuriyeti’yle “tarafsız laikliği”yle sağladığı “vicdan özgürlüğüne saygılı olma” anlayışını, V. Cumhuriyet’le birlikte birey olarak bir dine mensup olan memurlarının manevi ihtiyaçlarının giderilmesini zorunlu hale getirerek geliştirmiştir. Bu durum rejimin yaşadığı düşünsel dönüşümün idari yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bu durum Fransız cumhuriyetiçeğinin yüz yıllık siyasal ve ideolojik icraatlarının birçoğunun başarısızlıklarının bir ilanı olarak görülmüştür. Artık cumhuriyet kendisini devletin istikrarı ve toplumun ekonomik geleceği adına dönemde güçlenmeye başlayan siyasal ve ekonomik neo-liberal politikaların uygulanmasına geçmeye çalışacaktır. Bu durum yüz yılı aşkın süredir cumhuriyetin ısrarla vaaz ettiği, ancak uygulama adına toplumu sıkıntıya soktuğunu görmediği uygulamaların da yeniden gözden geçirilmesinin zeminini hazırlamıştır.

Bu şekilde Beşinci Cumhuriyet’le birlikte özellikle ekonomik anlamda yasal olarak da büyük gelişmeler yaşanmıştır. Hükümet ilk önce vergileri arttırmak ve genişletmek ile birlikte devlet harcamalarını azaltmak amacıyla “resmi yasa metodunu” kullanmaya çalışmıştır. İlk önce kısmi bir devalüasyonu gerekli görerek ülkedeki fiyatları öncelikle biraz arttırma yoluna girmiş ve psikolojik olarak rahatlanma sağlayabilmek için de madeni para kullanımını artırılmıştır. Yeni rejim, dışarıdan gelecek olan yatırımlar için güvenli bir ekonomiye sahip olduğunu dış dünyaya ispatlamaya çalışmıştır (Pond, 2002: 23).

Yeni iktidar ilk başlarda Keynesyen ekonomik politikalar uygulamaya çalışmış, ancak bu durum başarısızlığa uğramıştır. Bu başarısızlık, yıllar sonra iktidarı güçlü bir şekilde ele geçiren solu, piyasacı ve neo-liberal politikalar çizgisinde projelere itmiştir. Bu dönem, Fransa'nın cumhuriyetçi, tekçi, merkezîyetçi yapısındaki kırılmalara ve anayasal anlamda da tartışılmaya başlandığına dikkat çekmiştir. Bu durum dönemin popüler sağcı ve ırkçı lideri Le Pen'in politikaları olarak görülmüştür. Le Pen'in belli bir süre sonra popüler eylemleri başarıya ulaştınca, Cumhuriyet'in ve geleneksel Devrimci tavırların savunucusu olarak kabul edilen Komünistlerin, Sosyalistler ile radikallerin işi siyaseten zorlaşmıştır. Bu süreç, Fransa'nın liberal teoriler düzeyinde siyasal, kamusal, ekonomik dönüşümlerine neden olurken, Fransa'nın Cumhuriyetçi birikimlerinin de adı konmadan tartışılır hale getirmiştir (İnsel, 1998: 58-62).

Le Pen gibi liderlerle de Gaulle'den sonra ilk kez ciddi bir şekilde güçlenme aşamasına gelen Fransız sağ, 1985 yılında seçim sisteminin sosyalist cumhurbaşkanı Mitterand'ın katkılarıyla aleyhlerine değiştirilmesine rağmen yükselişini sürdürmüştür. Bu durum, göçmenler açısından emniyet sorununu gündeme getirmiş ve ayrıca yurttaşçı, ulusçu ve geleneksel cumhuriyetçi değerleri destekleyen bir şekilde gelişmiştir (Vardar, 1997: 25-30).

Fransız siyasetçiler artık ne kadar karşısında olduklarını tüm dünyaya ilan etseler de küreselleşme ile neo-liberalizmi, iç siyaset malzemesi olarak kullanmışlardır. Fransa'da artık liberal demokratik sistemin diğer tüm değerlerinin de toplumda oturtulmasının gerekliliği bütüncül bir şekilde seslendirilmeye başlanmıştır. Kilisenin de içinde bulunduğu birçok kurumun yeniden güçlendirilmesi için Fransız sağ ciddi anlamda harekete geçmiştir (McMillan, 2002: 225).

Ayrıca yine sağcı politikacıların 1995'li yıllardan itibaren süregelen Fransa'nın "Katolik" bir toplum olduğuna yapmış oldukları vurgu da Fransa'da Pozitivizmin gücünü yitirmesi ile Fransa'da Hıristiyanlığın yeniden doğması olarak nitelendirilmiştir. Cumhuriyetçiliğin en önemli vurgularından biri olan dini toplumun her alanında çıkartılması gerektiği vurgusundan vazgeçilmesi de Fransa'nın yaşamış olduğu dönüşümün boyutları adına önemli olarak gösterilebilmektedir. Bu durum Fransa'nın siyasal yaşamının günümüzde almış olduğu boyutu anlatabilmesi adına önemli bir durum olarak karşımızda durmaktadır (Déloye, 1997: 50-51).

- 1968 Öğrenci Olayları ve Rejime Etkileri

Beşinci Cumhuriyet'in ekonomik gelişmeleri, belli bir anlamda ülkede refahı sağlamıştır. Ancak bu gelişmeler ayrıca yoksulluk, gelir adaletsizliği ile sosyal bazı hakların azaltılarak, vergilerin arttırılması yukarıda da ifade edilen ve siyasal bekası bu gelişmelere bağlı olan siyasetçilerin de önünü açmıştır.

Bir süre sonra cumhuriyetçiler karşı atağa geçmiştir. Toplumun cumhuriyetçi idealleriyle oluşturulan eşitlikçi yapısının yeni sosyal ve ekonomik politikalarla sürdürülmesinin imkânsız olduğu vurgulanan propagandalar, gerçeği açıklar bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Hükümetle iş yapanların özel çıkarları, kamu sektöründeki gelişmeleri engeller bir boyut kazanınca, devletteki ilerlemelerin önü tıkanmıştır. Bu durumu eşitlik anlayışına aykırı bulanlar ve özellikle okullar ile hastanelerdeki bazı sosyal hakların azaltıldığını öne sürenler, bir süre sonra ciddi bir şekilde idareyi ve hükümeti protesto etmeye başlamışlardır (Cobban, 1975: 245).

Yukarıda belirtilen liberal ekonomiye dayalı politikalar, 1960'larla birlikte yine gündeme gelen sosyalist ve pozitivist karakterli düşüncelerin tekrar gündeme gelmesi Fransa'da sosyal olayların yaşanmasına neden olmuştur. Ancak bu sefer toplumsal talepler oldukça karışık ve birbirine zıt karakterli bir çok yaklaşımın aynı anda dile getirilmesiyle gündeme gelmiştir. Ayrıca de Gaulle'nin muhafazakâr değerleri ön plana çıkartan söylevleri, cumhuriyetçi değerlerle yetişmiş olan solcu akademisyenler, yazarlar, sanatçılar ve gazetecilerin de Gaulle hükümetine karşı bir blok oluşturmak için yoğun bir çaba sarf etmesine sebep olmuştur (Bénéton, 1995: 90).

Bu protestolar 1968 yılına gelindiğinde üniversite öğrencilerinin fiili olarak meydana getirdikleri olaylarla genişlemiştir. Fransa yine bir cumhuriyet yönetiminde siyasal ve ekonomik yönden buhrana doğru sürüklenmeye başlamıştır. Olaylar Paris'te başlamış ve ülkenin bir çok yerine yayılmıştır (Chapman, 1999: 307). Mayıs ayında başlayan bu olaylar, tümüyle farklı gelişen süreçlerin bir bütünüdür. Fransa'da Mayıs-Haziran 1968'de derin bir toplumsal ve siyasal kriz oluşmuştur. Binlerce genç ve işçi bu olaylara katılmıştır. Olayların büyümesi üzerine Fransa ana sendika federasyonu, bir protesto gösterisi çağrısında bulunmuştur. Gösteriye bir milyon kişi katılmıştır. 13 Mayıs'ta sendikalar bir günlük genel grev çağrısı yapmış ve sendikalarda örgütlü işçi sayısının dört katı büyüklüğünde, on milyon kişi genel greve katılmıştır. Tüm Fransa'da yaşam

felç olmuştur. Bu durum sendikacılar ve Fransa Komünist Partisi tarafından kitlelerin rahatlaması adına kullanılmıştır. Fakat süreç kimsenin beklemediği şekilde gelişmiş ve olaylar bir süre sonra örgütlü hareketlerin ummadığı ölçüde kontrolden çıkmıştır (Harman, 1998: 2).

1968 öğrenci olayları Fransız komünistleri ve işçi sendikalarının kontrolünden çıktıktan sonra, bu grupların olayı sahiplenmemeleriyle başka bir boyut kazanmıştır. Ülkenin tüm büyük fabrikalarıyla, tüm şehirlerine yayılan hareketler, toplum içinde o güne kadar hiç grev veya protesto gösterisi yapmayan toplumsal gruplarında katılımıyla oldukça geniş bir tabana ulaşmıştır. Ancak olayların bir noktadan kontrol edildiğine ilişkin hiçbir kanıt ortada yoktur. Olaylara polisin müdahalesi sert olmuştur. İki işçi ile bir öğrenci olaylarda yaşamını yitirmiştir (Harman, 1998: 3-5).

Olayların ekonomiyi alt üst etmesi ve ülkenin geneline yayılması de Gaulle'nin moralini bozmuştur. Olayların yatışmasından sonra, olaylar süresince ülkeden ayrılmak zorunda kalan de Gaulle, ülkeye dönebilmiştir. Olaylardan sonra de Gaulle yanlıları da Paris'te büyük bir gösteri yapmış ve Mayıs olaylarını protesto etmişlerdir. Ancak karşılıklı olaylar ülkede bir iç savaş olmadan noktalanmış ve bir çok toplumsal grubun hak mücadelesi için "demokratik" sayılabilecek bir ortamın ülkeye kazandırılmasıyla bitmiştir (Harman, 1998: 6).

Bu olayların ana nedeninin ise 1960 sonrası ortaya çıkan neo-liberal siyasi ve ekonomik politikalara bir tepki olarak görülse de Fransa'nın Devrim'den sonra uzunca sürede oluşturabildiği karışık, "inşacı" ve "pozitivist" ideolojik, siyasal değerlere karşı gelişmiş olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda Fransa adına 1968 öğrenci olaylarıyla birlikte, "sivil haklar" eksenli sosyal hareketler esas anlamda kültürel konsensüs yerine çeşitli grupların farklılık politikalarının, idarenin "tekçi" olarak görülen kamusal alanda farklılaşma adına gündeme gelmiştir.

Bu anlamda cumhuriyetçi olmaktan ziyade demokrasinin vaaz ettiği eşitlik ve özgürlük değerleriyle, çok merkezli bir devlet ile toplum yapısını isteyen toplumsal hareketler gündeme gelmiştir. Bu hareketler toplumsal her grubun kendi özellikleri ve sosyolojik durumuna uygun hak taleplerini meşrulaştırma isteğinin bir tezahürü olmuştur. Bu

talepler daha sonra yoğunlaşacak olan farklılıkların toplum nezdinde kabul edilmesi süreci adına önemli olmuştur (Çaha, 1999: 206).

1968 öğrenci hareketleri sonrasında, toplumsal olarak ekolojik hareketler ile feminist hareketlerin kamuoyu oluşturacak düzeyde bir kitlesel yönelime sebep olduğu görülmüştür. Fransa’da yaşanan olaylarda “ülküsəl” bir yön gören Touraine, hareketi yapan gençlerin muhaliflerini tanımlama yönünde sıkıntılar yaşadıklarını belirtmiştir. Çünkü 1968 olayları toplumun belli bir kesiminde “toplumun dışlanmış kesimlerinin uyanmasına” yönelik şiddet olayları olarak görülmüştür. Touraine bu nedenle olayların tam hedefinin belli olmadığından dolayı Fransız 1968 öğrenci olaylarının tanımlanmasında zorluklar yaşandığını belirtmiştir (2002: 133).

Genel olarak 1968 olaylarının sonucu, güçlenen çevre hareketleriyle, toplumsal hareketlerin devletlerin politikaları üzerinde etkilerini göstermesi bakımından önemli olmuştur. Bu bağlamda tüm dünyada bireysel yaşamın kaçınılmaz tercihinin örgütlü toplumlarda ne kadar daha etkin şekilde elde edilebileceği görülmeye başlanmıştır. Bu durum sivil toplum örgütlenmelerinde ciddi artışlara neden olurken, bireylerin kendi “doğalarından” kaynaklanan haklarına savunmalarına yol açmıştır (Çaha, 2003: 79).

Fransa özelinde bu hareketler genel olarak ekolojik, feminist ve kültürel kökenli örgütlenmelerin önünü açmıştır. Özellikle üniversite öğrencilerinin dağınık ve etkisiz olarak değerlendirilen protestoları, 1974 yılına gelindiğinde cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılan ekolojik hareketin adayı Rene Dumont’un aday gösterilebilmesiyle toplumsal kabul anlamında ciddi boyutlara ulaşmıştır (Önder, 2006: 613).

Ayrıca 1968 öğrenci olaylarının özellikle Paris’teki yapılanması devletin çöküşüne kadar ülkeyi götürebilirdi ve dışarıdan kumanda edilmiş bir görüntü sergilemekteydiler. Bu isyanlar, devrimsel hareketlerin yeniden gündeme gelmesi adına sonrası için önemli bir örnek olarak gösterilmiştir (Lourau, 2001: 96).

Ancak Fransa’da bu süreç “bireysel haklar” ile ideolojik karakteri zayıf olan örgütsel hak arayışlarının gelişmesine daha fazla yardımcı olmuştur. 1968 öğrenci olayları solu güçlendirmiş gibi görünmekle birlikte, solun Marksist yönünün liberal değerlerle zayıflatılmasıyla meydana gelen yeni bir “sol” anlayışı Fransa’ya kazandırmıştır.

Fransa'yı olduğu kadar, tüm Batı Avrupa'yı etkileyen 1968 öğrenci olaylarıyla başlayan “yeni toplumsal hareketler”, günümüz toplumsal yaşamında tartışılan bir çok tartışma alanı doğurmuştur. Siyaset ve toplumsal hayatta Marksist anlayış dışında bazı “sınıf” hareketlerinin tartışılmasına zemin hazırlayan bu olaylar, temel toplumsal rollerde köktenci değişimlere sebep olurken, “çoğulcu” anlayışların kamuoyunda kabul edilebilirliğine ilişkin bir zemini günümüze sağlamıştır (Önder, 2006: 596-567). Ancak radikal sosyalistler için yeni bir basamak olarak kullanmaya çalışılan 1968 öğrenci olaylarından, işçi hareketlerinin artması amacıyla yeni bir sınıf çatışması yaratma gayretleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Touraine, 2002: 162).

1968 öğrenci olayları Fransız toplumu adına çoğulculuğun tartışılır bir hale gelebilmesi adına önemli iken, kapitalizmin Fransa'da ekonominin gelişmesine yönelik olarak kabul edilmesindeki bu zorlukları da gözler önüne sermiştir. Barrington Moore bu durumu, kökleri on sekizinci yüzyılın sanayi devrimine dayanan kapitalizmin Fransa'daki kabul edilmesindeki “eksikliklerle” açıklamaya çalışmıştır. Bu durum Fransız cumhuriyetçi rejimi altında, Fransız toplumunda gerçek anlamda bir kapitalist demokrasi anlayışının yerleşmesinin daha uzun bir zaman alabileceğinin bir kanıtı olarak sunulmuştur (Moore, 2003: 149).

Bütün bu tartışmaları doğuran 1968 öğrenci olayları, topluma dayandığı belirtilen cumhuriyet rejimi ve ülkede cumhuriyetçi değerlerinin bekçiliğini yaptıklarına inanılan sol siyasi hareketler ile işçi sendikaların, modern dünyada gelişen “toplumsal hareketler” karşısındaki “yabancılaşımı” ortaya çıkarmıştır. Yüzyıllardır Fransız Devrimi'nin değerleri üzerinden politika üreten rejimin elitleri ve cumhuriyetçi değerlerle anılan Fransız solu, hazırlıksız yakalandıkları ve toplumun hemen her kesiminden destek gören bu toplumsal harekete önce sahip çıkmış, olayların kontrolden çıktığına inanıldığı andan itibaren ise protestocularla ilgileri olmadığını belirtmişlerdir.

Olaylara ilişkin olarak radikal solun tam olarak destekleyici bir tutum ortaya koyamamasından, destek yönünde ciddi bir kan kaybı yaşamıştır. Bu durumda ülkede sağ politikacılarda kazançlı çıkamamışlardır. Ancak ülkede sol hareketlerle beraber anılan, fakat toplumun birçok sorununu gündeme getiren farklı toplumsal grupların örgütlenmesine bu olaylar yardımcı olmuştur.

Fransa'da bu olaylardan sonra cumhuriyetçilik üzerinden yürütülen toplumsal politikaların, artık sivil toplum, bireysel özgürlükler ile “heterojen” bir toplumun varlığı kabul edilmeye başlanmıştır. Bu nedenle 1968 öğrenci olaylarının Fransa'nın bu dönemden sonraki siyasal, idari ve hukuki yönden rejimin dönüşümüne katkıda bulunduğu görülmüştür.

BÖLÜM 3: BÜROKRASİNİN MODERNLEŞME ÇABALARININ BİR ÜRÜNÜ: TÜRKİYE’DE CUMHURİYETÇİLİK

Tezimiz adına Fransız Cumhuriyetçiliği ana konu olarak ele alınarak, bu düşüncenin “eleştirel” olarak günümüze kadar olan gelişimi incelenmeye çalışılsa da bu düşüncenin Türkiye tarafından bir çok yönden model olarak ele alınması dolayısıyla bu cumhuriyetçilik anlayışı önemli olarak algılanmaktadır. Türkiye’nin bu ülke incelendikten sonra ona uygun olarak bir analize tabi tutulması bu tezin ana amaçlarından birini teşkil etmektedir.

Bu bağlamda değerlendirilen Türkiye’deki cumhuriyetçiliğin analiz edilebilmesi için, Osmanlı modernleşmesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin uygulamaları baz alınarak incelenmesi gerekmektedir. Osmanlı modernleşmesi, tüm yönleriyle bir toplumsal ihtiyaçtan ziyade, devletin yıkılmasının engellenmesi adına ve devlet bürokrasisi eliyle yürütülen bir süreci ifade etmiştir. Bu nedenle bürokrasinin devlet içindeki yerini meşrulaştırma ihtiyacı, padişahın iktidarını devam ettirme çabası ve dış güçlerin Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri modernleşme çabalarını büyük oranda etkilemiştir. Bu genel görüntü, genel olarak devlet kademesinde görevli kişilerden oluşan bir entelijansiya ile “her şeyin devletin bekası” adına yapılması gibi bir olguyu Türk cumhuriyetçiliğine miras bırakmıştır.

Bu gidişat, İkinci Meşrutiyet’le birlikte demokrasiye giden bir süreç belli bir dönem ülkede yaşansa da dönemin “moda” düşüncesi olan “halk egemenliği”ni vaaz eden Fransız tipi cumhuriyetçiliğin ülkede kabul görmesiyle sonuçlanmıştır. Çünkü dönemin aydın profiline özellikle Fransa’da eğitim görmüş kimselerden oluşması, bu kimselerin yabancı dil olarak Fransızca’yı bilmeleri, İmparatorluğun artık yıkılacağına duyulan kesin inanç ve ülkenin asli unsuru olan Müslüman ve Türk tabiiyetinden ancak bir “ulus-devlet” çıkacağına anlaşılması, “tekçi merkezi devlet yapılanması”nın “modeli” olan Fransa’dan güçlü bir şekilde etkilenmenin önünü açmıştır.

Bu güçlü Fransız etkisi, ülkede hiç görülmeyen toplumsal hareketlerle bir devrim noktasında gelişemeyince, Osmanlı modernleşmesinin “motoru” olan sivil-askeri bürokrasiden oluşan Türk aydınının, cumhuriyetçiliğin “toplumsal boyutu dışında” içi doldurulamayan “otoriter” yönlerinden etkilenmeleri gibi bir sonucu doğurmuştur. Bu

zümre, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla da bir ulus-devlet oluşturabilmek amacıyla, ancak "milliyetçi" değerlerle desteklenmiş, merkezi, tekçi ve homojenliği vaaz eden güçlü bir "devlet" in, istikrarlı bir siyasal yapı için elzem olduğuna karar vermiştir.

Bu aydın yapısı, halk egemenliğini söylev bazında sonuna kadar kullanırken, pratik anlamda ülkenin sorunlarına yabancı kalan ve "isyan" geleneği gelişmemiş Türk halkının ancak "eğitimle işlenerek" oluşturulabileceğine inanmıştır. Bu elitler, bir yurttaşlar topluluğu olarak cumhuriyet rejimini yeni devletin siyasal şekli olarak kabul etmişlerdir. Bu yapıda demokrasi, tartışılmış, zaman zaman önemsenmiş ve iyi bir yönetim olarak görülmüş, ancak "devletin istikrarı" ve "ülke ile toplumun hazır olmadığı" gerekçeleriyle çok partili döneme kadar yadsınmıştır.

Rejimin geleceğini şekillendiren Tek Parti döneminde Fransız laikliği ve Jakobenizmi, Osmanlı dönemine ait olan tüm kültürel, dini ve düşünsel geleneksel kalıpların yadsınması ile yeni rejimin temellendirilmesi için "otoriter" bir şekilde kullanılmıştır. Bu da Tek Parti döneminden, günümüze kadar kamusal alanın kullanılması adına toplum ile devlet arasında süregelen "gerilimin" devam etmesi gibi bir sonucu doğurmuştur.

Çok partili dönemde de kendisini rejimle özdeşleştiren askeri bürokrasi ile onlara destek veren sivil bürokrasinin katılımıyla ülke, bir çok kez rejimin tehlikede olduğu savıyla askeri darbelere muhatap olmuştur. Bu eylemler, cumhuriyetçi rejimin "halk egemenliği" ve "evrensel eşit yurttaş idealleri" adına toplum nezdinde "meşruiyet" sorunu yaşamasına neden olmuştur. Ancak modernleşmenin, toplumsal bazda kabulünün rejimin kuruluşundan kırk-elli yıl sonra gerçekleşmesi nedeniyle, bu gibi fiillerin toplum tarafından "eleştirel" değerlendirilmesi gecikmiştir. Bu bağlamda rejim, cumhuriyet kazanımlarının savunulması söyleviyle Kemalizm ideolojisiyle desteklenen güçlü bir "cumhuriyetçi elit" i günümüze kadar muhafaza etmeyi başarmıştır. Bu durum, ülkenin demokrasi yönünde gelişmesini zorlaştırmış ve liberal ekonomik, siyasal ve hukuki dönüşümleri de zaman zaman engelleyerek, rejim içinde toplumun rolünün sorgulanır hale gelmesine neden olmuştur.

Bu bölümde, yukarıda üzerinde durulan olgular ve olaylar üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda Türk cumhuriyetçiliğinin temelleri ile düşünce bazındaki gelişimi ile dönüşümü de geniş bir şekilde "eleştirel" bir tarzda analiz edilmeye çalışılacaktır.

3.1. Osmanlı'yı Cumhuriyet'e Taşıyan İdari, Düşünsel ve Toplumsal Gelişmeler

3.1.1. Osmanlı'da Modernleşme İhtiyacı ve Modernleşme Çabaları

İlk olarak XVIII. Yüzyıla kadar götürülebilecek olan Türk modernleşmesi, tek yönlü bir okumayı yetersiz kılacak kadar büyük sapmalar içeren, gerilimli ve çelişkili bir süreçtir. Çoğunlukla Batılılaşma çabalarıyla özdeşleştirilmeye çalışılsa da Osmanlı modernleşmesi, başlangıçta devletin Batı'ya karşı kendini savunması ve ona rağmen giriştiği “var olma” mücadelesinin bir tezahürü olarak gündeme gelmiştir (Kaliber, 2002: 107).

Bu süreçte yaşanan çeşitli ıslahat hareketleri, daha o dönemde ülkeyi bir çok Batı devletine bağımlı hale getirmiştir. Bir çok Avrupa devletine verilen ticari kapitülasyonlar, önceleri devletin işine gelir nitelikte olsa da bir süre sonra Osmanlı devleti için zararlı sonuçlar doğurmuştur. Bu durum ticari işlerin Osmanlı sistemi içerisinde çözülme ihtimalini zayıflatmış ve Avrupa ekonomik sistemi içerisinde değerlendirilmesine sebep olmuştur. Bu sistem, bir çok gayrimüslimin devlete karşı veya devlete tarafsız olarak bakan bir duruma gelmelerine neden olmuştur. Böylece iyice zenginleşen gayrimüslimler ve Müslüman toplum arasında refah yönünden büyük farklılıklar meydana gelmiştir (Keyder, 1989: 23).

Böyle bir ortamda oluşan modernleşme düşüncesi, Osmanlı sivil bürokrasisinin ortaya atmış olduğu görüşlerle şekillenmiştir. Böylece XVIII. yüzyıldan itibaren, Batı'daki askeri kurumların ve mevcut silah gücünün İmparatorluk ordusuna nasıl adapte edilebileceğine ilişkin fikirlerin üretilmeye başlandığı görülmüştür. Ancak bu sorun genel anlamda bir devlet sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Tartışmaların içinde toplumdan bahsetmek mümkün değildir (Çaylak, 2005: 180-181).

Böylece Batı'nın savaşlardaki teknolojik üstünlüğünün yenilgilerdeki rolü ve savaşlardaki mağlubiyetlerin Tanrı'nın takdirine bırakılması düşünceleri kısmen tartışmaya açılmıştır. Bu tartışmaların yerini XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde ordunun teknolojik açıdan ne kadar güçlü olursa, savaşlarda o kadar başarılı olunabileceği görüşü ortaya çıkmıştır. Bu vesileyle ordunun geliştirilmesine yönelik önemli uğraşlar verilmeye başlanmıştır. Bu dönemde medreselerdeki ulema devletin kurtarılmasına yönelik tartışmalar içerisinde yer almıştır. Bu grup gerilemeyi, toplumun

ve buna bağlı olarak da devletin “dine olan inancının zayıflamasına” yormuştur (Mardin, 1997: 10).

Batılılaşmanın başlangıcından itibaren, Osmanlı’da topluma şekil verecek olan temel değerler ile sosyal etiğin ne olduğu üzerinde tam bir uzlaşma sağlanamamıştır. Bu anlamda herhangi bir uzlaşmanın varlığı ancak konjonktürel nedenlere dayanmıştır. Bu nedenle de toplumda, istikrarlı şekilde toplumsal bir kimlik vücut bulamamıştır. Bunun en önemli nedeni olarak da “kimlik meselesi”nin daha çok bir siyasal mesele olarak görölmüş olması gösterilmektedir (Sarıbay, 1998: 102).

Yine bu dönemde Osmanlıdaki devlet idarecileri ile askeri elitin disiplin ile hukuksal sertlik yanlısı yapısı bazılarında deizme, bazı şahsiyetlerde ateizme ve bazılarında da Avrupalı hümanizmanın etkisiyle gelişen musiki ile edebiyata meraklı bir yapıya dönmüştür. Bu etki yüksek düzeyde olmasa da toplumu da etkilemiştir. Bu süreçte Avrupa’yla gerçekteşen ticaret de bazı tüketim maddelerinin kullanımında artışa, toplum davranışlarında ve alışkanlıklarında da ciddi değişimlere sebep olmuştur.

Gelen maddelerden vergi alan ve bu şekilde iyi bir gelir elde eden devlette ise ithalatı olabildiğince serbest bırakmıştır. Hatta bu bağlamda elde edilen gelir askeri reformlar için kullanılmıştır. Yine bu süreçte Batılı devletleri daha yakından tanımak ve onlarla iyi ilişkiler geliştirmek isteyen Osmanlı Devleti, bir çok Avrupa ülkesinde elçilikler açmıştır. Bu elçiliklere yüksek tabakanın çocukları gönderilmişlerdir. Bu kimseler, Batılı tarzda tartışmaların yaşanmasına sebep olacak bilgilerle geri dönmüşlerdir. Bu kişiler ayrıca “materyalist bir dünya”nın birikimini de ülkeye getirmiş ve toplumun düşünel dünyasında belli dönmüşlere de neden olmuşlardır (Berkes, 2002: 43-44).

Yaşanan bu toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmeler bir şeyi ortaya çikarmıştır, o da devleti Avrupa’dan alınan her şeyle yenilemektir. Bu sorun, sadece “devletin yeniden güçlendirilmesi” isteği olmuştur. Devlet, tüm XIX. yüzyıl boyunca bir tek bu hedefe yönelince de bazı istenmeyen sonuçlar meydana gelmiştir. Batının idare, eğitim ve hukuk alanındaki kurumları bazen isteyerek, bazen dış baskılarla her yönüyle kopyalanmaya çalışılmıştır. Bu durum, devletin temelini oluşturan yapıda, önemli kırılmaları beraberinde getirmiştir. Bu kırılma devletin zaman zaman din ile çatışması anlamına da gelmiştir. Din ile çatışma, modernleşme çabalarında yadsınan toplumun,

yapılan bir çok reforma ya kayıtsız kalmasına sebep olmuş ya da pasif bir şekilde karşı çıkması gibi bir sonucu doğurmuştur (Köker, 2007: 125-126).

İhtiyaçtan doğan modernleşme düşüncesi, Osmanlı elitinde düşünsel dönüşümü nispeten sağlamıştır. Ancak modernleşmenin toplumsal ayağı eksik kalınca, çabalar istenen sonuçları vermemiştir.

Bu anlamda devletçe mali anlamda tamamen bir merkezileşme uğraşı da modernleşme çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak modern Avrupa devletlerinde bile bu gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle Osmanlı’da demokratik nedenlerle olmasa bile, yasal ve adil bir idarenin gerçekleşebilmesi adına yerel gruplara danışmak, hatta onlardan yardım almak bir ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Osmanlı bürokrasisi genel anlamda hiçbir zaman siyasal katılma, yerel demokrasi gibi bir siyasal projenin temsilcileri olmamışlar ve onun temsilcisi gibi de davranmamışlardır. Hatta “uluslaşma” çağında bu tip bir siyasal gelişmişlik düzeyi onları korkutmuştur. Osmanlı bürokrasisi, merkez ağırlıklı, kendi yerlerinin sağlam olduğu ve ülke içindeki insanların şikâyetçi olmadan yaşayabilecekleri yasal bir iradenin kurulmasını istemişlerdir. Zaten oluşturulmaya çalışılan ciddi bir merkeziyetçi devlet yapısı, yerel halkla barışık hareket etmeyi gerektiren bir yerel yönetimi kaçınılmaz hale getirmiştir (Ortaylı, 2000: 227-228).

Osmanlı modernleşmesi bu şekilde özetlenebilecek olsa da güçlü bir şekilde ele alınışı, III. Selim’in ortaya çıkardığı çağdaş askeri birliklerin, ordunun esas birimleri haline getirilmesi çabalarıyla başlatılmaktadır. Batının yalnız askeri olarak Osmanlı’ya karşı üstünlüklerini ortaya koymadıkları, bu sistemi ayakta tutan mali kaynaklar ile vergi toplama sisteminin de devlet içinde oluşturulması gerektiğinin ciddi olarak ilk tartışıldığı dönem III. Selim devridir (Mardin, 1997: 11-12).

III. Selim’in “Nizam-ı Cedid (Yeni Düzen)” adı altında girişmiş olduğu bu modernleşme çabaları, modernleşmeye karşıt muhafazakâr bürokratik grupların baskılarıyla son bulmuştur. İlk büyük modernleşme hamlesi, III. Selim’in canına mal olan bir direnişle karşılaşmıştır (Çaylak, 2005: 190).

Bu dönemle birlikte modernleşme hareketi, yönetimin “araçsal bir mantıkla gerçekleştirdiği reformlarla” güçlü bir şekilde ülkede kendisini hissettirmiştir. Her

yönden Batılı devletlerden etkilenmede bu dönemle birlikte artmıştır. Bu arayışlar ve etkilenmenin en yüksek boyutu yönetici kadrolar içinde yaşanmıştır. Yöneticiler etkileri altında buldukları Batılı devletlerin ülkedeki temsilcileri ile birlikte (onun etkisi altında), reform hareketlerini art arda gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bu tutum zaman zaman siyasal bir görünüş arz etse de devletin içinde bulunduğu büyük sorunların çözümü için yapıldıkları düşünülmektedir (Tekeli, 2002: 22-23). Ancak bu sürecin Osmanlı adına modernleşme çabalarının yönetim düzeyinde işlevsel olarak ele alınması ve modern anlamda bir “devlet dönüşümüne” varılabilmesi bu süreçlerden sonra teorik anlamda tartışılabilir noktaya gelmiştir. Bu süreçte de “bürokratik sistem”den bahsedebilmeyi mümkün kılan dönemin II. Mahmut devri olduğu genel kabuldür (Heper, 1973: 50).

Bu dönemle birlikte siyasi anlamda Avrupa’da da yeni uygulandığı kabul edilen “kameralizm”¹ ülkeye sokulmak istenmiştir. Tanzimat’tan sonra ülkeye getirilen idari ve siyasi sistemin, genel anlamda “kameralizm”den esinlendiği belirtilmektedir. Batının siyasal sisteminin başarısını burada gören devrin önemli devlet adamları (bunların en önemlisi Tanzimat Fermanı’nın mimarı olan Mustafa Reşit Paşa’dır), kameralizm ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun tekrar güçlenebileceğine inanmışlardır. Bu devlet adamları, kameralizmle devletin idari, hukuksal ve iktisadi tedbirlerle ülkede yüksek düzeyde bulunan kültür birimlerinin eritilebileceğini ve bir “Osmanlılık” şuurunun tekrar oluşturulabileceğine inanmışlardır (Mardin, 1997: 12).

Modernleşme, siyasal anlamda bunu sağlayamamıştır. Ancak Mardin’e göre Batılı devletlerin bir çok önemli kurumu bazen özünü yitirmiş şekillerde de olsa Osmanlı’da yerleşmiştir. Bu kurumlar, yeni bir merkezi bir bürokrasi, ulusal eğitim sistemi ve tek

---

¹Kameralizm, Avrupa’da özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Kralların ülke hâkimiyetlerini güçlendirme ve mali sorumlulukları toplum katmanlarına yayabilmek amacıyla oluşturmaya çalıştıkları “temsilciler meclisleri” aracılığıyla yönetme girişimidir. Bu durum özellikle “Aydın Despotlar” olarak tanımlanan bir grup Avrupa’daki monarşik yönetimlerin belli istikrarda, ulus hâkimiyetine dayalı devletler kurabilmek adına giriştikleri bir yönetim yolu olarak kabul edilmiştir. Bu şekilde ele alınan ve toplumun mülkiyet hakkına saygı ile eğitimi halka yayma olarak algılanması sonucunda, Kral otoritesinin kendi hâkimiyetinde olan, ancak belli düzeylerde seçilen bir “meclis”le birlikte yükümlülüklerini paylaştığı bir sisteme doğru gidişi temsil eden “kameralizme” doğru devletlerinin yönetimlerini dönüştürmeye başlamışlardır. Bunda toplumun reform hareketleri ile Aydınlanma Çağı’nda düşünsel anlamda kazandıkları görüşlerin önemli olduğunun bir çok monark tarafından doğru olarak algılanmasının büyük önemi olduğu ifade edilmiştir. Bu anlamda güçlü bir devlet, aynı zamanda güçlü ve sorunsuz bir “orta sınıf” toplumunun oluşmasına bağlıdır. Bu sistemde merkezden yönetim ilk olarak alınmış, bunun bir parçası olarak da “halk”ın eşit haklara kavuşturulması gereği ele alınmıştır (Mardin, 1997: 12, 83).

tip yargı mekanizması ile vs. şekillerde günümüze kadar intikal edebilmiştir (Mardin, 1997: 13).

Bu dönemdeki modernleşme çabalarının bir uygulama halini aldığı olay ise 1856 yılında gerçekleşen Islahat Fermanı olmuştur. Osmanlı devleti bu olaydan sonra Batı ile bütünleşme için ciddi atılımlar yapmıştır.

Bu fermanla, Tanzimat Fermanı sonrası gerçekleştirilmeye çalışılan reformlara ek olarak, kanun önünde tebaanın eşitliği mümkün kılınmıştır. Batı'dan bazı temel yasal mevzuatlar alınmış, şer'î mahkemeler yanında nizamiye mahkemelerin kurulması sağlanmış ve Vilayet Yasası'yla da "merkezi Fransız örneği" baz alınarak geniş yetkili mahalli idareler kurulmuştur. Yeni yasal düzenlemelerle, Hıristiyan azınlıklara "temsili meclisler" çerçevesinde örgütlenme hakkı verilmiştir. Modernleşme çerçevesinde ileri düzeyde değerlendirilebilen bu liberal reformlar, 1876 yılında ilan edilen Meşrutiyet ve buna bağlı olarak 1876-1877 yıllarında parlamentonun toplanması ile siyasal olarak doruk noktasına ulaşmıştır (İnalçık, 2006: 222-223).

Osmanlı modernleşmesinin siyasal anlamdaki zirve merhalesi ise I. Meşrutiyet olarak anılan 1876 Kanun-i Esasiye'nin ilanı olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde kurulan parlamento, atanmışlardan oluşan bir meclisin (Meclis-i Vükela) ürünü olarak kabul edilse de Osmanlı modernleşmesinin günün koşullarında en önemli bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Özellikle Osmanlı adına kabul edilen ilk anayasal metnin, çağının ilk örnekleri olarak kabul edilen 1814 Fransa ile 1848 İtalya Anayasalarının olduğu dönemde ortaya çıkmasıyla, mutlakıyetten ılımlı monarşiye geçiş çabaları içerisinde görülen bir çabadır. Metnin bir "ferman anayasası" olarak ele alınması bile, o çağdaki bir çok Avrupa ülkesinde telaffuz dahi edilemeyen bir şeyi ifade etmesi yönüyle takdir edilmektedir (Tanör, 2002: 111-112).

Bu durum, modernleşme çabaları içinde gösterilmiş ve II. Abdülhamit'in egemenlik hakkını modern bir değer olan anayasaya dayandırması olarak algılanmıştır. Artık gelenekler ile dinsel kaynaklar Padişahın meşruiyet kaynakları değildir. Padişah bundan böyle, yazılı bir anayasaya göre egemenlik iddiasını güçlendirmiş, ancak insan iradesinin ürünü olan dünyevi bir hukuk metninden kaynaklanan bir haktan faydalanır noktaya da indirgenmiştir. Yüzyıllarca süren çabalarla bunu sağlayabilen Batılı monarkların elde ettiği güç veya güçsüzlük, Osmanlı padişahına modernleşme

çabalarının bir ürünü olarak kendiliğinden gelmiştir. Bu durum, Osmanlı modernleşmesinin hızı ve siyasal anlamdaki sonuçlarının ciddiyeti adına önemli bir gösterge sunmuştur (Gözaydın, 2002: 287).

3.1.2. Cumhuriyet Rejiminin Düşünsel ve Toplumsal Temelleri

Osmanlı modernleşmesinin ülke içinde bir cumhuriyetçiliğin gelişmesine olan katkısı tartışmalı bir konudur. Ancak modernleşmenin Osmanlı bürokrasisini ve toplumunu dönüştürmüş olduğu muhakkaktır. Bu değişim de ülkede cumhuriyetçilik adına önemli olan “ulusal” egemenlik”, “yurttaşlık” ve “laiklik” gibi düşünceleri tartışılır bir noktaya taşımıştır. Ancak bu bağlamda demokrasi düşüncesinin ülkeye girişi biraz sancılıdır. Modernleşmenin, devlete ve dolayısıyla ülkeye siyasal, sosyal ve ekonomik yönden, kapitalizmi, liberalizmi, ancak belli ölçülerde demokrasiyi, pozitivist anlayışı ve bir çok fikir akımını sokmuştur.

Osmanlı Devleti bu gelişmeleri, Avrupa’dan çok kısa süre sonra yaşamıştır. Ancak ekonomik yönden oluşan büyük sıkıntılar ile uluslaşma çağının en mağdur devletinin Osmanlı İmparatorluğu olması, Türk Modernleşmesi’nin bir çok yönden sıkıntılı bir şekilde sürmesine sebep olmuştur. Bir de devletin modernleşme sürecinde aşırı bir “merkezileşme” güdüsü ile hareket eden devletin, tamamen bürokrasi hâkimiyetinde ele alınan bir aygıt haline gelmesi, cumhuriyetçilik adına kabul ettiğimiz bir çok olgunun devlette, toplumda ve aydınlar arasında geç gündeme gelmesine neden olmuştur¹.

Bütün bu sürece rağmen Osmanlı Avrupalı çağdaşı devletlerden oldukça farklı ve kendine özgü bir toplumsal sistemi sürdürmekteydi. Bu sistemin adı “millet sistemi” idi. Bu sistemde göze çarpan en önemli özellik, Müslümanlar dışındaki gayrimüslim olarak tanımlanan diğer dinlere mensup toplumlara tanınan “özerklik”lerdi. Millet sisteminin, bu özerk dini cemaat yapıları altında Osmanlı siyasi birliğine uyumlu bir kompozisyon oluşturduğu kabul edilmektedir. Ancak bu sistemin işleyişinin güçlü bir devlet yapılanmasını gerekli kıldığı belirtilmektedir (Findley, 1994: 18-19).

Osmanlı modernleşmesinin ortaya konduğu XIX. yüzyılın “ulusçuluk” çağı olduğu kabul edilirse, millet sistemini bir süre sonra sürdürmesinin artık zor olduğu

---

¹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için İdris Küçükömer’in, “*Düzenin Yabancılaşması*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002” adlı eserine bakılabilir. Bu eserde, 13-29’uncu sayfalar arasında bu konuya ilişkin geniş bir tartışma mevcuttur.

görülmüştür. Önce Tanzimat, sonra ise Islahat Fermanı'yla birlikte, gayrimüslimleri, Müslümanlarla eşit gördüğünü ilan etmiştir. Toplumdaki her ferdin “eşit haklara sahip Osmanlı yurttaşları” olarak kabul edilmeleri ile “Osmanlılık” ruhunun oluşturulması çabaları siyasi bir hal almıştır (Türköne, 1995: 44-46). Bu anlayış devleti kurtarma adına geliştirilirken, “eşit haklara sahip yurttaşlardan oluşan bir toplum” vurgusu, adı konmadan cumhuriyetçi bir algılamanın Osmanlı'ya girmesini sağlamıştır (Kılıçbay, 1998: 12-13).

Bu algılamaların yaşanmasını sağlayan gelişmeleri yönlendiren Osmanlı bürokrasisi, devletin merkezileşebilmesi adına sosyal ilişkilerin önemi üzerinde durmuştur. Ancak devletin çözülüşünü ampirik ve pragmatik çözümlerle “laik” olarak algılanabilecek bir yasal düzenlemelerde görmüştür. Bunun yapılmasını ise Batıdaki modernleşmenin sadece bir çeşidi olarak görülebilecek olan merkezi devleti kendi tekellerinde tutmaya çalışan “aydın despotizmi” ile değerlendirme konusu yapmışlardır (Çaylak-Çelik, 2008: 60-61).

Bu anlayışla şekillenen “modern merkezi Osmanlı devleti”, XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra toplumun gündelik yaşamı içerisindeki varlığını tüm yönleriyle hissettirmeye başlamıştır. Özellikle II. Abdülhamit döneminde, göçebe yaşayan Türkler yerleşik düzene geçmeleri konusunda zorlamalara maruz kalmış ve çevrenin merkezle bütünleştirilmesi her yol denenerek sürdürülmeye çalışılmıştır. Padişah, bürokrasinin yardımıyla tüm Müslüman çevresine devlet ile toplumun bir bütün olduğu duygusunu aşılama çabasıdır. Bu çaba, II. Abdülhamit'in “Pan-İslamizm” siyasetinden ziyade modernleşmenin önemli bir argümanı olan “ön-ulusalcı” bir düşünceyle halkını “İslami-impatorluk” düşüncesi çerçevesinde birleştirme gayreti olarak algılanmıştır (Mardin, 1990: 40-41). Bu gelişmelerin Osmanlı toplumunda olmasa bile, devlet erkânı üzerinde Fransız menşeli bir “ulusal egemenlik” nosyonunun oluşmasına katkı sağladığı söylenebilir.

II. Abdülhamit bu girişimlerinin yanı sıra yeni okullar kurmak ve yabancı dil bilen bürokrat sayısını artırmak için yoğun bir çaba harcamıştır. II. Abdülhamit'in anladığı modernleşme ciddi bir Batıcılık anlayışıdır. Bu anlamda Padişah, Batı'nın tekniğini, idari sistemini ve tamamen askeri teşkilatı ile eğitimini almak gereğini koşulsuz kabul etmiş, ancak özellikle Müslümanlardan oluşan toplumu da fikren, teknik olarak ve

ekonomik açıdan güçlendirmeye çalışmıştır. Bu amaçla kurulan Harbiye, Mülkiye ve Askeri Tıbbiye okullarında yüksek sayılarda bilgili bir kuşak yetiştirilmesine büyük önem vermiştir (Mardin, 1997: 15).

Bu kuşağın büyük bir kısmının Fransa’da eğitildiği bilinmektedir. Bu eğitim süreci, Türk aydınının daha sonraki düşünce sistematığının gelişmesinde çok etkili olmuştur. Fransa’da eğitim alan kişiler daha sonra Osmanlı Devleti’nin yüksek kademelerinde yer almışlardır. Bu kişiler, Osmanlının iç ve dış siyasetini yönlendirmişlerdir. Ayrıca bu kişilerin büyük bir bölümü, devletin her kurum ile politikasında Batılı zihniyetin güçlü bir şekilde nüfuz edebilmesi için ellerinden geleni yapmışlardır (Şişman, 2004: 87).

Modernleşme çabalarıyla bir türlü düzeltilemeyen ekonomik sorunlar ise köylüler, mülk sahipleri ile diğer emek gücüyle çalışan grupların sırtına yüklenmiştir. Bu nedenlerle modernleşme çabalarının sonuçları içerisinde tartışılmaya başlanması gereken “birey hakları”, “anayasacılık”, “parlamentarizm” “demokrasi” konularına ilgi cılız kalmış, hatta devlet bunları bazen ekonomik sıkıntılar nedeniyle lüks olgular olarak karşılamıştır (Karpat, 2008: 78).

3.1.3. Yeni Osmanlılar ve Cumhuriyete İlişkin Görüşleri

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı modernleşmesinin ilk siyasal yansıması görülmüştür. 1865 yılında Yeni Osmanlılar cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyet meşruti bir sistemi amaç edinmiş ve Osmanlı’da kurulmuş ilk siyasal örgüttür. Bu örgüt önceleri Paris ve Londra’da faaliyet göstermiştir. Cemiyet resmi değildir, ancak devlet içindeki bir çok etkin kimsenin desteklediği veya üyesi olduğu bir yapılanmadır (Karatepe, 1999: 70-71).

Bu yapılanma, devletin yapmış olduğu reform hareketlerinin büyük bir kısmını şüphe ile karşılıyordu. Yeni Osmanlılara göre reformlar, birbirleriyle uyumsuz bir çok öğeyi barındırdıkları için başarısızdı ve denetimden yoksun bir şekilde yürütülüyorlardı. Yeni Osmanlılar laik anlayışı yansıttıklarına inandıkları reformları tenkit ediyorlardı. Bu yüzden şeriata uygun hareket etmeyen devletin de imparatorluğun ruhi temellerine aykırı hareket ettiğine inanıyorlardı. Onlara göre, bu durum devletin çöküşünü daha da hızlandırıyordu (Somel, 2006: 104).

Bu düşüncenin önde gelenlerinin tenkit ettiği kurum, genelde olarak bürokrasiden önce padişahlıktı. Çünkü Padişah kendi geleceği adına toplumun ve devletin geleneklerinin hepsini feda ediyordu. Yeni Osmanlılara göre bu girişimler, ülkenin daha kısa sürede yıkılmasından başka bir işe yaramayacaktı (Karpat, 1996: 35-36).

Yeni Osmanlılar ve bu gruba bağlı bir çok şahsiyet, Türkiye'deki Aydınlanma düşüncelerinin de ilk temsilcileri olarak görülmüşlerdir (Ülken, 1999: 64). Ancak "devrim" gibi fikirler Osmanlı'da Batı modernleşmesinde olduğu gibi bir hazmediş devri neticesinde gelişmemiştir. Bu fikirler XIX. yüzyılda çok hızlı bir şekilde ülkeye girmişlerdir. O nedenle Yeni Osmanlıların fikirlerini etkileyen Aydınlanmacı "akıl", "adalet", "rasyonalizm" ve "birey" kavramları sığ olarak nitelendirilebilmiştir. Fransız Devrimi'nden sonra tüm dünyayı etkileyen bu gibi olgular, Yeni Osmanlıların görüşlerinin şekillenmesinde önemli yer tutmuştur (Koçak, 2006a: 73).

Özellikle devlet ve hükümete ilişkin olarak çeşitli görüşler öne süren Yeni Osmanlılar, Fransız menşeli olduğu belli olan düşünceleri seslendirmişlerdir. Bu görüşler Fransız Jakobenlerinin etkisi altında gelişince, "topluma tepeden bakarak ... toplumun ... kendi referansları doğrultusunda dönüştürülmesi ..." gibi bir inancı doğurmuştur (Çaha, 1999: 119).

Bu şekilde oluşan Yeni Osmanlıların görüşleri, devlet ile birey arasındaki ilişkileri karşılıklı hak ve görev münasebetleri olarak nitelendiren ve artık "despot" olarak nitelendirdikleri yönetimlerin devirlerinin kapandığına inanan Fransız cumhuriyetçiliğinin bir nevi "Osmanlı" versiyonu olarak ortaya çıkmıştır (Ülken, 1999: 65-70). Yeni Osmanlılar içinde bu görüşlerin seslendirilişine katkıları anlamında öne çıkan kişiler Namık Kemal (1840-1888), Ziya Paşa (1825-1881) ve Şinasi (1826-1871) olarak gösterilmektedir (Karatepe, 1999: 69; Ülken, 1999: 57; Mutman, 2002: 199).

Bir dönem siyasi ve düşünsel hareketlerini Avrupa'da sürdüren Yeni Osmanlılar, buralardaki harcamaları ile yayınları için dönemin önemli bürokratlarından Mustafa Fazıl Paşa'dan maddi ve siyasi yönden yardım görmüşlerdir (Koçak, 2006a: 77-78). Yukarıdaki açıklanan özelliklerinin yanında "hürriyetçi" ve "meşrutiyetçi" özellikleriyle Yeni Osmanlılar, belli bir süre sonra bazı fikirsiz ayrılıklar yaşamışlardır. Bu bağlamda bir tarafta Namık Kemal ve Ziya Paşa ile diğer tarafta Ali Suavi (1839-1878)'nin başını çektiği iki grubun ortaya çıktığı görülmüştür. Yeni Osmanlıların ideolojik fikirlerinin

seyri de bu noktadan sonra iki ana grubun faaliyetleriyle sürdürülmüştür. Ancak birinci grubun fikirlerin Osmanlı düşünsel iklimi ve Osmanlı modernleşmesinin gelecekte alacağı seyirde daha etkili olduğu genel bir kabuldür (Ülken, 1999: 57).

Yeni Osmanlılar en meşhur siması Namık Kemal, günümüzde de hala tartışılan bir kişilik olması yönüyle önemli olarak algılanmaktadır. Bir gazeteci ve yazar olarak, Türk dilinin sadeleşmesinde ve yazdıklarının geniş bir okuyucu kitlesine ulaşabilmesi yönüyle Yeni Osmanlıların bir siyasal hareket olarak tanınmasına büyük etkisi olmuştur. Dönemin önemli gazetesi Hürriyet'i çıkartan Namık Kemal, "özgürlüğe" ilişkin düşünceleriyle Batıdaki fikir akımlarının Osmanlı üzerindeki XIX. yüzyıldaki etkilerinin araştırılabilmesi adına önemli bir aydın tipi olarak nitelendirilmiştir. Okudukları ve gittiği Batılı ülkelerdeki incelemelerinde Avrupa liberalizmi ile tanışan Kemal, Avrupa'da sürekli güçlenmekte olan halkın siyasi süreçler içinde yer alması fikrinden büyük oranda etkilenmiştir (Mardin, 1998: 320-321).

Aydınlanma dönemi fikirleriyle, İslam'ın geleneksel siyaseti arasında yapmaya çalıştığı kıyaslamalarla, Batı ve Doğu (İslam) medeniyetleri arasında düşünsel bir uzlaşma zemini arayan Kemal, Batıda gelişen liberal siyaset felsefesinin, "özünde" İslami siyasi yöntemlerle uyum halinde olduğunu iddia etmiştir. "Hürriyet" olarak adlandırdığı özgürlüğü, siyasete doğrudan katılım diyerek nitelendiren Kemal, bunun sağlanması için gerekli olan siyasi mekanizmaların kurulmasını istemiştir (Mutman, 2002: 199-200).

Namık Kemal'e göre her türlü "istibdat" yönetimine karşı ideal ölçülerde bir "meşruti monarşi" Osmanlı için uygun bir yönetim biçimiydi. Cumhuriyet idaresinin Osmanlı açısından yaşadıkları dönem itibariyle mümkün olamayacağını ifade eden Kemal, Osmanlı hanedanı ile hilafetin "kutsal" haklarının saklı olacağı bir meşruti yönetimi, ülke için en uygun yönetim şekli olarak göstermiştir (Koçak, 2006b: 246-248).

Osmanlı devletinin yaşadığı dönem adına göstermiş olduğu zafiyetleri, "keyfi idareye" ve "halka ve hakka uymayan emirlere" bağlayan Kemal, Osmanlı'nın eski günlerinin özlemi içerisinde. Esas amacı devletin yeniden yükselmesi olduğu belirtilen Kemal, devletin devamını, "halkın tabii haklarının korunmasına" bağlı görmüştür. Bu şekilde egemenliği halka bağlı bir noktada görmeye başlayan Kemal, egemenliğin asli unsuru

olan egemenliğin kullanımında ise halkın kendisini temsil edebilecek bir heyetle yapması gerektiğini vurgulamıştır (Önberk, 1993: 102-103).

Halk egemenliğinin sağlanabilmesi için “meşveret”in önemini belirten yazar, “şeriat”ın uygulanmamasının devlet nizamı üzerindeki olumsuz etkilerini açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda kişi ve toplum özgürlüğü için yegâne vasıta olarak “hukuk”un üstünlüğünü kabul etmiştir. Bu argümanları birleştiren bir yönetimi elzem gören Kemal, Osmanlı’yı kurtarmak için halkı yadsımayacak, özgürlük ve adaleti sağlayacak bir düzenin acilen kurulmasını istemiştir (Önberk, 1993: 104-105).

Yeni Osmanlıların Namık Kemal’den sonra en göze çarpan ismi olan Ziya Paşa, hayatının önemli kısmını devlet memuru olarak geçirmiştir. Bir dönem padişah Abdülaziz’le çalışma fırsatı bulan Ziya Paşa, padişahla konuşarak siyasi projelerini ona aktarabilmek istemiştir. Bu projelerini, Avrupa’daki meşruti sistemlerin temellendirildiği “anayasal bir düzenin Osmanlı’yı kurtarabileceğine olan inanç” olarak gören Ziya Paşa, sultana siyasi iktidarının devamının bu şekilde mümkün olacağını veya padişah bunu kabul etmezse kendisinin alternatiflerini de bilmesi gerektiğini düşünmüştür (Koçak, 2006a: 78-79).

Bu inancına göre Ziya Paşa Osmanlı devlet idaresinin yeniden tesis edilmesi gerektiğini ve devlet güçlerinin “değişik güçler arasında kurulabilecek olan bir denge”yle oluşacak “uzlaşma” formülüyle ele alınabileceğini belirtmiştir. Bunun padişahın gücünü yok etmemesi için de bir anayasa elzemdir. Bu anayasa bir uzlaşma ve denge formülü gibi görünmekle birlikte, Batılı tarzda ele alınabilecek bir anayasal iktidar sorunu padişahın etkinliğiyle devletin devamını mümkün kılacak bir yapıyı ülkeye kazandırabilirdi (Koçak, 2006a: 80).

Genel olarak Osmanlı’nın idari uygulamalarının düzeltilmesinin devleti yıkımdan kurtarabileceğine inanan Ziya Paşa, devlet nizamında hükümdarın işlevi üzerindeki fikirlerle meşguldü. Bu bağlamda toplumun kaynağına ve Osmanlı’nın çöküşünde bu kaynağın nasıl “meşrulaştırılabileceği” üzerinde durmuştur (Mardin, 1998: 380).

Ziya Paşa bu görüşlerinin yanı sıra dönemin önemli siyaset felsefesine ilişkin konularının üzerinde de durmuştur. “Doğa durumu”nda insanların faaliyetleri üzerinde durmuş ve Rousseau’nun “genel irade” görüşünü ayrıntılı olarak incelemiştir. Bu

incelemeleri sonucunda toplumun zımni bir mukavelenin sonucu olarak ortaya çıktığına inanan Ziya Paşa, bu zımni mukavelenin “hükümet mukavelesi” şeklinde tezahür ettiğini belirtmiştir. Ziya Paşa burada İslam teorisine atıfta bulunmuş ve devlet başkanını, toplum içinde doğan tartışmaları çözmekten ibaret bir hâkim konumunda düşünmüştür. Ziya Paşa'nın burada “Batılı toplum sözleşmesi ile İslami cemaat” kavramlarını uzlaştırmaya çalışırken belli bir kafa karışıklığı yaşadığını belirten Şerif Mardin, hâkim tanımını, “kendisine toplum adına kullanılmak üzere yetki verilen ilk kişi” olarak yapmıştır (1998: 381-382).

Bu bağlamda cumhuriyetçi yönde bir “halk egemenliği” teorisinden bahsettiği görülmeyen Ziya Paşa, hükümdarın halka karşı bir sorumluluğu olmadığını ifade etmiştir. İktidarı bir egemenliğin temsili noktasında değil de adalet dağıtan bir mekanizma olarak ele alan Ziya Paşa, hâkimi toplumun “ücretli hizmetkârı” olarak nitelendirmiştir. Ancak Ziya Paşa bu sistemde halkın egemenliğinden hiçbir şekilde feragat etmesinin söz konusu olmadığını da belirtmiştir (Mardin, 1998: 383).

Ziya Paşa'nın siyasal teorisi halka egemenliği vermiş, ancak onu nasıl kullanacağını belirtmemiştir. Ayrıca halkı idare edeceği muhakkak olan iktidar sahibinin ise yaptığı işlemlerde bir hâkim gibi gösterilmesine rağmen sorumluluk alanının bildirilmemesi ise bu teoriyi “muğlak” bir hale getirmiştir.

Yeni Osmanlılar içerisinde öne çıkan diğer önemli kişilik ise Şinasi'dir. Türk aydınının ilk “Avrupalılaşmayı” savunan kişiliği olarak kabul edilen Şinasi, yurt dışında uzunca yıllar kalmış ve kendisini etkileyen Batılı düşüncelere ilişkin önemli analizlerde bulunmuştur. Paris'te yaşadığı dönem boyunca tüm mesaisini Büyük Bilimsel Sözlük'ün yazımına ayırmıştır. Bu sözlük Türkçe'nin tarihi seyrini izleyen ve inceleyen önemli bir çalışmaydı. Hayatının büyük kısmını kütüphanelerde geçiren Şinasi, ileri görüşlülük ve fazilet yönü ile zamanının “aydın” profilinin ilk örneği olarak nitelendirilmiştir. Halkın öğretilmeye ve eğitilmeye muhtaç olduğuna inanan Şinasi, Osmanlı toplumunun eğitilerek Batılı bir toplum gibi düşünebilir hale getirilebileceğine inanmıştır. Siyasetin bu bağlamda çok faydalı olamayacağına inanan Şinasi, Namık Kemal başta olmak üzere diğer Yeni Osmanlıların yoğun siyasi faaliyetlerinden dolayı onlarla olan ilişkilerinde mesafeli olmuştur (Tevfik, 2006: 342-344).

Toplumun modernleşme çabalarının dil öğreniminden geçtiğine inanan Şinasi, tüm yönleriyle Fransız etkisine girmiş ilk düşünce adamıdır. Kendisini halkın eğitimine adanmış Şinasi, dilin eğitim üzerindeki en etkili argüman olduğuna kendisini inandırmıştır. Şinasi bu anlamda nesir dilinin Osmanlı'da politik bir yöne dönüşmesine zemin hazırlamıştır (Mardin, 2006: 50). Ancak toplumun değişmesi anlamında dinin ilahi karakterinde değişiklik getirilmesi isteğine şiddetle karşı çıkmıştır. Bu duruma çelişkili olabilecek bir şekilde Fransa'da dönemin tüm büyük düşünce adamlarıyla belli şekillerde görüşmüştür. Dönemin cumhuriyetçi Fransız tarzı monarşik düşmanlığını savunan Şinasi, bireysel ve toplumsal hak arayışları ile yaşanan yerlerin belli projeler dahilinde toplum hayatına uygun şekilde “düzenlenmesi” gereğini dile getirmiştir. Ayrıca Osmanlı aydınında pek alışık olunmayan şekilde yerli bir “sanayi” hamlesini dile getiren Şinasi, toplumsal anlamda bir çok konuda “ilerlemeci” ve “yerli olanı muhafazaya” ilişkin önemli görüşleri sürmüştür (Aydın, 2000: 113-115).

Normatif kurallara yaptığı vurgularla pozitivist düşünceden etkilendiği görülen ve toplumdaki “düzen” anlayışının böyle bir anlayışla sağlanabileceğine inanan düşünürlerden olan Şinasi, cumhuriyetçi düşünceler çerçevesinde halkın yönetimde yer alması gerektiği üzerinde durmuştur (Özlem, 2002: 458-459).

Şinasi, “Devlet vatandaşa bazı yükümlülükler vermişse, bunun karşılığında vatandaşın da devletten alacağı bir takım haklar olmalıdır. İşte vatandaşla devlet arasındaki bu haklar yasalarla belirlenir” diyebilecek kadar yurttaş hakları ve devlette yurttaşın konumunu açıklayabilecek kadar görüşleri “açık” olan bir kişiliktir. Şinasi bu görüşlerinin yanı sıra Fransız düşünürlerin etkileriyle ifade ettiği, “Cumhuriyet faziletli insanların rejimidir” diyerek, günü adına Osmanlı düşünsel hayatı içerisinde ciddi bir şekilde monarşi karşıtlığı yapmıştır. Bu önermesine paralel olarak monarşi de “baskıcı ve cehaleti besleyen bir yönetim”dir (Aydın, 2000: 116-118).

Yeni Osmanlıların bu görüşlerini seslendirdiği dönemde, Avrupa'da yaşanan bazı gelişmeler “tutucu”, “demokratik olmayan” ve “ataerkil-otoriter” yapıların tekrar popüler olmasını sağlamıştır. Yeni Osmanlılar bazıları bu düşüncelere de hemen adapte olmayı başarmışlardır. Ali Suavi gibi pek çok Yeni Osmanlı, bu süreçte padişaha yaklaşmış ve devlette üst düzey memuriyetlere yükselmişlerdir. Ancak bu dönemde de özgürlük ve halk egemenliği adına bir çok düşünceleri seslendirmişlerdir. Laikliği

savunan bir çok Yeni Osmanlı, hükümet şekilleri çerisinde cumhuriyeti de tasnife koyarak, cumhuriyet rejimi için “halkın yönetimi” vurgusuna gitmişlerdir. Ancak bir çok Yeni Osmanlı siyasal konjonktür dışındaki görüşlerini seslendirirken, genel olarak cumhuriyetin Osmanlı’da mümkün olmadığını kabul etmiş ve “meşrutî” bir yönetimin ülke adına daha akla yatkın olduğu fikrini işlemişlerdir (Akşin, 2002: 351-353).

3.2. Türkiye’de Cumhuriyetçilik ve Cumhuriyet Rejimi

3.2.1. İkinci Meşrutiyet’ten, Cumhuriyet’e Düşünsel ve İdeolojik Tartışmalar

Osmanlı’da demokratik ve anayasal olarak kabul edilebilecek bir siyasal yönetim anlayışı, ancak Birinci Meşrutiyet’ten sonra tartışılabilir hale gelmiştir. Bu düşüncelerin gelişmesinin ise 1908 yılında ilan edilen İkinci Meşrutiyet ile mümkün olmuştur. Bu dönemde bir çok düşünce akımı tartışmaya açılmıştır. Bu düşüncelerle, toplum için gerekli olan organların ortaya çıkmasının gereği gün yüzüne çıkmıştır. Bu dönemdeki gelişmelerle birlikte demokratik unsurlar toplumsal ve siyasal anlamda özümsemeye başlanmıştır (Çaha, 1999: 34).

Özlem’e göre de İkinci Meşrutiyet dönemi, cumhuriyet düşüncesinin gelişmesi ve devletin rejiminin cumhuriyet olması için gerekli argümanların sağlanması adına tartışılmaya değer bir devirdir. Özellikle İkinci Meşrutiyet’le birlikte, Tanzimat’ın sağladığı düşünsel alt yapı içerisindeki “sekülerleşme” anlayışının devlete hâkim olmaya başladığı görülmüştür. Bu süreçte, hukuk birliğinin tesisi, eğitimin ülke düzeyinde standartlaştırılması ve parlamenter sistemin oturtulması adına belli bir “istikrar” sağlanmıştır (1998: 12).

İkinci Meşrutiyetle döneminde hâkim siyasal örgütlenme, İttihat ve Terakki Partisi olmuştur. Bu parti, Batı’nın gücünü kabul etmiş ve bu güç karşısında dengeli bir politika izleyerek modernleşmeyi sürdürmeyi amaçlamıştır. İttihat ve Terakki, ulus-devlete giden sürecin ise altyapısının oluşmasındaki ana “aktör”dür.

Mardin’e göre, pek az tartışılır olsa da felsefi alt yapısı kuvvetli olan Batıcı “insancı” zihniyet ise İkinci Meşrutiyet döneminde ihmal edilmiş, hatta ciddiye alınarak anlaşılmaya dahi çalışılmamıştır. Batının hümanist ve sanata büyük vurgu yapan bu tip anlayışı, Osmanlı’da daima yadsınmış ve alt yapısı ciddi olarak tahlil edilmeden “seçme” bir Batı medeniyeti algısı gelişmiştir. Bu da sadece Batı’nın belli unsurları

üzerinde Batıcılığa “tarafdar” olma ve “karşıt” olma gibi bir bakış açısının Osmanlı’da hâkim olmasına neden olmuştur. Bu durum, Türk düşünsel hayatının en zengin dönemi olarak kabul edilen İkinci Meşrutiyet dönemindeki bir eksiklik (Mardin, 1997: 17).

Bu anlayışla değerlendirilebilecek olan İkinci Meşrutiyet dönemindeki tebaadan yurttaşa geçiş süreci, Osmanlı İmparatorluğu’nda XIX. yüzyıldaki merkezi bürokratik devletin tahkimi doğrultusunda ortaya çıkan anayasal gelişmeler ile kanunlaştırma hareketinin bir sonucu olarak değerlendirildiği zaman bir anlam kazanabilmektedir (Üstel, 2005: 25).

Bu sürecin belli bir ideoloji çerçevesinde oluşmasını sağlayan ve geliştiren düşünceler, 1902 yılındaki Jön Türk kongresindeki İttihatçı kanadın düşüncelerinin farklılaşmasına neden olan gelişmelerle ortaya çıkmıştır (Aydın, 2006: 120-121). Bu kongrede “liberaller” ile “müdahale karşıtı” olarak nitelendirilen kanatla, Jön Türklerin “milliyetçi” damarı düşünsel anlamda karşı karşıya gelmişlerdir. Bu tartışmalarda liberal kanadın fikirlerini benimseyenler azınlıkta kalmışlardır. Hatta bu süreçte, Türkiye’de liberalizmin öncülerinden kabul edilen Prens Sabahattin’in ülke siyasetinde pasifize edilmiştir (Kadıoğlu, 1999: 74).

Böyle bir iklimde gerçekleşen 31 Mart Vakası, 1908 yılının Kasım-Aralık aylarında yapılan seçimin galibi olan İttihat ve Terakki Partisi’nin seçimi kazanmasına rağmen hükümete getirilmek istenmemesiyle birlikte gündeme gelmiştir. Hükümet kurma görevi Padişah tarafından, İngiliz yanlısı ve liberal olan Mehmet Kamil Paşa’ya verilmek istenmiştir. İttihatçılar, kendilerinin içinde bulunmadığı bu hükümete parlamentonun güvensizlik oyu vermesini sağlamışlardır. Bu olaydan sonra İstanbul’da bazı sokak olayları cereyan etmiştir (Reyhan, 2006: 148).

Bu hareket, İttihatçıların devlet ile toplum içerisindeki konumlarını geri dönülemez bir şekilde güçlendirmiştir. İttihatçılar bu olayı, liberal görüşlerle, fundamentalist dini görüşlerin yakınlığının bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir. Bu süreç, ülkede halen düşünsel etkinliğini sürdüren liberaller ile Prens Sabahattin’in tutuklanmalarıyla sonuçlanmıştır. Daha sonra Prens Sabahattin ile birlikte bir çok liberal ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Böylece, Cumhuriyet’ten önceki dönemin düşünsel ikliminin önemli bir ayağını oluşturan liberaller ve liberal düşünceler ülkeden ayrılmıştır (Kadıoğlu, 1999: 79).

Bu süreç sonunda, ülkede İttihat hareketinin temelini atan Jön Türklerin sert yapılı ideolojilerinin etkinliğinde bir iktidar Osmanlı yıkılana kadar hâkim olmuştur. Bu iktidarın oluşmasında etkili olan Batı kaynaklı “materyalist” ve “pozitivist” görüşler, artık okullara ve kitaplara girmeye başlamıştır. Bu grubun hâkim olduğu düşünsel iklim içinde yetişen yeni nesiller, modern eğitim müfredatına uygun olarak “ütopik” ve “model arayıcı” ya da ideal toplumu arayan düşüncelerle bezenmişlerdir (Ülken, 1999: 161).

Bu görüşün temeli ise XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı aydınına hâkim olan “toplumu değiştirmek mümkündür ve o yolda çalışılmalıdır” anlayışıdır. Bu durum Türk cumhuriyetçilik düşüncesine Batıcılık hareketinin bir yansıması olarak, bütüncül modernlik anlayışının hâkim olmasına sebep olmuştur (Söğütü, 2008: 45).

İkinci Meşrutiyet döneminin belli bir aralığında tekrar Osmanlılık anlayışı güçlenmiştir. Ancak 1911-1913 yılları arasında Osmanlı Devleti’ndeki büyük toprak kayıpları sonucunda ülkenin büyük bir bölümünde Müslüman nüfusun kaldığı dönemde İslamcılık ideolojisinin de öne çıkartıldığı görülmüştür. Bu görüşler I. Dünya Savaşı sonunda yerlerini, İkinci Meşrutiyet dönemindeki milliyetçi eğilimin bir sonucu olarak Türkçülük anlayışına bırakmıştır. Yaşanan bu ideolojik değişimler, tamamen devletin temel sosyal yapısındaki değişimlerle açıklanabilir. Bu ele alınan yaklaşımlardaki dönüşümler, ortak kimlik mensubiyeti çerçevesinde bir “ulus” oluşturma girişimlerinin bir sonucudur (Çetinsaya, 2006: 272).

Mert’e göre, bu girişimlerin ana sebebi imparatorluğun çöküşünü engellemektir. Bu aydınların XIX. yüzyıl aydınından farkıysa, toplumsal ve siyasal şartları acil olarak düzeltmek ile değiştirmek misyonunu kendilerinde görmeleriydi. Mert bu tespiti yaparken dönemin “aydın” tanımını tartışmaya açmış ve bu aydın tipinin, günümüzdeki anlamında “entelektüel” olarak ele alınamayacağını, İkinci Meşrutiyet dönemi aydınının “entelijensiya” kavramıyla nitelendirilebileceğini ifade etmiştir (Mert, 1994: 60).

Buna göre entelijensiya, “toplumsal rolleri uluslarını kaderlerine ulaştırmak olan karizmatik tabaka”dır. İkinci Meşrutiyet dönemi aydını bu tipe uygundur. Çünkü XIX. yüzyılın sonunda Osmanlı siyaset yaşamı yeni bir boyut kazanmıştır. Bu yeni boyut Osmanlı devleti ile toplumu adına siyasal hayatta ideolojik faktörün belirmesi olarak belirtilmektedir. Bu şartlar altında yaşayan dönemin aydınları özellikle Batıcılık

ideolojisinin taşıyıcısı ve temsilcisi olarak görülmüşlerdir. Bu aydınlar kendilerine büyük görevler yüklemişlerdir. Ayrıca Batıcılık ideolojisi dönemin tüm aydınları bir şekilde etkilemiştir (Mert, 1994: 61-62).

Bu anlayış, bir “halk egemenliği” düşüncesi olarak ele alınan ve o dönem için popüler bir tartışma konusu olan cumhuriyetin¹ bir yönetim biçimi olarak İkinci Meşrutiyet dönemiyle birlikte gündeme gelmesini sağlamıştır. Bu konuda o dönemde Fransa da yaşanan “çoğunluğun iktidarı” tartışmaları Osmanlı aydınını bir çok yönden etkilemiştir.

Bu tartışmalardaki “milli hükümet(te) millet doğrudan doğruya kendisi toplanıp hükümet eder” düşüncesi o dönem Fransa’da da yoğun olarak gündemi meşgul etmiştir. Bu konudaki tartışmalarda Lütfi Fikri isimli devlet adamının düşünceleri ön plana çıkmıştır. Bu şahsiyet gazetelerde yazdığı yazılarla bu konuda kamuoyunu ciddi anlamda etkilemeyi başarmıştır (Ülken, 1999: 352-355).

Batıcılık ideolojisinin içinde bir “ulus inşa süreci” olarak değerlendirilmeye başlanan ve yeni bir toplum yaratma arzusunun gereği olarak ele alınan cumhuriyet düşüncesi, bu tartışmalarla birlikte modernleşme talebinin karşılanmasında önemli görülmeye başlanmıştır. Cumhuriyetçilik düşüncesi bir rejim olarak değerlendirildiğinde de ayrıca evrensel yurttaşlık ile eşit haklara sahip yurttaşlık vurgusunu ön plana çıkartmıştır. Toplumsal olana yaptığı büyük vurgu ile Osmanlı bürokrasisini etkileyen cumhuriyetçilik, İkinci Meşrutiyet sonrası devleti oldukça ön plana çıkartan düşüncelerden biri olarak değerlendirilmiştir.

Bu durum Batıcılıkla birlikte, Osmanlı bürokratik elitlerinin kafasına nakşedilen “pozitivist-otoriter yönetim ideolojisi”nin bir yansıması olarak da görülebilmektedir. Bu durum bir toplum inşası ile toplumu denetleyebilme gücünü devlete verebilecekken,

---

¹Bu bağlamda Osmanlı modernleşmesi içerisinde bir “cumhuriyetçi” felsefeden ziyade bir yönetim biçimi olarak “cumhuriyet rejimi” düşüncesinin oluştuğu düşünülebilir. Bu durumda da bir “cumhuriyetçi” düşünceden ziyade, Türk düşüncesinin içerisinde bir “cumhuriyet” düşüncesi olduğunu söylemek daha doğru nitelikte görülmektedir. Çünkü Osmanlı düşüncesi çerçevesinde ve İkinci Meşrutiyet dönemi içerisinde tartışılan bir çok ideoloji’nin bir yönü ile “topluma” ve “devlete” vurgu yapması cumhuriyet düşüncesini gündeme getirebilmektedir. Ayrıca Padişahın meşruiyetinin sorgulanmaya başlanması da bunda önemli bir faktördür. Cumhuriyet bu tartışmalar ışığında alternatifler biri olarak görülmektedir. Ancak bu bağlamda Cumhuriyet Türkiye’inden önce bir “cumhuriyetçi” düşünce ile bir felsefi tartışmanın yapıldığı ortaya çıkarılabilmek mümkün görülmemektedir. Bu durum, yukarıda da üzerinde durulduğu şekliyle Osmanlı modernleşmesinin “pragmatik” olarak ele alınmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

“otoriter” bir yapıyı da Osmanlı bürokrasisine sağlayabilirdi. Cumhuriyet rejiminin siyasal egemenliği topluma devretmesi gibi insanları cezp edecek bir özelliği de içinde barındırabilmesi dolayısıyla, toplumunda coşkuyla kabul edebileceği düşünülmüştür. Bu görünümüyle cumhuriyet rejimi, düşüncede yurttaş özgürlüğünün adresi olabilecek ve siyasal özgürlüğü bir şekilde tesis edebilecek bir yönetim şeklidir (Toker-Tekin, 2002: 86).

Ayrıca bu süreçte yine yurttaşın gündeme gelmesinin bir diğer sebebi de “ulusal egemenlik” kavramının, XX. yüzyıl ile birlikte dünyada hâkim bir ideolojik formül olarak ortaya çıkmasıdır. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı’na kadar dünya siyasi coğrafyasında bu ilkeyi söylev bazında veya fiili olarak benimsemeyen topluluk çok sınırlı sayıdadır. Ancak İkinci Meşrutiyet döneminde bir çok Müslüman topluluk gibi (Mısır, Suriye ve Afganistan) Osmanlı’da da “ulusal egemenlik” söylevi olağanüstü düzeyde tartışılmıştır. 1876’da parlamenter rejimi deneyen Osmanlı İmparatorluğu’nda, 1908 Anayasası’nda da “vatan” ve “ulus” kavramları siyasal egemenliğin kaynağı olarak yer almıştır (Nişanyan, 2009: 55). Bu durumun Kurtuluş Savaşı esnasında artarak sürmesi normal olarak karşılanması gereken bir durum olarak görülmelidir.

Bu tespitlerle birlikte İkinci Meşrutiyet dönemi, Türk siyasal hayatı adına “siyasetin sivilleşmesi”nin başladığı bir dönem olarak ele alınmıştır. Bu süreçteki siyaset anlayışı, “hürriyet, müsavat, adalet ve uhuvvet” ilkelerine dayanmaktaydı. Bu ilkeler, oluşturulmaya çalışılan yurttaşlardan oluşan bir toplumun temel referansları olarak ortaya çıkmıştır. Üstel’e göre, Oluşturulan bu hava dolayısıyla, İkinci Meşrutiyet’te İttihat ve Terakki Partisi’nin “otoriter” olarak görülebilecek yönetimine rağmen siyasetin hareketliliğin ve düşünsel çeşitliliğin, ancak 1961 Anayasası’nı izleyen dönemden sonra yaşanabildiği belirtilmiştir (2006: 167).

- Cumhuriyet Rejimine Giden Süreçte Öne Çıkan Düşünce Adamları

Ulusal egemenlik, ulus, yurttaş ve demokrasi gibi düşüncelerin tartışıldığı bir ortamda yetişen ve düşüncelerini şekillendiren bir çok Osmanlı aydınının, cumhuriyet rejimini belli noktalarda şekillendirdikleri kabul edilmektedir. Ancak İkinci Meşrutiyet dönemi aydınlarını sadece düşünceleriyle ele almak onlara yönelik olarak eksik analizlere yol açabilir. Çünkü bu aydınlar yaptıkları eylemlerle de oldukça ön plana çıkmışlar, olayların gidişlerini de etkileyebilmişlerdir.

Bu döneme ilişkin bir çok kişi düşünceleriyle ele alınabilir. Ancak kurulan cumhuriyet rejiminin Fransız menşeli ve Batıcı, modernleşmeci, milliyetçi karakteri göz önüne alındığında ise bazı aydınların ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda cumhuriyet rejiminin “resmi” veya “gayri resmi” ideologları olarak, Abdullah Cevdet (1869-1931), Ziya Gökalp (1876-1924) ve Yusuf Akçura (1876-1935)¹ öne çıkmaktadır. Bu kişilerin en önemli özellikleri, imparatorluktan, cumhuriyet’e geçiş sürecinde, “ulus-devlet” düşüncesinin temellendirilmesinde etkin rol almalarıdır.

Dönemin güçlü bürokratlarından ve düşünce adamlarından Abdullah Cevdet Batıcılığın en önemli temsilcilerinden biri olarak dikkat çekmiştir. Abdullah Cevdet, Türk toplumunun Batılılaşmasının bir gereklilik olduğu görüşünün radikal bir şekilde savunmuştur. Bu düşünce bir ideoloji olarak, İkinci Meşrutiyet’te ve cumhuriyet döneminin ilk yıllarında kendisini güçlü bir şekilde hissettirmiştir (Çiğdem, 2002: 72-73).

Cevdet, pozitivist anlayışın bir temsilcisi gibi hareket etmiştir. Pozitivizmin ideolojik anlamda ülkede yayılmasına yayın ve yazılarıyla ciddi etkileri olmuştur. Bireysel eğilimlerin yaşadığı dönemde gücünü kaybettiği üzerinde duran Cevdet, halkın² sesinin dünyada hiçbir dönem olmadığı kadar yüksek çıktığını belirtmiştir (Ünür, 2006a: 102). Halkın artık belli siyasal örgütler vasıtasıyla kendisini devlet üzerinde hissettirmeye başladığını söyleyen Cevdet, ilimin açtığı yolda artık “halk egemenliği” tezinin güçlendiğini savunmuştur. Bunun için aydının halka yardımcı olmak için ilim yapması gereğini vaaz etmiştir. Bunun yolunun da halkın veya kalabalığın hareketlerinin anlaşılabilmesi için psikoloji biliminin geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur (Ülken, 1999: 250-251).

---

¹Akçura, II. Meşrutiyet döneminin düşünsel anlamda etkin isimlerinden biri olmuştur. Osmanlı’da “Türkçülük” akımının gelişmesinde teorik ve pratik olarak büyük rol oynadı. İstiklal Harbi’nde faal olarak yer alan düşünür, Cumhuriyet’le birlikte meclis üyesi olmuştur. Bir süre Türk Tarih Kurumu Başkanlığı da yapan Akçura, Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki rejimin ulus-devlet şeklinde yapılandırılmasında “modernleşme”, “Batılılaşma” ve “Türkçülük” teorileriyle çok etkili olmuştur. Bu teorilerin “Kemalist ulus-inşa süreçleri” için çok önemli olduğu belirtilmektedir (Akçura, 2004: (Sunuş) 7-11; Zürcher, 2002: 49).

²Abdullah Cevdet “halk” yerine, “cumhur” kelimesini kullanmıştır. Bu kelimenin daha sonra Türkçe’deki cumhuriyet kavramının kökünü oluşturması bu nedenle bir tesadüf olarak görülmemektedir. Cevdet cumhur diyerek nitelendirdiği halkı, pozitivist düşünce içerisinde “halk egemenliği” ideolojisinin en temel aktörü yapmış ve bu konuda bir çok teori üretmiştir (Ülken, 1999: 246-256).

Abdullah Cevdet Aydınlanmacı eğilimlerinin kuvvetiyle Türk insanının çabuk bir şekilde eğitilmesi gerektiğine inanmıştır. Bu yönüyle “köktenci” olarak adlandırılan Cevdet, gerekirse Batıcılığın sağlanabilmesi için İslami kalıp ve gerekçelerle meşru hale getirilmesini istemiştir (Kahraman, 2002: 130). Batıcılık yönünde kadın haklarını ve laikliğin bir an önce ülkede gündeme getirilmesine çalışmıştır. Monarşiye şiddetle karşı çıkan Cevdet, mevcut Osmanlı hanedanının da ülkeyi yönetecek bir eğitimden yoksun olduğunu savunmuştur. Cevdet’in bu görüşleri bir Batıcı olarak kendi içerisinde belli bir tutarlılık içermekteydi. Ancak Batıdan gelen her düşünce ve ideolojiyi tereddütsüz kabulü Cevdet’in en büyük eksikliğidir (Akşin, 2002: 358-359).

Ülken’e göre, Abdullah Cevdet Batıcı fikirlerin cazibesine kendisini çok kaptırmıştır. Dönemine uygun olarak “kolektif” hareketlerden yana ve onları yüreklendirir yazılar yazsa da bu konuların içini doldurmakta yetersiz kalmıştır. Irk konusunda bazı saplantılara ulaşan şahsiyet, Türk ırkının daha üstün bir ırkla karışmasını ve melezleştirilmesi gerektiğini bile söylemiştir. Özellikle psikoloji ve sosyolojiyle ilgilenirken, sosyal psikolojiyi ihmal ettiği veya yanlış anladığı belirtilen Cevdet, aşırı olarak görülen düşünceleri nedeniyle önemli eleştirilere maruz kalmıştır (Ülken, 1999: 256).

Abdullah Cevdet’le aynı dönemlerde Ziya Gökalp de ortaya attığı düşüncelerle II. Meşrutiyet döneminin en çok tartışılan kişilerden biri olmuştur. Gökalp ülkenin ilk sosyologlarından olarak da görülmekte ve “pozitivist” düşüncenin Türkiye’deki önemli temsilcilerinden biridir. Ziya Gökalp, kendisini Fransız cumhuriyetçiliğinin ve Fransa’da ulus inşası misyonunu yürüten Emile Durkheim’in Osmanlı’daki devamıdır. Gökalp bu yönleri dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti’nin “ideologu” olarak kabul edilmektedir (Çiğdem, 2002: 72).

Toplumunu tek “özne” olarak gören Gökalp, sosyoloji biliminin doğrudan normatif sosyal bir modelin oluşturulması için gerekli bir metot olarak ele alınması gereği üzerinde durmuştur. Bu anlamda toplumsal dayanışma anlayışı, Gökalp için içtimai ve milli bir hedef olarak görülmüştür (1976: 30).

Bu anlamda toplumda bir “kolektif” şuurun oluşmasını önemli gören Ziya Gökalp, bu durumun meydana çıkartılmasını geleceğin aydınlık olarak görülebilmesi adına önemli kabul etmiştir. Durkheim sosyolojisini anlamayı ulus olma sürecinin ilmi dayanağı

olarak gören Gökalp, bu görüşleriyle pozitivistin daha sonra milli bir “din” olarak ele alınmasında ve ulus inşası sürecinde modernleşmenin en önemli olgu olarak düşünülmesinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Gökalp, ulusa verdiği önem nedeniyle Batı düşünce kaynaklarının yarı mistik, yarı bilimsel eklektik bir sentezini oluşturmuştur. Gökalp, Türk ulusu adına öne sürdüğü görüşlerle “idealist”, ortaya koyduğu epistemolojisiyle de “pozitivist” yönler arasındaki çelişik durumun örneği olarak görülmüştür. Gökalp’in görüşleri, bu alanların çelişkilerinin tespiti için Türk siyasal düşüncesinde önemlidir (Bozarıslan, 2006: 314-316).

Gökalp’in bu görüşleri, İkinci Meşrutiyet düşünce hayatındaki güçlü etkileri nedeniyle Türkçülüğün cumhuriyet öncesinde ön plana çıkan bir ideoloji olmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Gökalp’in “Türkçeleşmiş, Türkçe” isteği Osmanlı dilinde Türkçenin merkeze yerleşmesine katkı sağlamıştır. Böylece ulusallık kategorisi, Gökalp ile birlikte her şeyin kendisine göre düşünüldüğü ve değerlendirildiği bir temel olgu haline dönüşmüştür (Hilav, 2004: 389). Bu olgular cumhuriyet rejiminin temellendirilmesinde daha sonra ciddi anlamda kullanılacaktır.

Gökalp bu görüşleriyle hayatının sonuna kadar ideolojik olarak savunacağı “halkçılık” görüşlerinin de temellerini atmıştır. Toplumda bir önemi olmayan grupların böylece devlet adına belli sınıfları temsil edebileceklerini belirten Gökalp, toplumu oluşturan sınıfların ülkedeki işlevlerini bir “bütünlük” içinde belirlemeye çalışmıştır. Cumhuriyet adına daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacak olan “korperatist” devlet yapısının temelleri, böylece Ziya Gökalp’in sınıfsal tahlillerine dayandırılmıştır (Ülken, 1999: 312-313).

Bu idealist görüşlerinin yanı sıra bir Batıcı düşünür olarak ilme önem veren Gökalp, Durkheim’in izinden giderek pozitivist felsefenin önemini sürekli yinelemiştir. Gökalp, bunu yaparken olguların görünen ve görünmeyen gayeleri ile ilkelerinin, Batı medeniyetini bu günkü güçlü konumuna getirdiğini belirtmiştir. Gökalp bu şekilde cumhuriyet rejiminde tek hedef olarak gösterilen Batılılaşmanın, idealist olarak belirlenen milli bir tavırla benimsenen ilmi yönünün de büyük oranda çerçevesini çizmiştir (Gökalp, 1982: 2-3).

Ziya Gökalp'le birlikte İkinci Meşrutiyet döneminde yayımlanan Türk Yurdu dergisinin yönetimini üstlenen Yusuf Akçura da cumhuriyet rejiminin milliyetçi unsurlarını besleyen Türkçülük hareketinin siyasal, ekonomik ve kültürel alanlardaki fikirlerinin gelişmesinde önemli etkisi olmuş bir aydındır.

Akçura'nın, modernleşme ve kapitalist bir toplumun oluşma süreçlerine ilişkin olarak yaptığı incelemelerle de döneminin aydınları arasında ileri bir kavrayışa sahip olduğu kabul edilmiştir. Akçura bir çok yazar tarafından Şinasi'den sonra Türk Modernleşmesi'nin öncü düşünürlerinden biri olarak gösterilmiştir (Ünüvar, 2006b: 132-133, 138).

Vatanı kurtarmak için Osmanlılık akımının yetersizliği ve geçersizliğinin üzerinde önemle durmuş olan Akçura, Türkçülüğün devletin ve toplumun geleceği için gerekli olduğunu Batı eksenli bir bakış açısıyla açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Osmanlılık düşüncesinin, ancak Fransız etkisindeki Ali ve Fuat Paşa'ların Tanzimat döneminde geçerli olabilecek bir akım olduğunu söylemiştir (2008: 37).

Akçura'ya göre, Üçüncü Napolyon'un bu paşalar üzerinde kuvvetli bir desteği vardı ve bu dönemdeki tüm İslahat çabaları da Fransız menşeliydi. Ancak bu düşünceler, belli bir dönem etkili olmuş ve devletle toplumu gelecek vaat edecek bir düzeyde felaha ulaştırmalarının imkânsızlığı anlaşılınca da terkedilmiş fikirlerdi. Akçura, buna karşın Alman Birliği'nin sağlanmasından sonraki hakiki vakaların ulusların esasının ırk esası ele alındığında, Avrupa'daki milletler arasında ciddi bir "siyasal birlik" görüşünün tartışılmaya açılabilirdiğini savunmuştur. Düşünür, bu gerçeklerin 1870'li yıllarda Fransa tarafından da kabul edilerek tatbik edilmeye çalışılınca, Osmanlılık gibi görüşlerinde dayanağını kaybetmiş olduğunu iddia etmiştir (Akçura, 2008: 38).

Akçura, kendisinin Jön Türk hareketinden ayrılmasını da Osmanlılık akımının bu hareket tarafından hala savunulur olmasına bağlamıştır. Akçura'yı zamanın bir çok düşünüründen ayıran en önemli özelliği ise görünüşte bir Batıcılık yapmamış olmasıdır. Akçura, Avrupa'da XIX. yüzyıl içinde yaşanmış olan tüm fikir akımlarını ve bu fikir akımlarının temsilcilerini ciddi bir şekilde incelemiştir. 1904 yılında yazmış olduğu ve ismiyle bütünleşmiş olan Üç Tarzı Siyaset adlı eserinde de yaşadığı devrin aydınları ile bürokratlarının devletin kurtuluşu adına ürettikleri çözüm önerilerini ayrıntılı şekilde incelemiştir (Akçura, 2004: 9-10).

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra yapılandırılan Türk Tarih Kurumu'nun başkanlığını da yapan Akçura, "ulus" ile "ırk" mevhumları arasındaki ilişkilerin Avrupa'daki tarihsel, sosyal ve siyasi gelişmelerinin üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda ulus kavramını ırk olgusunun bir alt başlığı olarak değerlendiren yazar, Almanların istikrarlı ve güçlü yapılarının temeli olarak da ırklarına bir ulus bilinci aşlamaları olarak göstermiştir. Yunanlıların bile bu görüşler sayesinde tekrar ayağa kalktığını iddia eden Akçura, dil biliminin bu konudaki önemini belirterek, her ulusun dilini araştırması, incelemesi ve yeni nesillere aktarma yollarını bulması gerektiğini öne sürmüştür (2004: 38-40).

Akçura ve Gökalp bu görüşleriyle, özellikle Balkan Savaşları ile oluşan coğrafik gerileme ve I. Dünya Savaşı esnasındaki fikri zorunlulukların artışı nedeniyle geliştirerek, yeni ulus-devletin ana düşüncesi haline getireceklerdir. Özellikle Akçura, düşüncelerinde sık sık da Türklerin artık müstakil bir devlet kurması gerektiğini söylemiştir. Türklerin bundan sonra bir ulus olarak hayatını devam ettirebilmeleri bağımsız bir devlet kurmalarıyla mümkündür. Bunun içinde Türklerin iktisadi bir kalkınmayı sağlamaları gerekmektedir (Ülken, 1999: 394).

Akçura bu görüşleriyle II. Meşrutiyet sonrası Türk düşünsel hayatının gittiği yolu da bir nispette tespit etmiştir. Akçura'nın cumhuriyet rejimi döneminde etkin bir ideolog olarak hayatını sürdürmesinde bu görüşlerinin etkili olduğu da söylenebilir.

Bu şekilde bir görünüm arz eden İkinci Meşrutiyet dönemi ile düşünce hayatı, geleneksel yürütme gücünün karşısına hatta onun gücünü sorgular niteliğe getiren bir yasama meclisini ortaya çıkartarak, bir siyasal denge unsurunu Türk siyasal yaşamına sokmuştur. Bu sayede, iktidarın tam olarak sağlanamasa da toplumun temsilcileriyle, monark arasında paylaşılmasına ilişkin ciddi bir adımdır.

İkinci Meşrutiyet döneminde toplum ve temsilcileri lehine doğru bir süreç işlemeye başlarken, monarşinin de kendi hâkimiyetini sürdürebilme adına fiili ve ya dolaylı olarak bir çok girişimde bulunduğu görülmüştür. Bu çatışma I. dünya Savaşı sonuna kadar sürmüştür. Bu durum, ancak İngiliz işgali sonrası Padişahın esir konumuna düşmesinden sonra monarşi adına toplumsal meşruiyet sorunu ortaya çıkmasıyla bitmiştir. Sistemin parlamenter bir sisteme dönüşmesi bundan sonra daha kolay bir hale gelmiştir (Akın, 2001: 410). Ancak gelişmeler Türkiye'ye özgü koşullarda ilerlemiştir.

Monarşiyi ilga eden yeni rejim, toplumun gücünü popüler olarak kullanan Osmanlı bürokrasisinin elindeki “teknokrasiye” yakın bir sistem dâhilinde vücut bulabilmiştir.

3.2.2. Türkiye’deki Cumhuriyet Deneyimi

Osmanlı’da Tanzimat dönemiyle somutlaştırılan reformlar ile cumhuriyet dönemindeki reformlar arasında bir süreklilik olduğunu iddia edilmektedir. Ancak Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki sebep, sonuç ilişkisinin, bir süreklilik mi? yoksa bir kırılmayı mı? ifade ettiği yönünde Türk düşünsel hayatında tartışmalar halen sürmektedir (Söğütçü, 2008: 34).

Bu tartışmalar, cumhuriyet rejiminin temellerinin saptanabilmesi ve cumhuriyet rejiminin ideolojik vurgularından biri olan yurttaşlık olgusunun Türkiye’deki evrimi konusunun kavranabilmesi açısından önemlidir. Bu tartışmada “kırılma” olduğu savı, cumhuriyet rejiminin Osmanlı tebaası üzerinde tamamen özgürleştirici bir hareket olduğu savı da zaman zaman eleştirilmektedir.

Süreklilik savına yapılan itirazlarda ise yurttaşlık adına, iki devlet özelinde modernleşme kaygısıyla yapılan, ancak tepeden inmece olarak nitelendirilen reformların, birbirinin devamı sayılması için doğal koşullardan kaynaklı bir sebep-sonuç bağında ısrarcı olunmasından kaynaklı bir zorlama olduğu tespiti öne çıkmaktadır.

Buradaki tartışmanın iki taraf arasındaki iddialarının temellendirilmesi adına ise “kırılmayı” öngörenler, yurttaşlık gibi bir kurumdan bahsedebilmek için cumhuriyet rejiminin gerekliliğini öne sürmektedirler. “Sürekliliği” savunanlar adına ise olayın boyutu rejimlerden ziyade reformların düşünsel alt yapısına dayanmaktadır. Bu vurguya göre, hem Osmanlı’daki yurttaşlık olgusu, hem de Türkiye Cumhuriyeti’ndeki yurttaşlık kavramının ifadesinde başvurulan yaklaşımlar tepeden inmece bir düşüncenin sonucudur. Bu da konunun bir süreklilik içerdiğinin kanıtı olarak gösterilmektedir (Kadioğlu, 2008c: 37). Bu tartışmalar içerisinde yer almasa da rejimin bir cumhuriyet olup, olmadığı da zaman zaman gündeme gelebilmektedir. Rejimin demokrasiyle olan ilişkilerindeki sıkıntı zaten genel bir kabulün sonucu olarak değerlendirilebilse de Türkiye’nin cumhuriyetçiliği ne kadar özümseyip, özümsemediği de analize açık bir konudur.

Bu şekilde değerlendirilebilen cumhuriyet dönemi, hedeflerinden biri olan yurttaşlık olgusunun Türkiye’de almış olduğu seyrin ideolojik kapsamı tartışılması gereken bir sorun alanıdır. Çünkü rejimin yurttaşlık nosyonu, rejimin demokrasiye dönüşmesi noktasında faydalı olmamıştır. Bu sorun alanına ilişkin olarak Türk düşünce hayatında gelişen fikirler, düşünsel yelpazenin farklı alanlarından gelmeleri nedeniyle, ciddi anlamda çeşitlilikler içermektedir. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti’nin geçirmiş olduğu düşünsel, siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik anlamlarda yaşamış olduğu dönüşümler, bu sorun alanı içerisinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.2.2.1. Meclis Hükümeti Deneyimi: Ulusal Egemenlik Nosyonunun Kabulü (1920-1924)

1914 yılında yapılan seçimlerle göreve gelen ve Osmanlı devletinde üçüncü kez seçimle oluşan Osmanlı Meclisi, I. Dünya Savaşı’ dönemindeki olağanüstü koşullar altında yasama faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır. Bu meclis, savaşın mağlup olarak kapatılması ve İttihat ve Terakki Partisi mensuplarının ülke yönetiminden uzaklaştırılmaları nedeniyle, Sultan Mehmet Vahidettin tarafından 1918’de feshedilmiştir (Karatepe, 1999: 140).

Bu süreçte, 28 Ocak 1920’de İstanbul’da toplanan ve son Osmanlı Meclisi olarak nitelendirilen Meclis-i Mebusan önemli bir aşamadır. Bu mecliste, “Misak-ı Milli” olarak adlandırılan belge kabul edilmiştir. Bu belge, mütareke dönemi içinde doğan yeni Türk kamu hukukunun da ilk belgesi olarak gösterilmiştir. Misak-ı Milli de ulus-devlet sürecini şekillendirecek ve yeni devletin rejiminin cumhuriyet olacağına ip uçlarını veren “ulusal egemenlik” tezinin işlendiği görülmüştür. Bazı yazarlara göre bu metin, “... feodal-ümmetçi kültürden ulusal-laik bir kültür ve siyasal değerler sistemine geçiş sağlayacak ve ideolojik özerkleşme sürecini ...” ifade eden temel bir çalışmadır. Bu metin Meclis-i Mebusan’da oy birliği ile kabul edilmiştir ve daha sonra kurulması gündeme gelen Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’nin de ideolojik alt yapısının oluşmasında kullanılmıştır (Akin, 2001: 41-44). Bu belgeyi doğuran sebepleri ve bu belgenin kilit rolünü dönemin önemli ideologlarından Ağaoğlu şu şekilde ifade etmiştir:

yeis, fütur, ümitsizlik her tarafı istila etmiş. İşte bu maddi ve manevi yoksulluklar içindedir ki her türlü vasıttan mahrum olan bir avuç vatanperver bir şefin etrafında toplanarak Türk Milli Misak’ını ilan ediyor ... bundan sonra devlet milliyet esası üzerine

kurulacaktır! Bundan sonra milletin iradesi taalluk etmeden memleketin en ufak parçası bile kendisinden ayrılamayacaktır! (19???: 44).

Ağaoğlu'nun 1930'lu yıllarda Ülkü Dergisi'nde yazdığı bu metin, Misak-ı Milli belgesine cumhuriyet döneminde verilen önemi ve bu belgenin yeni rejimin alt yapısı olarak kabul edilen olaylardan biri olduğunu göstermektedir. Bu düşünce, “tekçi” ve “üniter” anlayışın güçlü olarak temellendirilebilmesinde günümüzde yaşanan bir çok tartışmanın anlaşılabilmesi için önemli bir kanıt olarak sunulabilir.

Kurtuluş Savaşı'nı veren toplumun başındaki askeri ve sivil kadronun, yine İttihat ve Terakki kökenli orta ile yüksek sınıf Osmanlı bürokratlarından oluşmuştur. Ancak bu dönemin şartları altında çıkan Misak-ı Milli belgesini ortaya koyan kadro, artık sadece Anadolu topraklarının elde kalması dolayısıyla, ulustan başka dayanabilecek bir meşruiyet zemini kalmadığını anlamıştı. Bu nedenle yapılan vurgunun “ulusal egemenlik” temelinde oluşması bir tercih olarak değil, ülkenin içinde bulunduğu koşulların bir sonucudur (Nişanyan, 2009: 55).

Anadolu'daki direniş hareketi, Meclis-i Mebusan'ın toplanmasından sonra sultan Vahidettin tarafından Osmanlı Meclisi'nin feshedilme gerekçelerinin geçersiz kaldığını ilan etmiştir. Böylece, TBMM'nin bazı siyasal ve yasal alt yapısı hazırlanmaya başlanmıştır. Erzurum ve Sivas'ta toplanan Heyet-i Temsiliye'nin faaliyetlerinin bir sonucu olarak da 19 Mart 1920 tarihinde Anadolu genelinde yasama meclisi seçimleri yapılmıştır. Bu şekilde oluşturulan yasama meclisi, Türkiye Cumhuriyeti tarihi adına “Birinci Meclis” olarak adlandırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki milli mücadele hareketi yapmış olduğu bu girişimlerle, yasal mekanizmalardan faydalanmış ya da yasal mekanizmalar yaratarak milli mücadeledeki siyasal ve idari yapılanmayı meşrulaştırmayı amaçlamıştır (Akin, 2001: 47).

Bu amaçla 19 Mart 1920 günü yapılan seçim, önceden Mustafa Kemal Paşa ve Heyeti Temsiliye adına bir meclis kurulacağı notu ile tüm livalara duyurulmuştur. Bu notta ayrıca “Ankara'da salahiyeti fevkalayı malik bir meclis(in), umur-u milleti tedvir ve murakabe etmek üzere içtima” ifadeleriyle yapılan girişimin amacı da net olarak belirtilmiştir. Bu seçim, yasal olarak “Osmanlı İntihab-ı Mebusan Kanunu”na dayandırılmış ve seçimi gerçekleştirecek olan seçmenlerin kimlerden oluşacağı da ayrıntılı bir şekilde ülke düzeyinde ilan edilmiştir (Akin, 2001: 48).

Bu meclisin oluşumundan kısa bir süre sonra meclis üyeleri Birinci Grup ve İkinci Grup¹ olarak ikiye ayrılmışlar ve bir grup vekil ise bağımsız olarak mecliste yer almışlardır (Demirel, 1995: 109).

Bu şekilde oluşturulan meclis, 23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış olarak toplanmıştır. Böylece Anadolu hareketi fiili bir hareket olmaktan çıkmış ve resmi, hukuki bir yapı kazanmıştır. Bu meclis art arda gerçekleştirdiği adımlarla, yeni Türk devletinin rejimi için gerekli olan temel argümanları sağlamıştır. Yeni devletin rejiminin cumhuriyet olması için her şey o an için mevcut görülmüş ve bu bağlamda TBMM ilk olarak gayesini, “ ... vatan ve milleti, milli hakimiyeti prensibinin gerektirdiği esaslar dahilinde kurtarmak” olarak tanımlamıştır. Ancak meclis ilk açıldığında, Osmanlı Devleti'nin temel unsuru olan hilafet ve saltanata karşı bir cephe alma söz konusu olmamıştır (Demirel, 1995: 136-137, 151-152).

Kurulan bu yeni meclis, Osmanlı dönemindeki meclisten farklı olarak ilk defa ulusal düzeyde iktidar sahibi olan bir çok yerel elit, şeyh ve hoca yer almıştır. Bu nedenle yeni egemen irade olarak kabul edilen TBMM'nin üyeleri, bir parti disiplini içinde olmadan ve belli ideolojik kaygılar taşımayan, kendi bölgelerine olan sorumluluklarıyla ön plana çıkan kişilerdi. Bu durum ilk meclise, Osmanlı'daki meclislerin tersine merkezi bir devlet yaklaşımının tersine, anti-bürokratik ve halk egemenliği nosyonuna daha yakın bir yapı kazandırmıştır (Karaömerlioğlu, 2002: 275).

TBMM bu ilk kompozisyonuyla, modernleşmenin, tekçi, üniter ve merkezi bir devlet sisteminin ve tezimizin üzerinde durduğu Jakoben cumhuriyetçi rejiminin izin verebileceği bir yapılanmaya uygun görülmemekteydi. Bu durum, daha ziyade meclisin

---

¹İkinci Grup, önceleri Birinci Grup dışında kalan üyelerin, daha sonra ise ilk grup içerisinde Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olanlarla birlikte kurdukları meclis grubudur. İkinci Grubu, muhalif olma dışında Birinci Grup'tan ayıran ikinci önemli özellikse, büyük ölçüde yöresel bir görünüm arz etmesiydi. Üyelerinin büyük çoğunluğunu Doğu ve Kuzey vilayetlerinden gelen vekillerin oluşturduğu görülmüştür. Grup içinde serbest meslek mensuplarının ağırlıklı bir yer aldığı, bir diğer özellik olarak ifade edilmiştir. İkinci Grup, meclisteki tartışmalarda, sürekli olarak “demokrasi” ve “hürriyet” isteklerini ön plana çıkartmışlardır. Bunu öncelikle kendilerinin meclis içindeki konumlarını meşrulaştırmak, sağlamlaştırmak ve yaptıkları muhalefeti “anamlı” kılmak adına yaptıkları iddia edilmektedir. Bu arada yapmaya çalıştıkları en önemli girişimin meclis başkanının “diktatörlüğe” gittiği yönündeki eleştirileridir. Tüm yetkilerin meclis başkanında toplanmasını engellemek için büyük uğraş veren bu grup, yasal ve siyasi bir çok girişimde bulunmuşlardır. Bu durum bakanlar kurulunun görev ve sorumluluklarının tam olarak belirlenmesine yönelik olarak 1921 yılında yaptıkları yeni sisteme “Anayasa kabinesi” usulünün sokulması istemini içeren “yasa” tasarısıdır. Bu gelişmeler ve daha bir çok olay mevcut hükümetin otoritesinin zayıflaması gibi bir sonucu gündeme getirmiştir. Bu durum Mustafa Kemal'in istediklerini yapabilmesini engellemeye başlayınca, yeni bir meclis gereği doğmuştur (Öz, 1992: 78-79).

geleceği adına çoğulcu bir demokrasi anlayışına yol açabilecek bir durumun meydana çıkabileceğine ilişkin ip uçları verir nitelikteydi. Ancak meclisin bu durumu kısa sürede elitist askeri-sivil bürokrasi tarafından eleştirilmeye başlanmıştır.

Bu süreç, mecliste etkili olan Birinci Grubun yapmak istedikleri için nasıl bir meclis arzuladıkları ortaya çıkınca farklı bir hale bürünmüştür. Ayrıca bu meclisin savaş koşulları içerisinde olduğu ve ülke içerisindeki tüm yerel ve ulusal güçlerin bir birlikteliğe muhtaç olduğu dönemde ortaya çıktığı da unutulmamalıdır. Bu nedenle meclis yapısının bir reform, bir devrimci nitelik taşımaktan ziyade, yıkılmakta olan bir devletin yerine tüm dünyaya ve eski yönetime karşı ciddi bir “meşruiyet” anlayışının ürünü olduğu görülmektedir.

Birinci Meclis’in veya Meclis hükümet deneyiminin cumhuriyet rejiminin içinde değerlendirilip, değerlendirilmeyeceğine ilişkin tartışmalar mevcuttur. Ancak bu meclis ile üyelerinin sık sık konuşmalarında kullandıkları “ulusal hâkimiyet” ile “milli egemenlik” kavramları dikkatle incelenmelidir. Bu konuşmalardaki dilin bile “sembolik” ve “sloganik” düzeyde cumhuriyetçiliğin temel argümanlarına gitmesi, “günün koşulları içerisinde” bir değerlendirmeyi gerekli kılan zihniyetin kodlarının çözülmesi adına önemlidir. Bu tutumun, Türkiye’de cumhuriyetçiliğin ele alınışının gelecek kuşaklar adına “lafzi” anlamda ne kadar önemli olduğunun “değerlendirilmesinde” katkı sağlayacağı görülmektedir.

Bu şekilde değerlendirilebilecek olan ilk meclisin kompozisyonunda ise kimin hâkim unsur olacağı ise yapının içerisindeki sosyal grupların gücüne göre belirlenmiştir. Bu anlamda Birinci Grubu oluşturanlar asker-sivil Osmanlı bürokrasisi ve şehirli yüksek yöneticilerin oluşturduğu sınıfa, İkinci Grup ise milli mücadelenin maddi kaynağı olan eşraf ile esnafın oluşturduğu çevrenin elitleri ile artık yükselen bir ticari güç olan sınıfların temsilcilerini kapsamıştır. Bu kompozisyon içerisinde Birinci Grubun iktidar, İkinci Grubun ise muhalefeti oluşturması, Osmanlı devlet ve toplumsal düzenin doğal bir sonucu olarak sunulmuştur (Akın, 2001: 55-56). Zaten savaş şartları da asker-sivil bürokrasi ve yönetici elitin iktidarı elinde tutmasını bir nebze olsun meşrulaştırmıştır.

Bu bakış açısına paralel olarak Birinci Meclis toplumun değişik kesimlerinin temsil edilmesi dolayısıyla, nispeten “demokratik” ve “çoğulcu” bir yapıya sahip olması dolayısıyla başarılı olarak kabul edilen bir kurumdur. Bu durum, savaş koşulları

içerisinde oluşan bir meclis olmasına rağmen Birinci Meclis'in desteklenmesini sağlamıştır (Karatepe, 1997: 27).

Birinci Meclis döneminde belli bir süre çoğulcu yapının korunmaya çalışılmıştır. Ancak Müdafa-i Hukukçular “ulusal egemenliği” ilan ettikten kısa süre sonra ise “siyasal bir otorite” olma yolunda ilerlemişlerdir. Bu otorite sağlandığı zaman ise devreye Türk siyasal kültürünün bazı değerleri gündeme gelmiş, meclisin yapısının değişmesi de dâhil bir çok konu gündeme taşınmıştır (Oktay, 1991: 58). Bu süreçten sonra gündeme gelen durum “otoriter” devletlerin söylevlerinde kalan bir ulusal egemenlik nosyonu olmuştur.

Bu nedenle de Mustafa Kemal Paşa, meclisin bu yapısı ve dönemin koşullarının muğlâklığı gibi gerekçelerle, devlet yapısını acil olarak oluşturmak istemiştir. Paşa, meclis hükümeti sisteminin yasal çerçevesini kurmak amacıyla da 1921 yılında yapılan mecliste büyük tartışmalar neticesinde kabul edilen “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”nu gündeme getirmiştir (Okutan, 2006: 227-228). Ancak bu yasal yapı, Kanun-i Esasi’yi tamamen ortadan kaldırmamıştır. Yeni yasal yapı, fiili olarak tüm yasama, yürütme ve yargı yetkilerini elinde bulunduran TBMM'nin hukuki gücünün “meşrulaştırılması”nın bir gereği olarak gerekli görülmüştür.

Böylelikle herkesin o dönem için hoşuna giden ve yasamanın üstünlüğü ilkesini “katı” bir şekilde sağlayan “meclis hükümeti sistemi (güçler birliği)” temellendirilmiştir. Bu şekilde yazılı bir metinle güçlendirilen Ankara'daki yapı, “halk-parlamento-hükümet-bürokrasi” bağlılığını temel alan bir şekilde hiyerarşik olarak, fakat ruhları okşayan bir hale getirilmiştir.

Bu silsileye göre, her şeyin yegâne temsilcisi halktı, yasama meclisi onun adına yetkili tek gücü, onun emrindeki yürütme ve bürokrasi de fiilen gerçekleştirilecek olan her şeyin meşruiyetini sorgulayabilmek imkânını ortadan kaldırabilecek yasal yapıları.

Egemen olan halktı, diğer bütün unsurlar onun temsilcisi olarak eylemlerini gerçekleştirme yetkisine haizdiler. Toplumun ilk kez anayasal olarak egemenliğin kaynağı olması resmileştirilmişti. Böylece, “liberal temsili demokrasi” ilkesinin bir Türk anayasa metninde ilk kez bu kadar açık ve net olarak ifadesini bulması sağlanmıştır. Ancak bu açıklık, daha sonra teorik ve pratiğe yönelik olarak anayasanın yapısına ilişkin bazı tartışmaları da beraberinde getiren bir çok çelişkili noktanın

varlığını ortaya çıkarmıştır. Bu iddiaları seslendiren yazarlar, Kanun-i Esasi daha yürürlükteyken ve kaldırıldığı bu metinde hiçbir şekilde dile getirilmezken, halifenin ve padişahın egemenliğinden, tamamen halk egemenliğine geçişin biraz aceleci bir tavırla meydana getirildiğini vurgulamışlardır (Demirel, 1995: 184-185).

Bu tartışmalar, hem kurtuluş savaşı veren hem de yeni bir devlet kurma çabasındaki Mustafa Kemal Paşa'nın 1922 yılında meclise alternatif olarak görülebilecek bir girişimine neden olmuştur. Bu yıl Mustafa Kemal Paşa partisini kurmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adını alan bu parti, Türkiye ve cumhuriyet rejimi ile özdeşleşen bir kurum olarak dizayn edilmiştir. Bu parti kurulduğunda bazı kesimler bu partiyi solcu hatta sosyalist olarak nitelendirmişlerdir. Paşa bu endişeleri giderebilmek için "halk"ın anlamına ilişkin açıklamalar yapmak durumunda kalmıştır. Buna göre, Türkiye'de sınıflardan oluşan bir toplum yoktu. Ayrıca toplumun her kesiminin eşit düzeyde özgül bir role sahip olduğu mutlak olarak kabul edilen bir milli dayanışma savunusunun bir sonucu olarak "halk" kavramının kullanıldığı vurgulanmıştır. Paşa daha sonra cumhuriyet rejiminin temel umdelerinden biri olarak halkı ele alacak ve bunu da "halkçılık" olarak ifade edecektir. Bu terim Ziya Gökalp tarafından da ısrarla "sınıfsız, dayanışma hissinde, hiçbir sınıfsal derneğe yaşam hakkı verilmeyeceğini" ifade eden bir şekilde kullanılmıştır. Bu görünüm de Anadolu hareketi içinde İttihatçı geleneğin, cumhuriyetin kuruluş aşamasındaki gücünün hala etkin olduğunun anlaşılması adına önemlidir (Zurcher, 2002: 52).

Yapılan halk vurgusuna rağmen rejimin tepeden inmeci bir şekilde inşası için gerekli "tek adam" eksikliği Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyetinde giderilmiştir. Paşa'da bu gereksinimleri karşılamak için önemli uğraşlar vermiştir. Yeni rejimi halkçı temellere dayanan bir şekilde inşa etmek istediği her fırsatta dile getirmiştir. Bu anlamda da 1923'de adı konulan cumhuriyet rejiminin bir tesadüfün sonucunda oluşmadığı artık yadsınamaz bir gerçektir. Buradaki sorunun ortaya çıkartılacak rejimin cumhuriyetçi bir şekilde işletilip, işletilemeyeceğiydi. Cumhuriyeti kuran irade seçkinci bir iradeydi, ancak halkın ihtiyaçlarını gidermenin önemini kavramıştı. Sonuç cumhuriyetçi ideallerle uyuşan bir tarzda ve toplumsal yapının yansıması şeklinde olmamıştır (Oktay, 1991: 23).

Bu yorumlara rağmen Nisan 1923'te CHP'nin ilkeleri olarak gündeme getirilen “dokuz umde”de halkçı düşünce öne çıkartılmıştır. Bu şekilde Paşa'nın ölümüne kadar üzerinde durduğu “halkçılık” ilkesi, cumhuriyet rejiminin resmi olarak kabul edilmesinden sonra “hâkimiyet-i milliye” kavramıyla somutlaştırılmıştır. Bu kavram daha sonra bir ideoloji olarak gündemde hep tutulmaya çalışılan rejimin altı ana olgusundan biri olan cumhuriyetçilik ilkesinin altyapısını oluşturmuştur.

Buradaki söylenmek istenen çok açıktı, fakat devletin yapısının buna ne kadar uygun olduğu ise kestirilememiştir. 1921 Anayasası'yla Birinci Meclis tarafından devletteki “egemen” unsurun “halk egemenliği” olarak netleştirilmesinin, teorik olarak kesin, pratik olarak ise ne anlamda istendiğinin muğlâklığı, rejimin adı konulunca ortaya çıkmıştır. Birinci Meclis'in düşünsel anlamda sağladığı “halk egemenliği” nosyonu yeni devleti kuran kesim tarafından daima lafzi olarak kullanılmış, ancak halkın devletteki yeri ise tam olarak nitelendirilmemiştir (Karaömerlioğlu, 2002: 275).

Bu şekilde oluşturulmaya çalışılan ulusal egemenlik ve halk egemenliği bir ideoloji olarak, geleneksel Türk siyasal pratiğinin bir ürünü değildir. Bu ideoloji özü itibariyle Türk toplumuna oranla farklı kaygıları olan topluluklar için çok değişik koşullar etrafında ifade edilmiş bir olgudur. Ancak Müdafa-i Hukukçular Milli Mücadelenin özgün koşulları içerisinde kaleme aldıkları bu ideolojik söylevi, Osmanlı'dan kendilerine miras gelen siyasal gelenek içinde okumak zorunda kalmışlardır (Oktay, 1991: 56).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, egemen siyasal iradeyi “ulus” olarak değerlendirmiş ve TBMM'yi bu iradenin somut ifadesi olarak “tek” ve “üstün” otorite olarak tanımlamıştır. Bu kanun gerekçe gösterilerek de Kasım 1922'de TBMM kararıyla saltanat kaldırılmıştır. Bu süreç, Birinci Meclis içerisinde yeni rejim için “tehdit” oluşturabileceği düşünülen İkinci grubun tasfiyesini de artık gerekli kılmıştır. Yeni devletin resmen kurulması sancılı olsa da çok uzun sürmemiş ve yeni rejim ilan edildiğinde, kendisine muhalif olabilecek tüm toplumsal grup temsilcilerini meclisin içinden büyük oranda çıkarmıştır (Akın, 2001: 398-408, 410).

3.2.2.2. Tek Parti Deneyimi: Rejimi Kurumsallaştırma Çabaları (1924-1950)

Türk siyasal hayatında Tek Parti deneyimi, cumhuriyetin kuruluşu ve kurumsallaşması adına en hızlı ve otoriter yönlü “modernleşme” çabası olarak kabul edilmektedir. Bu dönem, tezin girişinde ele aldığımız cumhuriyetçiliğin eleştirilebilir yapıda olmasına neden olan hipotezlerimizin büyük bir çoğunluğuna cevap bulur nitelikte özelliklerle anılmaktadır.

“Kendine özgü” olarak nitelenen Tek Parti dönemi cumhuriyetçiliği, dönüşümün yukarıdan aşağıya doğru olması, bürokrasinin güçlenmesi, halk egemenliği nosyonuna aykırı fiiller, devleti toplum karşısında güçlendirme, demokratik eğilimlere karşı şüphecilik, kamusal alanın kullanımında toplum ile sürekli yaşanan gerilim ile “Jakoben” bir anlayış içermesiyle ele alınan bir çok özelliği içinde barındırmaktadır. Tek Parti dönemi bu özellikleri dolayısıyla, günümüzde toplumun yaşadığı siyasal, sosyal ve ekonomik problemlerin temel sebeplerinin ortaya çıktığı bir zaman aralığı olarak ele alınmıştır.

Bu gelişmeler sorunlu bir süreci ifade eden Fransız cumhuriyetçilik tarihiyle belli noktalarda aynı seyri takip etmiştir. Ancak Fransa’da toplum giriştiği mücadelelerle ve rejimden talepleriyle bu dönemlerde bir şekilde önemli bir “siyasal aktör” olmayı başarmıştır. Tek Parti döneminde ise toplumun sistem içinde bir siyasal aktör olmasına imkân vermeyen bir siyasal ve idari yapı kurulmuştur. Bu nedenle Tek Parti döneminde halk olarak sürekli anılan toplum, ancak rejimde belirleyici bir unsur olarak “kamusal alanda” kendisine yer bulamamıştır.

3.2.2.2.1. Rejimin Kurumsallaşmasına İlişkin Yapılan İcraatlar ve Yeni Yapıda

Atatürk’ün Belirleyiciliği

Yukarıdaki gibi çeşitli siyasi yorumlara sebep olan Tek Parti dönemine ilişkin olarak cumhuriyetin ilanını takip eden süreçte ilk siyasal girişimin 3 Mart 1924 tarihindeki halifeliğin kaldırılması işinin olduğu belirtilmektedir (Tunçay, 2002: 92).

Halifeliğin kaldırılması iki Hintli Müslüman’ın, dönemin Başbakanı olan İsmet İnönü’ye göndermiş oldukları bir mektuptaki isteklerinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Bu mektupta, yalnızca dinsel nitelikte yetkileri olan bir halifenin İslam dünyasında büyük bir saygı uyandıracığı ve Türk hükümetinin mevcut halifenin daha

önemli roller oynayabilmesi adına imkân sağlaması gerektiği yazılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, meclise bir önerge vererek halifeliğin kaldırılmasını istemiştir. Bu durum İkinci Meclis içinde de bir kırılma yaşanmasına sebep olmuştur. Halifeliğin kaldırılması, bazı vekillerce Paşa'nın diktatörce tutkularını engelleyebilecek tek gücün de ortadan kaldırılması olarak nitelendirilmiştir. Bu konuda Rauf Orbay ile yakın çevresi büyük bir muhalefet vermiştir, ancak başarıya ulaşamamıştır. Ancak Orbay ve arkadaşlarının bu çabası, halen meclis içinde Osmanlı hanedanına bağlı kimselerin varlığı olarak algılanmış ve daha sonra bu kesimin siyasi hayattan çekilmeleri için yoğun baskılar oluşmuştur (Zurcher, 1995: 196).

Ayrıca halifeliğin kaldırılışı, 1924 yılı içinde başka bir parti kurmak ve siyasi faaliyetlerini başka bir düşünce altında sürdürmek isteyen Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ile Refet Bele'nin devlet kurumlarındaki bürokratik görevlerinden çekilmeleri için de bir sebep olmuştur. Ancak Mustafa Kemal Paşa, bunu kendisine karşı bir "komplo" olarak değerlendirmiştir. Bu süreçte rejim için tehlikeli görülmeye başlanan bu şahıslar, ordudaki üst düzey görevlerinden de ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bir iddiaya göre böylece bir çırpıda ordunun tüm kontrolü Mustafa Kemal Paşa'nın eline geçmiştir. Bu olayla birlikte Tek Parti döneminin, belli bir süre içinde "Tek Adam yönetimi"ne dönüşmüş olduğu iddia edilmiştir (Zurcher, 1995: 197).

Cumhuriyet rejimlerinin tek adam yönetimlerden kurtulmak için kurdukları iddiaları karşısında Türkiye Cumhuriyeti'nin rejimsel olarak çabuk böyle bir girişime sahip olması, cumhuriyetçiliğin içinin doldurulamayacak ölçüde sıkıntılı bazı güçlü söylevler içermesi adına önemli olarak görülebilir.

Bu bakış açısına göre şekillenmiş Tek Parti döneminde, her ne şekilde olursa olsun muhalefetin gelişmesinin zor olduğu görülmüştür. Ancak bu gelişmelerin Atatürk'ün muhalefetine rağmen olması, siyasi elitler içerisinde demokrasi anlayışının bir tezahürü olarak görülmektedir. Çünkü Paşa bu partinin kuruluşuna tüm gücüyle karşı çıkmıştır. Ancak parti kurulmuştur. Bazı kimselerin CHP üyesi olarak meclise girmelerini engelleyebilen Paşa, bazı kimselerin ise Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nden seçilmelerini engelleyememiştir (Yavuz, 2008: 112-113).

Bu bakış açısına karşılık olarak da Atatürk'ün fiilen pekâlâ mümkün olan demokrasi tecrübesine bir türlü yanaşmamasını rağmen tüm anayasalarımızın "demokrasi, insan

hakları, temel hak ve hürriyetlere” diyerek başlatılmasının ve bu olguların Atatürkçülüğe dayandırılmasının büyük bir “anakronizm”dir. Bu durumun cumhuriyetin her dönemini “özel” koşullarla açıklama gayretini meşrulaştırmak için kullanılmış ve bunun Türk demokrasi tarihi adına ciddi bir handikap oluşturmuştur (Alkan, 1994: 14). Çünkü Tek Parti dönemi pratikleri bir demokratik yönetimin oluşmasına imkân vermeyecek kadar sertti. Bu pratiklerin, söylevle meşrulaştırılması veya anayasalardaki vurgularla düzeltilebileceğine inanılması ise sorunlu bir bakış açısidir.

Tek Parti yönetimi kendisini hukuken de meşrulaştırabilmek için cumhuriyet kurulu, kurulmaz yeni bir anayasanın oluşturulmasını gündeme getirmiştir. Bu anayasa ile yapılmak istenen, yürütme organına ve özellikle de cumhurbaşkanına büyük yetkiler vermektir. 1924 Anayasası, Birinci Meclis’e nazaran belli haklarından feragat eden bir parlamento sistemini cumhuriyete vermiş, ancak yine de parlamenter sistemin işlemlerini sağlayabilecek bir yasal zemini de oluşturmuştur. Ancak Koçak’a göre 1924 Anayasası, Tek Parti dönemi boyunca büyük ölçüde kâğıt üzerinde kalmıştır ve rejimin gerçek işleyişini yansıtmaktan uzak bir metindir. Bu dönemde önce Atatürk, sonra da İsmet İnönü bu anayasanın kendilerine sağlamış olduğu sembolik yetkilerin haricinde ve sistemin gidişatını belirleyebilen geniş bir alanda hareket etmişlerdir (Koçak, 2004: 136-138).

Bu anayasa Tanör’e göre ise demokrasinin işletilebilmesi için her türlü şartı hükümete vermişti. Ancak 1925’ten sonra daha da güçlenen Tek Parti yönetimi, egemenlik hakkının serbest ve çoktan seçmeli biçimde gelişmesine izin vermemiştir. Tek lider otoritesine dayanan ve Tek Partili rejim, ülkeyi 1945’e kadar demokrasiyi neredeyse hiç gündeme getirmeden yönetmiştir. Mecliste bu dönemde tamamen Tek Partiye tabi olmuştur (Tanör, 2002: 315-316).

Özbudun da 1924 Anayasası’nı bir çok yönden olumlu görmekte, ancak ayrıntılı bir düşüncenin ürünü olarak kabul ettiği bu metindeki bazı eksikliklerin üzerinde durmaktadır. Ulus-devlet’in yerleşmesini amaçlayan cumhuriyetçi bir rejimin azınlıkların statüsünü kabul ettiği bu metinde, Türk olmayan Müslüman unsurların statülerinin hiçbir şekilde yer almaması Özbudun’a göre ilginçtir. Çünkü o gün için sadece Müslüman olmayan unsurlar için belli farklılıklar içeren yurttaşlık statüsünün, Türk olmayan Müslüman gruplar için gündeme gelmemesinin bu grupların da Türk

olarak kabul edilme gibi düşünceden kaynaklanabileceğini belirtmiştir. Özbudun'a göre bu durum, daha sonraki bir çok siyasal sorunun kaynağını oluşturmuştur (1997: 66).

Anayasal çalışmalardan sonra Tek Parti yönetimi, bir süre sonra İkinci Meşrutiyet'in aydın kesiminin “yeni insan-yeni toplum” projesini hayata geçirmek için “okul”a yönelmiştir. Okul, bu rejimin “cumhuriyet yurttaşı” yetiştirme projesi için önemli bir aşamaya geçişi temsil etmiştir. Okul, cumhuriyetçi ideoloji ve Fransız cumhuriyetçilerinin beklentileriyle aynı sonuçların elde edilmesi adına kilit bir yere oturtulmuştur. Çünkü cumhuriyet rejimi kurulur kurulmaz, bir muhalif hareket rejimi kuran kadronun içinden çıkmıştır. Bu nedenle de eski dönem tamamen unutulmalı ve yeni rejime sadık bireyler acilen yetiştirilmelidir. Bu sebeple ilk olarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile okul eğitimi tek çeşide indirilmiş, bunun yanında birkaç yıl sonra da “harf inkılâbı” gerçekleştirilmiştir (Üstel, 2005: 127-128).

Bu bağlamda önemli bir “ideolog” olarak kabul edilen Recep Peker, cumhuriyet dönemi inkılâplarının gücünün halktan geldiği propagandasını işlemiştir. Devrim sürecinde halkın önemine ilişkin olarak şunları ifade etmiştir; “İnkılâpların şaheseri olan yeni Türk inkılâbı, halktan gelen inkılâp tipidir. Bizim inkılâbımız, halktan gelen inkılâpların en yücesidir. Türk inkılâbı halktan gelerek otoritelere karşı yapılmıştır. Fakat inkılâp iktidar mevkiini alınca otoriteden halka doğru devam etmiştir” (Peker, 1984: 20). Ancak Peker bunları derken, ülkenin geleceği için zorunlu olduğuna inandığı inkılâpların yapılması için “halka karşı olsa dahi” her türlü zorlamayı meşru görmektedir. Peker bu konuda şöyle demiştir:

İnkılâpları yapmak için çok kere zor kullanmak lazımdır ... Bir değişiklik yapılırken mukavemet ve irtica unsurları, yerine göre elinde silahla ve cebinde kitapla, kafasında eskiye alışmış somurtkanlık, dilinde iğfal ve tehevürle gelip karşınıza dikilirler. Bunları vurup devirmedikçe inkılâbı yapmanın ve hatta uzun devirler korumanın imkânı yoktur ... Bu bakımdan da Türk inkılâbı en ziyade zor kullanmayı gerekleştiren bir hususiyet gösterir (Peker, 1997: 212).

Bu anlayışın “halk egemenliği” için kurulan bir cumhuriyet rejimi adına ne kadar “olumlu” karşılanabileceği ise tartışmalıdır. Bu anlayışı şekillendirenlerden biri olan

CHP genel sekreteri Recep Peker'in bu dönemde üniversitelerde verdiği İnkılâp Tarihi dersleri adlı eser de bu konuda önemli ayrıntılar içeren bir yapıttır.¹

Bu şekilde rejimi yerleştirme uğraşına giren eskinin Osmanlı aydınları, yeni cumhuriyet rejiminin yönetici elitleri, yurttaşın nasıl bir profile sahip olması gerektiğine yönelik belli bir program uygulamışlardır. Bu durum cumhuriyetin Jakoben karakterinin en güçlü ispatı ve halk egemenliği vaaz edilirken, devletin ve bürokrasinin sistem içinde nasıl sağlamlaştırılması gerektiğinin bir ispatı olarak önümüzde durmaktadır.

Bu anlamda sosyal bilgiler derslerinin, özellikle de “Malumat-ı Vatanîye” ve “Yurt Bilgisi” derslerinin verilmesinin önemli bir araç olduğu saptanmıştır. Bu derslerde, köy hayatında dayanışmanın önemi vurgulanmış ve köyde cumhuriyetin nasıl yaşatılabileceğine ilişkin olarak temel bilgilerin öğrencilere verilmesi sağlanmıştır. Ancak bu girişim o dönem adına tek “yurttaşlaştırıcı” unsur olarak görülen inşacı tavır ve toplumsal mühendislik kaygısıyla, içinde önemli çelişkileri barındıran bir ideal tipik köylü söyleviden hareketle gerçekleştirilmiştir. Burada köylü tamamen “saflık” durumunun bir simgesi olarak ele alınmıştır. Eğitilen köylü ise yeni yurttaşlık hakkının elde edilmesiyle uyanık, akli başında ve tamamen tarıma göre yaşayan bir kimseye dönüştürülmesi gereken bir nüve olarak gösterilmiştir. Bu nedenle köylü yurttaş rejim için bilgilendirilen, öğrenen ve daha sonra da her konuda devlet adına görevlendirilen bir şahıs noktasına getirilmiştir (Üstel, 2005: 199). Atatürk bu bağlamda rejimin istediği yurttaş tipini fiziksel, düşünsel ve tavırlarıyla beraber gayet açık bir şekilde çizmiştir:

Devlet, asayîşi temin etmek için, memleketi müdafaa etmek için, sıhhati yerinde, gürbüz ve anlayışları; milli hisleri, vatan muhabbetleri yüksek vatandaşlar ister.

Devlet, dahilinde ve hariçte millet işlerini gördürecek yüksek kabiliyetli vatandaşlara muhtaçtır.

Devlet, bütün vatandaşların, devletin kanunlarını anlayıp onlara riayet lüzumunu takdir etmelerini, memleketin asayîşi ve müdafaası için ehemmiyetli görür.

Devlet, umum vatandaşların, herhangi sanat ve meslekte, zamanımız terakkilerinin icap ettirdiği derecede muvaffak olmasıyla alakadardır ve bu sebeptendir ki vatandaşların tahsili, terbiyesi, sıhhati ile alakadar olmak mecburiyetindedir (Atatürk, 2003: 72).

Yukarıda verilmeye çalışıldığı şekliyle önce siyasal, sonra eğitsel yönden değiştirilmeye ve dönüştürülmeye çalışılan toplum için geleneksel düşüncelerin, grupların ve onları

---

¹ Recep Peker'in bu konudaki fikirleriyle ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için, “*İnkılâp Dersleri '1934-1935 Yılı Ders Notları'*”, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984” adlı esere bakılabilir.

tekrar gündeme getirecek olan her şeyin bertaraf edilmesine öncelik verildiği görülmüştür.

Bunda da nispeten başarılı olan yeni rejim, siyasal yaşam içerisinde direnç oluşturabilecek tüm noktaları zayıflatmış ve giderek güçlenen devleti zayıf, cılız, kendi şekillendirdiği bir toplumla karşı karşıya bırakmıştır. Osmanlı'da kısmen var olan yerel ve merkezi unsurlar içerisinde oluşan geleneksel sosyal gruplar, yeni devlette yerlerini siyasal iktidarın her yerine nüfuz etmiş olan askeri-sivil bürokrasiye ve bunların ideologları konumundaki aydın zümreye bırakmıştır. Bu zümre, cumhuriyetle birlikte anılmayı yeğlemiş ve Osmanlı'dan ayırt edilir bir noktada kendilerine yeni bir yer edinmiştir. Ancak bu zümrenin eksik bıraktığı bir şey olduğu belirtilmektedir. O da halk egemenliğini icra edecek olan güçlü ve yurttaşa dayalı yeni rejimin kendisinin olduğunu hissettirecek olan bir devletin inşasıdır (Çaha, 2003: 190-192).

Bu amaçla rejim, Atatürk'ün en önemli eseri olan Nutuk'da belirtilen bazı ilkeler dâhilinde dönüşmeye başlamıştır. Kemalizm olarak nitelenen bu yeni ideolojinin ilkeleri, yine Atatürk tarafından kurulmuş olan ve İkinci Meclis ile Tek Parti döneminin tek siyasal kurumu olarak kalmasına büyük çaba harcanan CHP'nin 10 Mayıs 1931 yılındaki büyük kongresinde kabul edilmiştir. Bu ilkeler 1935'te bazı değişiklikler geçirmiştir. Ancak 1937'de yapılan ve cumhuriyet tarihinin en vurgulu şekilde devletin ana şeklini oluşturan anayasa değişiklikleriyle birlikte yasal hale getirilerek, değiştirilemeyecek ilkeler olarak temellendirilmişlerdir (Köker, 2007: 133).

Bu ilkeler, "altı ok" olarak nitelendirilmiş ve halkçılık, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, devletçilik, inkılâpçılık ve laiklik olarak kabul edilmiştir. Bu ilkeler 1935'de devletin rejiminin Kemalizm olarak belirtilmesine paralel olarak, bu düşüncenin ilkeleri olarak da kabul edilmiştir. Böylece devletin hangi ilkeler üzerine şekilleneceği, tamamen Atatürk'ün Nutuk adlı eserinde görülen düşünsel alt yapının meşrulaştırılmasıyla ortaya konmuştur. Burada devletin rejimi olan cumhuriyet, altı ilkedен biri olarak gösterilmiştir. Bu durum, devletin cumhuriyetçi yönünün, sadece kendine özgü koşulları içerisinde oluşan rejiminin bir parçası olabileceğinin ilan edilmesi olarak görülmüştür. Buna göre, devletin yönetim şekli cumhuriyettir ve bu yönetim şeklinin temsil ve tatbikatı milli hâkimiyet prensibine göre her surette sürdürülecektir (Köker, 2007: 134).

Bu merhaleden sonra bu yeni düzenin ilkelerinden halkçılık, milliyetçilik ve cumhuriyetçilik ilkelerinin toplum ile devlet yapısı içinde muhalefetsiz kabulü için büyük uğraş verilmiştir. Kemalizm'in şekillendirilmesinde, bu üç ilkenin farklı içerikler ile anlamlar kazandırılarak kullanılmaya çalışıldığı görülmüştür. Özellikle halkçılık, milli mücadele döneminden itibaren siyasal sistemin yapısı ile işleyişinin gidişatı adına temel bir önem atfedilerek kullanılmaya çalışılmıştır.

Bu olgu, sınıfsız, etnik bir ayrıma gidilmeden ve milliyetçilik ile cumhuriyetçilik ilkelerinin daha sonra meşru bir zemine çekilerek topluma kabul ettirilebilmeleri için bir araç olarak da kullanılmıştır. Bu bakış açısının, toplumu tek bir düşünce çerçevesinde toplamak için kurulan CHP'nin bir siyasal yapı olarak temellendirilmesi için de kullanıldığı iddia edilmektedir (Öz, 1992: 142-144). Ünlü düşünür Schnapper'de Atatürk'ün böyle bir rejim kurmasını Fransız cumhuriyetçiliğinin argümanları doğrultusunda önemsemiş ve bunu şu şekilde dile getirmiştir:

Atatürk yurttaşlık ülküsünün üstünlüğünü olumladı. İmparatorluğun kurduğu millet kurumunu ... ortadan kaldırarak tüm yurttaşların eşitliğini ilan etti. Antropologların formülü doğrultusunda, çoğul toplumlar, halkın farklı hukuksal örgütlere bölündüğü, farklı yasama düzenlerine tabi olduğu, birbirlerinden ayrı toplumsal gruplar oluşturduğu toplumlar, modern yurttaşlığın evrenselci hedefine aykırıdır. Siyasal ve hukuksal sistem için herkes için aynı olmalıdır, toplumun üyeleri yurttaş olmaya koşulludur (1995: 10).

Evrensel olarak ele alınan bu değerler, bir cumhuriyetin kurulabilmesinin koşulları olarak da kabul edilmektedir. Bu anlamda 1930'lu yılların çok önemli olduğunu belirten Ersanlı, bu dönemdeki tüm siyasal gelişmeleri "otoriter" rejimin pekişmesinin araçları olarak algılamaktadır. Özellikle 1933 ile II. Dünya Savaşı arasında Tek Parti kendisini "devlet partisi" ilan etmiş, hiçbir şekilde muhalefete müsamaha edilmeyeceği belirtilmiştir. Özellikle cumhuriyet rejiminin resmi olarak adlandırılmasından önce başlayan "tekçi" yapıyı oturtmanın yegâne aracı olan Türk ulusçuluğunun yerleştirilmesi için gerekli olarak görülen bu yönetim anlayışı, katı bir "devletçilik" anlayışını uygulayarak, adeta tamamen bir otoriter yönetime dönüşmüştür (Ersanlı, 2003: 189).

Bu anlayış Türk tarihini belli yönleriyle yadsımış ve tüm insanlık tarihini ele almaya çalışmıştır. Yeni Türk devletinin yaptığı her türlü faaliyet, kendine özgü koşullar ile açıklamaya çalışılmıştır. Bu anlayışın Tek Parti döneminin en önemli sözcüsü olarak görülebilecek olan Recep Peker'de bu görüşü teyit eder nitelikte ifadeler kullanmış ve

tarih dışı bir “ulusal” görüşle, “özgün” bir düşünceyi vaaz etmiştir. Bu anlamda ele aldığı “ulusallık” ve “inkılâpçılık” görüşlerini de topluma rağmen elzem çabalar şeklinde sunmuştur (Peker, 1984: 10-11). Bu anlayış Tek Parti döneminde devletçilik ve otoriter yönetim tezlerini destekler niteliktedir.

Bu görüşler, Türk cumhuriyetçiliğinin pozitivist düşünceyle yoğrulan Rousseau’cu görüşlerin bir yansıması olarak addedilmiştir. Bu düşünceler, toplumun ve ülkenin içerisinde bulunduğu özel koşulların bir sonucu olarak nitelendirilemeyecek kadar açık ve net fikirler olduğu görülmektedir. Amaç topyekûn bir dönüşüm projesidir ve pragmatik unsurlar bunun içerisinde yok denecek kadar azdır.

Bu şekilde toplum nazarında kabul noktasında sıkıntılar yaşayan Tek Parti rejiminin düşünsel anlamda ne gibi bir sürecin sonunda bu görünüşü kazandığı önemli bir sorundur. Bu sorunun sebepleri, cumhuriyet rejimini kuranların topluma, bireye ve dine bakışlarının toplum üzerinde oluşturmuş olduğu izlenimlerden kaynaklanmaktadır. Cumhuriyet rejiminin idarecileri İkinci Meşruiyet’ten miras aldıkları seküler düşünceyi devlet projeleri dâhilinde katıksız uygulamaya çalışmışlardır.

Bu bağlamda bir düşünsel alt yapı sorununun ortaya çıktığı görülmüştür. Çünkü toplum ve devletin buna alt yapı olarak hazır olmadığı ifade edilmektedir. Bu iddiaya bağlı olarak ilk ele alınması gereken düşünürün çalışmada daha önce de üzerinde durulan Ziya Gökalp olması gerektiği belirtilmektedir.

Mert’e göre Cumhuriyet rejiminin sadece ilk yılını görebilen Ziya Gökalp Mert’e göre, Durkheim sosyolojisini Türk düşünsel hayatına sokmakla kalmamış, bu yöntemi Türkiye koşullarına da uyarlamaya çalışmıştır. Gökalp’in burada kalkış noktası ve esin kaynağı, Durkheim’in toplum ve toplumsal “belirleyicilik” düşüncesidir. Bireysel olanı aşan bir oluşum olarak toplumsal kimlik, Gökalp için din ve milliyet ile ikili bir biçimde belirlenebilen bir olgudur. Gökalp’in dini toplum adına sürekli önemli görme çabası ise Mert’e göre dinin toplumsal boyutunun ön plana çıkartılması olduğu gerçeğidir. Hukuk normlarını da dini temele dayandırması, bu noktadan hareketle iddia edilmiştir. Çünkü dini temele dayanan bir hukuk normu, “toplumun onayını temsil ettiği için ilahi bir özellik” taşımaktadır. Gökalp verdiği bu uğraşla, aslında seküler olarak ortaya çıkartılacağına inandığı hukuka, dinsel meşruiyet kazandırabilme gayreti içindedir.

Gökalp böylece, gelenek doğrultusunda toplumsal olana kutsallık atfederek, kutsal olanı toplumsal olana bağlamıştır (Mert, 1994: 69).

Bu durum Mert'e göre, ulusal, dinsel ve evrensel olana bireyi bağlayabilmek ve insanlık idealleri çerçevesinde manevi hayatın toplumsal öneminin vurgulanmasının bir sonucudur. Ancak bu özellikler, devletin hâkim unsur olması gereken konular içinde değerlendirilme konusu yapılmamalıdır. Devlet ile din modern dünyada iki önemli toplumsal unsurdur. Ancak Gökalp, modern dünyada hukuk, felsefe ve ahlakın da dinden bağımsızlaştığını ifade etmiş, dinin sadece insan hayatında özel yerini ve hükmünü koruduğunu belirtmiştir. Gökalp'i cumhuriyet rejimi için önemli kılan durum ise maddi ve manevi dünya ayrımını ciddi şekilde dile getirmesi ile bu ayrımın sınırlarını çizmesidir. Gökalp, dini toplum hayatının maddi yönü üzerinden tamamen el çekmesini sağlayacak argümanları devrin yöneticilerine düşünsel anlamda sağlamıştır. Buradaki bakış açısı, dinin sadece toplumsal bir işlev olarak ele alınarak değerlendirilmesi gerektiği vurgusudur (Mert, 1994: 71).

Bu bağlamda Ziya Gökalp ile onun etkilendiği toplumsal bakış açısı, bir ulus olmaya hazırlanılan Türk toplumunun milliyetçi bir düşünceye göre dizayn edilmesinin yolunu açmıştır.

Bu bağlamda Tek Parti rejiminin bir cumhuriyet olarak "demokratlığını" sorgulayan Nişanyan, buna ilişkin bir çok analizler olduğunu belirterek, bu konuda bazı açıklamalarda bulunmuştur. Nişanyan'a göre, altı bakış açısı bu dönemin rejimini veya yönetim şeklini açıklayabilmek adına yarışmaktadır (Nişanyan, 2009: 39).

Bunlardan ilkinde göre rejim bir demokrasidir. Çünkü o dönemde parti kurmayı yasaklayan bir yasa çıkartılmamıştır. İkinci yoruma göre ise rejim demokrasi değildir. Çünkü 1920'lerin Türkiye'sinde demokrasiyi kurup, işletmek için gerekli sosyal ve ekonomik koşullar mevcut değildir. Üçüncü bakış açısına göreyse, rejim bir demokrasi değildir, ancak Atatürk'ün uzun vadede amacı demokrasiye geçilmesidir. Ama Atatürk buna fırsat bulamamıştır. Dördüncü olarak ise rejim demokrasi değildir, ama daha devletin resmi rejimi belirlenmeden 1920 yılında ilan edilen milli egemenlik ilkesiyle, prensip düzeyinde demokrasinin zemini hazırlanmıştır. Beşinci bakış açısına göre de tam olarak nitelenen bir demokrasinin sağlanamamasına rağmen, kadınlara oy hakkı verilmesi ve yerel düzeyde idarecilerin seçimle işbaşına getirilmesi, Türkiye'de

demokrasinin işletilebilmesi için önemli adımların bazılarının atılması olarak görülebilir. Son olarak ele alınan görüşe göre de yine rejim demokrasi değildir, ancak o günün koşullarında CHP'nin alternatifleri İslamcı, Osmanlıcı, hilafetçi ve ümmetçi olarak nitelenen gerici hareketlerdir. Bu gibi bir ortamda demokrasiye geçiş milli birliği sıkıntıya sokabileceği savıyla sürekli ötelenmiştir (Nişanyan, 2009: 40).

Bu görüşlere rağmen, Atatürk'ün de demokrasi üzerine olumlu görüşleri olduğu bazı metinlerden anlaşılmaktadır. Atatürk, "Türkiye Cumhuriyeti, demokrasi esasına müstenit bir devlettir. Demokrasi ise esas itibariyle, siyasi mahiyettedir; fikridir, ferdidir, müsavatperverdir" demiştir (2003: 71). Bu açık tanıma rağmen Atatürk Türkiye'de demokrasinin uygulanması konusunda kendisini yükümlülük altına sokacak şekilde ciddi bir yargıdan sakınmıştır. Atatürk 1931 yılındaki seçimler dolayısıyla yayınlamış olduğu bir beyannamede, demokrasiden hiç bahsetmemiş ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin "siyasal mahiyetini" şu şekilde ifade etmiştir:

Bizim bugün yeniden millete hatırlatmayı faydalı gördüğümüz esas noktalar şunlardır:

1-Cumhuriyet Halk Partisi'nin cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçı vasıfları onun değişmeyen bariz mahiyetidir. Bu mahiyeti şu noktalar izah eder:

A-Milli mefkureye sadık kalmak

B-Milletin irade ve hakimiyetini, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete, karşılıklı vazifelerinin hakkıyla ifasını tanzim yolunda kullanmak

C-Ferdi mesai ve faaliyetleri esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerle bilhassa iktisadi sahada devletin fiilen alakadar ve faal kılmak

2-Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir ... (Atatürk'ten aktaran Parla, 1995: 549-550).

Atatürk burada devletin mahiyetini açık bir şekilde ve bazı ideolojik tanımlamalarla izah etmeye çalışmıştır. Ancak bu metinden çıkan sonuç, yurttaşların bazı hakları vardır ve devletin yurttaş, yurttaşın da devlete karşı vazifeleri bellidir. Ayrıca sınıf anlayışı kabul edilmemekte, ancak bir tür mesleki "korporatizm"¹ anlayışı toplum hayatının

---

¹Bazı yazarlara göre, Kemalizm'e atfedilen bir çok kavram ve olgu dünyadaki kabul edilen tanımlarıyla tam olarak açıklanamayabilir niteliktedirler. Bu bağlamda Kemalist halkçılık, liberalizmin atomistik bireyciliği ile Marksizm'in çatışmacı sınıfçılığını reddeden, işlevsel grupları (meslek zümrelerini) birbirlerini bütünler bir şekilde ele alarak, toplumu bütünleyen organlar olarak gören "korporatist" bir dünya görüşünü ve toplum "modelini" temsil etmektedir. Bu modelde sınıflar ve sınıf çatışması yoktur veya bu çatışmalara izin verilmez. Bu durum, Atatürk'ün değişimiyle birbirlerine karşılıklı gereksinimleri olan meslek zümreleri, çalışma birimlerinden oluşan bir toplumu zorunlu kılmaktadır. Böylece, bunların

devamı için öngörülmektedir. Bu mevcudiyetin devamının sağlanması için de güçlü bir iradede bahsedilmektedir. Ancak bu açık beyan içerisinde demokrasiye ilişkin bir olumlu ya da olumsuz tavrın olmaması oldukça ilginçtir. Çünkü yapılan konuşma bir seçim beyannamesidir.

3.2.2.2.2. Tek Parti Dönemindeki İktisadi ve Sosyal Dönüşüm Çabaları

Tek Parti döneminde rejim demokrasiye karşı söyleysel bazda “nötr” bir görüntü sergilerken, bir çok düşünce ve ideoloji rejime düşman olarak ilan edilmiştir. Burada rejimde yine önemli bir Gökalp etkisi olduğu görülmektedir. Gökalp, bir iktisat politikası olarak korumacı ve milli ekonomiyi savunmuştur.

Bu bakış açısını Atatürk’ün tam olarak benimsemediği ve 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlara göre Atatürk’ün bir “liberal” ekonomik modeli benimsemiş olduğu belirtilmiştir. Ancak sermaye ile sermayedar eksikliğiyle, “1929 ekonomik krizi”yle birlikte özel teşebbüsün dünya düzleminde belli bir süre yaşamış olduğu sıkıntılar nedeniyle, Atatürk’ün Gökalp’in görüşlerine yakın devletçi bir ekonomiyi benimsemek zorunda kaldığı ifade edilebilmektedir. Buna rağmen “liberalizm”, ister ekonomik, ister siyasal anlamda olsun Tek Parti döneminde yasaklanmıştır. Bu düşünceden başka komünizm, irtica ve ayrılıkçılık da dönemin düşünsel düşmanları olarak gösterilmiştir. Bu düşüncelerin Tek Parti dönemi boyunca entelektüel boyutta bile tartışılmasına göz yumulmamıştır (Belge, 2002: 34).

Tek Parti döneminin bu gibi genel özelliklerinin yanında en önemli özelliği ise “ulus devlet” olarak kurulmanın arkasından, sosyal dönüşümü kolaylaştırmak adına belli bir doğrultuda arka arkaya bir dizi reformun hayata geçirilmesidir. Bunların başlıcaları, hukuk, eğitim, yazı, dil ve genel olarak da yaşam ile kültürel alandaki keskin reformlardır (Saktanber: 2002: 324).

Bunlar o dönemde, cumhuriyet devrimleri olarak tanımlanmıştır. Çünkü yeni duruma hala karşı olanlar mevcuttu. Ancak bu değişiklikler, yeni rejimin idari, hukuki ve

---

uyumlu ve bütünsel bir sosyal organizmanın tamamlayıcısı olan organlar olduğu kabul edilmiştir. Bu şekilde tanımlandığında Kemalist halkçılık, korporatist sosyal-politik teorinin faşist bir alt-türü olarak değil, solidarist (dayanışmacı/tesanütçü) alt türüne yakın olarak görülmüştür. Bu anlayışında tamamen Ziya Gökalp tarafından, ci “organik dayanışmacılığın” bir devamı olduğu kabul edilmektedir (Parla, 2007: 38-39).

siyasal zorlamalarıyla, Atatürk'ün karizmatik liderliğiyle birlikte ve zaman zaman da baskılarla gerçekleştirilmiştir.

Bu anlamda yapılan değişikliklerin büyük bölümü, 1928 ile 1938 yılları arasında aşamalı bir şekilde temel tüm konularda gerçekleştirilen büyük inkılaplar olarak görülmektedir. Ayrıca bu reformların olduğu sırada inkılapların savunuculuğunu yapan yazarlar, bu değişimlerin devrimsel bir nitelik taşıdığını belirtmişlerdir. Dönüşüm gelenekçi değil, devrimci bir nitelikteydi. Bu bağlamda Batıcılık ilkesi temel olarak alınmıştır. Bu ilkeye göre, devlet ile toplumsal alanda çok keskin bir dönüşüm sağlanmak isteği tüm dünyaya duyurulmuştur (Berkes, 2002: 521-522). Berkes'in görüşleri, Tek Parti dönemi aydınları ile bürokratlarının düşüncelerini ifade etmektedir.

Bu bağlamda Köker ise böyle bir elite sahip Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlü bir "müteşebbis sınıfı"ndan yani yerli burjuvaziden ise yoksun olduğunu söylemiştir. Bunu da İzmir İktisat Kongresi'nden sonra yapılmaya çalışılan bazı özel teşebbüs çabalarının başarısızlıkla sonuçlanmasına bağlamıştır. Köker, devletin bundan sonra sanayi hamlesini gerçekleştirmek için bizzat müteşebbis rolüne soyunmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Ancak bu "geçici bir zorunluluk"tur. Türkiye için asıl hedef Batılı gibi olmaktır. Ancak Batıda özel teşebbüs her dönem üst düzeydeydi. Ancak devletçilik bu amaca hizmet etmekten uzak bir seyir izlemiştir. Eğer ekonomik anlamda bir devletçilik olacaksa, bu özel teşebbüsü teşvik ve himaye eden bir şekilde olmalıydı. Ancak 1930'ların devletçiliği, bireysel özgürlüğü ortadan kaldırmış ve bürokrasinin yolsuzlukları için zemin hazırlamıştır (Köker, 2007: 189-190).

Bu dönemde 1924 yılında kurulan İş Bankası, bu süreçte özel teşebbüsün sanayi burjuvazisine ait olması düşünülen alanlarını dikkatle kollamıştır. İş Bankası, oluşturulmak istenen burjuvazinin yöneteceği sanayi ile bürokrasi arasında yumuşak geçişi sağlayan bir kurum olarak düşünülmüştür. İlk kez devlet bankalarıyla, özel teşebbüs arasındaki karmaşık bağlantı da bu dönemde ortaya çıkmıştır. İş Bankası da dâhil, bankalar istenen işlevi yerine getirememiştir. Bu bankalar, büyük sanayiciler ile bürokrasi arasındaki pazarlıklarda kullanılabilir bir ortamı sağlamıştır (Keyder, 1989: 89).

Tek Parti dönemindeki bu sosyal ve iktisadi gelişmeler üzerinde çeşitli yorumlar geliştiren Mardin, dönemin reform hareketlerinin uygulanması yönündeki gücün hangi

kaynaklardan geldiğinin önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Bu kaynaklardan en önemlisinin, Osmanlının VXIII. Yüzyıldan sonra uğradığı siyasal, askeri ve sosyal darbelerin bir sonucu olarak Türk toplumunda gelişen bir onur anlayışının olduğu söylenebilir. Atatürk bu onur anlayışını, yeni rejimdeki kurumlarının zembereği haline getirmeye çalışmıştır. “Ulusal devlet” ise oldukça farklı ve dışsal dinamiğin bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Buradaki temel problem ise Atatürk’ün ele aldığı misyonun, Tanzimat döneminde, yani XIX. yüzyılda uygulanan reformların ulus-devlet dâhilinde tatbiki gayretiydi. Mardin’e göre, bunun başka türlü olmasına da olanak yoktu. Atatürk ile birlikte anılan Tek Parti dönemi uygulamaları, yukarıda sayılan birbirinden ayrı olarak değerlendirilemeyecek süreçlerin bir noktada toplanmaya çalışılmasıydı. Ayrıca bu çabaların bir ideal olarak cumhuriyet şeklinde tasavvur edilmesi de yine Atatürk’ün düşüncelerinin ulaştığı noktanın bir “simgesi” olarak değerlendirilmiştir (Mardin, 1990: 205).

Bu genel teori, sonuçta Türk toplumunu bugünkü koşullarda oluşan toplumsal sınıflara götürmüştür. Ama ortaya çıkan zıtlıkların ana sebebinin, yine devletin kendisine yüklediği bu “ödev” anlayışının bir sonucu olduğu iddia edilmiştir. Tek Parti döneminde Cumhuriyet devletinin güttüğü bu ideoloji, toplumsal bir inşa sürecinin bir ürünü olsa da günümüzde Türk toplumunda tezahür eden bazı ayrışmaların önünü açmıştır.

3.2.2.2.3. Rejimin Temellendirilmesinde Kadro Dergisi/Hareketi’nin Önemi

Tek Parti rejimin ideolojik olarak tanımlanması ve tamamlanması adına, 1930’lu yıllarda önemli bir görevi icra eden Kadro Dergisi veya bu dergiyi çıkartanları ifade eden Kadro Hareketi, cumhuriyet dönemi siyasal hayatında önemli bir yere sahiptir. Ancak Kadro’nun devletçilik anlayışı ve bir çok görüşü dönemin hükümetleriyle yüzde yüz benzerlikler göstermemiştir. Bu hareketin kapitalizm ile sosyalizm haricinde, Türkiye’nin koşullarına uygun bir toplumsal sistem arayışı içinde oldukları görülmüştür. Bu hareketin devletçilik anlayışı Marksizm’den etkilenmiş ve belli noktalarda da sosyalizme yaklaşan bir nitelik içermiştir. Ancak bu hareketin görüşleriyle, derginin politikasının, resmi ideoloji ve hükümet politikalarından büyük sapmalar göstermemiştir (Sezgin, 19??: 11).

Türkiye’de ideolojik derin ve köklü etkiler bırakan entelektüel hareketlerden biri olarak görülen Kadro Hareketi, yukarıda da belirtildiği üzere Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarındaki “düşünsel iklimin” anlaşılabilmesi adına önemlidir.

Ocak 1932 ile Aralık 1935 tarihleri arasında yayın yapan Kadro Dergisi, bugünkü Türk devlet ideolojisi ve aydın kesiminin üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Kadro dergisi Atatürk’e yakın olan, ancak eski sosyalistler olarak adlandırılan grubun çıkardığı bir yayındır. Derginin ideoloğunu belli bir süre Şevket Süreyya Aydemir, sonra da Yakup Kadri Karaosmanoğlu yapmıştır. Tek Parti’nin “devletçilik” noktasında önemli bir yardımcı olan dergi, 1935 yılında kapatılmıştır. Derginin kapatılmasından sonra yazar kadrosu diploması ve devlet kademelerinde yüksek görevlere atanmışlardır (Sunar, 2004: 511).

Derginin önemli yazarları, Şevket Süreyya Aydemir (1897-1976), Vedat Nedim Tör (1897-1985), Burhan Asaf Belge (1899-1967), İsmail Hüsrev Tokin (1902-1994) ve Yakup Kadri Osmanoğlu (1889-1974)’dur (Türkeş, 2002: 464).

Tek Parti döneminin icraatlarını selamlayan ve bu icraatların toplum nezdinde önemini artırmayı amaçlayan yazıların kaleme alındığı Kadro Dergisi’nde, bazı yazılar ciddi “propaganda” işlevi görmüşlerdir. Bu anlayış, toplumun ve devletinin dönüştürülme sürecinin bir dava olarak görülmesi eğiliminin bir sonucudur. Bu coşkulu ve toplumu yönlendirici yazıların birince dönemin önemli bürokratlarından ve aydınlarından Şevket Aziz Kansu’nun şu görüşleri önemlidir:

Hepimiz büyük ve önemli bir davamız üzerinde çok defa ve haklı olarak ısrarla duruyoruz. Türk yurttaşlarını bu davanın manası hakkında aydınlatıyoruz ... Bu bereketli, zengin ve güzel toprakları yakın ve uzak nesillerimize hazırlamak lazımdır. İnsan eli, insan arzusu, insan cidalı, insan ruhu Türk tabiatının dinamik bir ruhla yoğurmalıdır ... Türk topraklarının aydınlık ve teknik bilir vatan evlatları tarafından zabtı memleketin memleket namına ve memleket için koloniasyonu! (Kansu, 19???: 354-355).

Bu şekilde görüşlerin dile getirildiği Kadro Dergisi’nin resmi görüşle hiçbir zaman çatışmadığı ve bu görüşleri sistemli bir hale getirmeye çalıştığı belirtilmektedir. Dergi kendi değişimiyle “Kemalist inkılâbın” ideolojisini yapmıştır. Bu ideolojiye göre “Türk devriminin sömürgeci-sömürülen ülke çelişkisinin kaldırılması dönemini başlattığı” iddia edilmiştir. Tarihte eşi görülmemiş bir düzen olarak bahsedilen yeni Türk rejimi, kapitalizm ve sosyalizmden farklı bir siyasal sistemin kurulmasını sağlayabilecek gücün

sahibi olabilirdi. Bu sistem Kadro'da vaaz edildiği şekilde “devletçilik” olarak görülmüştür. Kadro bu vasfıyla Atatürk'ün sınıf anlayışını yadsıyan görüşü üzerine inşa edilmiştir. Bu yeni düzen ne burjuvazi, ne de işçi sınıfının egemenliği üzerine değil, “millet egemenliği” esasını üzerine inşa edilecektir (Alemder, 1977: 21-22).

Kadro bu yönüyle uzun yıllar ekonomik sistem analizi bağlamında değerlendirilmiş ve yukarıda da üzerinde durulduğu gibi Türkiye'de “devletçilik” ideolojisine olan katkısıyla ilişkilendirilmiştir. Kadro'nun ulusçu-solcu yapısı ise Türk siyasal hayatında devletçiliği destekleyen belli bir ideolojik geleneğinin oluşması adına da büyük bir işlev görmüştür. Kadro Hareketi kendisinden sonraki neslin “Planlamacı Sovyet Sisteminden” etkilenmesi adına büyük etkilerde bulunmuş ve Türkiye'nin böyle bir program dahilinde ilerleyebileceğine olan düşünceleri coşkunlukla vaaz etmiştir (Sunar, 2004: 517).

Kadro Dergisi bu saiklerle hareket etmiş ve yayınlarında daima Türk devriminin hiçbir zaman bitmeyeceğine yönelik yayınlar yapmıştır. Bu nedenle yayınları zaman zaman eleştirilmiştir. Hüseyin Cahit Bey, Kadro Hareketini yazılarındaki hiç bitmeyen coşkunluk ve agresiflik nedeniyle “Türk inkılabını milli hakimiyet prensibinden ayırarak faşistliğe, yahut devlet sosyalistliğine, hatta daha ileriye götürmekle” itham etmiştir. Çünkü her devrim birbirine benzerdi ve Türk devrimi özel bir devrim olarak nitelendirilemezdi. Türk devriminin gitmesi gereken yön “demokrasi devrimi olmalıydı (Alemder, 1977: 33).

Bu tür eleştirilere maruz kalan Kadro Hareketi zaman zaman yazarların kendi görüşleriyle şekillenen yazılara da yer vermektedir. Bazen Tek Parti dönemine ilişkin analizler içeren yazılar da bu dergide yayınlanmıştır. Bu bağlamda Tek Parti dönemi, yapılan fiili, düşünsel ve kültürel öğeleriyle, zamanın önemli şahsiyetlerinden biri olan Şevket Süreyya Aydemir tarafından da şu şekilde tasvir edilmiştir:

İnkılâp devri ekstremler devridir. Gerek insan hareketleri gerek ruh ve fikir temayülleri en zıt, fakat en karakteristik misallerini bu devirde verirler ... En büyük cemiyet adamı gibi, en mistik ruh ve fikir anarşisti de bu devirde yetişir. En eşsiz içtimai idealizme ve en aykırı ruh ve fikir reaksiyonlarına bu devirde tesadüf edilir ... Fakat inkılâbın menfaati, kendi dairesinde aldığı beşer kütlelerinin fiil ve hareketleri gibi, be kütleleri teşkil eden fertlerin ruh ve fikir temayülleri üstünde de kendi kontrolünü tesis etmesindedir. Çünkü inkılâp devri, ne kütle, ne de fert enerjilerinin her birinin kendi beğendiği istikamette başıboş kalması ve israf edilmesi devri değildir ... İnkılâp hareketleri içinde muvaffak olanlar ancak; bu hareketleri yaşatan ileri kadro ve kendilerini temsil eden ileri fikirler

etrafında, her parçası bir tarafa ayrılmaya müsait dağınık ekseriyeti, iradesile veya iradesi haricinde toplamaya muvaffak olabilenlerdi (19??a: 31).

Tek Parti döneminde, bu dönemdeki uygulamaların bu tip analizlere konu edilmesi önemlidir. Aydemir'den sonra derginin başına geçen Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun devrimlere ilişkin yaptığı şu tespitler de dikkat çekicidir:

Bazı şeylerin adı değişmekle mahiyetlerini değiştirebileceği zannı, inkılâp hareketinin, bizde yarım yamalak kalmasına sebep olan amillerden biridir. Türk inkılâpçıları lüzumundan fazla optimisttirler. Bunlar arasında bir çokları, hükümetin, bilmem kaç yıl evvel verdiği bir kararın veya meclisten çıkmış bilmem hangi kanunun hayatta tatbik ve tahakkuk sahası bulduğuna kanidir. Halbuki bugün, inkılabımızın bu onuncu yılında, hilei şer'iyesiz şapka ve kasket giyenler, kanunu-medeniye göre evlenip boşananlar ve yeni harfle yazıp okuyanlar bütün Türkiye'de on bin kişiyi geçmez. Bütün Anadolu kasabalarında, Ankara'nın, İzmir'in, İstanbul'un bütün kenar mahallerinde kadınlar sınıksız kapalıdır. Kocalarına şeraitçe bağlıdır (19??: 43).

İnkılâpların gerekli düzeyde kabul görmediğinin bu şekilde ve derginin başındaki kişi tarafından dile getirilmesi o dönem adına ciddi bir durumdur.

Bu şekilde zaman zaman Rejimi uyarma görevi de yapan Kadro Hareketi, Türk devrimine yeni bir ideoloji üretebilmek için çok uğraşmıştır. Dönemin liberallerinin görüşlerinin çürütülmesine büyük gayret vermiş ve Kadro Dergisi'nin Kemalist rejimin alt yapısının kuvvetlendirilmesinde büyük katkıları olmuştur. Bu süreçte, Kadrocular sadece Türk devrimine ideoloji üretme girişimi için Tek Parti tarafından desteklenmemiş, aynı zamanda ülkede ihtiyaç duyulan bürokratik-aydın yetiştirme sürecinin bir ayağı olarak da değerlendirilmiştir (Türkeş, 2002: 465-468).

Tezimizin konusu olan cumhuriyetçilik adına ise Tek Parti döneminde büyük çalışmalar ortaya çıkardığı kuşkulu olan Kadro Dergisi, cumhuriyete ilişkin bir rejim olarak zaman zaman övmekten öte ciddi analizlere başvurmamıştır. Bu bağlamda bir siyasal sistem olmasından öte iktisadi yönden ele alınmayan cumhuriyet rejimi, ideolojik anlamda Şevket Süreyya Aydemir'in ifadeleriyle, "... Cumhuriyet şekli gerek sosyalizmde, gerek liberal demokraside müşterek olabilir. Fakat planlı iktisatla liberal demokrasinin hiçbir tedahül tarafı yoktur. Buna mukabil planlı iktisat sosyalizm ile bir milli kurtuluş hareketinde pek âlâ müşterek bir kategori olabilir ..." gibi bir açıklamada cumhuriyetçilik "ana" değil, "ara" kategorik öneme sahip bir yönde ele alınarak bir anlamda "devletçilik" ile "planlı iktisat" yanında çok önemli olmayan bir yerde nitelendirilmiştir (19??b: 9). Bu düşünceler o dönemde cumhuriyetçiliğe felsefi bir

genel teori olarak bakılmadığını ve devlet yapısının oluşturulmasında ele alınacak ideolojilerin bir “meşrulaştırılma” aracı olarak görüldüğünü göstermektedir.

Kadro hareketi bir cumhuriyetçi ideolojinin yerleşmesinden ziyade Türkiye’de Tek Parti döneminde oluşan “Kemalizm”in, halk arasında olduğu kabul edilen resmi söylemle karşıtları arasındaki kırılma noktasının yetmiş yıl önce yerleşmesinin en önemli etkenlerinden biridir. Bunda Kadro Hareketi’nin “seçkinci” yapısının etkili olduğu görülmektedir (Sunar, 2004: 524-525).

3.2.2.2.4. Tek Parti Dönemi’nin “Cumhuriyetçilik” Anlayışı Üzerine Yaşanan Tartışmalar ve Eleştiriler

Tek Parti dönemindeki icraatlar ulus-devlet olabilme projesinin bir cumhuriyetle sonuçlanmasından ziyade, Türkiye’nin özgün koşullarının ideolojik bir yansıması olarak görülen Kemalizm’in ortaya çıkışıyla somutlaştırılmak istenmektedir. Bu süreçte devleti kuran kadro, toplumun ve devletin tüm geri kalmışlığının faturasını İslami devlet geleneklerine, eski değerlere ve ulemaya çıkartmıştır. Bu bağlamda yeni cumhuriyet rejimi, milli menfaat olarak ortaya çıkan “muasır medeniyete erişmek” için oluşturulan yeni düzen de herhangi bir toplumsal kesimin ön plana çıkartılmamasına çalışmıştır. Yeni rejim, modern bir ulusun inşa edilebilmesi için farklılıkları ortadan kaldıran ve birlik ve bütünlüğü sağlayacağı düşünülen bir devlet yapılanmasını doğru bulmuştur (Dursun, 2001a: 25).

Bu kuruluş ilkeleriyle şekillenen Tek Parti rejimi, hala tartışılan konuları onlarca olan bir siyasal sistemin “kurumsallaşmasına” neden olmuştur. Ersanlı’nın belirttiği gibi bu kurumsallaşmanın ana nüvesini de “Türk tarih tezi”nin ortaya çıkartılması oluşturmuştur. Cumhuriyetin kurulması sonrasında İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük (Turancılık) akımları karşısında Kemalist ideolojinin bir sonucu olarak ortaya çıkartılan Türk ulusçuluğu, resmi bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Bu tez, yaşanan gelişmelerle birlikte ele alınca bir proje olarak ciddi bir çalışmadır. Tüm Tek Parti dönemi uygulamalarının bu minvalde değerlendirilmesi, dönemin daha doğru olarak değerlendirilmesine katkıda bulunacaktır (Ersanlı, 2003: 103-104).

Ersanlı’nın Tek Parti dönemi ideolojisini bir “elit” eliyle gerçekleştirilen ciddi bir programa bağlama çabasına uygun olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin bu dönemdeki

siyasal yapısının zaman zaman “oligarşik cumhuriyetler” kategorisine uygun düştüğü görülmüştür.¹ Oligarşik cumhuriyet kategorisine göre, yönetimin meşruiyeti belli bir “grubun” hâkimiyetine dayanmakta, bazen de ülkedeki liderin manevi şahsiyetine veya bir ideolojiye dayandırılmaktadır. Hatta Çaha’nın belirttiği gibi Türkiye, 1950’den sonra yönetimin serbest seçimlerle el değiştirebildiği çok partili yaşama geçmesiyle “demokratik cumhuriyet” vasfını kazanmasından sonra bile yaşanan askeri darbeler nedeniyle belli dönemlerde yine oligarşik cumhuriyet özellikleri gösterebilmiştir (1999: 26).

Cangızbay’a göre de ilan edilmeden üç yıl sürdürülen Birinci Meclis rejimi ilan edilmemiş bir cumhuriyettir, buna şüphe yoktur. Ancak İkinci Meclis tarafından resmi olarak ilan edilen cumhuriyet ise kuruluş şekliyle bir cumhuriyet olmaktan uzaktır. Çünkü Cangızbay’a göre cumhuriyet, eğer “res publica” ise “herkesin olan/herkesin eşit derecede sahip olduğu şey” demektir. Oysa İkinci Meclis’in kurduğu cumhuriyet, kuruluşundaki olumsuzlarının bir sonucu olarak hala rejimi kutsayan ve demokrasiye giden yolu açması gereken eşit yurttaş yapısını oluşturamamış bir “eşitsizlikler adacıklarından oluşan” yapıdadır. Bu yapı, ulusal egemenliğin geçerli olmadığı bir rejimi temsil etmektedir. Böylece Cangızbay, Türkiye Cumhuriyeti adına gidişin ulusal egemenlik teorisine uygun olmadığı iddia etmiştir (Cangızbay, 2008-2009: 145).

Bu şekilde olumsuz yargıların hedefi olan Türkiye’deki Tek Parti dönemindeki cumhuriyet uygulaması, tarihsel, siyasal ve sosyal analizlerinin hala “uzlaşmayla” sonuçlanmadığı Tek Parti döneminin bir sonucu olarak nitelendirilmektedir. Tek Parti dönemi, yukarıdaki bir çok yazar tarafından olumsuz, bir çok yazar tarafından da Osmanlı modernleşmesinin ve bu modernleşmenin bürokratik niteliğinin genel bir sonucu olarak görülmüştür.

Bu konuda Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun bir “askeri” nitelik taşıdığını ve bunun inkâr edilemeyeceğini belirtmiştir. Bu görüşüne karşılık Tunçay Atatürk’ün Nutku’nu referans göstererek, O’nun “bir toplumda eğer içtimai istikrat varsa, yani sosyal despotizm varsa, sosyal baskı varsa, sosyal özgürlüksüzlük varsa, bunun

---

¹Cumhuriyet rejimlerinin belli kategoriler içinde değerlendirilebildikleri görülmüştür. Bu bağlamda, oligarşik, sosyalist, dinsel ve demokratik olmak üzere dört cumhuriyet kategorisinden bahsetmek mümkündür. Bu cumhuriyet çeşitleri, Ömer Çaha’nın “Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999 s. 25-27” adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde incelenebilir.

üstesinden gelmek için siyasal istibdattan yararlanmak zorunludur” dediğini de belirtmiştir (Tunçay vd. 1998: 188). Atatürk’ün böylece “Jakobenizmi” tanımladığını belirten Tunçay, ayrıca Atatürk’ün devlet gücünü kullanmanın meşru bir şey olduğunu kabul ettiğini de belirtmektedir. Tunçay bu durumu tespit etmekte, ancak yadırgamamaktadır. Çünkü Tunçay’a göre cumhuriyet, en basit anlamıyla devlet başkanının bir hanedandan gelmemesini ifade etmektedir. Bu nedenle de Tek Parti döneminde zaten devlet başkanı mecliste yapılan bir seçimle işbaşına gelmiştir. Tunçay’a göre bu kişi bir hanedana mensup olmadığına göre, rejimin cumhuriyet olarak nitelendirilmesi gayet doğaldır (Tunçay vd., 1998: 189-190).

Oktay da Türkiye’deki rejimin sorununu, cumhuriyetçiliğin “işletilememesinde” görmüştür. Oktay’a göre Türkiye’deki siyasal sistem, Tanzimat’tan günümüze kadar bir kanun devleti kurmak ve sanayileşmek için sürekli arayışta olmuştur. Bu yoldaki verilen çabalarda seçkinlerin niyetleri kadar, toplumsal yapının ve siyasal kültürün de önemi büyüktür. Bu etmenler birleşince Türkiye’deki cumhuriyet rejimin işletilebilmesine yönelik zorluklar daha bariz ortaya çıkmıştır (Oktay, 1991: 23).

Bu şekilde birbirinden zıt ifadelerle karşılık bulan Türkiye’deki cumhuriyet rejiminin kurumsallaşması dönemine denk gelen Tek Parti yönetimi, günümüzdeki cumhuriyet algılanması için önemli bir yer işgal etmektedir. Bu dönemin günümüzde tartışılan hâkim ideolojisinin cumhuriyetçilik değil de Kemalizm olduğu görülmektedir. Bu konuda genel anlayış, Türk modernleşmesinin ve hatta var olduğu kabul edilirse bir cumhuriyetçi ideolojinin tamamen Kemalizm düşüncesinin bir sonucu olduğu yönündedir.

Bu yaklaşım, zaman zaman anti-emperyalist bir düşünce olarak da sunulmuştur. Türkiye’nin Tek Parti dönemindeki tüm uygulamalarının bu minval içerisinde değerlendirilmesinin de daha isabetli olacağını savunulmuştur. Tek Parti dönemi uygulamalarını meşrulaştıran bu yaklaşım, belli bir süre kendisini eleştiriden muaf tutmuş ve ülkede gelişme gösterebilecek olan tüm diğer düşünceleri de dışlamıştır. Ayrıca bu düşünce, Tek Parti dönemini cumhuriyet rejiminin altın çağı olarak göstermiş ve sürekli olarak dinsel, ayrılıkçı, etnik ve Marxist hareketlerin ulusal egemenlik ile ulusal bütünlük adına büyük tehlikeler yaratabileceğini savunmuştur (Bağcı, 2004: 205).

Bu bağlamda Kemalizm'in bu tehditleri ortadan kaldırmaktan ziyade cumhuriyetin bir rejim olarak halkın kabulüne yönelik bir araç olarak kullanılabilmesi daha uygun olabilirdi. Çünkü o dönemki gelişmeler, Kemalizm'in cumhuriyetin halk tarafından kabulüne ilişkin temellendirmelerde kullanılmadığı ve cumhuriyetin bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu da toplumun, hem Kemalizm'i, hem de cumhuriyeti uzunca süre anlamasını zorlaştırmıştır. Çünkü rejim demokrasi minvalinde ilerlemediği için toplum cumhuriyeti anlama ve algılayabilme adına bir çok mekanizmayı görebilme şansından mahrum kalmıştır.

Bu şekilde ele alınan cumhuriyetin "halk egemenliği" nosyonu ile hareket etse bile bunu sağlayamayacağı en bariz örneği Türkiye Cumhuriyeti'nin Tek Parti dönemi gibi gözükmektedir. Tek Parti döneminde belli nedenlerle demokrasi uygulanmamıştır. Bu durumda demokratik olmayan cumhuriyetlerin, monarşik rejimlerden daha katı bir yönetim sergileyebilmelerine neden olmuştur. Böylece cumhuriyet rejiminin demokratik olmadığı zaman, cumhuriyet olmayan yönetimlerden ayırbilmeyi imkânsız hale getirebilmektedir (Çaha, 1999: 25).

Tezimizin ana hipotezlerinden biri olan cumhuriyetin kavram olarak ve rejim olarak sıkıntılarının en büyük kanıtı Türkiye'de yaşanan tek parti dönemi olarak görülmektedir. Çünkü demokrasinin işletilmediği bir rejim adı ne olursa olsun halk egemenliğini ve yurttaşların eşit ve özgür olduğunu sadece lafzi olarak iddia edebilmekte, ancak yapılan icraatların büyük eleştirilere maruz kalmasını engelleyememektedir.

3.2.2.3. 1950 Sonrası Çok Parti Deneyimi: Rejimin Liberalleşme Çabaları

Türkiye'de Tek Parti dönemi sonrası yaşananlar, demokrasinin göreceli olarak ülkeye girişinden sonra siyasal, sosyal ve ekonomik yönde toplum ile devlet arasındaki "gerilimler"e neden olmuştur. Bu dönemde cumhuriyetin kazanımlarının "korunması" adına iki "doğrudan", iki "dolaylı" askeri müdahaleye sahne olmuştur. Toplumun, cumhuriyet elitlerini zorlayan sosyal, siyasal ve ekonomik talepler günümüze kadar belli oranlarda sağlanmış, bazen de rejimi tehdit ettiği gerekçesiyle reddedilmiştir. Bu tartışmaların bir cumhuriyetçilik tartışmasından ziyade, çoğulcu demokratik siyasal hayatın gelişmesi yönünde olduğu görülmüştür ve halen de bu minvalde ilerlemektedir.

Bu sürecin 1945'ten sonra başlatılması gerekmektedir. 1945 yılına gelindiğinde, Türk halkı hala kapalı bir toplum olarak görülmekteydi. 1923'ten beri muhalefetsiz Tek Parti iktidarı, Atatürk'ün ölümünden sonra tartışılır bir hale gelmiştir. Bu Tek Parti sistemindeki tek anlamlı siyasal yapı, CHP'nin varlığıydı. Bundan daha önemlisi ise adı cumhuriyet olan bir ülkede, demokrasinin hala uygulama alanı bulamamış olmasıydı. CHP ile devlet arasında bir ayrıma gitmek mümkün olamıyordu. Bu durum bir parti-devlet, parti-hükümet görüntüsü göstermiştir. Bu nedenle partinin il yöneticileri aynı zamanda il valileri, memurların büyük bir bölümü ise devlete CHP üyesi olarak hizmet veriyorlardı (Ahmad, 1996: 15). Bu durumu, II. Dünya Savaşı sonrası değişen dünya düzeni içerisinde sürdürmek artık mümkün değildir. Artık belli değişimlerin olacağına ilişkin emareler hem toplumda, hem de siyasette kendisini göstermeye başlamıştır.

Ülkede, savaş koşulları içerisinde önce 1940 yılında hükümete Milli Koruma Kanunu çerçevesinde, üretimde dâhil bir çok olağanüstü durum yetkileri verilmiştir. 1942 yılında da özellikle gayrimüslimleri etkileyen ve günümüzde halen tartışılan Varlık Vergisi konmuş ve 1943 yılında da cumhuriyet devrimleri kapsamında kaldırılan Aşar Vergisi, sadece tarımsal ürünleri kapsar bir şekilde Ayniyat Vergisi olarak yenilenmiştir.

Bu dönemle birlikte, CHP ile TBMM içindeki kısmi istikrarın sağlanmasını sağlayan merkezi-taşra eşrafını birleştiren siyasal ittifakın (Atatürk'ün ölümüyle açığa çıkan) bozulması da ülke içerisinde yeni bir dengenin kurulması gereksinimini arttırmıştır.

Bu olayların üzerine 1 Kasım 1945 yılında, Atatürk sonrasının Cumhurbaşkanı ve “milli şef” olarak nitelendirilen İsmet İnönü, günün değişen koşullarına uygun hale getirilmesi amacıyla Tek Parti sistemi içerisinde bazı düzeltmelerin gerektiğine ilişkin bir konuşma yapmıştır. İnönü, bu konuşmada sistemdeki temel eksikliğin, bir muhalefet partisi eksikliği olduğunu kabul etmiştir. İnönü, ülkede hürriyet ve demokrasi havasının tabii bir şekilde işlemesi amacıyla, başka bir siyasal partinin kurulması gerektiğini ilan etmiştir. Böylece Türkiye’de cumhuriyet deneyiminin ikinci aşaması olarak sayılabilecek çok partili döneme geçiş sağlanmıştır (Ahmad, 1996: 22).

Türkiye, bu sıralarda toplumsal hayatın değişik alanlarında meydana gelen cılız değişimler yaşamaktadır. Yukarıdaki süreçte, Siyaset alanında Batının etkisiyle demokratikleşme, demografik alanda kentleşme, ekonomi alanında ticarileşme ve

sanayileşme ile dış dünya ile ilişkilerde ise uluslararası sistemle bütünleşme hızlanmıştır. Bu dönemdeki gelişmelerle, siyasal kültürün sosyal kültürü etkilemesinin kaçınılmaz bir durum olduğu da ortaya çıkmıştır (Turan, 1998: 826-827).

Bu gelişmeler yaşanırken, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ve CHP içersindeki ilk ciddi muhalefet hareketi oluşmuştur. Bu hareket, bazı yazarlara göre cumhuriyetin kuruluşundan sonraki en köklü siyasi farklılaşmanın ilk işaretidir. CHP içindeki Meclis Grubu'nun dört muhalif üyesi olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, “dörtlü takrir” olarak adlandırılan bir belgeyi kamuoyuna sunmuşlardır. Bu belgede, ekonomi üzerindeki tüm devlet sınırlamalarının kaldırılması ve toplum içinde bir muhalefet partisi kurulma hakkının tanınması istenmiştir. Bu öneri CHP meclis grubu tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine bu dört milletvekili partiden istifa etmiş ve yukarıda da açıklanan İnönü'nün konuşmasına müteakip 7 Ocak 1946 günü Demokrat Parti'yi (DP) kurmuşlardır (Hale, 1996: 84-85).

DP kurulurken, ülkedeki pek çok siyasal kesimde de örgütlenebilme adına bazı girişimler ortaya çıkmıştır. Bazı siyasal hareketler gazeteler çevresinde, bazıları ise siyasal partiler çevresinde örgütlenmeye başlamışlardır.

Sol gruplar, Tan ve Vatan gazeteleri çevresinde, sağ gruplar ise DP ile bir süre sonra bu parti içerisindeki çatışmaların bir sonucu olarak kurulan Millet Partisi (MP) çevresinde toplanmaya başlamışlardır. Ancak CHP, bu dönemde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile yaşanan gerginlikler nedeniyle, sol grupların örgütlenmelerine ve hatta bir çok kez yapmak istedikleri mitinglere izin vermemiştir. Sol hareketlenme, alınan sert tedbirlerle bir süre sonra susturulmuştur (Karpaz, 1996: 136-139).

Bunlar olurken, yeni seçim kanunu hazırlanmış ve Mayıs 1950'de Türkiye'nin ilk ciddi “serbest genel seçimleri” yapılmıştır. Seçimin esası, “tek dereceli”, “genel”, “eşit” ve “gizli oy” ile “gizli oy-açık sayım” ilkelerine dayandırılmıştır. Ayrıca adli denetime tabi olan bu seçim, “çoğulcu” değil, “çoğunluk” yöntemine göre yapılmıştır. Bu çoğunluk yöntemine muhalefet itiraz etmiş, ancak CHP 1950 seçimlerinin bu sisteme göre yapılmasını sağlamıştır. Seçime katılma oranı yüzde 89 olmuş, seçimi DP oyların yarısından fazlasını alarak kazanmıştır. Bu yeni iktidar, rejim ve toplum için yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiştir (Koçak, 2004: 193).

Bu gibi olumsuz gelişmeler, Türkiye’de cumhuriyet rejiminin asgari düzeyde bir “demokratik cumhuriyete” doğru gidişatının önündeki engel olarak görülmüştür. 1957 yılında yapılan genel seçimler, DP’nin gittikçe sertleşen iktidarı altındaki bir siyasal ortamda yapılmıştır. Seçimden CHP ile bazı muhalefet partilerinin oy arttırarak çıktıkları görülmüştür (Çavdar, 2000: 67).

Ayrıca muhalefetin güçlü olduğuna inanılan iller bölünmüş ve hatta bazı iller bazı illerin ilçesi konumuna getirilmiştir. Yaşananlar siyasal açıdan DP’nin çözülme sürecine girmesi olarak nitelendirilmiştir.

Eldeki döviz olanaklarının da 1950-1955 yılları arasındaki büyük sanayi hamlesi döneminde harcanması, DP’yi bu süreçten sonra bir döviz darboğazına itmiş, yatırımlar durmuş ve ülkede ekonomik durgunluk yaşanmaya başlamıştır. CHP bu dönemle birlikte, ilk kez ideolojik arayışlar içerisine girmiştir. CHP, Tek Parti döneminde gelişmemesi için büyük uğraş verdiği sosyalizm yanlısı politikalara yönelmiş ve bu ideolojinin vaaz ettiği politikaları öven parti programları hazırlanmaya başlamıştır. Bu dönemde partide oluşturulan araştırma grubu, ülkenin ve partinin geleceğinin bir “ılımlı sosyalist parti” yapılmasıyla kurtarılabilmesine yönelik olarak tartışmalar açmıştır. Bu tartışmalar, CHP’nin bundan sonraki gidişatını etkileyen gelişmelerle sonuçlanmıştır (Çavdar, 2000: 68-69).

DP demokrasinin Türkiye’deki gelişiminin bir simgesi olarak ele alınsa da çok partili sistemin ve genel olarak da demokrasinin gelişmesi işini iktidarı süresince ihmal etmiştir. DP, iktidara geldiği zaman ülkede sağlam bir demokrasi düzeninin kurulmasının en büyük aracı olarak görülmüştür. DP iktisadi gelişmeyi, demokratik olarak liberalleşmenin bir argümanı olarak ortaya çıkartmıştır. Bir sosyal hoşnutsuzluğun sonucu olarak iktidarı ele geçiren DP, bu şekilde oluşan bir çok sosyal hoşnutsuzluk kullanılarak iktidardan uzaklaştırılmıştır. Ancak DP’nin iktidardan ayrılış şekli, bu olumsuzları unutturacak tarzda ve rejimi de bu güne kadar farklı suçlamalara muhatap edecek biçimde kötü olmuştur. Bu durum cumhuriyetin demokrasiye dönüşümünün ne kadar zor olduğunun görülmesi adına önemlidir (Karpat, 1996: 331-332).

3.2.2.3.1. 1961 Anayasası Dönemi: Siyasal “Çoğulculuk” Arayışları

Atatürk ve Tek Parti yönetiminin ortaya çıkardığı kadro, iktidarı demokrasi dahilinde kullananların rejim için olumsuz hareketleri olarak nitelendirilen faaliyetler gündeme geldiği zaman harekete geçmiştir. Rejimin “kollayıcısı” ve “denetleyicisi” olarak kabul edilen silahlı kuvvetlerin kendinde gördüğü yetkiyle ülkenin yönetimine “el koyması”, ilk kez çok partili hayata geçişten kısa bir süre sonra gündeme gelmiştir.

Bu askeri darbe, “demokrasi”nin uygulamasına yönelik tüm argümanların havada kalmasına neden olmuştur. Toplumun serbest bir seçimle seçmiş olduğu iktidarın “cumhuriyet rejiminin tehlikeye düştüğü” savıyla devrilmesi ve bunun ordu tarafından yapılmasının meşruiyeti günümüzde de tartışılmaktadır. Bu tartışmaların zaman zaman ordunun ne kadar haklı olduğu noktasına kadar ulaştırılması, Türkiye’de demokrasiye bakış açısının analizi adına önemlidir. Ancak bu durum, cumhuriyet rejiminin arzulanan siyasal, sosyal ve kültürel dönüşmeyi başaramamış olmasının da bir kanıtı olarak sunulmuştur (Hale, 1996: 105).

Darbe, cumhuriyeti kuran ve onu sürdürmekte “kararlı” olan iradenin, cumhuriyete hangi noktada bağlı olduğunun anlaşılabilmesi gibi bir sonucunu doğurmuş ve rejimin gerçekten bir düşünce sistemi olarak içselleştirilmesinde bazı sorunlar olduğunu göstermektedir. Demokratikleşme adına cumhuriyet rejiminin yaşadığı zorluklar, rejimin idari edenler ile geçmişten getirdikleri yönetim mirasının “otoriter” yapısının halk egemenliğine dönüştürülebilmesi için ciddi kanıtlar sunmuştur.

Yukarıda geniş bir şekilde açıklanılmaya çalışıldığı gibi DP’nin bir çok yönden olumsuz olarak nitelendirilebilecek olan iktidarı dönemi, cumhuriyet rejiminin kurucu unsuru olarak görülen “ordu”nun yapmış olduğu silahlı bir darbeye sonlandırılmıştır. 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan bu darbe, cumhuriyet dönemindeki ilk askeri darbe olması ve bundan sonra yaşanacak olan askeri darbelere örnek oluşturması adına önemlidir.

Darbenin cumhuriyeti koruma adına yapıldığı iddia edilmiştir. Ancak bu müdahaleyle, Atatürk’ün bizzat kendi oluşturduğu 1924 Anayasası’na göre şekillenen devlet nizamını ciddi anlamda değiştirilmiştir. Yeni getirilen 1961 Anayasası ile Türk siyasi tarihi başka bir yola girmiştir. Bu anayasa ile yeni bir devlet düzeni oluşturma çabasına girilmiştir. 1961 Anayasası’yla siyasal iktidarın kullanılması yeni esaslara bağlanmış, siyasal

iktidarın sınırlanması adına yeni kurum ve yapılar rejime monte edilmiştir (Dursun, 2001b: 7).

1961 Anayasası'na göre darbeyi, “anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti” yapmıştır. Bu yeni anayasanın, “Türk Milleti, Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi tarafından hazırlanan bu anayasayı kabul ve ilan etmiş” olduğu da ayrıca ifade edilmiştir. Lâfzi olarak tamamen toplumun bir iradesi olarak gösterilen bu yazılı metin, Mayıs 1960 darbesini yapan otuz sekiz askerden oluşan bir cunta olan Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) biçimlendirdiği ve 1950 yılında şartları yasal olarak çizilen “serbest seçim-genel oy-partilerin temsili” ilkelerinden oldukça uzak bir şekilde oluşturulmuştur. Anayasa zaten MBK'nın kendisi tarafından oluşturulmuş bulunan “Temsilciler Meclisi”ne yaptırılmıştır. Metnin son şekli de tamamen MBK'nın direktifleri doğrultusunda düzenlenmiştir. Parla'ya göre bu anayasanın ilanını izleyen süreç ve sebebini oluşturan nedenler, ne toplumun tarihsel “direnme hakkı” koşulları, ne de devrimlerin ekonomik, sosyal ve siyasal öğelerinin oluşma koşullarına teknik olarak uygun olmamıştır. Bu süreç, “suni” olarak üretilen bir darbenin, rejimin adından ötürü ciddi bir meşruiyet sorunu ile karşı karşıya kalmamak adına altının doldurulma çabası olarak nitelendirilmiştir (Parla, 2007: 32).

1961 Anayasası'nın dönemiyle alâkalı olarak paradoksal bir durumu içerdiği de iddia edilmektedir. Nitekim anayasa, siyasal bazda çağdaş ölçülere uygun bir yapı ve özellikle ikinci maddesindeki insan haklarına dayanan vurgusuyla da bireysel hakları kabul eden bir rejim kurmayı amaçlamıştır. Ancak daha sonraki bazı hükümleriyle de seçilmiş hükümetlerin sıkıca denetlenebilmesi amacıyla bir çok anayasal kurumun oluşturulmasından bahsetmiştir. Bundan ayrı olarak 1961 Anayasası'nın, çağdaş Batı anayasalarından farklı olarak, devlet-toplum ilişkisi bakımından bazı yazarlarca “dayanışmacı-milliyetçi” bir anlayış ile Kemalizm'in etkisinde oluşturulduğu da belirtilmiştir (Erdoğan, 1999: 94).

Bu yeni anayasayı yapanlar tarafından, meclisin başka kurumlarla olan ilişkilerinin dengelenmesinin amaçlandığı görülmüştür. Anayasayla, 1960 ihtilalinin gerekçesi olarak gösterilen DP'nin güçlü iktidarının ve ondan öncede CHP'nin 1950 yılına kadar ki iktidar tekeli oluşturulan şartların ortadan kaldırılmasının amaçlanmıştır.

Eski anayasanın yapısından kaynaklı olarak, mecliste çoğunluğa sahip olan partinin sınırsız bir iktidar hareketine sahip olduğu iddia edilmiştir. Bunun engellenmesi amacıyla yeni anayasada ikinci bir meclis oluşturulmuş ve buna Cumhuriyet Senatosu adı verilmiştir.

Böylece, bütün yasaların iki meclisten de geçmek zorunda olduğu kabul edilmiştir. Bu anayasada senato üyelerinin bir kısmının Cumhurbaşkanı kontenjanından atanabilecekleri de belirtilmiştir. Bu şekilde seçim haricinde de meclise üye atanması söz konusu hâle gelmiştir. Anayasadaki bu gibi önemli değişimlerin yanında, günümüzde Türkiye’de siyasal yapının artık oturmuş bir elemanı haline gelen ve ona karşı olan her kararı/yasayı/işlemi kaldırabilecek olan Anayasa Mahkemesi de bu dönemde kurulmuştur (Zurcher, 1999: 356-357).

Ayrıca bunların yanı sıra Milli Güvenlik Kurulu (MGK) adında bir tarafı siyasi idare tarafından, bir tarafı da yüksek askeri erkân tarafından oluşturulan bir yapı da “kurumsal” olarak anayasaya girmiştir. Bu şekilde cumhuriyet döneminde adı rejim ile anılmamasına özen gösterilen ve hatta sistemin dışında olduğu defalarca belirtilen askeri bürokrasi, ilk kez sistem içerisinde anayasal bir rol elde etmiştir (Dursun ve Yurttaş, 2006: 227).

Bu süreçte ordu, 12 Mart 1971’de “siyasal ve sosyal ortamın sıkıntılarını” gerekçe göstererek bir kez daha sisteme müdahalede bulunmuştur. Ancak bu müdahale, bir muhtıra olarak gerçekleşmiş, meclis dağıtılmamış ve anayasa da kaldırılmamıştır.

Bu muhtıra, normal süreçlere geçilinceye ve mevcut anayasadaki bazı maddelerin düzeltilmesi sürecinde siyasal iktidarın teknokratlara devredilmesini bildirmiştir. Muhtıra süreci, 1971-1973 yılları arasında “teknokratik” hükümetin anayasada belli konularda değişikliklere gidilmesiyle sonuçlanmıştır.

Yürütmenin güçlendirilmesine yönelik olarak ortaya çıkartılan kanun hükmünde kararname formülü anayasaya girmiş ve meclisin kanun yapabilme yetkisini hükümete devretmesinin önü açılmıştır. Ayrıca yine anayasada, sivil ve Sayıştay denetimlerinin askeri konulardan arındırılmasına yönelik askeri kurumsal yapısının özerkliğinin artırılmasına yönelik değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca mahkemelerin denetimlerinin kısıtlanmasına yönelik ve terör konularıyla ilgili olarak kurulan özel sayılabilecek

Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin kurumsallaşması ile belli temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına yönelik bazı değişikliklerde bu dönemde anayasaya girmiştir (Özbudun, 2003: 55-56).

Üst üste gelen askeri müdahaleler, rejimin halk için ne kadar güvenli ve garantiler içeren eşit yurttaş anlayışı çerçevesindeki bir cumhuriyet olduğuna ilişkin ciddi tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde sistem içerisinde bir güç olan, kendisini DP'nin devamı olarak gören ve demokrasinin yeni hamisi olduğunu ilan eden Adalet Partisi'nin (AP), Türk siyasal yaşamına girdiği gözlenmiştir.

AP'nin üzerinde durduğu en önemli konu, demokratik olduğu iddia edilen rejim içerisinde “halkın devlet yönetiminde etkinliğinin yeniden hissettirilmesi” olmuştur (Demirel, 2004: 219). Ancak bu konuda AP'nin başarılı olup, olmadığı o dönem adına tartışılır olsa da demokrasi hayatının nedenlerinden olan çok kutuplu bir demokrasi anlayışının rejim içinde tartışılır olabilmesine katkıda bulunduğu bir gerçektir. Ayrıca 1970'lerin başında CHP'de de bazı hareketlenmeler olmuştur. Özellikle partinin başına Bülent Ecevit'in gelmesiyle, 1950'li yılların sonunda zikredilmeye başlanan CHP'nin “ılımlı bir sol” partiye dönüşme süreci de tamamlanmıştır (Bilâ, 1999: 287).

Bu anlamda Ecevit'in şu açıklaması, CHP'nin sol ideolojinin neresinde olması gerektiği yönünde önemli olarak algılanmıştır; “...(ideolojimize) Marksizm'den kaynaklanmadığı için sosyal demokrasi yerine demokratik sol diyoruz. Demokratik solu bilimsel soldan ayıran en önemli nokta köylüye yer vermiş olmasıdır”. Ecevit'in bu açıklamasıyla birlikte CHP'nin, devletin şekillendirmiş olduğu Tek Parti döneminin mirası olan noktadan uzaklaştığı iddia edilmiştir. Artık CHP, devletin partisi değildir. CHP, 1974 yılında yapmış olduğu tüzük değişikliğiyle birlikte “demokratik sol” ilkesine resmîyet kazandırmıştır. Yeni parti programı, ülkenin nesnel koşullarına dayanan, dogmacılık ve özenticiliğe kapılmayan yerli bir sol düşünce akımına duyulan ihtiyacının bir yansıması olarak görülmüştür. Bu, CHP'nin topluma ve demokrasiye karşı bir sorumluluğu olarak ele alınmıştır. Burada amaçlananın, devleti kuran ve devrimleri yapan Türk eliti ile aydınının, halktan kopuk durumunun düzeltilebilmesidir. Bu durum rejimin, “halkla bütünleşme” çabası olduğu ilan edilmiştir. Bunun mucidi, Ecevit olarak görülmektedir. Bu şekilde Ecevit, 1973 genel seçimlerinde başarılı olmuştur (Bilâ, 1999: 288-289).

Bu durum ülkenin siyasal ve sosyal yönden cumhuriyetçi elitin bir “dönüşümü” olarak algılansa da nispeten CHP içindeki bir grup siyasetçiyle sınırlı kamıştır. Çünkü cumhuriyetçi elitin bürokrasi içindeki ve siyasal yapılanmalardaki uzantılarının günümüzdeki fiil ve düşünceleriyle demokrasinin tüm yönleriyle yaşandığı bir ülkeden rejim adına memnun olmadıkları görülmektedir.

1961 Anayasası döneminde, AP hükümeti dönemi haricinde, ülkede dış etkenlere bağlı kalan ekonomik gelişmeler dışında büyük bir iktisadi hamleye rastlanılmamıştır. 1960’larda ve 1970’ler boyunca, devlet “devletçilik” prensibine büyük oranda bağlı kalmış ve “gelir bölüştürücü” mekanizmaların “garantörlüğü” işlevini sürdürmüştür. Bu bölüştürücü mantığa rağmen, serbest rekabete dayalı bir pazar ekonomisine kısıtlı da olsa imkân verilmiştir. Bu gelişmelerle birlikte ekonomik düzenin her sorun yaşadığı yerde, devlet işlevsel bir araç olarak sistem içindeki yerini muhafaza etmiştir. Özellikle 1971 ile 1977 yılları arasında yaşanan siyasal krizler, siyasal, toplumsal ve ekonomik anlamda da bir çok tıkanıklığın yaşanmasına neden olmuştur (Keyder, 1989: 128).

Bu dönemde “çoğulcuğun” kanıtı olarak gösterilen siyasi partiler yasası, siyasal istikrarı engeller şekilde siyasi panoramayı bölmüştür. Bu gibi nedenlerle, 1961 Anayasası’nın bazı maddeleri 1971 yılındaki askeri müdahale ile tekrar yenilenmiştir. Ancak buna rağmen ülkede siyasi kutuplaşma artmıştır. Böylece ülkede baskıcı ve baskıcı olduğu kadar da toplumsal kutuplaşmayı arttıran, ekonomiyi düzeltmekten ziyade daha kötüye doğru götüren bir süreç işlemeye başlamıştır. Sürüp giden anarşi ve artık adına sağ-sol gerilimi denilen kutuplaşma, ülkede can almaya başlamıştır. Ancak bu kaos ortamı, bu sefer askerlerin siyasal sisteme müdahalesi için yeterli görülmemiştir. Ama ülkedeki anarşi ve kaos korkunç boyutlara ulaşmıştır. Ancak 1961’in ardından, 1971 yılındaki Anayasa değişiklikleriyle birlikte ordu kendisini, rejim içinde en kuvvetli ve en sağlam yere sahip kurum haline getirmiştir (Ahmad, 1996: 354).

3.2.2.3.2. Yön Dergisi/Hareketi ve “Yeni Devletçilik”

Çok partili dönemde Türk aydın dünyasını en çok etkileyen dergi olarak nitelendirilen Yön Dergisi/Hareketi, özellikle 1960 askeri darbesinden sonra sosyalizmin ülke içerisinde ve Kemalist rejim içerisinde kök salması adına önemli bir işlev görmüştür(Alpkaya, 2002: 478). Yön Hareketi, Kadro Dergisi’nin cumhuriyetin kuruluş yıllarında görmüş olduğu işleve yakın bir ideolojik kompozisyonda hareket etmiştir.

Hareket ve dergi, 1960'ların tutkulu olarak nitelendirilen anti-emperyalist, tam bağımsızlık ile devletçilik söylemlerini kutsayarak, "hızlı kalkınma" idealleriyle yeni bir Kemalizm'in öncülüğünü yapmıştır (Macar, 2002: 162).

Kuruculuğunu Doğan Avcıoğlu (1926-1983)'nin yaptığı Yön Dergisi'nde, Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Kadro Dergisi'nin kurucusu olan Şevket Süreyya Özdemir, Sadun Aren ve Niyazi Berkes ağırlıklı olarak yazı yazan kişiler olmuşlardır. Yayımından kısa süre sonra "cumhuriyetçi aydın profiline tipik örneklerinin" içinde yer aldığı Yön Dergisi, 20 Aralık 1961-30 Haziran 1967 tarihleri arasında 222 sayı olarak yayınlanmıştır. Yön Dergisi kendisinden sonraki dönemde sosyalizmin "sol-Kemalist" ideoloji çerçevesinde Türkiye gündemine gelmesinde önemli bir rol oynamıştır (Macar, 2002: 163).

Yön Dergisi, Kadro Dergisi'nin cumhuriyet rejiminin temellendirilebilmesi adına yapmış olduğu ideolojik devletçilik anlayışına ek olarak "sol bir kalkınma stratejisi" arayışına girişmiştir (Alpkaya, 2002: 478). Bu arayış, Türkiye'de sosyalizmin iktisadi anlamda gelişmesi ve yerleşmesi adına yeni bir strateji olarak görülen "yeni devletçilik" şeklinde nitelendirilen radikal bir düşüncenin ürünüdür (Özdemir, 1986: 43).

Yön Hareketi, kendisini devletin bir parçası olarak görmesinin yansıması olarak, Türkiye'nin ideolojik anlamda yeniden inşa edilmesini amaç edinmiştir. Bu yolda da ordu ile ilişki kurmaktan çekinmeyen Yöncüler, siyasete ordunun müdahale etmesinde bir sakınca görmemişlerdir. Bu durum Türkiye'de daha sonra pek çok siyasal tartışmada ortaya çıkacak olan ve temelleri cumhuriyetin kuruluş yıllarına kadar götürülecek olan "asker-sivil aydın birlikteliğinde devrim" düşüncesinin oluşmasında önemli bir etken olarak görülmektedir (Akyaz, 2002: 267).

Yön Dergisi'ndeki yazılarda Atatürk devrimlerinin önemi üzeri durmuştur. Bu bağlamda Atatürk devrimlerinin amacına ulaşabilmeyi, "çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak" ve "milli üretimi yükseltmek" için gösterilecek çabada gören Yön Dergisi, bu konuda aydınların üzerinde anlaştıkları bir kalkınma felsefesi olması gerektiğini vaaz etmiştir. Yöncüler, böyle bir felsefe için bütün toplumun seferber edilmesi, kitlelerin sosyal adalete kavuşması ve demokrasinin kitlelere mal edilmesi gerektiği belirtmişlerdir. Bunların sağlanması için gerekli olan sistem de "yeni devletçilik"tir. Bu

yeni sistem, Doğan Avcioğlu'nun Şekillendirdiği ve 1042 imzayla yayınlanan bir bildiri ile topluma duyurulmuştur (Özdemir, 2000: 19).

Yön Hareketi'nin önemli kalemleri 1960 darbesinin ardından parlamenter rejime hemen dönülmesini bir hata olarak görmüşlerdir. Bu bağlamda orduyu etkilemek isteyen Yöncüler, Türk ordusunun Osmanlı'dan beridir ilericiliğin öncülüğünü yaptığını belirtmişlerdir. Yöncüler böylece seslendirmeye başladıkları sosyalist ideolojinin Şekillendirdiği “yeni devletçilik” anlayışına destek bulabilmek için “halktan çıkmış Atatürkçü ordu” sloganıyla askerleri etkilemeye çalışmışlardır. Parlamenter rejimin ülkeyi bir kaosa sürüklediğini iddia eden Yöncüler, 27 Mayıs'tan sonra yapılan ilk serbest seçimlerle yine kendileri adına hoşnutsuzluk oluşturacak bir sonuç çıkması üzerine, askeri müdahaleden istedikleri sonucu elde edemediklerine inanan “radikal subaylar”la birlikte hareket etmeye başlamışlardır (Akyaz, 2002; 269).

Bu bağlamda Yön Hareketi, Albay Talat Aydemir'in 1960'lı yılların ortalarında denediği iki askeri darbe girişiminde de fikri ve örgütsel düzeyde etkili olmuştur. Türkiye'nin kurtuluşunu bir devrimde gören Yön Hareketi, “Milli Demokratik Devrim” kavramını dergide işlemeye başlamış ve Türkiye'deki kapitalizm ve feodalizm kalıntısı güçlerin tasfiyesinin zorunlu olduğu propagandasını yapmıştır. Bu propaganda ordu, üniversite ve bürokrasi içerisindeki o zamanın moda deyiimiyle “zinde kuvvetlere” yön verilmesi için kullanılmıştır. Böyle bir kitleyle toplumsal bir devrim gerçekleştirmeye çalışıldığı için Yön Hareketi'nin bu girişimleri tepeden inmeçi olarak nitelendirilmiş ve toplumsal anlamda bir destek bulamamıştır (Akyaz, 270-271). Bu oluşum bir sonuca ulaşmayınca Doğan Avcioğlu derginin yayın hayatına son vermiş ve 1969 yılında Devrim Dergisi'ni yayın hayatına sokmuştur. Doğan Avcioğlu, Devrim Dergisi'ni çıkartırken, 12 Mart askeri müdahalesinden sonra tutuklanmıştır (Gevgilili, 1987: 539).

Doğan Avcioğlu ve arkadaşları, istedikleri ordu-sivil ortaklığıyla bir darbe girişiminin gerçekleŐebilmesinde başarılı olamamışlar, ancak Türk solunda “sol-Kemalist devrimçi” bir siyasal geleneğin günümüze kadar mevcudiyetini sürdürmesinde etkili olmuşlardır.

Yön Hareketi, Tek Parti döneminin saikleriyle hareket ederek tepeden inmeçi bir anlayışla sosyalist bir devrim tasavvuruyla yola çıkmış ve toplumu Kemalist ideolojiye göre Şekillendirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda çok partili dönemin demokratik ikliminden faydalanan Yön Hareketi, cumhuriyet ideallerinin halk egemenliği

nosyonuna göre şekillenebilmesi için “halka karşı” bürokrat güçleri kullanmak gibi bir yol seçmiştir.

Bu yol hem Türkiye’de, hem de Fransa’da halka karşı bir cumhuriyetçi anlayışın gelişmesi adına simge olarak sık sık kullanılmıştır. Bu şekildeki faaliyetlerin ise cumhuriyetçilikle gizlenen sosyalist bir “devletçilik” anlayışla ülkeyi “otoriter” yapılanmalara götürdüğü, Yön Hareketi’nin eylemleriyle bir kez daha açığa çıkmıştır.

3.2.2.3.3. 1982 Anayasası Dönemi: Ekonomik Liberalizasyonun Demokrasiye

Etkileri

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbeye de hemen hemen 1960 darbesindeki yol kullanılmış ve aynı yönde “meşruiyet” arayışlarına girişildiği görülmüştür. Bu bağlamda, 27 Mayıs döneminden daha uzun süren bir sıkıyönetim ve olağanüstü hal idaresinden sonra 1982 Anayasası hazırlanmıştır. Burada MBK’nın yerini, “Milli Güvenlik Konseyi” ve Temsilciler Meclisinin yerini ise bu sefer tamamı atanmışlardan oluşan “Danışma Meclisi” almıştır. Anayasa’nın kabulü için yine halka gidilmiştir. Bu anayasa metni de 1961 Anayasası’ndaki gibi olmuştur:

Türk milletinin ayrılmaz parçası olan Türk Silahlı Kuvvetleri’nin, milletin çağrısıyla gerçekleştirdiği 12 Eylül 1980 hareketi sonucunda, Türk milletinin meşru temsilcileri olan Danışma Meclisi’nce hazırlanıp, Milli Güvenlik Konseyi’nce son şekli verilerek Türk milleti tarafından kabul ve tasvip ve doğrudan doğruya O’nun eliyle vazolun(muştur) (Parla, 2007: 33).

Parla’ya göre, burada hukuki bir “fiksasyon” bile bulunmamaktadır ve metinde, hukuk ile dil mantığını zorlayan bir retorikten bahsedilebilmektedir. Ayrıca 1982 Anayasası’nın hazırlandığı dönem, 1961 Anayasası’nın hazırlandığı döneme göre daha sert, katı ve hiçbir siyasi örgütün olmadığı bir süreç olarak görülmüştür. 1961 Anayasası hazırlığında göstermelik de olsa (DP hariç) ülke içinde faaliyet gösteren tüm siyasal partilerin temsilcilerinden oluşan bir komite anayasa yapım sürecinde yer alabilmiştir (Parla, 2007: 32).

1982 Anayasası’nı yapanların ise demokratik hiçbir kaygı taşımadıkları görülmüştür. Ayrıca askeri darbe yapıldığında genel seçimlere bir yıldan az bir zaman kalmıştı. Darbeden sonra cunta tarafından bu seçime ilişkin hiçbir açıklama yapılmamıştır. Bu meyanda görülmüştür ki, “millet” veya “milletin durumu” bu darbenin oluşturmuş olduğu “kurucu iktidar”ın hiçbir yerinde yoktur, ayrıca artık sivil bürokrasi de sürecin

tamamen dışında itilmiştir. Süreç o kadar sert olmuştur ki, devleti kuran ve Tek Parti döneminin “devlet-parti aygıtı” CHP’de diğer partilerle aynı değerlendirilmiş ve siyasetten dışlanmıştı (Parla, 2007: 34).

1982 Anayasası’yla birlikte yürütme güçlendirildiğini söylemişlerdir. Böylece yürütmenin güçlendirilmesi, parlamentarizmin değiştirilmiş ya da zayıflatılmış bir şekli olarak değerlendirmiştir. Bu düzenlemeler, yasama ve yürütme arasındaki güç dengesinin yürütme erki adına değiştirilmesi olarak görülmüştür. Ancak burada bir belirsizlik vardır. Yürütmenin hangi erkinin güçlendirilmiş olduğu yönünde bir belirsizliktir mevcuttur. Bu görünümde, ise krizsiz bir idari işleyişte “başbakanın” güçlü olabileceği, kriz dönemlerinde ise “cumhurbaşkanlığı” makamının güçlenebileceği yönünde bir durumun ortaya çıktığı görülmüştür (Özbudun, 2003: 53). Bu durum özellikle Fransa’nın 1958’deki yapılan Beşinci Cumhuriyet anayasasındaki yürütmenin güçlendirilmesine yönelik girişimlere benzemektedir. Ancak Fransa’da de Gaulle’nin şahsiyetinde halkın seçtiği cumhurbaşkanlığı makamı büyük oranda güçlendirilmişken, Türkiye’de yürütmenin her iki kanadı da yasama erkine karşı istikrarsızlıkların giderilmesi adına güçlendirilmiştir. Bu yönüyle Türkiye örneğinin daha yapısal ve yürütmeyi “rahatlatıcı” bir dönüşümü ifade ettiği görülmüştür.

Bu şekilde yapılan anayasa, demokrasinin halen Türkiye’de yerleşememesinin sebeplerinden biri olarak görülmektedir. Bu bağlamda cumhuriyetin bir rejim olarak demokrasiyi ne kadar içselleştirebildiği de güncel siyasal tartışmaların odağında yer almaktadır. Ancak bir anayasa, duyulan ihtiyacın demokratik bir toplum tarafından içselleştirilmesi ve bu ihtiyacın giderilebilmesi amacıyla yapılırsa önemli bir süreçtir. Bir anayasanın yapımı, yürürlüğe sokulması, işletilebilmesi, benimsenmesi ve yürürlükte olanların yerine yenisinin getirilmesi gibi süreçlerin yaşanmasıyla güçlenen “anayasa kültürü”nün oluşması için bir anayasa geleneğinin oluşmasını gerekli kılmaktadır. Günümüzdeki mevcut anayasal sorunların pek çok nedeni üzerinde durulabilmektedir. Bu sorunlar arasından da demokrasi geleneği açısından en önemlisinin, anayasa yapımındaki kurucu iktidarı oluşturan kurumların, toplumun ne kadarını temsil edebildiklerine ilişkin kuşkulardır (Dursun, 1999: 557).

Bu sorunun ciddi bir problem teşkil ettiği, ordunun ortalamaları on yıla düşürülebilen bir şekilde kendi yaptıkları anayasal düzeni beğenmeyerek, tekrar yenisini yapmak veya

revize etmek amacı güden müdahaleleriyle ortaya çıkmaktadır. Ordunun demokrasiye müdahalelerin benimsenmediği ve halktan kopuk olduğu, devrimlerden sonra normal düzene geçildiği zaman ortaya çıkan siyasal tablolarla bir çok defa görülmüştür. Ancak özellikle 1980 darbesini takip eden dönemdeki liberalizasyon hareketlerinin (büyük oranda ekonomi alanında) inkâr edilemez bir düzeyde gerçekleşmiştir.

Ayrıca yine bu dönemle birlikte “medya” da ilk kez devlet içinde olup bitenleri topluma ulaştırmayı başarabilme gücüne erişmiştir. Bu da medyanın bir çok demokratik ülkede olduğu gibi Türkiye’de de dolaylı bir denetim mekanizması olması adına önemli olarak kabul edilmiştir. Bu durum medyanın toplumun demokrasi sürecinde “özerkleşme” ve farklılaşma sürecinde olumlu etkisi olarak görülmüştür. Medya bu aşamada 1980 sonrası liberalizasyon sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir (Çaha, 2005b: 129).

Bu yorumlara bağlı olarak demokrasinin iki önemli temel ögesi olan “eşitlik” ve “özgürlük” olgularının bir ülkedeki gerçek anlamlarıyla işletilebilmelerinin önemli olduğu söylenmektedir. Özellikle “anayasal temsili liberal demokrasi” adına geri bir gidiş olduğu üzerinde uzlaşma olan 1982 Anayasası’nın, bu konuda vermiş olduğu izlenim “olumsuz” bir yöndedir. Bu durum nedeniyle de 1983 yılından itibaren siyasal hayatın normale dönmesinden sonra 1982 Anayasası’nın temel hak ve özgürlükler üzerine yaptığı kısıtlamaların kaldırılmasına yönelik büyük bir çabanın içerisine girilmiştir (Erdoğan, 1999: 176-180).

Bu bağlamda önemli olan soru, bunun ikinci bir döngüyü ifade edip, etmediği veya Türkiye’nin artık sağlam temellere dayalı bir demokrasiye sahip olup, olamayacağı yönünde olmuştur. Ancak 1990’lı yılların sonuna gelindiğinde ise Türkiye’de iç siyasetin hala istikrardan uzak bir yapıda olduğu görülmüştür. Çok partili sistem alkışlanmış, ancak anayasal yapının parçalarının halen istikrardan uzak olduğu görülmüştür ve ekonomik sorunlar uygulandığı ifade edilen liberal politikalara rağmen çözülememiştir (Keyman, 2008: 225-227).

Turgut Özal ile başlayan sivilleşme sürecinde, dıştan gelebilecek büyük etkiler ile şoklar haricinde yakın bir gelecekte fiili bir askeri müdahale ihtimalinin zayıf olduğu düşünülmüştür. Ayrıca Turgut Özal’ın partisi olan Anavatan Partisi’nin (ANAP), mecliste hem 1983, hem de 1987 seçimlerinde mutlak çoğunluğu sağlayabilmesi

nedeniyle, sistemin diğerkurumlarıyla ve diğerketkenlere karşı daha bağımsız hareket edebilme gibi bir şansa da sahip olduğu düşünölmüştür (Hale, 1996: 233).

Bu gelişmeleri, cumhuriyetçi yapılanmadan bir geri dönüş olarak değerlendiren elitler, “cumhuriyet kazanımlarından” vazgeçilmemesi gerektiğı yönündeki isteklerini bir slogan olarak 1970’lerin ortalarından beri kullanmaya başlamışlardır. Cumhuriyet elitleri de 1990’lı yıllardan itibaren çoğulcu ortamdan faydalanmışlardır. Elitler, bu yıllarda ölkede yaşanan çok boyutlu tartışma iklimini kullanmış ve fikirlerini her platformda dile getirmeye başlamışlardır (Duran, 2007: 196-199).

Bu süreçte, ölkedeki düşünsel çatışmalar artmış ve öлке, 1990’lı yılların otalarından itibaren sosyal barışın bozulmasına yol açacak gelişmelere doğru gitmeye başlamıştır. Bu bağlamda sol partiler, Atatürk ilkeleri, irtica, cumhuriyet kazanımlarından geriye dönüş ve liberalizasyon eleştirisi bağlamında “ölkenin dış güçlere satılması(!)” gibi konuları gündeme getirmeye başlamışlardır. Bu tartışmalar, öлке kamuoyunda ekonomik refah, hukuk devleti, demokratikleşme, insan hakları ve çoğulcu kültürün gelişmesi gibi daha önemli konuların geri plana itilmesine neden olmuşlardır. Bu anlamda başarılı olan cumhuriyet elitleri ile sol partiler, bir süre sonrada cumhuriyet rejimini kurtarma projesi adı altında büyük bir proje başlatmışlardır. 28 Şubat 1997 tarihinde yapılan MGK’da ordu mensuplarının siyasilere kabul ettirdikleri –fiili bir darbe olmadan- kararların alınmasıyla da bu projenin uygulanmasının zemini hazırlanmıştır (Çaha, 2005a: 371).

Bu süreç, yine bir “rejim bunalımı”nı gündeme getirmiş ve öлкеyi 1980’lerden sonra ulaşılan liberalizasyon sürecinden belli bir süre de olsa vazgeçilmesinin önünü açan “militarist kökenli” ve otoriter hareketlerin gündeme gelmesine neden olmuştur.

1980 sonrasındaki liberalizasyon süreci, Akşin’e göre ise Kemalizm’in bir ideolojiye dönüşmesi için de zemin hazırlamıştır. Özellikle, 1990’ların başından itibaren Kemalist olarak nitelenen Muammer Aksoy, Çetin Emeç, Turan Dursun, Bahriye Üçok ile Uğur Mumcu gibi akademisyen ve gazetecilerin suikastlara uğramalarının bu süreci hızlandırdığı iddia edilmiştir. Bu bağlamda Atatürkçü Düşünce Derneğı kurulmuş ve Kenan Evren’in “Atatürkçü” yaklaşımına bir “tepki” olarak, Kemalizm’in daha billur bir şekilde ideolojileşmeye başladığı ifade edilmiştir. Bu süreçte cumhuriyetçilik olarak kabul edilen Kemalizm, şeriat yanlısı olarak nitelendirilen yapılanmalara ve

emperyalizme karşı bir “direnç” noktası olarak algılanmıştır. Bu ideolojik dönüşüm, 28 Şubat olayının “meşrulaştırılmasında” da ciddi bir argüman olarak uzunca süre kullanılmıştır (2004: 184-185).

Görüleceği üzere çol partili dönemde Türkiye’nin toplumsal, siyasal ve ekonomik panoraması, cumhuriyet rejimi içinde toplumun bazı şekillerde talep ettiği demokratik arzulara, devletin cumhuriyetçi “bürokrat elit” eliyle gösterdiği bu isteklere karşı “direnç”le şekillenmiştir. Kurulduğu günden itibaren halk egemenliği söyleviyle birleştirilen devletçilik düşüncesiyle güçlendirilen rejimin kurumsallaştırılma çabaları, toplumun günümüzde “kamusal alanın kullanımına ilişkin” liberal, kültürel, çoğulculuk yönünde geliştirdiği demokratik istekleriyle bir “uzlaşma” zemini bulamamıştır. Bu da rejimi kuran elit ile toplum arasında günümüzde hala giderilemeyen bir “gerilimin” oluşmasına neden olmuştur. Böylece şekillenen yukarıdaki tartışmaların büyük çoğunluğu güncel olarak hala sürmekte ve ciddi bir çözüme ulaşmamıştır.

BÖLÜM 4. FRANSIZ VE TÜRK CUMHURİYETÇİLİKLERİ ÜZERİNE GÜNCEL TARTIŞMALAR: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Bu tezin ana amacı, cumhuriyetçiliğin Fransız versiyonun günümüzde ulaşmış olduğu durumun “demokrasinin yerleştirilebilmesi” adına ne düzeyde olduğunu tespit edebilmektir. Bu bağlamda iki ülkenin cumhuriyet rejimleri altında geçirmiş oldukları süreç “eleştirel” bir gözle bundan önceki iki bölümde ayrıntılı şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Bu incelemeler, tezin giriş kısmındaki hipotezler minvalinde geliştirilen argümanların doğrulanabilmesi ve cumhuriyetçiliğin geçirmiş olduğu tarihsel, düşünsel, hukuki ve idari dönüşümler baz alınarak yapılmıştır.

Bu temellendirmeler sonucunda, Fransız ve Türk cumhuriyetçiliklerinin günümüzde geldiği durum önemlidir. Bu durumun tespitinden sonra Fransız cumhuriyetçiliği ekseninde iki ülke cumhuriyetçiliklerinin ve rejimlerinin bir karşılaştırmasının yapılmasıyla, her ülkenin kendi özel koşullarının belirlenebilmesi de tezin sonuçlandırılabilmesi için gereklidir.

Fransız ve Türk cumhuriyetçiliklerinin güncel olarak yaşamış olduğu tartışmalar, iki ülkenin de daha fazla demokratikleşmesi adınadır. Ancak Fransa'nın yaşadığı sorunların çözümünü cumhuriyetçi minvalde, Türkiye'nin ise cumhuriyet rejimini daha fazla “çoğulcu demokrasi” yönünde dönüştürme girişimleriyle ele aldığı görülmektedir.

Fransa günümüzde, evrensel yurttaşlık nosyonunun devam ettirebilebilmesi, yeni cumhuriyetçilik düşüncesi, kamusal alanın kullanımında laikliğin dönüşümü ve AB ile “ulusal” hakların paylaşımı üzerinden, düşünsel ve hukuki anlamda ciddi tartışmaların yaşandığı bir dönem geçirmektedir. Bu tartışmaların yaşanmasının nedeni, ülke nüfusunun son otuz-kırk yıl içinde eski sömürgelerinden almış olduğu büyük göçle toplumun cumhuriyetçi “homojen” toplum tasarımının olanaksızlaşmış olmasıdır.

Bu durum Fransa'nın, göçmenlerin dini ve kültürel farklılıklarının toplum içinde fiilen yer bulmasıyla, mevcut laiklik anlayışının kendi toplumundaki değişimleri karşılayamayan yapısını daha da zora sokmuştur. Giderilemeyen bu sorunlar, Fransız cumhuriyetçi anlayışının yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Ancak bu tartışmalar,

Fransa’da yeni bir “cumhuriyetçi anlayış” üzerinde “uzlaşılabilen” bir noktaya ulaştırılamamıştır.

AB’nin kurucularından olan Fransa, bu kuruluşun toplumsal ve siyasal konulardaki çözüm önerilerinin çok kültürlü bir anlayış ile federatif anlamda yapılandırılmasından dolayı rejimin “tekçi, üniter ve evrensel” yapısını sürdürmekte de zorlanmaktadır. Bu nedenle Fransa, kendi kurduğu AB’nin hukuki anlamdaki uygulamalarının pratikleştirilmesinden dolayı bu kurumla hukuki ve siyasal yönden çatışmalar yaşamaktadır. Ancak olumsuz olarak algılanabilecek bu durum, rejimin liberal çoğulcu gelişiminde yavaş, ancak belli bir şekilde Fransa’da dönüşümünü engelleyememektedir.

Türkiye’de yaşanan güncel tartışmalar ise askeri darbeler neticesinde her defasında devlet ile bürokrasiyi toplum karşısında daha da güçlendiren “anayasal” yapıların, siyasal, hukuki, toplumsal ve idari anlamda nasıl demokratik hale getirilebileceğine yönelik sürmektedir. Ayrıca cumhuriyetçi askeri-sivil bürokrasinin, “rejimin kazanımları” savıyla sürdürmeye çalıştığı laik(çi)lik ile tekçi, merkezi devlet anlayışı da ülkenin 1980’lerle birlikte yaşadığı liberal ve çoğulcu dönüşümlerden etkilenen toplum tarafından ciddi bir “meşruiyet krizi” yaşamaktadır.

Bu sorunların giderilmesi adına Türkiye’de kamusal alanın toplum tarafından kullanılabilmesi, laikliğin uygulanmasında esneklik, AB’ye uyum için demokrasinin rejim içinde daha fazla uygulanabilmesi için siyasilerin, zaman zaman devlet ile toplum arasında bir uzlaşma için mücadele verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda toplum ve siyasilerin zaman zaman vermiş oldukları bu siyasal, hukuki ve idari çabaların, rejimin demokratikleşmesi adına nasıl bir sonuç vereceğini ise zaman gösterecektir.

Bu sorunların çözümünde ülkede seçimlerle değişen iktidarların bakış açılarına bağlı olarak rejimin demokratikleşme süreci ağır ilerlemektedir. Ancak 1980’lerden sonra artan iletişim araçları vasıtasıyla toplumun bir çok konuda bilinçlenmesi ve siyasal, ekonomik yönden kendini “çoğulcu demokratik” bir sistemde daha “özgür” hissedeceğine dair kanıların artması, rejimi bu yöndeki gelişmelere öncelik vermeye itmektedir. Türkiye’de bu nedenle günümüzde cumhuriyetçilik tartışmalarından ziyade daha demokratik olabilme adına, toplumsal ve bireysel olarak nitelendirilebilecek siyasal çabalar yaşanmaktadır.

Fransız ve Türk cumhuriyetçiliklerinin güncel anlamda yaşadığı dönüşümler “eleştirel” yönden analize tabi tutulduktan sonra, yine bu bölümde iki cumhuriyetçilik anlayışının kültürel, düşünsel, siyasal, ideolojik, sosyo-ekonomik ve idari-hukuki yönden bir karşılaştırılması yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda iki ülkenin cumhuriyet rejimleri öncesi ve sonrası tarihsel süreçte toplumsal anlamda yaşamış oldukları gelişmeler, cumhuriyetçiliğin özellikleri üzerinden değerlendirilmiştir.

Fransız ile Türk cumhuriyetçiliklerin ikisinin de Jakoben, devletçi, laik ve ulus inşacı süreçleri karşıladığı bir gerçektir. Ancak Fransa’da yaşanan cumhuriyetçi dönüşümlerde “toplum” ana nüvedir ve olayların belli aşamalarında bir unsur olarak mevcut olmuştur. Ancak Türkiye’de Osmanlıdan alınan geleneksel dinamikler ve Türk modernleşmesinin bürokratik kimliği, rejim içinde toplumu bir yere oturtamamıştır. Türk toplumu, cumhuriyetçi süreçte halk egemenliği nosyonu içinde bir “amaç” değil, “araç” olarak ele alınmıştır. “Toplum”un Fransız ve Türk cumhuriyetçilikleri içindeki konumu, iki ülke geleneklerinin bir çok yönden karşılaştırılmasını zorlaştıran bir faktördür. Ayrıca iki ülkenin düşünsel, kültürel ve ekonomik geçmişleri, ülkelerin aynı parametrelerle sağlıklı bir şekilde karşılaştırılabilmelerini de zorlaştırmaktadır.

Bu parametreler üzerinden iki ülke karşılaştırıldığında, kapitalizmin özümsemesi, burjuvazinin oluşma süreci, “iktidar olanların siyaseten muhalefete olan tahammül” anlayışı, laiklik anlayışında toplumsal gerekleri karşılayabilmek için yaşanan dönüşüm, toplumun “özne” olarak görülüp, görülmemesi yönünde ve cumhuriyetçiliğinin “sembolik” değerler üzerinden devleti güçlendirmesi gibi yönlerden Fransa, Türkiye’den daha olumlu referanslara sahiptir. Bu durum da Türkiye’nin bir çok konuda olduğu gibi “kendine özgü” koşullarıyla açıklanmaktadır. Ancak Türkiye’nin modernleşme ve cumhuriyetçiliğin algılanmasındaki bazı sıkıntılarının temelinde, idari, siyasal ve hukuki yönden Osmanlı bürokrasisinden miras aldığı taklit geleneğinin büyük etkileri olduğu bir gerçek olarak karşımızdadır.

4.1. Günümüzde Fransız Cumhuriyetçiliğinin Görünümü: Yurttaşlığın Yeniden Değerlendirilmesi

Fransa, cumhuriyetçilik içerisinde gelişen antik yurttaşlık tanımlamasının tekrar ele alınmasında önemli bir yere sahiptir. Fransa’nın modern cumhuriyet rejimi

denemesindeki sıkıntılarının büyük çoğunluğunun sebebinin de bundan kaynaklandığı görülmektedir.

Fransa’da 1889 yılında çıkartılan “yurttaşlık yasası”, bu konuda geniş bir perspektifte kabul edilmiş en önemli yasal düzenleme olarak görülmektedir. Bu anlamda yabancı ülkelerde doğmuş ebeveynlerden Fransa’da doğanlar ile Fransa’da ikamet eden tüm kişilere reşit olduklarında Fransız yurttaşlığı atfedilmektedir. Bu sistem küçük düzeltmelerle günümüzde de aynen yürürlüğünü sürdürmektedir. Sistem bir çok yönüyle, Fransız devletini belli noktalarda etkilemiştir. Bu yurttaş anlayışıyla, özellikle ikinci kuşak göçmenler otomatikman Fransız yurttaşı olmaktadır. Bazı yazarlar bu durumu, Fransa’nın demografik ve askeri çıkarlarının bir sonucu olarak yorumlamışlardır. Yurttaşlık yasanın titizlikle sürdürülmesinde, Fransa’nın özellikle XX. yüzyılda içine girmiş olduğu demografik durgunluğun da önemi büyüktür (Brubaker, 2008: 84-85).

Bu tip bir yurttaşlık anlayışı, Fransa’nın kendi seçtiği bir yol olarak görülmektedir. Ancak günümüz Fransa’sındaki cumhuriyetçilik de dâhil olmak üzere yaşanan bir çok tartışma ile siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümlerin de nedeni olarak görülmektedir.

Bu süreçte gelişen vatandaşlığın “halk” kavramından farklı bir yere oturtulabilmesi de yukarıdaki gidişin önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü bu bağlamda bu gün halka yapılan vurgu, ulus-devlet mantığı içerisindeki bir ülkenin birliği nezdinde gerekli argümanları veremeyebilecek bir durumdur. Çünkü halk sadece hukuksal bir varlığın işaretiyken, yurttaşlık ise ulusal bir bilincin oluşabilmesine işaret edebilecek bir kavram olarak ulus-devletin XX. yüzyılın sonundaki bir çıkış noktası olarak görülmüştür. Öyle ki, ulus-devletlerin amacı yüz yılı aşkın bir süredir sınırları içerisinde bulunan halkı eğitim yoluyla yurttaş haline getirmek olmuştur. Bu durum Fransa bağlamında, ulusal bir aidiyet anlayışının yerleşmesini sağlamış ve yurttaşlık, toplumun “Fransızlaşması” olarak görülmüştür. Bu durum günümüzde Fransızların tekrar yurttaşlığın tanımlanması gerektiğine ilişkin büyük tartışmalara girilmesi adına önemlidir (Kadıoğlu, 2008a: 23).

Ayrıca Cumhuriyetçi bakış, geliştirmiş olduğu yurttaş kimliği ile Fransa’nın günümüzdeki siyasal ve toplumsal yapısını ciddi olarak etkilemiştir. Bu görüş çerçevesinde yüzyılı aşkın bir sürede kurumsallaşan ve tartışılan “yurttaşlık sadakati”, Fransa’nın ciddi olarak tek örneği olduğu “tikel bir tarihsel proje”nin de bir sonucudur.

Bu durum Fransızlarca, her ne kadar evrenselcilik olarak adlandırılarak sunulsa da tartışılır niteliğini arttırarak halen sürdürmektedir (Taylor, 2006: 184).

Touraine bu bağlamda toplumsal eşitsizlikler ve adaletsizliklere savaş açtığı kabul edilen ve siyasal eylemin önemine vurgu yapan, hatta siyasal düzenin toplumsal örgütlenmelerin hepsinden üstün olduğunu savunan Fransız cumhuriyetçiliğinin günümüz itibariyle (yapısal olarak) çöktüğünü iddia etmektedir (2002: 313). Benzer şekilde Aron da cumhuriyet rejiminin ve ilkelerinin Fransız toprağında ve bilincinde kökleşemediğini savunmuştur. Bu durumun ordu da dahil tüm Fransız idari kademesini kapladığını iddia eden Aron'a göre Fransa'daki sorun, teknik anlamda anayasaya bağlı çoğulcu bir rejime sahip olmamasıdır. Bu sorun da rejimin temel unsurlarından kaynaklanmaktadır (1976: 371-375).

4.1.1. Fransa'da “Evrensel Yurttaşlık” Anlayışı Çerçevesindeki Tartışmalar

30 Ekim 1985 tarihinde yayımlanan *L'heure de Vérité* (Hakikat Saati) adlı televizyon programında Fransız sağcı lider Le Pen Fransız toplumuna “Otuz yıl sonra da Fransız olmayı sürdürebilecek miyiz?” diye sormuştur. Le Pen'in bu sözleri, Fransa'ya giriş yapan ve ülkeye yerleşerek yurttaşlık hakkı alan yabancıların demografik artışından bir kısım Fransız'ın duyduğu tepkinin seslendirilmesidir. Göçmen ailelerin Fransa nüfus kompozisyonu içerisindeki bu artışı, Fransızların olaya bir çokkültürlülük tartışmaları olarak bakmaktan ziyade, yabancıların ülkelerini “istila” ettikleri varsayımına dayandırdıkları gibi bir yorumlamaya neden olabilmektedir. Bu bakış açısı, ayrıca Fransa'da yaşanan postmodern gelişmenin, Fransız yurttaşlık anlayışında hala modern anlamdaki bir sürecin yaşanmakta olmasının kanıtıdır (Kastoryano, 2000: 34-35).

Ayrıca bu konuda Habermas'ın yorumu da ipucu verir niteliktedir. Bu bağlamda yazar, Fransız Devrimi döneminde ulusçuluğun, demokratik anayasal devletin evrenselci ilkeleriyle birleştiğini söylemiştir. Habermas, o zaman ki mevcut Aydınlanmacı düşünce çizgisi içerisinde ulusçuluk ile Cumhuriyetçiliklerin aynı kökten gelmiş olduklarını belirtmiştir. Bu temel argüman Fransız cumhuriyetçiliğin günümüzdeki çokkültürlülük tartışmalarına bakışının analiz edilebilmesi için önemlidir (2005: 132).

Taylor'a göre de modern anlamda ulusçu anlayışların öncülerinden biri hem sistemi, hem de tarihsel arka planı ile Fransa'dır. Bu durum yurttaş oluşturma sistemi adına

Fransızların ulus kavramına bakışını etkilemiş ve halkın ulus içinde şekillenmiş bir “şahıs” olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu görüş, tarihsel ve siyasal örgütlenmesiyle ulusu, delinemez bir varlık olarak tasavvur ederek, siyasilerinde içinde bulunduğu toplumun büyük bir kısmının “ötekine” bakışını şekillendirmiştir (2006: 154).

Fransa bu tartışmalara doğruluk katarcasına klasik bir ulus-devlet olarak, Avrupa'nın önde gelen göçmen devletlerinden biri olmasına rağmen, cumhuriyetçi evrensel yurttaş modeline olan düşünsel bağlılığı nedeniyle, olağanüstü “asimile edici” gücünden ötürü çokkültürlülük tartışmalarında önemli bir yer işgal etmektedir. Bu durum o kadar bariz olarak kabul edilmektedir ki Fransa, son derece ayrıksı ve tekil kültürü olan “homojen” bir toplum olarak tahayyül edilmektedir (Walzer, 1998: 54).

Bu bağlamda, cumhuriyetçi bireysellik üzerine kurulu “Fransız modeli”, siyasal tercih sonucu, yurttaş olmuş bireylerin asimilasyonunu bir “doktrin” olarak benimsemiştir. Bu anlayışa göre, ABD bir “anti-model” olarak tanımlanmaktadır. ABD modeli, kamusal hayatta kültürel, dilsel, dinsel, ulusal, radikal bazı cemaatleri kabul eden bir şekilde dizayn edilmiştir ve bu yapısıyla Fransız modelinin karşısında yer almaktadır. Fransa, bu yapısıyla ABD'yi ulusu, uluslara bölünme noktasına getirmiş olan bir ülke olarak değerlendirmektedir. Ancak Fransa'nın günümüzde yaşadığı sorunların (banliyöler, etnik gruplaşmalar, gettolar, kültürel farklılıklarından dolayı yabancıların dışlanmasına bu grupların tepkileri), ABD'nin yaşadığı sıkıntılar paraleldir (Touraine, 2000: 206).

Bireye devletine karşı yurttaş olmaktan başka bir “aidiyet bilinci” veremeyen cumhuriyetçiliğin oluşturmuş olduğu sorunlar, yalnızca demokratik bir toplum içerisinde kendisini bulabilen bir ulusla kalıcı çözüme kavuşabilir. Çünkü sivil toplumun daha özerk ve açık olduğu toplumların gerçek özgürlüğü sağlayabileceği ve bireyin bu şekildeki bir devletle olan bağının sağlıklı düzeyde kurabileceği muhakkaktır. Zaten ulus hiçbir zaman cumhuriyetçi ideolojinin düşlediği şekilde hareket ederek devlete bağlanmamıştır (Touraine, 2002: 277-278).

Bu durum cumhuriyetçiliğin, toplumla devlet arasındaki “gerilimi” hala çözememiş olmasının nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Çünkü halk egemenliği nosyonuyla bir yönetim biçimi olarak meşruiyetini sağlayan cumhuriyet, teorik olarak üzerine kurulduğu halka rejimi benimsetmek hususunda gerekli argümanları da sağlayamamıştır. Bu hususu başaramamasına rağmen Fransız cumhuriyet rejimi, iki yüz

yıldır ülkede cumhuriyetçilik üzerinden devletin topluma kabulü adına verilen uğraşını sistemli, sürekli ve tepeden inmece bir şekilde sürdürülmektedir.

Walzer de Fransa'da okullardaki çocuklara cumhuriyetçi olmak ve dolayısıyla yurttaş anlayışı içerisinde Fransız ulusunu yücelten bir eğitimin verildiğini vurgulamıştır. Bu durum, Rousseau'nun cumhuriyetçiliği içerisinde yurttaşların toplumda üst düzey bir katılımı sağlamak için güçlü bir kültürel temel gerektirmesine sahip olmaları inancına bağlanmıştır. Fransa'da hafife alınan demokrasi, daha az talepkâr olan liberalizm ile birlikteliğinin bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir. Bu da cumhuriyetçi anlayış ile demokrasi anlayışının güçlü bir birlikteliğini engelleyen büyük bir unsurdur (Walzer, 1998: 90).

Fransa'nın katı gibi görünen bu tutumu, demokrasinin eksikliğinin her fırsatta dile getirirken, asimilasyonu ön plana çıkartan kendi yaklaşımlarına ilişkin politikaları uygularken ise çeşitli deformasyonlara uğramıştır. Bu durumda Fransa'nın, tarihsel olarak sosyolojiden alındığı belirtilen “yurttaş modeli”nin zaman zaman bazı sapmalar göstermiştir.

Fransa'nın son yıllardaki görünümüyle cumhuriyetçi bir “ulusal birlik” kavramına dayanan rejimi, etnik ve dinsel yapıları daha fazla ön plana çıkartma uğraşı içerisindeydir. Rejim, ülke içindeki grupların siyasal motivasyonlarını sağlamak için bir çok pragmatik çözümü düşünmek zorunda kalmıştır. Özellikle 1980'lerden sonra Fransa'daki kimliklere karşı “siyasal tarafsızlık” anlayışının yerinin, farklılık haklarını savunma siyasetine bırakmıştır (Kastoryano, 2000: 20-21).

Debray'ın bu konudaki şu tespiti önemli ve bu katılığı doğrular niteliktedir: “Bir cumhuriyet zihinsel bakımdan cumhuriyetçi olanlardan meydana gelir” (1997: 19).

Bu anlayış, Devrim sonrası Fransa'sının yaşamış olduğu yüz yıla yakın süren sancılı ve istikrarsız dönemden ötürü, ulusal bilincin oluşması adına önemlidir. Çünkü Fransa, ulusal bilince ülke birliği çerçevesinde kavuşabilmiştir ve bunun da sadece katı bir yurttaşlık anlayışıyla çözülebileceği anlayışını otomatik olarak benimsemiştir (Habermas, 2005: 141). Ayrıca Fransa'daki yurttaşlık anlayışı, yine devrimci ideallere atıfla sadece etken bir toplum anlayışını vurgulamakla kalmamış, aile ile dini alana da yoğun bir şekilde saldırmıştır (Kadıoğlu, 1999: 63).

Bu anlayışın laikliği şekillendiren temel etkenlerden biri olması bir yana liberal demokratik sisteme entegrasyonunda da Fransa'nın önemli bir handikapı olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda cumhuriyetçi anlayışıyla birlikte, birliği arayan ve özgürlüğü yurttaşlıkla özdeşleştiren Fransa'nın, her ne kadar zaman zaman liberal demokrasiyi savunsa da demokrasinin çeşitliliklere önem veren anlayışını hazmedemediği görülmüştür (Touraine, 2004: 25). Ayrıca Fransa'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası bir nevi zorunluluklar neticesinde kabul ettiği eski sömürgelerinden gelen göçmenlere ilişkin ilk başta olumlu veya olumsuz bir politikasının olmayışının da bu anlamda etkili olduğu bir gerçektir (Kymlicka, 1998: 46-47).

Fransa uluslar arası platformlarda da her vesile ile bu tutumuna kanıt teşkil edecek davranışlarda bulunmaktadır. Bu anlamda 1976 yılında Fransa, Birleşmiş Milletler (BM)'deki temsilcisi aracılığıyla tüm dünyaya devletlerinin azınlık olsun olmasın etnik grupların varlığını kabul etmediğini ilan etmiştir.¹ Yine 1991 yılında imzalanan BM "Ekonomik ve Sosyal Konsey Belgesi"nde, "Fransa'nın toprakları üzerinde dinsel, etnik ve dilsel esaslara dayalı grupların varlığını kabul etmediğini" belirtmiştir. Belgenin sonunda ise "Fransa'nın tek, bölünmez bir bütün olduğunu, bunların yanı sıra Fransız halkının birliği ve eşitliğinin etnik ölçülere dayalı tüm farklılıklara ilişkin tüm iddiaları bertaraf ettiğini" belirtir bir notun eklenmesini de talep etmiştir (Kurubaş, 2006: 268).

Fransa'nın uluslararası bildirilere bile giren bu tutumu da hala cumhuriyetçiliğin sorunlu olduğu teorik olarak da kabul edilen evrensel yurttaşlık anlayışına verdiği "katı" anlam açısından önemlidir. Bu nedenle Fransa'daki yurttaşlık tartışmalarının ülkede hala belli değerler üzerinden inşa edildiği takdirde, tüm toplumu kapsayabilecek ve toplumda uzlaşma sağlayabilecek bir mecraya doğru gidemeyeceğini göstermektedir.

---

¹Fransa'daki bu konudaki tek sapma Korsika konusundaki yasal mevzuattır. 1982 yılında Fransa Parlamentosu Korsika'nın farklı özelliğini kabul eden bir yasayı onaylamıştır. Bu yasa bir süre sonra yetersiz kalınca yine aynı Parlamento 1991 yılında Korsika'ya "yarı özerklik" sağlayacak bir yasayı kabul etmiştir. Buna göre de Korsika Meclisi'nin icra yetkisi artırılmış ve merkezden atanan valinin bu meclisi feshetme yetkisi kaldırılmıştır. Bu süreçte merkezin atadığı valinin yetkisi bu meclisin çıkarmış olduğu yasaları mahkemeye götürübilme ile sınırlandırılmıştır. Korsika'ya bundan sonra daha fazla özerklik verebilecek yasalar yine gündeme gelmiş ve bu yasaların sonucusu 2003 yılında referanduma götürülmüş, ancak bu yasa halk tarafından reddedilmiştir (Kurubaş, 2006: 273-274).

4.1.2. Laiklik Tartışmaları ve Kamusal Alanda Dinin Yeri

XX. yüzyılın ilk yarısı, Fransız Katolik Kilisesi ile onun takipçiliğini yapan gruplarla, laik Cumhuriyet'in birbirlerini rakip olarak görmeleriyle toplum üzerinde yapmış oldukları ve propaganda amaçlı faaliyetlerin çatışmasıyla geçmiştir. Özellikle 1940 sonrası Alman işgali sırasındaki Vichy rejimi, Kilise'nin tekrar toplum üzerindeki etkinliğinin artması için bir fırsat olarak görülmüştür. Bu dönemde Katolik okullarının devlet tarafından desteklenmesi tekrar sağlanmıştır. Ancak 1944'te Almanların yenilgisi ile Vichy rejiminin yıkılmasıyla, cumhuriyetçi Fransızların hâkimiyetine geçen idareyle birlikte, dini kurumlara sağlanan koşullar geri alınmıştır. Hem Dördüncü Cumhuriyet, hem de Beşinci Cumhuriyet bu anlamda Üçüncü Cumhuriyet'in koyduğu yasaları belli sapmalarla devam etmiştir. Ancak Vichy dönemindeki gelişmeler, sonraki dönemdeki sağ ve muhafazakâr siyasetçiler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemden sonra dini bazı kurumlar ile okullar laikliğin kapsamında belli esnemelere sebep olmuşlardır. Dini okulların bu süreçte elde ettikleri "özerklik" Fransız siyasetinde bazen tartışma konusu edilmiştir (Kuru, 2006: 175).

Bu tartışmaların en hararetlisi 1983 yılında yaşanmıştır. Devlete bağlı olmayan özel dini okullara yönelik olarak devlet kontrolünü arttırmaya çalışan yasa tasarısı, Fransa'da sokak gösterilerine varan büyük tartışmalara neden olmuştur (Gunn, 2007: 58).

Bu gelişmeler yaşanırken Fransız toplumunda dinin pratik anlamda uygulanabilirliğine yönelik olarak yapılan bir araştırma dikkat çekmiştir. Bu araştırma, 1945'li yıllardan sonra dini uygulamaların günümüze değin ciddi anlamda gerilediğini ortaya çıkarmıştır. Bu oran 1975 yılında %14'e kadar inmiştir. Hatta bu durumun artık %10'un da altına düştüğü iddia edilmektedir. Dini uygulama, dini aidiyetin, kimliğin çok eksik bir karşılığı olarak da kabul edilmektedir. Dini soğumanın sebepleri birçok nedene dayandırılmakta ve Fransa'daki bu durumun Tanrı'ya bağlılıkla değerlendirilemeyecek bir süreci de karşılayabileceği nitelendirilmektedir. Bu durum bazılarınca, vahye dayalı büyük dinlerin gönüllere hitabındaki yetersizliğine bağlanırken, XX. yüzyıldaki yeni dini tercihlerin, vahye dayalı dinlere olumsuz etkileriyle açıklanmaktadır (Robert, 1998:160-161).

Bu bakış açısının yansıması olarak, Fransız laikliğinin son yıllarda kendi tanımlamasına paradoksal biçimde yeni laiklik tanımlamalarının yapılmasını, laikliğe saygı duyduğu

iddia edilen dini grupların veya dini düşüncelerin ısrarla pratik uygulamalarına izin verilmesi gerektiğini ifade eden görüşlerle sulandırıldığı iddia edilmektedir. Bu şekilde yeni olarak nitelendirilebilen laikliği yeniden tanımlama uğraşlarını, Fransızların bir kısmı radikal sorgulamalara benzetmektedir. Ancak görülen odur ki cumhuriyet rejimi ile cumhuriyet elitlerinin, laikliği halen dini pratiklerin önünü açacak şekilde değerlendirebilecek noktada olmadıklarının bir gerçek olduğudur (Pena-Ruiz, 2007: 115). Fransa, dine karşı rejimin ve elitlerinin sorunlu bakış açılarına rağmen II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1946 ve 1958 anayasalarında laiklik anlayışını gevşeten ve toplumu dini pratikler ve yönelimlerini rahatlatıcı bazı yasal düzenlemeleri gerçekleştirmiştir. Bu gelişmelerin günümüzdeki tartışmaların daha rahat yapılabilmesine olanak sağladığı görülmüştür.

Bu gelişmelere rağmen, kendisine toplum adına bazı misyonlar yükleyen cumhuriyetçi rejim, başından itibaren değerlerini aktarabilecek yegâne kurum olarak “okulu” görmektedir. Bu durum o kadar önemli olarak algılanmaktadır ki bazı yazarlar, “evrensel eğitimin ve cumhuriyetin ayrılmaz bir biçimde birbirleriyle özdeşleştiklerini” iddia etmektedirler. Bu anlayışa paralel olarak, Fransa’da devletin belli noktalarda dinin yerini aldığı ve devletin erdemlerine olan inancın zaman zaman yüksek düzeylere ulaştığı kabul edilmiştir (Gunn, 2007: 57). Debray’da Fransız Cumhuriyet’inden bahsederken, “cumhuriyette devlet her türlü dinsel etkiden bağımsızdır ...” demiştir (1997: 18).

Günümüzde yine de II. Dünya Savaşı’ndan sonraki düzenlemeler bağlamında bazı yasal düzenlemeler sürdürülmektedir. Bu bağlamda Fransız devletinin, günümüzde işbirliği yapabileceği dinlere ya da cemaatlere ilişkin olarak seçici davranabileceği bir noktaya geldiği belirtilmektedir. Bu anlamda devletten kısmi destek almasına imkan sağlanan dinlerin “felsefi laiklik” inanca uygun yapıda olması gerektiği gibi muğlak sayılabilecek bir kriter getirilmiştir. Bu durumun aksine, sosyal açıdan çekişmeci dinler veya dini gruplar ile bunların uygulamaları ise spesifik yasaların kapsamına girdikleri gerekçesiyle, aşırı olarak kabul edilen gruplar ve uygulamalar olarak nitelendirilmişlerdir (Messner, 2008: 114).

Fransa için laiklik tartışmalarını güncel anlamda alevlerinden en ciddi olay ise 1989 yılının Eylül ayı içerisinde Paris’e yakın bir kasabada başörtüsü takma konusunda ısrar

eden bir grup Müslüman öğrencinin, okul yönetimi tarafından okuldan geçici olarak uzaklaştırılmaları olmuştur. Bu konuda Fransız kamuoyu farklı bakış açıları çerçevesinde iki kutba ayrılmıştır. Bu durumun yoğun tartışmalara neden olması üzerine dönemin Eğitim Bakanı Lionel Jospin, Fransa'nın en yüksek idare mahkemesi olan Conseil d'Etat (Danıştay)'a başvurmuş ve devlet okullarında dini aidiyetleri ön plana çıkartan kıyafetler giyilip, giyilemeyeceğine dair bir görüş bildirmesini talep etmiştir. Danıştay bu talebe karşılık “öğrencilerin vicdan özgürlüğüne saygı duyulması... laisite ile bağdaşmaz değildir” şeklinde bir karar vermiştir. Ancak Eğitim Bakanlığı bu görüşe rağmen, serbest olanlardan ziyade, çıkartmış olduğu tüzüklerle nelerin devlet okullarında yasak olduğuna ilişkin bir listelemeyi daha uygun görmüştür. Bu durumda devlet okullarındaki uygulamalar artık idarecilerin konuya ilişkin yaklaşımlarına göre şekillenmiştir (Gunn, 2007: 60-61).

Bu konuya ilişkin olarak çıkartılan 12 Haziran 2001 tarihli yasa ise insan hakları ile temel özgürlükleri ihlal eden inançlara sahip olan dini görünümlü hareketlere karşı sert kısıtlar muhteva etmekte “önleyici” yaptırımlar içermektedir. Yine bu anlamda laiklik prensibinin uygulanmasıyla ilgili olarak 15 Mart 2004 tarihli yasada ise, kamu okullarıyla, orta dereceli bütün okullarda dini aidiyeti ifade eden harici sembollerin taşınması yasaklanmış ve kıyafet şekillerini yeniden düzenlemiştir. Tartışmalara neden olan bu ve bunun gibi yasalar, Fransa Anayasası'na göre altmış milletvekili veya senatörün talep etmesi halinde tekrar incelenmek üzere Anayasa Komisyonu'na götürülebilmektedir. Ancak bu iki yasa hakkında bir teşebbüste bulunulmamıştır. Bu durum günümüzdeki Fransız laiklik anlayışının almış olduğu şekil ile siyasal anlamda laiklik değerlendirmelerinin değişimine ilişkin olumlu olarak değerlendirilmiş veya laikliğin “aşındırılması” olarak algılanarak, çeşitli tartışmalara neden olmuştur (Messner, 2008: 115).

Bu bağlamda eski sosyalist başbakanlardan Laurent Fabius, 2003 yılında devlet okullarının Fransa'daki konumu içerisinde laikliğe vurgu yapan şöyle bir yorumda bulunmuştur: “Okul sıradan bir yer değildir; orası küçük vatandaşlarımızı biçimlendirdiğimiz yerdir. Üç sacayağı vardır: laisite, cumhuriyet ve okul; bunlar, bizim üzerine basarak ayakta durduğumuz sacayaklarıdır”. Fabius, eski bir siyasi olarak yukarıda üzerinde durulan ve Fransa'nın biraz kafasının karışık olduğu anlaşılan laiklik

konusundaki bakışının, zaman zaman hangi düzeyde olduğunun görülebilmesi açısından önemli olarak kabul edilebilecek bir açıklamadır (Gunn, 2007: 58).

Günümüzde Fransa’da devletin, dini grupları desteklemesine ilişkin yasağın bazen farklı değerlendirmelere tabi tutulabildiğini gösteren örnekler sıklıkla görülmektedir. Fransa Danıştay’ı 16 Mart 2005 tarihinde, laiklik ile dini gruplara eşit davranılması prensibine göre, genel menfaat yada bölgesel yerel yönetimlerin idaresi altındaki toprakların menfaati açısından, yasanın tanımladığı şartlara uymalarının sağlanması amacıyla dini cemaatlere kamu yardımlarının desteklenmesinin yasaklanamayacağına ilişkin bir karar almıştır. 1905 Ayrılık Yasası’nda, “dinlerin kamu tarafından hiçbir şekilde finanse edilememesi” kesin bir şekilde dile getirilmişken, yukarıdaki uygulamalar günümüze kadar yapıla gelmiştir (Messner, 2008: 121).

Fransa’da laiklik anlayışı çerçevesinde ve bu durumun hukuki yansıması dâhilinde, “katı bir azınlık anlayışı”ndan günümüzde bahsedilmemektedir. Fransız devleti, laikliğin kabulünden bu yana azınlıklara ilişkin olarak yapılan tanıma taleplerini daima reddetmiştir. Bu durum en son olarak, yine cumhuriyet rejiminin ilkelerine yapılan bir vurguyla, Yine Danıştay tarafından 19 Kasım 2004 tarihindeki bir kararla, “herhangi bir gruba dini, dili, kökeni veya kültürü nedeniyle kolektif haklar tanınmaz” denilerek, tekrar teyit edilmiştir (Messner, 2008: 130). Ancak bu yaklaşımına rağmen Fransız Cumhuriyeti, Müslümanların belli yerlerdeki şahsi kurban kesimi, oruç ile namaz gibi ibadetlerine yönelik olarak kapsayıcı olmayan bazı isteklerin yerine getirilmesini, yerel idari otoritelerin “özerkliği” bağlamında kabul etmiştir (Messner, 2008: 133-134).

Fransız devleti, laikliğin kurumsallaşmasından itibaren, günümüzdeki tartışmalara ışık tutabilecek şekilde, ana eksenini kaybetmeden iddialı laik anlayış ile “pasif laik anlayış” arasında gidip gelmiştir. Halen bu tartışmalar ciddi anlamda sürmektedir. Ancak Fransa’daki Müslümanların sayılarının çoğalmasıyla birlikte, genelde bu grubu ilgilendiren konularda, laikliğe ilişkin sorunlar yaşandığı görülmektedir. Bu sorunların sadece Müslümanlarla ilgili yaşanmadığı da ifade edilmektedir. Bu sorunlar, zaman zaman Fransız sağ ve sol politikacılar tarafından kendi iç hesaplaşmalarında da kullanılmıştır. Bu durumun Fransa’daki laikliğin Pozitivizm üstüne yükselen ve dini bir dönem yok etme noktasında gören anlayışına karşı, Fransa’da geleneksel kesimin oluşturduğu bir tepkinin karşılığı olduğu da önemle belirtilmektedir (Kuru, 2006: 181).

Bu anlamda mücadele verenler ile kendi vicdani özgürlüklerinin mücadelesini verenler arasındaki çatışma, Fransa'nın kolonyal ülkelerinden gelenlerin, rejime entegrasyonları sorununa dönüşmüştür. Bu bağlamda özellikle Cezayir'den Fransa'ya gelen Müslümanların yaşamlarını vicdani yönden rahat sürdürebilmeleriyle, rejimin kendisini kurumsallaştıran dini bakışının zaafa uğratılmaması yönündeki direnciyle paralel olarak giden bir süreçte yapılanlar ön plana çıkmaktadır. Ancak yeni yüzyılın, hem Avrupa'da, hem Fransa'da laikliğin, "çok-maneviyatlı" ve "çok-inançlı" toplumların bir gelişme dönemini işaret ettiği belirtilmektedir. Pena-Ruiz bu bağlamda, laikliği bir uzlaşma alanı olarak görmekte ve deneyim ile kapalılığın yarattığı gerginliklerinden arındırılmış özgür bir düşüncenin, insanlık durumunun en iyi halini vereceğini düşünmektedir (2007: 242-243).

Fransa'da devlet-din ayrımı tamamen gündeme getirildiği zamanlar ise iç siyasette daima bir çok karışıklığın yaşandığı görülmüştür. Bu soruna ilişkin formülün şu şekilde sağlandığı kabul edilmiştir; devlet hiçbir dini resmen tanımasa da onları gayri resmi olarak tanımıştır. Bazıları bu durumu devlet dini tanımaz, ancak "bilir" olarak ifade etmişlerdir. Günümüz Fransa'sında bu durumun yansıması, devlet tarafından önemli dini kurumlar olarak kabul edilen Protestanlık ile Yahudiliğin bir şekilde memnun edilmesi olarak görülmektedir (Kılıç, 2007: 141).

Günümüzde Fransız laikliği ciddi anlamda gelişme kaydetmiş bir rejim olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda zaman içerisinde, hukuki cezalar hafifletilmiş ve bazı ibadetlere ilişkin kısıtlamalar gevşetilmiştir. Ayrıca laikliğin önceden bir fikir belirtmeksizin tüm dinlerin yok edilmesi anlayışından, fiilen dinleri kabul eden, ancak yukarıda da ifade edildiği şekliyle ayırım yapan bir konuma gelmiştir (Duffar, 2002: 55-56). Bu durum bile Fransa'nın yüzyılı aşmış bulunan resmi laiklik teorisinden büyük bir ödün olarak kabul edilmektedir.

4.1.3. "Yeni Cumhuriyetçilik" Tartışmaları

1986 yılında Fransa'da yapılan genel seçimlerde sağcı Milli Cephe'nin başarılı olmasıyla, Fransa'daki Cumhuriyetçi elitlerin bazı şeyleri düşünmeye başlamaları gerektiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda neo-liberal düşüncelerden etkilenen bir çok sağcı politikacı, Fransa'da geleneksel hale getirilen "eşit yurttaş hakları"ni amaçlayan Cumhuriyetçi rejimin uygulamalarını değiştirmek niyetinde olduklarını beyan

etmişlerdir. Buna göre, sosyal anlamda biz ve bizim dışımızdakilere vurgu yapan, ayrıca toplum içerisinde “öteki” vurgusunu amaçlayan bir siyaset gütmeye çalışan partiler ile Milli Cephe’nin politikaları arasında yer almaktaydı (Vardar, 1997: 25).

Bu durum Cumhuriyetçilere göre, yüzyılı aşkın bir süredir oluşturulmaya çalışılan Fransız kavramının içeriğinin değiştirilmesi anlamına gelmekteydi. Bu konular, siyasal dengeler dolayısıyla 1986-1988 yılları arasında oluşturulan Mitterrand-Chirac koalisyonunda, merkez sağ ve merkez sol kanatlar ile yurttaşlık konusu ciddi anlamda siyasal, ekonomik ve sosyal olarak yeniden tartışmaya açılmıştır. Bu tartışmanın nedeni ise ülkede artış gösteren göçmenler için Fransız yurttaşlığının “grup refahını ve huzurunu” sağlamayan bir hale gelmiş olmasıdır. Hükümet cumhuriyetçi yurttaşlık problemini şu şekilde belirtmiştir; “Fransız kimliği ve yurttaşlığı artık yeniden tanımlanmalıdır” (Hoffman, 2004: 38).

Fransa’daki iktidara gelen hükümetler yurttaşlığın yeniden tanımlanması üzerinde dururken, 1980’lerin sonunda Fransız elitleri de kamu kültürü üzerindeki politik kontrolün boyutları üzerinde tartışmaya başlamışlardır. Bu süreçte Debray, Finkelkraut, Schnapper ve Kristeva gibi entelektüeller Fransa’da oluşan “güçlü cumhuriyetçi politik felsefe”ye dikkat çekmişlerdir. Bu felsefeye göre Fransa’ya gelecek göçmenlerin topluma entegrasyonu, evrensel yurttaşlık ve sekülerizm doğrultusunda gerçekleşmeliydi. Bu süreçte yeni cumhuriyetçiliğin merkezinde, sol cumhuriyetçiler tarafından desteklenen, fakat sağ cumhuriyetçiler tarafından da göreceli olarak algılanan “azınlıkların farklılıklarının azaltıldığı” bir düşünce bulunmaktaydı. İlk kez cumhuriyetçiliğin bir tabu olmaktan çıkartılarak, tartışılmaya başlanması ve bir hükümet tarafından gündeme getirilmesi de Fransa kamuoyu için önemli bir gelişme olarak algılanmıştır (Hoffman, 2004: 39).

Fransa’da artık cumhuriyetçiliğin ideolojik zeminini hazırlayan Jakobenlerin tartışmaya açılmayan “tek” tipçi ve “inşacı” cumhuriyetçi anlayışının terk edilmesi gereği seslendirilmeye başlanmıştır. Bu anlayış Fransa adına bir çok geleneksel değeri bir daha onarılamaz şekilde yıkmıştır. Böyle bir anlayışın yukarıda açıklanılmaya çalışıldığı şekilde bir “revizyonla” düzeltilebilmesi mümkün değildir. Artık günümüzde özel hayatı hapsetmiş bir kamusal alan anlayışına dayalı bir cumhuriyetçi anlayışın sürdürülebilmesinin imkânsızlığı anlaşılmaya başlanmıştır.

Yüzyılları aşan sürede sosyal ve ekonomik yönden eşitliği getirdiğine inanılan cumhuriyetçilik ve rejimin ülkede neden olduğu eşitsizlikler, göçmenlerin ülkede artışıyla birlikte kapatılamayacak ölçüde su yüzüne çıkmıştır. Artık gelinen noktada kültürel farklılıklara muhalif olan bir cumhuriyetçiliğin sağlıklı olarak müdafaası zor bir hal almıştır. Ayrıca çokkültürlü bir toplumda bireyinde artık ön plana çıkartılması gerektiği ve ancak bu şekilde toplumsal entegrasyonun sağlanabileceği görüşü ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde yeni bir cumhuriyetçi anlayışın oluşması da Fransız cumhuriyetçiliğinin radikal bir şekilde eleştirilmesine ve yeniden değerlendirilmesi gerektiğine yönelik düşüncelerin dile getirilmesine de neden olmuştur (Audier, 2006: 120).

Bu gelişmelere paralel olarak hükümet tarafından 22 Haziran 1987 yılında oluşturmuş olan Ulusal Komisyon ile birlikte “yeni cumhuriyetçi sentez” olarak ifade edilen bir olgunun da temelleri atılmıştır. Bu anlamda sağ görüşlü bir Fransız tarihçinin şu tespiti önemli olarak algılanmıştır, “Bizim aramızda ideolojik farklılık yoktur, bizim farklılığımız sadece teknik boyuttadır”. Bu anlayış çerçevesinde olaylara baktığı belirtilen komisyon, daha sonra üzerinde uzunca süreler tartışılacak bir rapor sunamaması dolayısıyla eleştirilere hedef olmuştur. Bu anlamda Touraine ise ilk başlarda farklılıkların tanınmasının önemli olduğunu kabul ettiğini, ancak daha sonra bu konuda yanıldığını ifade etmiştir. Touraine’e göre, “kültürel kimlik” konusu önceleri sempatik bir konu gibi görülse de daha sonra bu konunun bir yarar getirmeyeceği olan bir düşünce Fransız kamuoyunda hâkim olmuştur. Yeni cumhuriyetçiliğin gündeme gelmesiyle birlikte, aslında Fransız solunun kendisini değiştirmesine olan gerekliliğinin bir ayrıntı olarak ortaya çıktığı iddia edilmiştir (aktaran Hoffman, 2004: 39-40).

Bu tartışmaların başlama noktası yurttaşlığın yeni konsepti üzerine yoğunlaşmıştır. Bu konseptten hareketle yeni cumhuriyetçiliğin bir çok parametresine ulaşılmaya çalışılmış, ancak bu durum sadece yasal ve siyasi bir yurttaşlık anlayışından öteye felsefi bir yöne taşınmamıştır.

Bu süreçte, Fransa’da kolektif yaşama izin veren, sivil toplumun yurttaşın “katılımcılığını” artıran bir noktaya taşımaya çalışan çabaları artmıştır. Yine bu dönemde göçmen yurttaşları sosyalleştirmeye ve toplumla kaynaştırmaya çalışan bir çok sosyal faaliyet alanı oluşturmaya çalışmak gibi amaçlar içeren bir çok yasa gündeme gelmiştir.

Ancak bu süreçte Fransa'nın ahlaki ve kültürel göreceliğini engelleyen hâkim kamu kültürü gibi klasik Avrupa kültürünü desteklemek ve Fransız ulusunun ayrıcalığını öne sürecek bir çok yasal ve siyasal girişimin de gündeme geldiği görülmüştür. Bu şekilde yeni cumhuriyetçilik içerisinde geliştirilen bir çoğulcu yurttaş anlayışının gelişmesi mümkün olamamıştır. Ancak söylem de cumhuriyetçiliğin bir evriminden bahsedilebileceği ise “genel bir kabul olarak” ortaya atılmıştır (Schnapper, 1995: 202-204).

Bu tartışmalar Fransa'daki göçmenlerin yeni cumhuriyetçi anlayışına karşı bir bakış açısı geliştirebilmelerini sağlayamamıştır. Çünkü büyük çoğunluğu Kuzey Afrika'dan gelen ve akıllarında sadece diğer Fransız yurttaşlarına sağlanan hakları kazanmaktan başka bir düşünceleri olmayan Arap ve Müslüman göçmenlerin, Cumhuriyetçiliğin monarşiye, Kiliseye karşı vermiş olduğu düşünceyi anlamasını da beklemek zor gibi görülmektedir. Bu şahısları ilgilendiren durum, çoğulculuğa önem veren bir yurttaş anlayışının onlara getireceği sosyal ve ekonomik kazançlarla sınırlı olmaktadır. Bu yurttaşlar Fransız okullarında kendilerine verilen eğitimi ise kabullenmişlerdir, tek istedikleri kılık-kıyafete ilişkin sembolik kazanımlardır. Bu da doğal olarak kabul edilebilmektedir (Walzer, 1998: 89-90).

Yeni cumhuriyetçiliğin Fransa'da gerçekleştirebildiği yegâne başarı, negatif yönde yurttaşlık adına dışta kalmalarını açıklamaya yönelik olarak bir gayretin ortaya çıkması olmuştur. Bu durum bir modelin de ortaya çıkartılabilmesi adına bir başlangıç olarak da kabul edilmiştir. Bu modele göre, yeni yurttaşlık anlayışı içerisinde, modern yurttaşlığın içerisinde güçlü bir şekilde bulunan “milliyetçi” vurgu dışta bırakılmıştır. Bu şekilde oluşturulması mümkün olabilecek bir cumhuriyetçi geleneğin yeni bir anlayış olabileceği düşünülmektedir. Ancak bu modelin daha yasal ve siyasal bir şekilde uygulamasına tanık olunamadığından, toplum adına getirebileceği sonuçlar bilinmemektedir. Bu anlayış içerisinde “çoğulculuğun” nereye oturtulabileceği ise oldukça tartışmalı bir konudur (Hoffman, 2004: 43). Bu anlayışın oluşabilmesi ise daha fazla demokrasi içeren bir katılımcı sistemi gerekli kıldığından, rejimin demokrasiyle olan ilişkilerinin güçlendirilmesinin öneminin ortaya çıktığı söylenilebilir.

Bu anlayışa göre, 1880'lerde oluşturulan cumhuriyetçi yurttaş modeli, devlet rejiminin günümüz Fransa'sındaki yurttaşlık problemini açıklamakta zorlanmakta, hatta bazen

aciz kalabilmektedir. Ancak bu çokkültürlü yurttaşlık modeli, Amerika Birleşik Devletleri'nin kendi şartları içinde oluşturmuş olduğu çokkültürlülüğünün ithali ile de olmamalıdır. Çünkü kendi içinde birçok radikal düşünceyi barındıran bu anlayışın, Fransa'nın sosyal ve siyasal temelleri açık olan cumhuriyetçi anlayışı ile birleştirilmesinin olumlu sonuçlar doğurabileceğine ilişkin kesin bir yargıya varılamamaktadır. Hoffman'a göre, Öncelikle Fransız cumhuriyetçilik geleneği içinde Rousseau'nun temellendirdiği, toplumun devamı için olmamasını gerekli olarak gördüğü birlikteliklerin yasaklanmasının gerektiği de “büyük bir sorun olarak” ortada durmaktadır. Bu durum çokkültürlü ve yeni yurttaşlık anlayışları için olmazsa, olmaz koşul olarak ileri sürülmektedir (2004: 44-45).

Yeni cumhuriyetçilik “çoğulcu” bir düşünce olduğunu resmi olarak ilan etmiştir. Ancak bu düşüncenin, katılımı, kendi kendini yöneten yurttaşı ve faaliyetlerinde sorumluluk alanının genişlemesini kabul eden bir “liberal-bireyci” anlayışı içerdiğine ilişkin vurguda eksiklik vardır. Bu yeni düşünce bunu sağlamada başarılı olamamıştır (Oldfield, 1990: 95-101).

Hükümetin cumhuriyetçiliğin revizyonu adına kurmuş olduğu komisyonun raporu, ülkedeki yeni bir sosyal anlaşmanın da çerçevesi olarak görülmüştür. Komisyon raporunu izleyen dönem, Fransa'nın ekonomik ve idari reform anlayışlarına dair gelişmelerin yaşandığı bir dönemle birleşmiştir. Bu nedenle 1990'larla birlikte Fransa'daki göçmen entegrasyonu daha az ilgilenilmiş ve dolayısıyla da yeni cumhuriyetçilik çerçevesinde tartışmaya açılan yurttaşlık anlayışı siyasetin ana konularından biri olma özelliğini de bir süre sonra yitirmiştir (Favell, 1998: 152-153).

Yeni cumhuriyetçilik, evrensel nitelikte ifade edilen modern Fransa'nın gerçeklerinden arındırılmayan “tutucu cumhuriyetçi” düşünce geleneğini yıkmayı başaramamış bir proje olarak görülmektedir. Bu anlayış, demokrasiye önemli vurguları olan bir kültür seviyesini kamu okullarında arttırmaya çalışan ve çoğulculuğun bu okullarda sağlanabileceğine inanan yeni cumhuriyetçi ideallerin önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca bu anlayış kamu okullarında başarılmaya çalışılan seküler, evrenselci ve medenileştirici mantıklı düşünmenin rasyonel müzakerecilikle aşılabileceğine inanılan bir düşünce sistematığına karşı olmadığını göstermeye çalışmıştır. Ancak bu tercih sebebi olan

küçük nüanslar bile, Fransa adına cumhuriyetçiliğin belli bir anlamda dönüştürülme isteğinin başarılammamasıyla sonuçlanmıştır (Hoffman, 2004: 41).

4.1.4. Fransız Cumhuriyetçiliğinin Tartışılmasında AB'nin Rolü

Avrupa'da günümüzde yürütülen yurttaşlık haklarıyla, kimliklerin tanınmasına yönelik tüm tartışmalar, Birleşik Avrupa ekseninde cereyan etmektedir. Bu anlamda ulusal, bölgesel, dinsel, dilsel, çoğunluk veya azınlık kimlikleri tüm Avrupa'yı kapsayacak şekilde karmaşık bir düzende ve farklı boyutlarda etkileşimi esas alan kimlik belirleme usulleri etrafında tanımlanmaya çalışılmaktadır.

Ulus-devletler ise bu süreçte tarihsel süreçte elde etmiş oldukları siyasal, hukuki ve idari kazanımları kaybetmemek adına büyük bir uğraş vermektedirler. Ayrıca bütüncül bakış açılarını güçlendirmek amacıyla bazı argümanlara sıkı sıkıya sarılmaktadırlar. Egemenlik, entegrasyon, yurttaşlık gibi konuları gündemde tutmaktadırlar. Bu şekilde ulusal bazda bir özerklik anlayışını savunarak, bir yanda Avrupa ölçeğinde yeni bir hak ve kimliğe dayalı Avrupa Birliği (AB) yapısı oluşturmaya çalışırken, kendi içlerinde ise bütünleşme çabalarını, zaman zaman asimilasyona varan uygulamalarla sürdürme gayreti içerisindeyler (Kastoryano, 2000: 238).

Bu bağlamda Fransa, Batı Avrupa bütünleşmesinin günümüzdeki ulaşılmış olduğu düzeyin temel aktörü olarak kabul edilmektedir. Bu konudaki teorilerin gelişmesinde etken olan şahsiyetlerin bir çoğu Fransız'dır. Özellikle Robert Schuman ile Jean Monnet'in bu konudaki teorik katkıları önemli olarak kabul edilmektedir. 1951 yılından, bu güne AB'nin gelişim sürecinde bizzat Fransız devlet adamlarının önemli katkıları olmuştur. Charles de Gaulle, François Mitterand ve Jacques Delors bunlardan birkaçıdır (Dinan, 2005: 443-447).

Bu konumdaki Fransa zaman zaman AB'nin "birleştirici" etkisinin önündeki engellerden biri olarak da görülebilmektedir. Buna ilişkin olarak Brubaker, Fransız yurttaşlık siyasetini, "... devlet merkezli, asimilasyoncu ve kendine dair temelde siyasal olan bir ulusal anlayış ..." olarak tarif etmiştir. Bu yurttaşlık anlayışının "genişlemeci" olduğunu belirten yazar, bu durumun Fransa'ya göç edenler için daha da belirgin bir hal aldığını ve Fransa'nın bu tutumunun Avrupa'nın bütünleşme süreci ile tezat bir durumu ortaya koyduğunu söylemiştir (Brubaker, 2008: 56).

Avrupa Birliği de bu dirence karşılık olarak, kendi koymuş olduğu ve üye ülkelerin kabul ettikleri prensipleri ulus-devletler çerçevesinde gelişimlerini tamamlamış olan üyelerine karşı bir “kurallı uluslarüstücülük (*supranationalisme normatif*)” anlayışı olarak gündeme getirmektedir. AB, üyesi olan devletlere insan hakları gibi alanlardaki sorunlara ilişkin olarak yetkilerini bırakmış gibi görünse de üye devletler Avrupa kurumları tarafından belirlenen yeni hukuki kuralları kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bu zorunda kalış, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde “Avrupa yurttaşı” olarak kabul edilen bir kişinin ülkesinde yaşamış olduğu hukuki sorunlar karşısında, doğrudan Avrupa Konseyi’ne ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvurma hakkını kazanmasını sağlamıştır. Bu durum bütüncül bir Avrupa anlayışı içerisinde cereyan etmekte ve AB üyesi ülkeleri, AB yasa ve normlarını uygulamaları yönünde, idari ve hukuki yönden yeni düzenlemelere itmektedir (Kastoryano, 2000: 240).

Almanya ile birlikte birliğin siyasal bir yapı olması konusunda dünya çapında da uğraşan Fransa, birliğin çıkarmış olduğu hukuki süreçlerin hepsinde aktif rol oynamıştır. Ancak bu yönde hareket eden Fransa kendisinin çıkması için uğraş verdiği ve hatta 2000 yılında Cumhurbaşkanı Jacques Chirac aracılığı ile birliği tamamen kapsayacak bir “Birlik Anayasası”nın şart olduğunu ifade etmiştir. Buna rağmen, ulusalcı anlamda var olan yurttaşlık ilkelerine ve üniter devlet yapısına bağlılığı ifade eden cumhuriyetçi yaklaşımlarla bir çok kez yapılan olan siyasal, idari ve hukuki kararların alınmasına ciddi anlamda karşı çıkışlarda da bulunmuştur (Çelebi, 2002: 69).

Bu süreçte 1992 yılında birlik bünyesinde imzalanan Maastricht Sözleşmesi, üye ülkeler adına önemli bir dönüm noktası olarak görülmüştür. Bu sözleşmenin imzalanması tüm üye ülkelerin kamuoylarıyla, siyasal gruplar arasında ciddi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Çünkü bu sözleşme ile üye ülkelerin yurttaş tanımlamalarına ilişkin yeni düzenlemeler gelirken, siyasal rejimlerine ilişkin de bazı kavramların anayasalarına girmelerine ilişkin üye ülkeleri bağlayan bazı kararları da beraberinde getirmiştir.

Fransa’da bu sözleşme kamuoyunu tam anlamıyla ikiye bölmüştür. 1992 Eylül ayı içerisinde bu sözleşmenin kabulüne dönük yapılan referandumda, sözleşme ancak %51 oy oranıyla kabul edilmiştir. Bu tartışmalar bir süre sonra Fransa’da “ulusu oluşturan değerlerin” Maastricht ekseninde değerlendirilip, değerlendirilemeyeceği yönüne kaymıştır. Bu bağlamda Maastricht’in bu değerler çerçevesinde değerlendirilmesini

öneren sağcı “Yurttaşlar Hareketi”nin başkanı olan Jean-Pierre Chelévenement, 1994 yılında eşitlik hakkına dayalı ve laiklik ile kamu hizmeti kültürünü içeren, ayrıca azınlık mantığına karşı olan “Fransız entegrasyon modeli”ni tüm Avrupa’ya model olarak önermiştir. Bu şekilde Maastricht Sözleşmesi’yle ön plana çıkartılan azınlık hakları ile kimlikleri tanıma yönündeki öngörüselle yaklaşım, AB’nin kurucu ülkelerinden biri olan Fransa tarafından bir nevi “kabul edilmeme” gibi bir noktaya getirilmiştir (Kastoryano, 2000: 242).

Bu gibi yaklaşımlarıyla Fransa Cumhuriyeti’nin eşitlik anlayışı, “eşitlikçi olmadan eşitliği sağlamak” olarak tanımlanmıştır. Bu eşitlikçilik yurttaşa belli haklar bahsetmiştir. Bu anlayışta, evrensel olarak nitelendirilebilen, fakat somut olarak yansımalarında bazı kırılmaların olduğu bir “Fransız cumhuriyetçiliği”ni AB içinde sorunlu bir hale getirmiştir. Bu eşitlikçilik, insan hakları nosyonuna cumhuriyetçilerin eklediği bir şeydir ve bunun sağlanmasındaki yegâne güç de devlet olarak kabul edilmiştir (Debray, 1997: 22-23). Bu anlayışın AB’nin vaaz ettiği demokrasi anlayışının neresine oturtulabileceği önemli bir sorundur.

Fransa’nın, birliğin yurttaş olgusuna yapmış olduğu “korku dolu” vurgusuna bazı eleştiriler vardır. Birlik ile birliğin anayasası ulus-devletlerin egemenliklerini kaldırmayacak, bilakis bu durum sadece birliğin etkinliğini meşrulaştıracak ve üye devletlerin de yetkilerinin netleşmesine katkı sağlayacaktır. Bu şekilde bir süredir yaşanan yetki karmaşası da ortadan kalkacak ve ulus-devletlerin belki de yetki alanı genişleyecektir. Çünkü Avrupa ulus-devlet geleneği, Fransız Devrimi’nden bu yanadır halk egemenliği ilkesine dayandırılmıştır. Bu nedenle de halk egemenliği ilkesi Avrupa anayasasının temellerini oluşturabilecek niteliklere sahiptir. Bu yeni anayasa Fransız Devrimi’nin ruhuna uygun olarak siyasal birliğin bir ifadesidir, bu şekilde Devrim’in grameri olan özgürlük ve dayanışma gerçek anlamda uygulanabilecektir. Bu kavramlar artık ulus-devlet anayasaları yanı sıra Avrupa Anayasası ile de garanti altına alınmış olacaktır. Bu nedenlerle, Fransa’nın kaygılanmaktan ziyade sevinmesi gerektiği belirtilmektedir (Çelebi, 2002: 72-73).

Fransa, AB’nin ulus-devletlerin yapısal özelliklerine tehdit oluşturabileceğine inandığı kararlarına karşı halen olumsuz tutumunu sürdürmektedir. Fransa, bu tutuma paralel

olarak Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı da 1999 yılında imzalamasına karşın, halen onaylamamıştır.

Fransa, Şartı imzaladıktan sonra yayımlamış olduğu bir bildirmede, Şartı bazı yorumlamalar getirdikten sonra onaylayacağını duyurmuştur. Bu bildirmeye göre Fransa, Şart'ın amacının azınlıkların tanınması olmadığını, sadece Avrupa dil mirasının geliştirilmesi olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda da bu dilleri konuşan grupların kolektif haklara haiz ayrı topluluklar olarak değerlendirilmeyeceğini ifade eden Fransa, eşit haklara sahip Fransız halkının tamamının tanınmasının gerekli olduğu üzerinde durmuştur. Ayrıca her türlü kamu işleminde Fransızcadan başka bir dil kullanılabilmesinin de Fransız Anayasası'nın ikinci maddesine göre imkânsız olduğu görüşünü savunmuştur. Ayrıca Fransa bu Şart'a ilişkin olarak Avrupa Konseyi'ne de başvurmuş ve Konsey'den Şartın "Fransa'nın bölünmez bütünlüğüne ve Fransız halkının tekliğine aykırı hükümler içerdiği" kararını almayı başarmıştır. Bu süreçte hükümet ile Cumhurbaşkanı arasında sürtüşme yaşanmış, hükümetin Şart'ın onaylanması için istediği Anayasa değişikliği önergesi, Cumhurbaşkanıca ret edilmiştir. Fransa bu süreçte, Ulusal Azınlık Çerçeve Sözleşmesi'ni de imzalamamış olan tek AB ülkesi olarak da dikkat çekmektedir. Fransa ısrarlı bir şekilde ülkesinde azınlık olmadığına ilişkin iddialarını yinelemektedir (Kurubaş, 2006: 266-267).

Bu ve bunun gibi konularda Fransız iç siyasetinin yaşadığı ikilem ciddi boyutlardadır. Fransız solu, AB'ye uyum için yapılan icraatları olumlu olarak nitelendirmektedir. Ancak bu yapılanların Fransız Cumhuriyetçi Sosyalistleri için bir tezatı da beraberinde getirdiği savunulmaktadır. Bu tezat durum, Sosyalistler AB'nin altında gerçekleştirilen bu gelişmeleri kabul ederlerse iyi "Avrupalı" olacaklar, ancak kötü Sosyalistler olarak anılmayı da kabul edeceklerdir. Çünkü Fransız Cumhuriyetçiliği/Cumhuriyetçileri, diğer Avrupalılara laik ve yurttaş eksenli Cumhuriyetçi mirasını taşıyamamış, ancak diğer bir çok Avrupa ülkesinde hakim olan "liberal demokrasi"yi AB'nin ortaya koymuş olduğu argümanlar ile kabul etmiş olacaktır. Fransa'nın AB içindeki huzursuzluğunun en büyük sebeplerinden biri olarak da bu gösterilmektedir. Debray bu konuda şöyle demiştir: "Avrupa Bütünleşmesi'nin, onun içine bizim huysuz Devrimimizin giderayak koymuş olduğu çakıl taşını çıkarıp atmanın en iyi tarzını ifade edip etmediğini gelecek gösterecektir" (1997: 26-27).

Uluslararası hukuki normların kendisine etkileri konusunda akıl karışıklığı kesin olan Fransa'da yargı sistemi, doksanlı yıllara kadar uluslararası anlaşmalarına karşılık kendi iç hukukuna aykırı olduğu zaman iç hukukundan yana tavır almayı sürdürmüştür. Ancak bu durumu yukarıda belirtildiği şekilde bir süre sonra sürdüremeyen Fransa, yasa koyucunun uluslararası yükümlülüklerine saygı göstermesi adına, yasaların uluslararası anlaşmalarla uyumunu sağlama yoluna gitmiştir. Özellikle Maastricht Anlaşması'ndan sonra yasa karşısında (belli konularda) uluslararası anlaşmalara üstünlük vermeye başlamıştır (Karakaş, 1993: 154-155).

Bu anlamda 25 Haziran 1992 tarihinde gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri, Anayasa Konseyinin 9 Nisan 1992 tarihli kararıyla, pek çok noktada anayasaya aykırılık taşıyan Maastricht Anlaşması'nın onaylanabilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Anayasa metnine dört madde eklenmiştir. 88'inci maddenin birinci fıkrasında "Fransa'nın çeşitli Avrupa kurumlarına katılımını ve belli yetkilerin ortak kullanımını" öngörmektedir. Aynı maddenin, ikinci fıkrasında da "ekonomik ve parasal birliğin gerçekleşmesi ve üye devletlerin sınırlarının kaldırılabilmesi" için gerekli olan egemenlik devirlerine onay vererek Anayasayı, Maastricht Anlaşması ile uyumlu hale getirmiştir. Yine aynı maddenin üçüncü fıkrasında ise, "Fransa'da oturan Avrupa Birliği vatandaşlarına yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı verilmesine" olanak tanımaktadır. Bu anlamda sığınma hakkı da Fransız Anayasası'na girmiştir (Pond, 2002: 29).

Fransız hükümetleri ülkenin AB içindeki inisiyatifi koruyabilme adına zaman zaman sert tepki verdikleri gelişmelerin bile içerisinde bulunup, bazen şerh koyarak imzalamışlardır. Bu süreçte cumhuriyetçiliğin mirası olan ve oluşturulmaları yüzyılı aşan bir süreçte oluşturulabilen Fransa'nın siyasal ve idari kurumları, AB'nin karar sürecinin gereklerine uyum sağlamak için yavaş yavaş değiştirilmiştir, değiştirilmeye de devam edilmektedir (Karahanoğulları, 2004: 64-65).

Yaşanan bu gelişmeler Fransa'nın egemenlik devrine karşı direncinin kırılması olarak algılanabilse de Fransız iç siyasetinde bu konular ciddi bir şekilde tartışılmaya devam edilmektedir.

Özellikle Fransız sağ bu konuda net bir tavır sergileyerek, işbirliği temelli ve ulus-devletlerin yetki devrini reddeden bir "Avrupa Konfederasyonu" önermektedir. Bu görüşü savunanlar, AB'nin tüm ulus ötesi eğilimli projelerini reddetmektedir. Bu

gruplar, AB'yi halkların bir birlikteliği olarak değil, “Jakoben” olarak niteledikleri üst düzey teknisyenlerin yaratmaya çalıştığı bir federasyon olarak görmektedirler. Hatta Fransız sağının radikal kanadı, AB'nin günümüzde geldiği noktada Avrupa Komisyonu'nun sorumlu olduğunu, bu nedenle Komisyonun derhal dağıtılmasını isteyebilen önerilerde bulunabilmektedirler. Ayrıca bu gruplar, Schengen ile Maastricht antlaşmalarının global bazda değerlendirilmesi gerektiğini ve bazı güçlerin “büyük dünya hükümeti projesinin” ön aşamaları olarak kabul etmekte ve bu antlaşmalarla yabancılara getirilen hakların Fransız yurttaş sistemini ve cumhuriyetçi ideallerini tehdit ettiğini savunmaktadırlar (Vardar, 1997: 32-33).

Fransa'yı son olarak dünya gündeminin ilk sıralarına taşıyan olay yine AB ile ilişkilerinde yaşanan gerginlikler olmuştur. AB Anayasası Fransız halkı tarafından reddedilmiştir. Bu reddediş, AB'nin kurucu babası olarak kabul edilen ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra “bütünleşmiş bir Avrupa” idealini Avrupa'ya empoze eden Fransa adına gerçekten çelişkili bir tutumdur.

Bu bağlamda 24 Mayıs 2005 günü eski Fransız cumhurbaşkanlarından Valéry Giscard-Estaing başkanlığındaki bir heyetin hazırladığı Avrupa Birliği Anayasası'na hayır denmesi manidar bulunmuştur. AB Anayasası'nın reddindeki en büyük neden, Fransız sosyal modelinin ve iş imkânlarının tehdit altına alınabileceği endişesi olarak görülmüştür. Bu anlamda siyasal olarak bazı sebepler de gündeme getirilmiştir. Kendi bünyesindeki yabancıları ve hatta Devrim'in üzerinden geçen iki yüzyılı aşkın sürede kendi yurttaşlarını cumhuriyetçi ideolojisine bağlı olarak geliştirildiğine inanılan sisteme entegre etmekte zorluk çeken Fransa, kendi kurmak istediği uluslararası bir yapılanmaya entegre olma konusunda da büyük zorluklar yaşamaktadır. Bu uyum sorununun da Devrim'in ulusal egemenlik kavramının arkaik bir yorumundan kaynaklandığı iddia edilmektedir. Çünkü yine bazı yazarlara göre, “ulus-devlet modeli” ile “merkezi devlet” modelinin en önemli örneği olarak kabul edilen Fransa, “çok kültürlü bir yapı”ya ve “ulus üstü bir yapılanmaya” entegre olamayacak kadar kendisini bir “model sistem” olarak tanımlayabilme güdüsünden kurtaramamaktadır. “İradeci Pozitivist materyalist” bir ülkenin kendisini belli bir üst sisteme entegre etmeye sonuna kadar direneceğinin de muhakkak olduğu belirtilmektedir (Canatan, 2007: 48).

4.2. Günümüz Türkiye'sinde Cumhuriyetçilik Tartışmaları

Türk cumhuriyetçiliğinin güncel anlamda ne boyutta tartışılır olduğu ve hangi noktalarıyla belli bir değişime girip, girmediği analiz gerektiren bir konudur. Ancak Türkiye'de hem teorik, hem de pratik anlamda bir cumhuriyetçilik tartışmasından ziyade, cumhuriyet rejimin demokratikleşmesi ve cumhuriyetçiliğin üzerinde en çok kafa yorulan konusu olan yurttaş anlayışının analizi gerekmektedir. Günümüzde ne yurttaşlık konusunun Türkiye'de ne gibi parametrelerle “eleştirel” bir analize konu edilerek, bireyin ve toplumun siyasal anlamda kendisini daha iyi ifade edebilmesinin önemli olduğu görülmektedir.

Dünyadaki cumhuriyetçilik tartışmalarının tarihi gelişimi de büyük oranda yurttaş haklarının değişen ve dönüşen bir süreç geçirdiğini bize vermektedir. Bu nedenle ülkemizdeki cumhuriyetçilik tartışmalarının ve genel olarak yurttaş anlayışının, demokratik bir sistem içerisinde, ülke meseleleri üzerindeki etkisi boyutunda ele alındığı görülmektedir. Bu nedenle, burada Türkiye'de 1980 sonrasında yaşanan siyasal tartışmaların belli bir tasnifle ele alınmasına çalışılacak ve cumhuriyetçiliğin bu tartışmaların hangi noktasında durduğu belirlenmeye çalışılacaktır.

4.2.1. Rejim İçerisinde Demokrasinin Yeri ve Sivil Toplum Tartışmaları

Tek Parti döneminden, çok partili hayata geçiş sürecinden itibaren, cumhuriyetin temel ilkelerini ve getirdiği yeni hayat tarzını muhafaza etmek isteyen siyasal ve entelektüel elit, demokrasinin “devlet” boyutunu vurgulamaya başlamışlardır. Bu elit, demokrasinin bazı boyutlarının, cumhuriyet rejiminin ülkeye ve topluma getirdiği kabul edilen çağdaş değişimleri tehlikeye düşürebileceğini düşünmüşlerdir. Böylece cumhuriyetçi elitler, demokrasinin liberal boyutlarını ciddi anlamda kısıtlamak için yasal, siyasal ve militer girişimlerde bulunmuşlardır. Bu durum ülkede hala toplum nazarında rejimin nasıl algılandığına ilişkin olarak ciddi bir kafa karışıklığına neden olmuştur.

Bu tutum, toplumun rejime bakışının bir seslendirilmesi olarak nitelendirilecek siyasal ve ideolojik grupların ülkede “entelektüel” anlamda fikirler üretmelerine zemin hazırlamıştır. Bu zemin, çok partili dönemin belli aralıklarla yapılan askeri darbelerle kesintiye uğramasının verdiği tedirginlik dolayısıyla cumhuriyet elitlerin görüşlerine tepki gösteren ve cumhuriyetin ülkeye getirdiği çeşitli anlayışları reddeden veya

modernleşmenin tüm yeniliklerini cumhuriyete bağlamanın eksikliğini dile getirenlerden oluşan grupların toplumsal anlamda çeşitli siyasal platformlarda vücut bulmalarını sağlamıştır.

Heper'e göre bu grubu oluşturanların isteği, ileri demokrasilere sahip ülkelerin demokrasi boyutuna ulaşmaktır. Ayrıca bu gruba ek olarak yine ileri demokrasilere sahip ülkelerin liberal boyutunun Türkiye'de uygulanabilirliğini savunan bir aydınlar zümresinin de 1980 sonrasında Türk düşünce iklimi içerisinde yer almaya başladıkları görülmüştür. Ancak bu grup devlete karşı şüpheli bir tutum takındığından dolayı, cumhuriyetçi elit bu gruba karşı şüpheli bir bakış açısı geliştirmiştir. Demokrasiye bakış açılarını devlet, liberalizm veya ileri ülkelerin demokrasileri boyutunda ele alan bu aydın gruplarının, cumhuriyeti çok farklı tanımlamalar içerisinde ele aldıkları bilinmektedir. Bu da Türkiye'deki demokrasi anlayışının çok farklı anlamlarla, çok farklı boyutlarda ele alınarak tartışılmasına neden olmuştur (Heper, 2004-2005, 171-172).

Türkiye'deki demokrasiye olan bakış açılarında 1980 sonrasında ciddi bir değişim olduğu kabul edilebilir. Türköne'ye göre, 1980 sonrasında siyasette oyunun kuralı belli bir süre için değişmiştir. Buna göre, Kitle örgütlerinin siyasetin dışına itildiği ve partiler dışında demokratik muhalefetin meşruiyet dışı sayıldığı dönemde, siyaset tamamen ekonomik ve ideolojik tercihlere indirgenmiştir. Ekonomi bu dönemde başlı başına her şeyi açıklayabilen bir olgu haline getirilmiştir. Bundan dolayı da 1980'li yılların, liberal ekonomiyi kabul edenler ile etmeyenlerin siyasal mücadelesi ile geçtiği iddia edilmiştir. Bu bakış açısı, neo-liberal politikaların uygulayıcısı ülkeler için yeni bir siyaset dizayn etmenin bir yolu olarak düşünülmüştür. Ancak yine bu dönemin devletin en büyük ekonomik aktör olmasına neden olduğu ve bu süreçte liberal ekonominin “düzenleyici” devlet işlevinin abartıldığı da tespit edilmiştir (Türköne, 1994: 112-113).

Bu bağlamda siyasi rejim, ekonomik liberalizasyonu kolaylaştırma adına devletin ağırlığını arttırmıştır. Ancak 1995 yılından sonra yapılmakta olan anayasa ile yasa değişiklikleriyle denge, birey ve toplum lehine değiştirilme yönünde bir sürece girmiştir. Yapılan hukuki ve siyasal değişimlerin günümüze kadar ki seyrinin ise devlet elitleri üzerinde kısmi bir etki oluşturabildiği görülmüştür. Bu süreçte umulan, “zihniyet değişimi” ve ortaya konulan pratiğin de “liberal demokratik” bir rejimin gereklerine

uygun niteliğe gelmesiydi. Ancak şu anda buna ulaşılabildiğinin söylenebilmesi güçtür (Alpay, 2005: 121).

Yine bu dönemde, ulus-inşa sürecinin temel prensiplerini ortaya koyan ve cumhuriyetçiliği bir ideoloji olarak ele alan Kemalizm, topyekûn değişim projelerinin bir yansıması olma durumundan, dış gelişmeler ile ülkede meydana gelen düşünsel dönüşüme karşı bir savunma “refleksinin” adı olmuştur. Bu farklılaşmalar ile dış dünyada yaşanan ideolojik sarsıntılar ve küreselleşmeyle hızlanan liberalizasyon süreci, Kemalist ilkeleri ciddi anlamda tartışılır hale getirmiştir (Çaha, 2003: 253).

1980 sonrasında ülkede aşırı olarak algılanan sağ ve sol akımların düşünsel, örgütsel ve eylemsel düzeyde Türkiye’de bertaraf edilmesi için kullanılan Kemalizm’in ilkeleri, sistemin temelini oluşturmaktan çok bu tip amaçlar için rejimin bir savunma aracı olarak kullanılınca, toplumsal yönden demokrasinin önündeki engellerden biri olarak görülmeye başlanmıştır. Ayrıca 1980’li yılların ortasında çıkan etnik kökenli milliyetçilik hareketleri de bu ideolojinin toplumu “homojenleştirme” projesine tepki göstermişlerdir. Böylece Kemalizm ülkede siyasal bir “kriz” sebebi olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu ve bunun gibi gelişmeler toplum ile devlet arasında adı konulamayan bir “farklılaşmanın” dile getirilmesine neden olmuştur. Ancak bu durum, devletin toplum dışında bir yerde değerlendirilmesi için siyasal anlamda yeni bir zeminin oluşmasını sağlamıştır (Çaha, 2003: 254-255).

Yaşanan bu gelişmelerle yeniden şekillenen iç dinamikler, Türkiye’yi uluslararası küresel ortama bir şekilde bağlayan bazı niteliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle, Turgut Özal ile başlayan ve sivil otoriteyi belli oranda güçlendiren bazı düzenlemeler, statükonun bozulmasını sağlayan ekonomik liberalizasyonun teknik yönleri siyasetçilerin elini cumhuriyetin hiçbir döneminde olmadığı kadar güçlendirmiştir. Bu durum, bazılarınca 1980 sonrasında demokrasinin ilerlemesi için önemli görülmüştür. Ayrıca devlet elitlerinin sol ve sağ siyasi aktörlere karşı bu ideolojilerin ülkede zayıflaması adına giriştikleri büyük militer ve siyasal mücadele, İslami kimliğin önemine atıfta bulunma gibi yola girmelerine neden olmuştur. Bu durum, Kemalizm’in yarım yüzyılı aşkın bir süre ulus-devlet ile laik bir ulus yaratma projelerinin gerilemesine neden olmuştur (Kadioğlu, 1999: 50).

Rejimde kendilerini “öteki” olarak gören kesimlerin, demokrasi içerisinde sistemde yer almak için devlete belli şekillerde yaklaşımlarına ortam hazırlamıştır. Bu anlamda bir çok sivil toplum unsuru, merkezin çevre üzerindeki baskısının kalktığına inanmıştır. Bu bağlamda kadın eylemciler, çevreciler ile hatta üniversitedeki kılık, kıyafet serbestisi ile bilimsel özgürlük talep eden gruplar sokaklara dökülmüştür. Önce sokaklarda, sonra da bir çok düşünsel platformda görülen muhalif hareketler, gözle görülür bir şekilde kamuoyu önüne çıkmaya başlamışlardır.

Bu grupların muhalif şekilde yapmış oldukları çıkışlar, bir süre sonra erken cumhuriyetçi dönemlerinin terimleriyle, laik, milliyetçi ve inkılâpçı olarak görülen gruplarında kendilerini ifade ettikleri bir düşünsel alanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak demokrasilerde adına olumlu olarak görülebilecek olan bu gelişmeler, 1990’larla birlikte önce siyasetin sonra toplumun “Kemalist-laik gruplar” ile “dinsel imgelere hoşgörülü olan gruplar” arasında bölünmesine sebep olmuştur. Bu bölünmeler, rejimle ilgili ciddi tartışmalar yaşanmasının da temelini oluşturmuştur. Bu durum Türkiye’de sert olarak ifade edilebilecek olan bir şekilde, siyasette kutuplaşmış bir çok grubun oluşmasıyla sonuçlanmıştır (Kadioğlu, 1999: 51).

1980’lerin sonunda ve 1990’lu yıllarda gelişerek yaşanan bu süreci değerlendiren Keyman’da, bu dönemdeki olaylar ışığında ülkede siyaset adına bir “sistem krizi”nden bahsetmektedir. Keyman’a göre, 1990’lı yıllar Türkiye’de devlet-parti ve partilerin birbirleri aralarındaki siyasal mekân, artık toplumsal yapının taleplerine yanıt veremez hale gelmiştir. Bu süreçte, siyasal yaşamın her alanında ciddi krizler çıktığını belirten Keyman, hem toplumsal sorunların çözümü için, hem de toplumsal taleplerin karar alma süreçleri içerisindeki yeri anlamında bir “temsil krizi” yaşandığını ifade etmiştir. Günümüz toplumsal sorunlarının uzun dönemli çözüm önerileri içeren ve bir sisteme ulaşabilecek ciddi önerilere ihtiyacı vardır (Keyman, 1996: 93).

Keyman’a göre ayrıca devlet ile toplum arasında uzunca süre olduğu varsayılan birliktelik ile bütünsellik ilişkileri, varlık koşulları olarak görülen, kültürel kimlik, laiklik, “temsiliyet” ve yönetimin ussallık gibi boyutlarında yaşanan krizlerle artık sarsılmıştır. Ayrıca bu sorunların muhakkak bir ikilem olarak siyasal söyleme sokulması da ülkede gerginliklerin ve söylemsel anlamda yeni düşmanlıkların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durumda tüm dünyada olduğu gibi sadece “temsiliyet”

düzleminde ele alınan “anayasal liberal demokrasi”nin güncel sorunları çözmek hususunda zayıflığı ortaya çıkmıştır. Bu krizin çözümünde de “küresel” ve “post” nitelikli yeni toplumsal ve siyasal çözüm önerilerinin tartışılması kaçınılmaz bir hale gelmektedir (Keyman, 1996: 94-96).

Türkiye’de bu tartışılmaların kaçınılmaz olduğu dönem, aynı zamanda aydınlarının çeşitlendiği ve farklılaştığı önemli bir süreci ifade etmektedir. Bu dönem, oryantalist bakış açılarının Türk aydınları üzerindeki baskının hafiflediği ve çok sayıda aydının çoğulcu ya da Batı-dışı modernlik imkânlarını araştırdığı bir zaman aralığıdır. Bu gelişmeler, İslamcı olarak tanımlanan aydınların modernite eleştirilerinin kaynaklık ettiği “otantik İslami kimlik” arayışlarıyla beraber değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kendini belli sebeplerle devletten soyutlama ihtiyacı hisseden bir kısım solcu aydın da söylemleriyle kamusal alan ile yurttaşlık anlayışını yeniden tanımlamışlardır (Duran, 2007: 198).

1990’larla birlikte sivil toplumun bazı kesimleri, popüler semboller, eylemler ile ritüeller aracılığıyla devletin resmi ideolojisinin kamusal alanda tekrar türetilmesine çalışmışlardır. Bu ideolojik araçsallaştırmalar, sivil toplumun gelişmesi için olumsuz olmuştur. Bu bağlamda bazı sivil toplum örgütlerinin 28 Şubat sürecinde, halkın yararına olmayacak ve devleti bazı otoriter yapılanmalara götürebilecek olan gelişmelerde önemli bir yer işgal ettikleri görülmüştür.

Bu durum, demokrasinin ülkedeki algısının sığılığı adına bir çok soru işaretine neden olmuştur. Bu anlamda yıllardır toplumun, demokrasi adına girmek istediği kamusal alan da tartışılmaların konusu haline gelmiştir. Bu arada milliyetçi olarak nitelendirilebilen ve Kemalist anlamda hareketlenen sol hareketler, ulusal düzeyde ülkenin demokratikleşme çabalarını günümüz adına şaibeli bir hale getirmek için uğraşmışlardır. Solun bu uğraşları, liberal kesimler tarafından demokratik sisteme adapte edilmeye çalışılan sağ siyasal grupların sivil toplum oluşumlarına mesafeli yaklaşımlarına sebep olmuştur (Bayraktar, 2005: 22).

Olumsuz siyasal ve sosyal olayların gölgesinde süren Türkiye’deki demokratikleşme, 1980’lerden sonra cumhuriyet elitlerinin istemediği sosyo-ekonomik transformasyonun bir sonucu olarak gelişmiştir. Bu bağlamda dini ve etnik kimliklerin ön plana çıkartılmaması için büyük bir mücadeleye girişen bürokratik ve sivil cumhuriyet elitleri,

Türkiye’de demokrasinin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılan gelişmelere neden olmuşlardır.

Günümüzde toplumda “laikçiliği” ön planda tutmak için büyük gayret sarf eden cumhuriyetçilerle, halkın egemenliği vurgusundan hareket eden demokratlar arasında derin bir uçurum oluşmaya başlamıştır. Bu bağlamda laiklik vurgusuyla devletçi ve içe kapanmayı dile getiren bir tarzda cumhuriyetçiliği savunanlar “bağımsızlık” kavramını ön plana çıkartmışlardır. Demokrasiyi önceleyen grupların en önemli argümanlarını ise AB’ye giriş süreci olmuştur. Kemalizm’i önceleyen laiklik vurgusuyla yorumlanan ulus-devletçi anlayış ile çoğulcu olarak bireyin haklarını önceleyerek devleti dönüştüremeyeceğini anlayan İslamcı kesimin Avrupalı anlayışı büyük bir çatışma yaşamaya başlamışlardır. Ancak bu anlayışların çatışmasının nereye gideceğini ise Türkiye’nin demokratikleşme konusundaki samimiyetinin belirleyeceği görülmektedir (Yavuz, 2004: 82-83).

Bu gelişmelere rağmen, Türkiye’deki cumhuriyet rejiminin topluma mal olabilecek bir düzeye ulaşamadığı görülmektedir. Çünkü halkı referans almayı reddeden bir cumhuriyetçi anlayış, toplum ile devlet arasında hala bir engel olarak nitelendirilmektedir. Toplum demokrasi içerisinde siyasal tercihlerini bir şekilde yapabilmekte, ancak bu tercihler sistemin tıkanan noktalarının çözümü konusunda toplumun beklentilerini karşılayabilecek niteliğe ulaşmamaktadır. Cumhuriyet rejimi, Kemalizm’in ortaya koyduğu değerleri demokrasi içerisinde halkın referans alabileceği bir noktaya taşıyamamaktadır. Bu durumu normal bir hale dönüştürecek olanın ise toplumdaki her türlü farklılaşmayı bir tehdit olarak algılamadan, işletilebilecek olan bir rejimdir. Bu rejimin de sivil toplumu devletle uzlaşma aracı olarak kullanabilecek bir demokrasi anlayışına geçebilmesi bir çözüm olarak gösterilmektedir (Çaha, 1999: 317).

4.2.2. “İkinci Cumhuriyet” Tartışmaları

Demokratikleşme çabaları ile tartışmalarının yaşandığı bu dönemde, akademisyen ve gazeteci Mehmet Altan’ın görüşleriyle şekillenen “II. Cumhuriyet tartışmaları” da belli bir dönem gündemde yer almıştır. Bu kavram kimilerince spekülasyon bulunmuş ve içeriğin doldurulamadığı yönündeki eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak II. Cumhuriyet tartışmaları tezimizin hipotezlerinde yer alan ve cumhuriyetçiliğe özellikle demokratik

değerler üzerinden “eleştirel” bakışlara neden olan bir çok argümanın varlığının Türkiye özelinde “somut” hale getirilmesi adına önemli bir süreçtir.

Bu kavramı ilk kez 1991 yılında kullanan Altan, bu tanımlamasıyla tezimizde de sık sık dile getirilen cumhuriyet rejiminin demokratikleşmesi gereğinin üzerinde durmuştur. Altan burada halk egemenliği vurgusunu kullanan cumhuriyetin, demokrasiyi sağlayamadan bunu sağlayabilmesinin imkânsızlığını belirtmiştir. Eğer rejim demokratik bir cumhuriyet kurulabilseydi, çoğulcu bir rejime kavuşulacağını ve halkın “devleti denetleyen” egemenliğinin doğacağını söyleyen Altan, “devletin küçültülmesi”nin bu anlamda önemli olduğunu ifade etmiştir. Altan böylece demokratikleşmenin “ekonomik” boyutunu da tartışmaya açmış ve cumhuriyet rejimini bu yönden de eleştiri konusu yapmıştır (<http://www.ikincicumhuriyet.org>, 29.12.2009).

Mehmet Altan ekonomik vurgusu yüksek algılanan “II. Cumhuriyet gereklidir” yaklaşımını genel olarak Tek Parti dönemini kastederek önermiştir. Otoriter, totaliter ve sivil-asker bürokrasisi tarafından oluşturulan bir zihniyetle kurulan ve günümüze kadar geldiği savunulan Türk cumhuriyetçi geleneği, halk iradesinin bir tezahürü olduğunu vaaz etmesine rağmen, bu iradenin kendi tarafından oluşturulması görevini edinmiş bir devleti günümüze miras bırakmıştır. Bu anlayışın çağdaş dünyada sürdürülebilir olmadığı görülmektedir. Demokrasi yadsınarak kurulan ve günümüze kadar bu kuruluş şeklinin sıkıntılarını çeken Türkiye Cumhuriyeti’nin, dünya standartlarında “demokratik çoğulcu” bir düzene geçmesi gerektiği söylenmektedir. Bu durum kısaca “Kemalist cumhuriyetten, demokratik cumhuriyete geçme” gerekliliği olarak ifade edilmiştir (Deligöz, 2007: 12).

Altan bu şekilde açık görüşlerinin yanı sıra bazı iddialarda da bulunmuştur. Bu bağlamda “demokrasi talebini arttırabilmek ve demokrasi kültürünü derinleştirebilmeyi başarabilmemiz için bir çarpıklığı gidermek gerekir” diyen Altan, bu çarpıklığın da halk iradesinin yerine ordu iradesinden kaynaklandığını söylemiştir. Altan, bu anlamda Cumhuriyetin kurucularının tamamının asker olmasının da bir tesadüf olarak değerlendirilmemesi gerektiğini belirterek, rejimin bu yapısının kırılmadan demokratik bir cumhuriyete ulaşabilmenin hayal olduğunu ifade etmiştir (<http://www.ikincicumhuriyet.org>, 29.12.2009).

Altan'ın bu yaklaşımıyla birlikte, 1990'lı yılların Türk düşünsel ikliminde cumhuriyetin “demokratikleştirilmesi” adına yeni bir sorun alanı yaratılmıştır. Bu konuda cumhuriyet elitleri ile liberal yazarlar arasında görsel ve yazılı olarak bir tartışma başlamıştır. Liberal aydınlar arasında güçlü bir destek bulan II. Cumhuriyet görüşü, Asaf Savaş Akat, Kürşat Bumin, Cengiz Çandar, Gülay Göktürk, Etyen Mahçupyan ve Ali Bayramoğlu gibi şahsiyetler tarafından gündemde tutulmaya çalışılmıştır. Bu kimseler artık cumhuriyetin Jakoben yönünün kaybolduğunu ve toplumla barışık, aynı zamanda da “serbest piyasa ekonomisini” vaaz eden bir cumhuriyetçiliğin mümkün olabileceği üzerine kafa yormuşlar ve fikirler üreterek, konunun kamuoyuna mal olmasını sağlamışlardır (<http://www.ikincicumhuriyet.org>, 29.12.2009).

Bu tartışma, liberalizm ve demokrasi bazında ele alınan bir sorun alanı içinde değerlendirilebilecek şekilde sürdürülmüştür. Bir “sosyal sözleşme” teorisi şeklinde sunulan ve devlet-toplum-birey ilişkilerinin topyekûn tekrar değerlendirilmesini vaaz eden II. Cumhuriyet önermeleri bazı yazarlarca eleştirilmiştir.

Bu bağlamda Nuray Mert, katı laik ve ulus-devlet anlayışını eleştiren görüşlerine rağmen, II. Cumhuriyet önerisine mesafeli yaklaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Siyasal anlamda demokratikleşme ve rejimde restorasyon içeren bu talebin günümüzdeki neo-liberal politikaların bir yansıması şeklinde ele alınması şeklinde yürütüldüğünü belirtmiştir. Çünkü her şeyi doğru olarak kabul edilen “yeni dünya düzeni” halen sonuçları alınmadığından dolayı şüpheyle ele alınması gereken bir yerdedir. Bu nedenle neo-liberal politikaların Türkiye'deki bir yansıması olarak ele alınabilecek olunan II. Cumhuriyet isteğinin tartışmaya açık olduğunu görülmektedir (Deligöz, 2007: 12).

Mert'in bu eleştirilerine rağmen Eser Karakaş ise Türkiye'nin siyasal, ideolojik, hukuki ve sosyal yönden çözülmesi gereken sorunlarının çözümüne yönelik en iyi verileri II. Cumhuriyet önerilerinde yer aldığını belirtmektedir. Türkiye'de siyasetteki hâkim üç kesimi, Kemalist milli egemenlikçiler, muhafazakâr demokratlar ve Kürtler olarak nitelemektedir. Karakaş'a göre bu üç kesim siyasal bir mutabakat zemini bulabilme konusunda yetersiz kalmaktadırlar. Ancak bu üç kesimin temel itirazlarına ve temel kaygılarına cevap verebilecek düşüncenin II. Cumhuriyetçilerin önerilerinde bulunmaktadır. Bu öneriler II. Cumhuriyetçilerce AB normları, anayasal yurttaşlık ve

gerçekçi bir din-devlet ayrılığı olarak gösterilmiştir (<http://www.ikincicumhuriyet.org>, 04.01.2010).

II. Cumhuriyet tartışmaları, bir süre sonra Türkiye’de siyasal kutuplaşmaların sebeplerinden biri olarak görülmeye başlanmıştır. Bu tartışma 1990’lı yılların ortalarından itibaren çağdaş/gerici, ulusalcı/bölücü kamplaşmalarının yanında toplumu, Kemalist/II. Cumhuriyetçi olarak da bölünmesi gibi bir sonucu doğurmuştur. Kemalistlerin karşısında, şariatçılar, Kürtçüler ve II. Cumhuriyetçilerin bir arada yer aldığı iddia edilmiş ve ülkede Kemalizm’in devrimciliğine zıt bir karşı devrimci cephe oluşturulduğu belirtilmiştir. Kemalistlere göre bu şekilde rejime “muhalif” olma adına II. Cumhuriyetçiler, devletin ve toplumun geçirmiş olduğu tüm tarihsel dönüşümleri göz ardı ettikleri iddia edilmiştir (Erdoğan, 2002: 586-587).

Bu tartışmaların Türkiye’de ilerici ve gerici tanımlarının boyutlarını değiştirdiği de iddia edilmektedir. Bu konuda Atsız “zamanı dondurarak” kendi konumlarını koruyabilme adına büyük bir mücadele veren cumhuriyet elitlerinin hala kendilerini “ilerici”, toplumsal ve siyasal olarak “toptan bir değişimi” savunanlar, yeni bir düzene geçişin mücadelesini verenlerin ise “gerici” olarak yaftalanmalarını önemli olarak algılamaktadır. II. Cumhuriyet’i önerenlerin bu bağlamda “hain” ve “gerici” sıfatlarıyla anılmayı kabul ederek Türkiye’de böyle bir mücadeleye girebilmelerinin ise değerlendirilmesi gerekli bir durumdur. Çünkü Türkiye’de demokrasi ve halk egemenliği adına düşüncelerini dile getirebilmenin ciddi girişimler olarak algılanması gerektiği belirtilmektedir (<http://www.ikincicumhuriyet.org>, 04.01.2010).

II. Cumhuriyet’e ilişkin bu tartışmaların yanı sıra Altan’ın teorisinin ekonomik göstergelerin düzeltilebilmesini ve istikrarlı, liberal bir Pazar ekonomisine dayalı bir anlayışı dile getiren yazar, siyasal anlamda toplumsal sorunların tartışılmasının olayları çözmekte yetersiz kalmakla suçlanmıştır.

Bu bağlamda sol görüşlü yazar ve gazeteciler ile büyük bir tartışmaya giren Altan, Öğün’ün ifadeleriyle “Kemalist değer ve ilkeler cumhuriyete meşruluk sağlamada ne denli yeterli olmaktadır?” tezini işlemiş, ancak bunu tam olarak açıklığa kavuşturamamıştır. Bu nedenle de yaşanan tartışmalar kısır kalmıştır. II. Cumhuriyet tartışmalarındaki esas minval, sürekliliğe sahip bir liberal ekonomik modeli benimsenmesi ve demokratik bir yapının oluşturulması gereği üzerindedir. ancak II.

Cumhuriyet tartışmaları, bu tip “sayısal” tanımlamalarla rejimin isimlendirilerek yenilenmesi çabalarının, yapısal anlamda gerçekleştirilecek reformlarla anlamlı olabileceği yönündeki eleştirilerle belli bir süre sonra gündemden düştüğü belirtilmiştir (Öğün, 2000: 120).

Bugün bazı yazarlar ise günümüzde II. Cumhuriyet’in adı anılmadan “sandıktan” çıkarak iktidarı belli noktalarda ele geçirdiğini belirtilmektedirler. Şimdi ise siyasal iktidarı değişmesi gereken rejimin ortaya koyduğu sistem “karşı devrimci”ler ele geçirmiştir. Bu nedenle cumhuriyetin dışında bıraktığı kesimin iktidardayken II. Cumhuriyet isteğinde yer alan “restorasyonu” nasıl gerçekleştirilebileceği merak edilmektedir. Bu merakı dile getirenler, bu sürecin sorunsuz ve gerilimsiz geçilemeyeceğini iddia etmektedirler. Bu sürecin dünyadaki bazı siyasal dönüşüm süreçlerinde tartışılır hale getirilerek, taraflar arasında “salt” kabul ettikleri doğruların dışında ele alınması gerektiği şart olarak görülmektedir (<http://www.radikal.com.tr>, 04.01.2010).

4.2.3. Cumhuriyet Rejiminin Laiklik Anlayışı: Eleştiriler ve Tartışmalar

Ülkemizdeki din özgürlüğü, anayasal hukuki bir sorun olduğu kadar siyasi rejimin mahiyetiyle de doğrudan ilgilidir. Türkiye’nin anayasal düzeninde din özgürlüğünün nerede olduğunu görmek, rejimin mahiyetini anlamak adına önemlidir. Din özgürlüğü ile rejimin niteliğini birbirine bağlayan durum, Türkiye’de resmi çevrelerce laikliğe yüklenen özel anlamla bağlantılı bir şekilde ele alınmaktadır. Çünkü mevcut ideolojik sistem, din özgürlüğünü evrensel insan hakları bağlamında değil, laiklik politikasının zorunlu kıldığı sınırlar bağlamında düşünmektedir. Bu da Türkiye’nin de Fransa’daki gibi toplumun ihtiyaçları doğrultusunda bir halk egemenliği anlayışından ziyade, rejimin kuruluşundaki temel alınan ideolojik vurguların çıkartılması olarak algılanabilir. Bu durum cumhuriyetçiliğin, meşruiyeti adına kullandığı kavramların, rejimi kuranların zihnindeki algılamaları adına önemlidir.

Bu bağlamda din özgürlüğü “insan kişiliğine bağlı, vazgeçilmez, dokunulmaz, devredilmez” bir insan hakkı olarak görülmemekte, devletin laiklik anlayışının izin verdiği ölçüde hukuki olarak tanınan ve bu tanımın belirlediği çerçevede geçerli olan pozitif bir hak olarak görülmektedir. Bu açıklamalara göre din özgürlüğü çoğu evrensel

olarak kabul edilen anlayışlarla değerlendirildiği zaman, Türkiye'deki laiklik anlayışının tam olarak anlaşılır olmadığı ifade edilmektedir (Erdoğan, 2005: 226).

Bu şekilde halen tam olarak çözülemeyen bir laiklik anlayışı ile seküler bir devlet kurmayı amaçlayan cumhuriyet rejimi, ilanından kısa bir süre sonra bütün toplumu derinden sarsacak olan değişim, dönüşüm ve topyekûn bir yeniden yapılanma hareketine girişmiştir (Mert, 2002: 203-204).

Cumhuriyet kurulmadan Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra Mart 1924'de hilafetin kaldırılması, yine 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması, devletin rejiminin nasıl bir program dahilinde ele alındığını göstermiştir.

Bu süreçte önceki bölümlerde üzerinde durulduğu gibi tekmil gücü elinde tutan ve otoriter bir yapı sergileyen Tek Parti iktidarının, yukarıdaki süreçle din, toplum hayatı içerisinde pasifize etmek ve dini kontrol altında tutmak gibi bir amacı olduğu ifade edilmiştir. Din ve devlet işlerinin ayrılması gibi teknik olarak algılanabilecek olan laikliğin ise ancak 1937 yılında anayasanın 2'nci maddesinde belirtilen "Türkiye Devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır" ifade ile resmi olarak ortaya konulduğu görülmüştür. Bu ilkenin uygulanışı, Fransa'daki laiklik ilkesinin devlet ve toplum nazarındaki pratiklerine paralel olmuştur. Ancak bu konudaki temel argüman, laikliğin yeni Türk devletinin ulus-devlet inşası sürecinde ve Batılılaşma ideolojisinin bir devamı niteliğinde kullanılan bir "araç" olduğudur (Hocaoğlu, 1994: 59-60).

Bu bağlamda Hakan Yavuz'da bazı tespitlerde bulunmuştur. Hakan Yavuz'a göre, oluşturulan bu "cumhuriyetçi-Türk" kimliğinin gizli yüzü daima İslam'dı ve rejim bundan kurtulamamıştır. Türk kimliğinin yapılandırılmasında büyük oranda dışlanan İslam, Kemalist cumhuriyetçi projenin huzurunu bozan bir imgelem olarak görülmüştür. İslam, Tek Parti döneminde ve günümüzdeki cumhuriyet elitlerinin büyük bir bölümü için rejim adına bir tehlikeydi. Bu zümre, tüm güç dönemlerde Laik-İslamcı kutuplaşmasını kullanarak, İslam tehlikesini önlemeye çalışmıştır. Bu da açık veya gizli olarak, halkın dininden kopuk bir yönetim ve yönetim eliti ortaya çıkarmıştır. 1980'lerle başlayan liberalizasyon süreci de Kemalistlerin, İslamcılar ile diğer etnik ve mezhepsel

kimliklerle karşı, laikler olarak toplum içerisinde bir “öteki” rolüne soyunmalarıyla sonuçlanmıştır (Yavuz, 2004: 72).

Bu şekilde cumhuriyet yurttaşı, ya laikliği savunur, ya laikliğe düşman, ya da laikliğin gerçek uygulandığının Türkiye’de olmadığına inanmış bir şekilde yetişmiştir. Sekülerizmin, Batılı sürecin gelişmesinde birey haline getirilmiş insanın üzerinden hareketle yurttaş kavramını ve laiklik kavramını üretmiş olduğu unutulurken, liberal düşünceden münezze bir şekilde Türkiye’de tartışmaya açıldığı görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu görüşü savunanlar, laiklik tartışmalarının ülkeye faydalı bir seyirde değil, kutuplaştırıcı etkisiyle birlikte ele alındığını belirtmişlerdir. Laikliğin liberal gelenek içinde ele alınarak, çoğulcu demokrasi anlayışı çizgisinde bir tartışma alanına çekilmesi gerektiği özellikle vurgulanmıştır (Kadıoğlu, 2008a: 180).

Bu durum cumhuriyetçiliğin değerlendirilmesinde de aynı şekilde ele alınınca, kaçınılmaz olarak cumhuriyetinde farklı şekillerde tanımlanabilmesinin önünü açmıştır. Bu konuda Zafer Toprak’ın tespitleri önemli olarak addedilebilir. Toprak cumhuriyet’te rejimin bir yönü olarak laikliğin günümüze kadar ki gelişme sürecini şu şekilde açıklamıştır (<http://www.taraf.com.tr>, 10.11.2008):

Türkiye’deki laiklik, Anglosakson kültüründeki sekülerizm değildir. Türkiye’deki laiklik, dinin devlet tarafından yönlendirilmesidir. Tek Parti döneminde çok daha kolay bir süreçti bu. Ama 1950’lerden itibaren çok partili döneme geçilince, kitleler siyasete katıldı ve din konusunda daha toleranslı bir tavır alma gereği ortaya çıktı. Ayrıca 1970’lerin sonundan itibaren kültür ağırlıklı olarak dünya yeniden yapılandı ve bu post modern dünyada din ve etnisite faktörleri yükseldi. Türkiye de bu gelişmenin dışında kalamadı.

Ayrıca 1990’lardan sonra yaşanan toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşüm sürecinin temel referanslarından biri de dine ve etnik kimliklere dayalı siyasallaşma eğilimi olmuştur. Bu süreç aynı zamanda laikliği de yüksek bir düzeyde tartışılır hale getirmiştir. Bu bağlamda İslami kimliğin yeniden canlanma süreci, Türkiye’nin laiklik algısının alacağı yeni boyuta yönelik olarak ciddi bir şekilde etkide bulunmuştur.

Bu sürecin bir talebi ve bir çatışmayı ortaya çıkartacağı muhakkaktır. Ayrıca bu süreç, laikliği devlet merkezci bir resmi din anlayışını meşrulaştırıcı argümanları geriletmiş ve yukarıdan aşağıya doğru modernleşme tarzıyla gelişen homojen ulusal kimlik anlayışının bir eleştirisini içermiştir. Bu boyutta, Türkiye’de çoğulcu bir anlayışın gerçekleştirilmesi için siyasal elite ve devlet elitine önemli bir mesajın verilmeye

çalışıldığı görülmüştür. Ancak bu eleştirileri içinde barındıran tartışmalar, cumhuriyet kazanımlarını her surette öne çıkartan cumhuriyetçi elit tarafından bir rejim krizine dönüştürülmüştür.

Bu aşamada laiklik gerekçe gösterilerek kamusal alandan uzak tutulan İslami sermaye, 2000’li yıllara gelindiğinde Türk ekonomisinde etkili bir aktör konumuna gelmiştir. Bu anlamda öne çıkan yeni İslamcı elit, hem genel seçimlerde, hem de yerel seçimlerde 1994’ten bu yana gelen başarısını, 2002’de tek başına iktidara gelen Ak Parti ile birlikte siyasal olarak zirveye taşımıştır. İslami kesimin Türk siyasetini yönlendirme noktasına ulaşmasıyla, cumhuriyetçilik ile laiklik temelli yeni bir tartışma alanı doğmuştur (Keyman, 2008: 225).

Bu tartışmaların yanı sıra özellikle 1990’lardan sonra bazı yazarlar de anayasal bir prensip olarak ele alınması gereken laikliğin, siyasi olduğunu, bireyler ile toplumun değil, devletin karakterini belirler bir olgu olduğu noktasında iddialarda bulunmuşlardır. Laikliğin, toplumun dini ve dinsizliğiyle ilgili olarak bir tavır alamayacağı noktasında açılan bu yeni tartışmalar, Türkiye’de laiklik tartışmalarının hangi yönde olması gerektiğine ilişkin bir çok konuyu da gündeme taşımıştır. Bu bağlamda laikliğin devletin “tarafsızlığının” bir nişanı olması gerektiğini belirten bazı yazarlar da devletin dini konularda tercih ifade eden eylemlerden sakınması gerektiğini belirterek, Türkiye’deki laiklik tartışmalarının yönünü de belli anlamlarda değiştirmeye başlamışlardır (Kuru, 2008: 24).

Bu gibi siyasi ve sosyal boyuttaki tartışmaların yine arttığı bir dönemde, Mecliste grubu bulunan RP’nin Anayasa’nın 24. maddesinin son fıkrasında yapmak istediği bir değişiklik ile laiklik anlayışını değiştirme girişimi, Mecliste bulunan diğer partiler tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Bu hükmü teknik olarak yorumlayan ve bu maddenin sadece “din istismarı” ile “kötüye kullanma” gibi durumlarda kullanıldığını savunmuşlardır (Erdoğan, 1995: 196). Böylece laikliğin demokrasinin ön şartı olduğu belirtmekte ve Türkiye’deki baskıcı olduğu iddia edilebilecek olan laiklik anlayışı meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Türkiye’de uygulanan laiklik, insanların dinsel tüm hareketlerini belirleyici niteliği, bir devlet kurumu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı’nın dini yönlendirmesi ve bir çok dini inancı kısıtlamasına rağmen “normal bir anlayış” olarak görülmüştür.

Erdoğan'a göre (1995: 197-199), bu maddenin son fıkrasındaki değişiklik, sadece özgürlüğü arttırıcı ve demokrasiyi sürdürme adına önemli bir gelişme olarak ele alınmalıdır. Yazara göre, dini özgürlüklerin devlete karşı korunması ve devletinde dini koşullara göre yönetilmesini engellemeye çalışan "ideal" laikliğin bu belirtilen hususlara göre şekillendirilmesinin anlamlı olacağını belirtmiştir. Yurttaşa ait olan "inanç" ve "vicdan" özgürlüğünün devlet tarafından bir "kötüye kullanma" iddiasıyla engellenmek istenmesi, gerçek anlamda laikliğin bir karşılığı olamayacağı belirtilerek eleştirilmiştir.

Devlet tarafından bu şekilde ele alınan laiklik, belli bir süreçte toplumun düşünsel anlamda da "kısır" kalmasında etkili olmuştur. Ancak son yirmi-otuz yılda Türkiye'nin geçirmiş olduğu gelişme ve dönüşme sürecinde, toplumsal bir değer olarak kendisini kabul ettiren İslami hareketler, kadınların toplumsal-siyasal alana girmesine de belli düzeyde katkı sağlamışlardır. Bu gibi grupların Belli demokratik açılımları, bu konularda devlet tarafından uygulanan laikliğin sınırlarını zorlamaya başlamıştır. Bu süreçte, İslami kalıplar dâhilinde topluma girmek isteyen bir kadın tipi ortaya çıkmıştır (Kırık, 2005: 126).

Türbanlı kadınlar, cumhuriyetçi modern kadın tipini yansıtmadığı ve cumhuriyetçi laik sistemin bir gereği şekilde kamusal alana çıkamayacakları için cumhuriyet elitlerince yadsınmaya çalışılmışlardır. Ancak bu kadınlar, cumhuriyet döneminde kadınların büyük çoğunluğunun girmediği, tanımadığı siyasal partilerde, cemaat organizasyonlarında, entelektüel faaliyetlerde, eğitim ve yayın alanında, yardım kuruluşlarında aktif halde bulununca fark edilmeye başlanmışlardır (Kırık, 2005: 126-127).

Bu durum Türkiye'de kadını toplumun her alanının dışında tuttuğuna inanılan İslam'ın moderniteye intibakı anlamında değerlendirilmiştir. Ancak cumhuriyet elitleri, bu gelişmeleri 1980 sonrası küreselleşme, neo-liberal dönüşümler ile çoğulcu toplum anlayışlarının geliştiği bir dönemde din ile etnik kimliklerin öne çıkışına dayandırmak yerine, cumhuriyetin temel niteliklerinin sarsılması yönünde kullanmayı uygun görmüştür.

Cumhuriyet elitleri, 1990'ların ortalarından itibaren cumhuriyet kazanımlarının sıkıntıya düştüğü gerekçesiyle ve rejimin tehdit altına girdiği savıyla bu kimselerin

kamusal alanın her noktasından çıkarılması gerektiği görüşlerini devlet kararı olarak uygulatmaya çalışmışlardır.

Yetmiş yıl boyunca uygulanan dinin kamusal alana giriş yasağı, bu kadınların toplumsal yapı içerisinde yer alması ve en önemlisi devlette üst kademelere çıkmalarını sağlayacak olan üniversiteye girme “girişiminde” buldukları anda rejimin laiklik ilkesine aykırı bulunarak sert olarak uygulamaya başlanmıştır. İslami usullere göre giyinen kadınlar üniversitelere sokulmamaya başlanmıştır. Bunun nedeni, bu kadınların söz konusu kimliklerini, İslam dininin emrettiğine inanılan “tesettür” biçiminde giyinerek eğitimlerini almak istemeleri ve bu şekilde kendilerini ifade etmekte ısrar etmeleri olarak gösterilmiştir. Bu durum cumhuriyet elitleri tarafından, bu kadınların rejimin yabancı yurttaşları olmaktan bıkmaları olarak algılanmamış, devleti yeni bir “gerginlik” alanına sokan yeni bir zümre olarak algılanmalarına neden olmuştur (Kırık, 2005: 127).

Bu ve benzeri gelişmeler, laiklik tartışmalarının en popüler konuları olarak gündemdeki yerini korumaktadır. Ancak tüm bu tartışmalara rağmen, laiklik konusuna ilişkin sorunların yaşadığımız zaman itibariyle olumlu veya uzlaşma yönünde bir çözüme kavuştuğu söylenememektedir.

4.2.4. Rejiminin Demokratikleşme Çabalarında AB'nin Etkileri

Türkiye'nin günümüzdeki devlet olarak yürüttüğü en önemli siyasal ve hukuki projelerden biri AB'ye girme çabalarıdır. Türkiye'nin AB ile ilişkileri, XVIII. Yüzyıldan beridir yürüttüğü Batılılaşma sürecinin tabii bir sonucu olarak görülmüştür.

1957 yılında Roma Anlaşmasıyla, Avrupa'da bir ortak oluşumun temelleri atılmıştır. Bu anlaşmada, Avrupa kıtasında yer alan ülkelerin ancak bu birliğe girebileceği belirtilmiştir. Türkiye, ilk kez AB'nin adı Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) iken, 31 Temmuz 1959 tarihinde bu birlikteliğe girmek için müracaat etmiştir. Coğrafi olarak topraklarının yüzde üçü Avrupa kıtasında yer alan Türkiye, böylece Tanzimat'tan itibaren somutlaştırmak istediği Batıyla fiilen bütünleşme arzusu için önemli bir adım atmıştır. Türkiye'nin Batılılaşma ideolojisinin uygulama sahası bulması adına zirve noktası olarak görülen AET'ye giriş müracaatı, o günler için Batı açısından olumlu karşılanmıştır. Çünkü Avrupalılar için Türkiye'nin kendilerine bağlanması ve muhtemel

bir Sovyet tehlikesine karşı silahlı cephenin kuvvetlendirilebilmesi adına olumlu olarak karşılanmıştır (Bakan, 2005: 1121).

Bu süreç günümüze kadar sürmüştür. AB'nin Türkiye'ye bakışı, Türkiye'nin de AB'ye bakışı zaman zaman değişik olaylar ve gelişmelere göre sapmalar gösterse de belli bir seyirde gitmiştir. Ancak 1980'lerden sonra bu anlamda büyük atılımlar yapılmıştır. 1980'den sonra Türkiye'nin kendisini AB'ye sokabilme adına hukuksal, yönetsel ve hatta siyasal boyutta büyük dönüşümler için uğraş verdiği görülmüştür.

Bu girişimlerin somut hale gelmesi için ise 2002 yılındaki AB'ye uyum süreci için yapılan “anayasa değişiklikleri”ni beklemek gerekmiştir. Zaten bu döneme kadar uğraşılan AB'ye giriş mücadelesi bazı yazarlara göre, son sekiz-on yıllık süreç çıkartılırsa AB üyesi ülkelerin demokrasi ve siyasal kültür bileşkesi göz ardı edilerek yapılmıştır. Rejimin sürekli ulus inşa süreci adına “yurttaş eğitme” anlayışı ile siyasetin tıkandığına inanılan her dönemde gündeme gelen askeri darbeler, AB'nin kendi içerisinde kabul ettiği ortak paydaların nasıl yakalanabileceğine ilişkin olarak büyük soru işaretleri ortaya çıkarmıştır. Ancak rejimin demokratik bir açılım sağlamak adına sergilediği ve genelde hükümetler düzeyinde sınırlı kalan çabaların, AB'ye girmekten ziyade modernleşme çabalarının bir karşılığı olduğu görülmüştür. Bu istek sadece Türkiye'nin AB'ye üyeliği için değerlendirilmemekte, aynı zamanda ülke insanın hak ettiğine inanılan demokratik ve özgürlükçü bir iklimin oluşmasını sağlayacağı için istenmektedir (Baydur, 1998: 66).

AB de bu bakış açısını doğrular nitelikte kurulduğundan Türkiye'ye faydalı olabilecek gelişmeleri sağlaması adına yardımcı olabilir. Çünkü AB farklılıklarıyla ele aldığı toplumlara, bütünleşmeyi bir amaç olarak ele alan Avrupa sentezi içerisinde yeni bir toplumsal kimliğe doğru götürmek için çalışmaktadır.

Bu durumun açık ifadesi, bütün topluluk üyelerini içine alan bir şekilde “Avrupa bilinci” oluşturma gayretidir. Avrupa Birliği konsepti, ulus devleti ve bu devletin dominant değerlerini XIX. yüzyıla ait bir miras olarak kabul etmiştir. AB, insan hakları kavramını da bu yönü ile ön plana sürmekte ve bu yeni konseptte göre de yeni organizasyonların maddi, sosyal, idari ve hukuki zeminini inşa etmeye yönelik büyük bir proje yönetmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin AB'ye girme isteğinin bir sonucu

olarak yapmak zorunda olduğu düzenlemeler ile zihniyet değişimlerinin, ülkenin demokratikleşmesine katkısının muhakkak olacağı düşünülmektedir (Bulaç, 2001: 109).

Türkiye'nin AB üyeliği bu şekilde ele alınabilmektedir. AB, Türk aydınlarının Avrupa algısındaki dönüşüm üzerinde de önemli bir yerde görölmektedir. Bu bağlamda görünümün “*Janus* (başı iki yüzlü eski Roma Tanrısı)”u andırdığı belirtilmektedir. Buna göre Türk aydınının da bir taraftan Avrupa'nın temsil ettiği çağdaş medeniyete ulaşma idealiyle, öbür taraftan ise Avrupa'ya katılmanın ve bu şekilde oluşan yeni şeylerin sıkıntılarıyla birlikte bazı şüpheleri mevcuttur. Bu durum Türk aydınının tamamını içine almıştır. Türk aydınının da Avrupa'ya karşı hayranlık ile şüphe bir arada durmaktadır. Bu anlamda zaman zaman da Batı veya Avrupa'ya ilişkin olarak “Batılılaşma korkusu” ön plana çıkmaktadır (Duran, 2005: 28). Bu anlayış farklılıklarına rağmen AB, ciddi anlamda bir Batılılaşma sorununun bir yüzünde durması nedeniyle doğal olarak büyük bir tartışma alanı doğurmuştur.

Bu tartışmalar ışığında AB'ye giriş sürecinde son yıllarda yaşanan bazı gelişmeler Türkiye özelinde, dini ve etnik azınlıklar ile ülkedeki her türlü farklılıklara karşı güdülen “güvenlik” endişelerinin ciddi bir değişime uğramasına neden olmuştur. Bu süreçte Türkiye'de AB'ye giriş ve uyum adına yönetsel, hukuksal ve ekonomik alanlarda yapılan dönüşümler bir yana bırakılırsa, rejimin yıllardır üzerinde durduğu “güvenlik söylemi”nde önemli bir dönüşüm yaşandığı görölmüştür. Ayrıca “adalet” ile “kültürel çeşitlilik” söyleminde de önemli değişimler söz konusu olmuştur. Özellikle 1999 Aralık ayında yapılan AB Helsinki Zirvesi'nde alınan kararlar, Türkiye'yi her alanda “geleneksel” güvenlik söylemlerinden kesin bir dönüş yapması konusunda teşvik etmiştir. Bu anlamda Helsinki Zirvesi, Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca kültürel, dinsel ve etnik farklılıklar karşısında sergilediği muhafazakâr ve zaman zaman milliyetçi olarak kabul edilen tutumlardan geri adım atması konusunda önemli bir “dönüm noktası” olmuştur (Kaya, 2005: 51).

Helsinki Zirvesini takip eden zaman diliminde izlenen yol, ülkede AB'ye giriş adına büyük bir coşku uyandırmış ve 2000 yılında Türkiye ile ilgili olarak kabul edilen Katılım Ortaklığı Belgesi'yle de Anayasada köklü değişimlere gidilmiştir. Bunun düşünsel, siyasal ve kültürel alanlardaki yansımaları olmuştur. Ülkede yaşanan AB

yanlısı ve karşıtları arasında hararetli tartışmalar, toplumda daha önce yaşanmamış bir düzeyde, bu konuya ilişkin olarak önemli bir fikir alış-verişi sağlamıştır.

Bu gelişmeler yaşanırken 2002 Aralık ayı içerisinde AB’ce yapılan Kopenhag Zirvesi’nde alınan kararlarla, 2004 yılına kadar Türkiye bu zirvede alınan siyasi kriterlere uyduğu takdirde gecikilmeksizin üyelik müzakerelerinin başlayacağı taahhüt edilmiştir. Bu süreç, ülkede bir çok reformu gündeme getirmiş, ayrıca bu reform süreci bir çok siyasal ve toplumsal konunun tartışılmasına da zemin hazırlamıştır. Kopenhag Kriterlerine uyum süreci, ülkedeki demokratik açılım için bir “kaldıraç işlevi” görmüştür (Anayurt, 2007: 234).

Ayrıca 3 Ekim 2005 yılında AB’yle tam üyelik müzakerelerinin başlaması da demokratik bir Türkiye’nin oluşma ihtimali adına önemli görülmüştür. Bazı yazarlar bu şekilde sürdürülen bir demokratikleşme sürecinin, ekonomik istikrara yönelik güçlü toplumsal irade ve talebin bir sonucu olduğunu değerlendirmişlerdir. Bu sürecin devlet-toplum ilişkilerinde, liberal ve çoğulcu demokratik bir anlayışın oluşabilmesi için önemli olarak görülmesi gerektiği belirtilmişlerdir. Tartışmalar içerisinde “siyasi irade”nin gücünün ve isteğinin önemi de belirtilirken, adil bir yönetim anlayışının AB için önemli referanslar içerecek gelişmeleri de doğuracağı düşünülmüştür (Keyman-İçduygu, 2009: 2). Bu tip gelişmelerin yaşanması, cumhuriyet rejiminin Türkiye’deki uygulama niteliklerine ilişkin toplumsal düşüncelerin sağlamlaştırılabilmesi için önemli olabileceği de düşünülebilir.

Türkiye’de AB’ye giriş sürecinde yurttaşlığın ulustan arındırılması, bir çok Avrupa ülkesinden farklı bir gelişim süreci geçirmiştir. Türkiye uzunca süre, siyasal katılımı garantiye almak için yurttaşlığa kabulü kolaylaştıran konularla ilgilenmemiştir. Ancak yeni anlayışa göre zaten yasal olan yurttaşlık haklarının içeriğinde, dinsel ve dilsel “azınlıkların” farklılıklarını korumaya yönelik yasal argümanlar bulunmaktadır. Ancak AB’nin Türkiye’den istediğinin bu olup, olmadığı tartışmalıdır. AB, bu şartların asgari düzeyde yapılabilmesi yanlısıdır. Çünkü bu haklar literatürde “çokkültürlülük hakları” olarak ifade edilmektedir ve evrensel olarak nitelendirilebilen verilere dayandırılarak, korunmaya çalışılmaktadır (Kadioğlu, 2008c: 45).

Yurttaşların cumhuriyet rejimi içerisindeki yerinin yeniden konumlandırılmasını amaçlayan bu gibi girişimler ile tartışmaların yanında, Türkiye’de AB’ye tam üyelik

sürecinde son birkaç yıldır en çok tartışılan konuların başında “sivil-asker ilişkileri” gelmektedir.

Bunun temel sebebi ise Türkiye’de egemen olan sivil-asker ilişkisi modelinin, AB’ye tam üyeliğin önkoşulu niteliğinde olan ve üyeliğin kabulü için elzem haline getirilen Kopenhag siyasal kriterleriyle ciddi bir uyumsuzluk içermesidir. Çünkü her darbeden sonra kendilerini sistem içerisinde “ayrıcılık” bir yere getiren Türk Silahlı Kuvvetleri’nin mevcut konumunun, demokrasi ile hukukun üstünlüğü ilkeleriyle bağdaşır bir nitelikte olmadığı aşikârdır.

Gerek pozitif hukuk metinlerinin kendilerine tanıdığı ayrıcalıklı ve üstün konumdan, gerekse ülkede kendilerine karşı toplumun duyduğu saygı, sevgiden dolayı, silahlı kuvvetler siyasetin “başat aktörü” olarak gözükmektedir. Bu anlamda AB’nin, sivil otorite üstünlüğüne dayalı bir yapıya doğru Türk siyasal sistemini “dönüştürmek” istemektedir. Bu aynı zamanda ülkenin siyasal hayatının “istikrarı” adına da önemlidir. Bu süreçte çıkan ve çıkartılacak yasalar, asker-sivil ilişkilerinin tartışmaya açılması ile ülkede girilmesi yasak bir konunun irdelenebilmesi adına bir zemin oluşturmaktadır. Bu tartışma, demokrasi ile insan hakları boyutunda Türkiye’nin “ayrıcılık” ve “dokunulmaz” zümrelere sahip olmadığının AB’ye giriş vasıtasıyla gündeme getirilebilmesi adına da önemlidir (Erdem, 2005: 751-752).

Bu sorun alanlarıyla birlikte, AB’ye giriş adına yapılan hukuki ve siyasal girişimlerin, demokratikleşme, liberalizasyon, insan hakları gibi vs. konularda devlet ile toplumun dönüştürülmesi için büyük bir açığı kapatmıştır. Bu konuda girişilen reformlar, Türkiye’de her gün yeni bir tartışma konusunun türetilmesi için önemlidir. Böylece yıllarca tartışılması yasak olarak görülen bir çok konunun gündeme gelmesi, toplumun “yurttaş anlayışını” yeniden değerlendirilebilmesine olanak sağlamıştır.

Bu konuda yapılan bir çok ankete göre Türk insanı AB’ye üyelik sürecini, “Avrupa Birliği’ni Türkiye’yi uygarlığa taşıyacak, yani gerçek anlamda ‘Batılılaştıracak’ bir proje olarak” onaylamakta ve AB’ye girişi, “ ... eğitimsizlik ve ‘Aydınlanamama’ sorunsalının olumsuz etkilerinin Avrupa Birliği’nin dayatması ile giderilebileceğine” ilişkin olumlu sayılabilecek görüşlerle karşılaşmaktadır. Ayrıca toplumun bu süreci, ülkedeki “kurumlaşmış güçlerin” rejim üzerindeki etkisinin zayıflatılması olarak gördüğü de belirtilmektedir (Aydın, 2005: 127-129). Toplumun bu yargıları, AB’ye

uyum ile tam üyelik sürecinin nasıl algılandığı adına önemli bir düşünsel durumun oluştuğunu göstermektedir.

Bu tartışmalar ışığında görülen odur ki, özellikle 1999 Helsinki Zirvesi ile derinleşen ve genişlediği iddia edilen demokratikleşme dalgası, Türkiye'nin önüne siyasal ve toplumsal anlamda bazı açılımlar getirmiştir. Türkiye, bu anlamda azınlıkları, farklılıkları, çeşitliliği, dinsel özgürlükleri “ulusal güvenlik” sorununun dışına çıkartabilir. Türkiye bu şekilde ulus-devlet sürecinin “homojenleştirici” ve “ayrıştırıcı” özellikleri barındıran “cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı”nı dönüştürebilir. Artık Türkiye, bütünlüğü belli ölçüde göz ardı edilebilen çokkültürlü modelin ötesinde alternatif bir yurttaşlık modeli geliştirerek, geleceğini daha güvenli bir şekilde çizebilir (Kaya, 2005: 57).

4.3. Fransız Cumhuriyetçiliği Ekseninde, Türk Cumhuriyetçiliği Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz

Tezimizin giriş kısmında ele alınan argümanlarla birlikte, cumhuriyetçilik anlayışının bazı sorunlu alanlarının ortaya çıkartılabilmesi adına, Fransız ve Türk anlayışlarının karşılıklı bir analiz yapılmasını gerekli kılmaktadır. Böyle bir analizin iki ülkenin kültürel, düşünsel, siyasal, toplumsal farklılıklarını ortaya çıkartabileceği ve bu şekilde iki ülke cumhuriyetçiliklerine ilişkin daha sağlıklı değerlendirmelere ulaşılabileceği düşünülmüştür. Çünkü cumhuriyetçiliğin “evrensel” olarak vaaz edilen olgularının, ülkelerin tarihsel, toplumsal, düşünsel ve kültürel alt yapısal koşullarından da çok etkilendiği görülmektedir.

Bu bağlamda iki ülke arasındaki farklara rağmen cumhuriyetçilikle ciddi demokratik yapılara ulaşma adına yaşadıkları sıkıntılar ortadadır. Ayrıca model ülke ile örnek alan ülkenin bir kıyaslamaya tabii tutulması, cumhuriyetçiliğin ideolojik anlamda hangi argümanlarının gelenekselleşmeye daha müsait olduğunun tespit edilebilmesi için de önemli özellikleri verdiği görülmektedir.

Türkiye'nin, Fransa'yı devlet yapılanması ve rejim olarak örnek alması ise bir çok yönden değerlendirilebilir niteliktedir. Bu bağlamda XIX. yüzyılın son çeyreği, Fransa'nın en istikrarlı cumhuriyet deneyimi olarak görülen III. Cumhuriyet'in kuruluşuna sahne olmuştur. Ayrıca Fransa bu dönemde bir ulus-devlet olarak

temellendirilmeye çalışılmıştır. Fransa III. Cumhuriyeti bu şekliyle, tüm dünyada felsefi, siyasi ve idari anlamda yoğun bir ilgi görmüştür. Osmanlı düşünsel hayatı ve idari yapılanması da XIX. yüzyılın başından beridir “reform” hareketlerinde Fransa’yı örnek almaya başlamıştır. Ülkenin çöküş sürecinde ve Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran iradenin de bir çok yönüyle Fransa’dan etkilendiği zaten genel bir kabuldür. Türkiye Cumhuriyet tarihi adına araştırmalar yapan Zafer Toprak’ın bu konuya ilişkin tespitleri durumu açıklayıcı niteliktedir:

Cumhuriyet Türkiye’si, Fransa’daki Üçüncü Cumhuriyet’in bir tür replikasıdır. Cumhuriyet Türkiye’sinin düşünce dağarcığı tamamen Üçüncü Cumhuriyet’tir. Ayrıca Fransa’nın Üçüncü Cumhuriyeti’nin radikal partisiyle, Cumhuriyet Halk Partisi arasında çok yakın bir bağ vardır. Bu nedenle bizim laikliğimiz de Üçüncü Cumhuriyet’ten gelmiştir (<http://www.taraf.com.tr>, 10.11.2008).

Bu şekildeki ifadeler, Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı’nın son döneminde büyük oranda Fransız etkisinde gelişen Batıcılık ideolojisinin ulaşmış olduğu bir nokta olduğunu göstermektedir. Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti’nin cumhuriyetçiliği veya oluşturduğu rejimin ideolojisi, bunun uygulanış pratikleri ve demokratik olabilme adına aldığı şekilde bu minvalde değerlendirilmesi en doğru yol olarak görülmektedir. Bu anlamda yapılmış olan karşılaştırma, düşünsel, kültürel, ideolojik, siyasi, ekonomik, sosyal, idari ve hukuki olgular baz alınarak yapılmaya çalışılacak ve konu farklı bakış açılarıyla demokrasiye olan katkı ile zararları göz önüne alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

4.3.1. Kültürel ve Düşünsel Altyapı Yönünden Karşılaştırma

Fransız cumhuriyetçiliğinin temelini, antik Roma cumhuriyetçiliği ile yurttaşlığı oluşturmaktadır. Bu anlamda Aydınlanma düşüncesi, düşünülen fakat pratiği olmayan fikirlerin uygulanması için gerekli zemini hazırlamış ve bu düşüncelerin tekrar dile getirilmesine olanak sağlamıştır. Bu durumun ayrıca cumhuriyetçiliğin modern anlamdaki bir çok yönden sorunlu yönde gelişiminde de etkili olmuştur.

Antik bir düşüncenin, modern çağlarda ve Aydınlanma’nın siyasi, felsefi bir çok farklı sürecinin yadsınarak ele alınması, Fransa özelinde karışık olarak adlandırılabilir bir şekilde ele alınmasına neden olmuştur. Zaten Fransa, Aydınlanma’nın düşünsel çatışmalarının içerisinde kendine geç yer bulmuştur. Fakat devrimi gerçekleştiren somut düşüncelerin pratiğinin görüldüğü ilk yerlerden biri Fransa olmuştur. Bu durum da bir

çok Aydınlanmayla ele alınan veriyi Fransa’da tartışılır hale getirmiştir, ancak cumhuriyetçiliğin bu süreçteki “olumlu” etkileri tartışmalıdır.

Bu anlamda devrim sonrasında, yurttaş kavramının ön plana çıkartılması, günümüzdeki yurttaş haklarının hukuki zeminini evrensel bir nitelikte oluşturan insan hakları beyannamesinin Fransa’da kaleme alınması ve “modern” anlamdaki adı cumhuriyet olarak nitelendirilen ilk rejimin bu ülkede gerçekleşmesi ise önemli bir durumdur.

Basit anlamda “monarşi” karşıtlığı olarak tanımlanan, “ulus egemenliği” nosyonuna bağlı cumhuriyet rejimi ile düşüncesinin yegâne argümanı yurttaş kavramı olmuştur. Fransa, devrim sonrasında iki kere cumhuriyet rejimini denemesine rağmen, toplum yapısı o dönemde buna müsait olmadığından başarılı olamamıştır. Ancak III. Cumhuriyet döneminde, cumhuriyet rejimi istikrarlı bir yönetim sistemi olarak ülkede yer almıştır. Bu rejimi oluşturanlar, Fransız devrim düşüncesinden taviz vermemiş ve rejimin temelini bu dönem üstüne inşa etmiştir.

Bu anlamda III. Cumhuriyet’te, devrim sonrası I. Cumhuriyet döneminde oluşan yurttaş anlayışı aynen alınmış ve kavram “pozitivist anlayış” ile ulus-devlet oluşturma gayesine uygun şekilde geliştirilmiştir. Hakları ve ödevleri olan modern bir “birey” gibi ele alınmaya çalışılan bir devlet sistemi uygulamaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca rejim, toplumun devamı için gerekli olduğuna inandığı “dayanışma” anlayışını devlete eklemeye çalışmıştır. Devlet bu anlayış için gerekli olan tüm argümanları “Aydınlanma”ya dayandırmaya çalışmıştır. Ancak Fransız sistemini örnek alarak belli bir rejim evrilmesini gösterme gayretinde olan Türk devlet sisteminin temelinde, Batıyı yakalayabilme adına pragmatik ve “tedafüi” kaygıların ön plana çıkartıldığı kültürel bir gelenek vardır. İmparatorluğun çökme arifesinde siyasi elitin başlatmış olduğu modernleşme politikalarının ürünü olan yeni kurumlar ve düşünceler, cumhuriyeti kuran kuşakta “muhafazakârlık-ilericilik dilemması”nın yaşandığı kültürel bir “kaos”a sebep olmuştur. Bu durumun, Batıcılığın ülkede kabul edilebilir düşünsel temellerindeki zayıflıkla açıklanmaya çalışıldığı görülmüştür. Ayrıca bu dilemmanın özünde, Batılı tarzda düşünsel ve kültürel bir temelsizlik veya eksikliğin, Türk modernleşmesini zaman zaman ciddi anlamda büyük zafiyete/zafiyetlere uğrattığı vardır (Öğün, 2000: 19).

Bu eksikliğin temelinde, Fransız düşünsel ve kültürel karşıtlıklarının temelini oluşturan ruhban karşıtlığının, entelektüel elitizmin, kitlelere duyulan güvensizliğin ve o dönem Avrupa’da etkili olan “Darwinizm anlayışı”nın salt olarak değerlendirilmesindeki “yüzeysellik” çok etkili görülmüştür. Cumhuriyeti kuran Jöntürk menşeli elit, içi tam olarak doldurulamayan Batılı kültürel çerçeveyi tek mutlak olarak ele alarak, bunu kendisinden sonraki nesle aktarma gayretine girmiştir. Osmanlı modernleşmesinin ana nüvesini oluşturan Jöntürklerin içselleştirilemeyen güçlü Batılılaşma güdüsü, II. Meşrutiyet döneminde genç olup sonra cumhuriyeti kuracak kadroyu ve o kadronun yeni rejimin ideolojisi olarak geliştirdiği “Kemalizm”i güçlü bir şekilde etkilemiştir. Batılılaşma, modernleşmenin tam olarak sağlanamadığı bir dönemde toplum katına ulaşamamış bir rejimin Türkiye’de uygulanmasına neden olmuştur (Zurcher, 2002: 54).

Modernleşme için gerekli görülen, Batı toplumunun geçirdiği fakat Osmanlı’nın bunda başarılı olamadığı kapitalist evrim, burjuvazinin türemesinde, Aydınlanma düşüncesiyle oturan “kontrata” dayalı bir sivil toplum organizasyonu ile bilimin, teknolojinin olağanüstü hızla gelişiminde, Batı Aydınlanma düşüncesinin ve kültürünün siyasi ve hukuki yönden dönüştürülmesinde önemli bir işlev görmüştür.

Bu dönüşümün Türkiye’de hâlâ tam olarak yaşandığını söylemek biraz güçtür. Bu kazanımlar, Batı için tarihsel süreç içinde büyük kavgalar içeren ve galibiyetin ardından gelen ödüller olarak bir anlam taşımaktadır. Ancak Osmanlı’nın son dönem düşünürleri ile Cumhuriyet’i kuran iradenin ele aldığı radikal Aydınlanma düşüncesinin bu durum ile meşrulaştırılabilmesi zordur.

Bazı yazarlara göre, cumhuriyeti kuranların düşüncesi, modern öncesi toplumu içine düştüğü gerilikten kurtarmak adına ise kabul edilebilir niteliktedir. Meşrulaştırılmaya çalışılan modernleşme hareketi, sadece bir Aydınlanma “retoriği” içerisinde ele alınırsa, bir çok siyasi ve toplumsal analiz sonucunda “ulusal irade”nin hiçe sayılması olarak görülmüş ve yoğun eleştirilere maruz kalmıştır (Gürsel, 1994: 77).

Rejimi kuran iradenin bu şekilde ele aldığı iddia edilen cumhuriyet, Türkiye özelinde zaman zaman Batıya karşı bir “meydan okuma”nın da temeli olarak ele alınmıştır. Bu, toplumun “kurtuluşu” için topyekun gerçekleştirmeye çalışılan Batılılaşma ülküsü ile tezat bir durumdur. Bu süreç, Batının yedi yüz yıl önce yaşamış olduğu Rönesans hareketi ile tanımlanmıştır. Ancak Ortaçağ karanlığı olarak ifade edilen Osmanlı ile

İslam medeniyeti'nden kurtuluş, yaratıcılıktan yoksun bir taklit hareketiyle yapılmış, düşünsel alt yapısı yadsınmıştır. Bazı yazarlara göre, bu durum hâlâ sürdürülmektedir. Batı, Rönesans'ı eleştirirken Türk aydını ile Cumhuriyet'in kurucu öğelerinin tepeden inmece bir anlayışla "Türk Rönesansı"ni gerçekleştirme çabaları, istenen düzeye ulaşamamıştır. Hatta 1980'lerden sonra geriye bir seyir yaşanmıştır. Bu sürecin ne zaman istenen düzeye ulaşabileceği de tartışmalı bir durumdur (Gürsel, 1994: 78-80).

Türk cumhuriyetçi felsefesindeki sıkıntıların ana nedenlerinden en ciddisinin de bu "taklitçilik" ve "altyapı sorunları" olduğu açıktır (Kadioğlu, 2008a: 179). Bu nedenle de Türk cumhuriyetçiliğinin, Fransız cumhuriyetçi anlayışının entelektüel, teorik ve pratik gelenekleriyle pek alakalı olmadığı da iddia edilebilir. Bu anlayışa sahip düşünür ve yazarlar, Türkiye'nin yaşamış olduğu cumhuriyet deneyimine oldukça eleştirel yaklaşmaktadırlar. Bu eleştirilerin altında, cumhuriyet rejiminin ve cumhuriyet düşüncesinin yapısal argümanlarının Türkiye'de "tam olarak bilinmediği" savı vardır (Erdoğan, 1998: 1042).

Bir çok yönden karışık olarak görülen yeni Türkiye Cumhuriyeti rejimi ile bu rejimi kuran elitlerin düşünsel olarak kurmak istedikleri ve bir ulus-devletin ana nüvesi olan yurttaş nosyonu, Fransız yurttaş nosyonundan oldukça farklı bir seyir izlemiştir. Bazı yazarlara göre bu seyrin farklı olması doğaldır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran tabaka, Fransızların düşünsel olarak altyapısını oluşturan Aydınlanma döneminin edimlerini ve felsefi alt yapısını yüzyıl sonra ve okuyarak öğrenmiştir. Fransa ise Aydınlanma düşüncesini dünyaya ihraç ettiğine inanan ve Aydınlanma felsefesinin örnek alındığı "prototip" konumdaki bir ülkedir. Devrim ve sonraki süreç ise Fransızlara göre, bunun somut halidir.

Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaşlık nosyonu, devleti ayakta tutmak için Müslüman unsurlar haricindeki tebaasına dış baskılarla vermiş olduğu/vermeyi kabul ettiği "yasal düzenlemelerin" bir sonucudur. Bu nedenle de Aydınlanma dinamiklerinden uzak bir şekilde oluşmuştur/oluşturulmuştur. Aydınlanma durumu "insanın kendi üstüne yıktığı toyluk durumundan kurtulmak ise", aksi şekilde "Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı" bir toyluk varsayımı üzerine inşa edilmiştir. Bu anlayışta, çok küçük bir kısım –büyük bölümü bürokrat olan- düşünsel anlamda özgürleşebilmiştir. Ayrıca yurttaşlık, olgunlaşmamış bir topluma sonradan giydirilmiş bir "rol" olarak

görülmüştür. Bu anlamda rejim, toplumdan Aydınlanma'nın verdiği akılla “muhakeme” etmelerini değil, iradeli olmalarını beklenmiştir. Fransa'nın bir “yurttaş oluşturma” projesi olduğu doğrudur. Ancak bu anlayışın, Aydınlanma felsefesinin bir tezahürü olarak ciddi bir temellendirmeye yapıldığı ve bir ideolojik tercih olarak halka sunulduğu kabul edilmektedir. Türkiye'deki gelişim ise bu duruma çok benzemektedir (Kadioğlu, 1999: 64).

Batılı anlamda bir muhakeme yetisi gelişmemiş ve “özgürlük” anlamında ciddi kültürel eksikliği olan Türk insanı veya düşünürü, Aydınlanma'nın ulaşmak istediği ve cumhuriyetçiliğin oluşturduğu yurttaş kurgusuna karşı yabancı kalmıştır. Kadioğlu'na göre, Türk kültürü, kendi inançları ile gelenekleri ekseninde “dışarıdan konulmuş denetimlerin gevşemesiyle ortaya çıkan ‘serbestlik’ olgusuna aşına olan” bir özgürlük düşüncesine sahipti. Bu anlayış sonucunda Türkiye Cumhuriyeti elitleri, özgürlük eksenin de değil serbestlik eksenin de bir yurttaş tanımını yansıtmıştır. Sonuçta Batılı düşünce, toplum nezdinde “kabul” bulamamıştır. Bu kültürel durum, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran siyasal elitin her faaliyet ve icraatında bir “meşruiyet” krizi yaşamasına sebep olmuştur (Kadioğlu, 1999: 12-13).

Bu krizin bir diğer sebebi de cumhuriyet ve demokrasi kavramlarının zaman zaman ülkede aynı anlama gelir tarzda kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu anlayışta olanlar uzunca bir müddet cumhuriyeti demokrasi gibi kullanmak istemiştir. Atatürk de dâhil bir çok devlet adamı ve Cumhuriyet'in ilk dönem elitleri, üstü kapalı bir şekilde demokrasiyi cumhuriyet ile beraber işleyerek, cumhuriyet'in demokrasiyi “kapsayıcı” bir kavram olduğunu topluma kültürel olarak oturtmaya çalışmışlardır. Bu çabalar, ülkede düşünsel, ideolojik ve hukuki süreçler devam ederken, rejim içerisinde demokrasinin ciddi handikaplarla birlikte ele alındığını göstermektedir. Gelişmeler uzunca bir süre, demokrasiyi içine alacak bir yönetimden cumhuriyet deneyimini yoksun bırakmıştır (Çaha, 2005a: 351).

Fransız yurttaşlık anlayışı, tamamen Fransız Devrimi'nin toplumsal kazanımlarının sonucu olarak kabul edilen cumhuriyet idaresinin bir projesi olarak ele alınmıştır. Türk yurttaşlığı ise bir “ülkü” şeklinde ele alınmış ve Türk modernleşmesinin ana nedeni olarak ele alınan “devleti kurtarmanın çarelerinden biri” olarak görülmüştür. Devleti devam ettirmek için topluma verilen yurttaşlık, “yasak savma” anlayışı içerisinde ele

alınan “araç” düşüncelerden biri olmuştur. Atatürk bu anlayışı, yeni kurulacak devletin güçlü olmasının ve imparatorluk mirası üzerine yükseleceği aşikâr olan bir toplumun “homojen” bir anlayışla gerçekleştirilebilmesinin anahtarı olarak görülmüştür. Modernleşmenin belirleyici özelliği olarak ele alınan yurttaşlık, ulusal egemenliğin merkezinde yer almıştır. Osmanlı’daki “millet sistemi” anlayışının Fransa’daki evrensel yurttaş anlayışına taban tabana zıt olduğunun görülmesiyle bu anlayışın yeni rejimde kullanılamayacağı anlaşılmıştır (Schnapper, 1995: 10).

Osmanlı’daki anlayış “azınlık” yaratan bir yapıda olduğundan, kendi içinde homojen bir yurttaş oluşturmak için yüzyılı aşkın bir süredir uğraşan Fransız cumhuriyetçi geleneği içinde ele alınamazdı. Osmanlı’dan kalan imparatorluk mirası, hâlâ yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin geleceğini tehdit eden gelişmelerin bir sebebi olarak nitelendirilmektedir. Bu kültürel sorunun cumhuriyetin ilanı ile aşılacak sanılmış, ancak Lozan Anlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerine “azınlık” statüsü vermek zorunda kalmıştır (Kadıoğlu, 2008c: 43).

Bu durum, Fransız geleneğinden bir sapma olarak değerlendirilse de, bu azınlıkların Cumhuriyet’in kuruluş yıllarından günümüze kadar ki nüfus gelişimleri incelendiğinde, devletin siyasal sistemi ve rejimi için önemli bir sorun oluşturmadıkları görülmüştür. Ancak zaman zaman dile getirilen Türkiye Cumhuriyeti’nin, Fransız cumhuriyetçi geleneğinin tamamen takliti olduğu iddiası bu sapma nedeniyle tartışılır bir hale gelebilmektedir. Buna karşılık Türk Cumhuriyet rejiminin tamamen düşünsel bir taklidin yansıması olmadığına, “pragmatik” ve “kendine özgü” özelliklere sahip olduğuna ilişkin bir yaklaşımda geliştirilebilir.

- Laiklik Anlayışındaki Yapısal Farklılıklar

Saf şekliyle ele alındığında Fransız cumhuriyetçilik sistemi, Aydınlanma felsefesinin temellendirdiği, “aklı” önceleyen bir “birey” anlayışı oluşturmuştur. Yurttaş kavramının içinin doldurulmasıyla da ulus-devletlerin XIX. yüzyılda oluşma sürecinin somut bir yansıması olarak görülmüştür. Bu anlayışı güçlendiren etkenler ise yine Fransız ürünü olan pozitivizm ve laiklik anlayışıyla nihayetlendirilmiştir. Bu düşünce geleneği, dini zaman zaman reddeden bir devlet kültürü yaratmıştır ve bu durum Fransa özelinde topluma da yayılarak, din “dünyevi” hayattan çıkartılmıştır.

Fransa'nın bunu ne kadar başarabildiği ise tartışmalıdır. Türkiye'nin Fransız laikliğini taklit ettiği bir gerçektir.¹ Ancak cumhuriyet içerisinde kurulan bazı kurumların, Fransız laiklik anlayışıyla hangi noktada ortaklıklar ve ayrılıklar taşıdığı önemli bir soruyu da gündeme getirmiştir. Fransa'da 1905 Ayrılık Yasası ile din-devlet ilişkileri ciddi bir biçimde ayrılmış ve devlet altında hizmet veren hiçbir din, mezhep, tarikat vs. mensubu bırakılmamıştır.

Ömer Çaha, 1905 Ayrılık Yasası'yla Fransa'da ortaya konan din-devlet ayrımının, toplum üzerinde ciddi düzeyde bazı gerilimlere neden olduğunu belirtmiştir. Bu gelişmenin Türkiye'deki din-devlet ayrımı üzerinde de hukuksal, siyasal ve toplumsal yönde güçlü etkileri olduğu bir gerçektir. Ancak Çaha, Fransa'nın bu gerilimi gidermek için özellikle 1945'ten sonra toplumu ve dini kurumları rahatlatacak bazı yasal düzenlemelere gittiğini ifade etmiştir. Bu yasal düzenlemelerden dolayı Fransa'da günümüzde ciddi bir inanç özgürlüğü probleminin bulunmadığını söyleyen Çaha, bu problemlerin sadece devlet okullarıyla sınırlı olduğunu belirtmektedir. Türkiye'nin ise bu sorunu hala aşamadığını belirten Çaha, Türkiye'deki din-devlet ayrımı problemin aşılmasını da "iktidar" mücadelesinin bir sonucu olarak nitelendirmektedir (<http://www.koprudergisi.com>, 29.12.2009).

Yukarıda ana sorunu açıklanılmaya çalışılan Türkiye'deki laiklik anlayışının, düşünsel olarak Comte ile Durkheim'in görüşlerinin bir sonucu olduğu kabul edilmektedir. Bazı yazarlara göre bu anlayış, Fransa'da olduğu gibi yeni bir din yaratmaya kadar giden bir süreci içermiştir/içermektedir. Bu da "laikçilik" olarak görülmüştür.² Fransız cumhuriyetçileri laikliği bir "ihraç" dini olarak görürken, Türkiye'deki laiklik anlayışı kendine özgü bir din istidadında ısrarcı olmuştur.

---

¹ Bu konuda Zafer Toprak'ın Neşe Düzel'e vermiş olduğu mülakattaki görüşlerine başvurulabilir. Bu mülakata ulaşabilmek için, (<http://www.taraf.com>, 10.11.2008) adresine bakınız.

² Bu din laiklik olarak düşünülürken, Nur Vergin bu yeni dinin laiklik söylevinin Pozitivist bir versiyonu olarak ele alındığını ifade etmektedir. Vergin ayrıca Türkiye'deki yeni dinin laiklikle açıklanmasında da bazı zorluklarla karşılaşabileceğini, bu laikliğin düşünsel olarak üretilen bir "laikçilik" olduğunu belirtmiştir (1994: 12). Sami Selçuk'ta laikçiliğin Türkiye Cumhuriyeti'nde ciddi olarak bir devlet politikası olarak uygulandığını belirtmiştir. Türkiye'de laikliğin en uç ve en yozlaşmış biçimi olarak görülen laikçiliğin özellikle belli dönemlerde uygulandığını belirten Selçuk, ülkede bir dönem de "dini yönlendirme" olarak laikçiliğin kullanıldığını belirtmiştir. Selçuk'a göre Türkiye'de rejimin bu yapısında halktan korkma yatmaktadır ve bu nedenle de devletin laik bir devletin "tarafsızlığına" bir türlü ulaşamadığını ifade etmiştir (Selçuk, 1997: 8).

Ülkemizdeki Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu düşüncenin bir ürünü olduğu kabul edilmektedir. Fransa'dan ayrı bir düşüncenin ürünü olan bu laiklik anlayışının gelişmesinde, Vergin'e göre, Türkiye'de kelimenin sorunlu olması yatmaktadır. Bu anlayışta sorun, dindar olan yurttaşın, laik bir sosyo-politik sistem içerisinde nereye oturtulacağı probleminin çarpık bir çözümü olarak görülmelidir. Bu sorun düşünsel bir sorundur. Çünkü Fransa'da din tarihsel ve felsefi nedenlerle devletten uzaklaştırılmıştır ve problem kendilerince çözülmüştür. Türkiye'de ise dinin toplumda ve devlet içerisindeki statüsünün ne olacağı çözülmeye çalışılırken, özgül bir din-devlet ayrımı problemi yaratılmış, sorun ise halen çözülememiş bir "dilemma" olarak ortada kalmıştır (Vergin, 1994: 8-15).

Bu şekilde kullanılan ve şekillendirilen Türk laikliğinin, Fransız örneği dâhilinde ele alındığı ve günümüze kadar da bu şekliyle ele alındığı görülmüştür. Ancak laikliğin, Batı sekülerizmi içerisinde belli bir alanın dinden arındırılması ve devletinde dine karıştırılmaması olarak algılanmasının altında yatan gerçeğin "liberal-bireyci boyut" olduğu belirtilmektedir. Bu anlamda belli bir şablona göre düşünülen yurttaşlık kavramının Türkiye'deki seyrinin liberal-bireyci yönünün eksik kaldığı görülmüştür. Batıda yurttaşlık kavramı evrilmeden önce "birey" kavramının ortaya atıldığı ve yurttaşın bu kavramla modern siyasetin ana nüvesi haline getirilmeye çalışıldığı da bilinmektedir. Türkiye'de ise bu bakış açısının oluşmasına izin verebilecek olan bir Aydınlanma sürecinin yaşanmamasından dolayı, yurttaşın bireyi öncelediği ve bir anlamda da bireyin gelişiminin önünde bir engel oluşturduğu görülmüştür. Çünkü yurttaşlık "ortak yarar" çerçevesinde değerlendirilmiştir (Kadioğlu, 1999: 60-61).

Bu anlamda rejimin kuruluşundaki bir çok söylevin içinde yer alan demokrasi, sistemde bir uygulama olabilmek için yirmi yedi yıl beklenmiştir. Hatta bu bekleme yetmemiş, çok partili demokratik siyasal yapıya on yıl sonra cumhuriyetçi elitlerin müdahalesiyle demokrasi kurulurken sakat bırakılmıştır. Bu durum, ülkedeki demokrasi anlayışının da farklı algılamalar eşliğinde olumsuz gelişmesinin zeminini hazırlamıştır. Rejimin sıkıntıda olduğu hiçbir zaman demokrasi kurtarıcı olarak görülmemiştir. Bu durumun modern toplumlarda uygulanmasının adı konsun, konmasın seküler anlayışın bir tezahürü olarak zorunlu olarak görülen laikliğin Türkiye'de yanlış anlaşılmasında da kaynaklanabileceği belirtilmektedir. Laikliğin bu süreçte kendisinin bir din haline

getirildiği ve pozitivizmin adı konmadan uygulanışını sağlamak amacıyla kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu durumun da Türkiye’de laiklik algısının toplum nazarında pek olumlu bir şekilde algılanmamasına neden olduğu görülmüştür (Yıldırım, 1994: 143).

Bu konuda Çizakça’da Kemalist cumhuriyetçi rejimin dini siyasetten çıkardığını, ancak dini devletin kontrol altında aldığını teyit etmektedir. Çizakça’ya (2002: 142) göre Türk laikliği, “ ... dinin devlet denetimine alınması olduğu için tam olarak laiklik olarak kabul edilemeyecek bir şeydir. Devlet hatta daha da ileri giderek yurttaşa ‘doğru din’ öğretmek üzere kendi din adamlarını yetiştirmek gibi bir anlayışı resmi prosedürlere göre ...” oluşturulmuştur bir yapıdır. Bu yapı da sonuçta, devlet adına “hiyerarşik” olarak kurulan bir teşkilatın oluşmasına sebep olmuş ve Sünni İslam inancı dışındaki tüm inançların devletten, kamusal alandan dışlanması gibi sakıncalı bir durumu doğurmuştur.

Türkiye’de laikliğin gelişimi bu şekilde olurken, bir çok yazara göre Fransa, kültürel anlamda Osmanlı-Türkiye geleneğini etkileyen ülke olmuştur ve bu tip farklılıklarla bu durum ortadan kalkmayacaktır. Çünkü sadece ortada uzaktan bir “taklit” yoktur, Türkiye’nin Batılılaşma serüveninin ana kaynağı da XIX. yüzyılda Paris’e gönderilen öğrencilerdir. Aydın zümrenin bu ülkede yaşaması ve o ülkede edindikleri dil tecrübesi sonucunda Fransız düşünce geleneğinin aynen alınması kaçınılmaz olmuştur (Şişman, 2004: 2-3).

Ancak bu şekilde dile getirilen Fransız etkisi bir çok kere sorgulanmıştır. Özellikle yukarıda izah edilmeye çalışılan Türk modeli laikliğin Fransa’dan alındığı bir gerçektir, ancak Fransızların uygulanmasına tamamen sadık kalındığı büyük bir tartışma konusudur. Bu yazarlar Türklerin kendine özgü bir çok yöntem veya düşüncesini, Fransa’dan alındığı iddia edilen siyasal ve ideolojik anlayışlara monte etmişlerdir. Bu durum, Türkiye’ye taklitten öte bir çok sorun armağan etmiştir. Bazı yazarlara göre bu sorunun kaynaklarından biri-laiklik anlayışı adına-, Osmanlı’dan kalma bir geleneğin devamı olarak Sünni İslam devlet geleneğinin devlette hakim kılınması ve bu yönde faaliyet gösteren Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurulmasıdır (Cangızbay, 2007: 60-61; Çizakça, 2002: 142).

Yönetimin burada amacı, yeni rejimi tehlikeye atmadan dini “kontrol” altında tutmanın bir yolunun bulunması olmuştur. Bu durum, bir süre Fransız Devrimi ve sonrasındaki

Birinci Cumhuriyet deneyimi esnasında görülmüştür. Ancak Fransızlar bu durumu çok sürdürmemiş, dini, devlet bekası adına baskı altında tutmanın demokrasiyle uzlaşmaz bir anlayış olduğunu görmüşlerdir. Fransız Devrimi'nin monarşi, aristokrasi ve ruhban sınıfına karşı yapılmış olması, belli bir süre dini araçların kontrol edilmesini “meşru” olarak gösterse de Türkiye'deki durumun özgünlüğü her yönüyle ortadadır (Selçuk, 1997: 8).

Laiklik, Türkiye'nin “yeni ulus-devlet temelli rejimi” için kültürel bir sorun olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli sebep Fransız Cumhuriyetçiliğin tepeden inmeci anlayışının alınmasıdır. Bir diğer sebep ise Fransa'da toplum tepeden inmeci anlayış için düşünsel olarak hazırken, Türkiye'de böyle bir toplum rejimin kurulduğu günlerde dahi var olmamıştır. Türkiye'deki düşünsel, geleneksel ve kültürel miras laikliğin tam olarak anlaşılmasına müsaade etmemiştir. Ancak Tek Parti yöneticileri, laikliği kitlenin ulus inşası sürecinde eğitilmesinde kullanmaya çalışmışlardır. Ancak yöneticiler, toplum laikliği tam olarak algılayamadığı zaman bu olguyu yerleştirmek adına sert uygulamalara girişmişlerdir. Bu sertlik toplumu, bu anlayışa daha da uzaklaştırmıştır (Vergin, 1994: 19).

Günümüzde Fransa bile tüm düşünsel, kültürel ve tarihsel deneyimlerine rağmen, bu tek tipçi anlayışı yerleştirmekte ve evrensel bir anlayış olarak ihraç etmekte zorluk çeker hale gelmiştir. Hatta AB içerisindeki “çoğulcu” tutum nedeniyle laiklik ve yurttaşlık kültürünü “dönüştürmek” gibi bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Çoğunlukçu toplum anlayışları neticesinde, devletlerin istikrarı adına “homojen” toplumlar kurma çabası zorlanmaya başlamış, laiklik ve evrensel yurttaş anlayışı sarsılmıştır¹. Bu durumdan Türkiye de düşünsel yönden etkilenmiş ve yaşanan küresel gelişmeler sonucunda laiklik anlayışı ülkedeki en çok tartışılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Ancak bu tartışmalarda, Türkiye'nin bu kavramı “kendine özgü” şekilde kullanmış olmasının büyük bir önemi vardır.

4.3.2. İdeolojik ve Siyasal Yönden Karşılaştırma

Fransa'da yaşanan her cumhuriyet deneyimi, Fransa'nın ulus-devlet rejiminin sahip olduğu güçlü ideolojik yapısına siyasal bir unsur eklemiştir. Buna göre, I. Cumhuriyet,

---

¹Bu konuda çalışmanın “dördüncü bölüm”deki, “Fransa'da ‘Evrensel Yurttaşlık’ Anlayışı Çerçevesindeki Tartışmalar ” adlı başlığa bakılabilir.

topluma ve devlete “toprak”ı, II. Cumhuriyet “seçim hakkı” ile “genel oy prensibi”ni ve III. Cumhuriyet “ulus bilinci” ile “okul”u vermiştir. Bu sürecin sonunda, Fransız cumhuriyetçileri için rejimin konsolidasyonu sağlanmıştır. Ayrıca cumhuriyete, yönetmek istediği yurttaşları istediği biçimde biçimlendirilebileceği laik ve pozitivist bir ideoloji sağlanmıştır (Üstel, 2005: 18-19).

Özellikle, III. Cumhuriyet’in kurumsallaşmasından itibaren, öğretim programlarında yer alan tarih, yurttaşlık bilgisi ve coğrafya derslerinin hedefi bu “laik” ideolojiye bağlı, “yurtsever” ve rejimin her türlü kurumsal ve düşünsel değerlerine sadık yurttaşlar yetiştirmek olmuştur. Bu anlayışta, bir ulus-devletin “bekası” için gerekli olan “vatan” anlayışına ilişkin olan her şey cumhuriyet rejiminin içeriğine sokulmaya çalışılmıştır (Üstel, 2005: 20). Bu durum cumhuriyetçiliğin modern çağlarda geçirmiş olduğu dönüşümlerin anlaşılabilmesi adına önemlidir.

Türkiye Cumhuriyeti adına Fransız etkisinin en önemli döneminin III. Cumhuriyet olduğu tarihçi Zafer Toprak tarafından bir mülakatta dile getirilmiştir. Toprak’a göre bu etki, ideolojik temellendirmelerde kendisini daha güçlü göstermektedir:

Cumhuriyet’in sosyologu ve ideologu Ziya Gökalp’in düşüncelerinin temelinde de Üçüncü Cumhuriyet’in sosyologu Durkheim vardır. Durkheim’in düşüncesi, bizim ulus-devlet inşamızda çok önemli rol oynadı. Türkiye ekonomisinde devletçiliği inşa eden de gene Charles Gide’dir. Bunların fikirlerini aldık biz. ... Atatürk’ün okuduğu 24 cilt kitap var (dır). (Bu kitapların) önemli bir kısmı Üçüncü Cumhuriyet dönemine ait (tir) (<http://www.taraf.com.tr>, 10.11.2008).

Bu ideolojik anlayış, Türkiye Cumhuriyeti’nin “Tek Parti dönemi” olarak adlandırılan sürecinde aynen uygulanmıştır.¹ Ayrıca yine Toprak’ın bir makalesine göre, belli bir dönemi için belirtilebilse de Fransa’daki III. Cumhuriyet döneminin etkili siyasal aktörlerinden Radikal Parti, Türkiye’de CHP tarafından aynen karşılanabilir. CHP, Fransız Radikal Parti’si gibi bir “kadro” partisiydi ve rejimin ideolojik olarak yerleşmesi için en önemli araç olarak kullanılmıştı (Toprak, 1998: 1053-1054).

Bu dönemin genel karakterini oluşturan “ulusçuluk” unsuru, Fransız yurttaşlığıyla ve vatan bağıyla belirlenen siyasi-hukuki bir kimlik tanımının en önemli ideolojik aygıtı olmuştur. Bu aygıt, Fransız cumhuriyetçiliğinin dayandığı “medeniyet” ve “insanlık” ilişkisine benzer bir şekilde kullanılmıştır. Siyasallaştırılmış Türklük anlayışı, ulus-

¹Bu konuda çalışmanın “üçüncü bölümü”ndeki, “Tek Parti Deneyimi: Rejimin Kurumsallaştırılması (1924-1950)” adlı başlığa bakılabilir.

devletin kurulması için gerekli bir “kimlik” tanımlaması çerçevesinde geliştirilmiştir. Bu süreçte geliştirilen ulus olgusu hem kutsallaştırıcı “özcü” bir yapı olarak görülmüş, hem de evrensel olarak tanımlanan yurttaşlık kavramının temel sebebi olarak gösterilmiştir (Bora, 1997: 53).

Türkiye’deki siyasi ve toplumsal reformun kökenlerinin Türk ordusu menşeli olması da bu anlamda önemli bir durumdur. Bu durum cumhuriyetçiliğin “salt” bir ideoloji olarak değerlendirilmesi gibi bir sonuç doğururken, Fransa ve Fransız kurumlarına olan hayranlığında bu şekilde beslenmiş olduğu iddia edilmiştir. Fransızcanın son dönem Osmanlı elitleri ile Cumhuriyet elitleri arasında entelektüel dil olarak kabul edilmesi de bu durumun genel bir sonucudur (Spencer, 2008: 171).

Fransa’da, Fransız Devrimi’nden beri ideolojik bazda bir “toplum mühendisliği”nden söz edilebilir. Bu süreçte pozitivism çok etkili olmuş, fen bilimlerine yapılan vurgunun gücü ile Fransa’da bir meslek olarak mühendislik işi, başka hiçbir yer görülmeyecek kadar iddialı bir tarzda gelişmiştir. Bu anlayış, siyasi ve ideolojik olarak Türk devlet adamları ile aydınlarına da aynen sirayet etmiştir. Bu ellerde oluşturulan Türk pozitivism düşüncesi, Cumhuriyet rejimi altında bir toplum mühendisliği projesinin hayata geçirilmesinin zorunluluğunu vaaz etmiştir. Fransa’da tarihsel süreç içerisinde oluşan ve cumhuriyetçilik ile politik bir anlam kazanan bu görüş, Türkiye’de tamamen siyasi bir hüviyette doğmuş ve kullandığı yöntem, özellikle Tek Parti döneminde “radikal” bir anlayışa dönüşmüştür (Öğün, 2000: 24).

Bu anlamda kesin bir şey vardır ki Türk cumhuriyetçiliği, pozitivist düşünceyle yoğrulan Rousseau’cu görüşlerin bir yansımasıdır. Cumhuriyeti kuranların kullandıkları dil ve varmaya çalıştıkları hedef, kurmuş oldukları ideolojinin alt yapısının -en azından teorik- menşesini belli etmektedir. Bu düşünceler, toplumun ve ülkenin içerisinde bulunduğu özel koşulların bir sonucu olarak, oldukça açık ifade edilmiştir. Türk Cumhuriyeti ideolojik olarak Fransız cumhuriyetçiliğinin yapısal, söyleysel ve aygıtsal argümanlarıyla hareket etmiştir. Hedef, laik, pozitivist ve ulusal bir devlet inşa etmek olmuştur.¹

---

¹ Bu konuda daha geniş bilgi için çalışmanın “üçüncü bölümü”ndeki, “Tek Parti Deneyimi: Rejimin Kurumsallaştırılması (1924-1950)” adlı alt başlıktaki Tek Parti yöneticileriyle, ideologlarının görüşlerine bakılabilir.

Cumhuriyetçilik konusunda Türkiye’deki ilk ciddi akademik çalışmalardan biri olarak görülebilecek *Cumhuriyetçi Paradigma Paradigmatik Cumhuriyet* adlı eseri yazan Cevat Okutan da, ülkede rejimi kuranların cumhuriyetçiliklerini hangi anlam üzerinden şekillendirmeye çalıştıklarını şöyle açıklamıştır:

Türkiye’de cumhuriyetin ... işlevsel iki ‘anlam’ı olmuştur. İlk olarak; yeni bir (ulus)-devlet kurulmaktaydı ve bu bağlamda kurucu kadrolar, yeni devlet için aranan “ulus”un yaratımı sürecinde cumhuriyetin, toplumsal yapıyı önceleyen özelliğiyle demokrasiyle kıyaslanamayacak ölçüde işlevsel olduğunu görmüşlerdir. Kurulma sürecinde yönetsel yapı modeli olarak cumhuriyetin seçilmiş olmasının ikinci işlevsel yönü, kendini “meşruiyet” bağlamında ortaya koymaktadır. Yeni devlet, önceki siyasal örgütlenme biçiminden farklılığını somut olarak göstermek zorunluluğuyla da karşı karşıya kalmıştır. İşte bu noktada da cumhuriyet, XVIII. yüzyılda ulaştığı monarşi karşıtlığı ile özel bir anlama ulaşmıştır (Okutan, 2006: 265).

Türkiye’de yaşanan cumhuriyet deneyimi, bu ideolojik ve siyasal faaliyetleri hukukileştirmiştir. Bu anlamda Fransız ve Türk yazılı anayasalarının belli oranlarda birbirlerine benzedikleri ifade edilmiştir. İdeolojik ve siyasal ana nüvenin laiklik olduğu da özellikle belirtilmiştir. Laiklik ilkesi hem Fransız, hem de Türk anayasalarında özellikle vurgulanmıştır. Fransa’nın son anayasası olan 1958 Anayasası’nın 1. maddesi “Fransa Cumhuriyeti’nin laik bir cumhuriyet” olduğunu belirtilirken, Türkiye’de 1982 Anayasası’nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin “laik ve sosyal bir hukuk devleti” olduğu ifadesi vardır (Ulusoy, 2005: 238).

Bu anlayıştaki ortaklık, “hukuk devleti” nosyonunun iki devletteki anlamlarının ne kadar paralel olduğunun anlaşılması adına da önemlidir. Özellikle Fransa’da Devrim öncesi ve sonrası ciddi olarak “merkezi devlet” geleneği sürdürülmüştür. Bu anlayışa göre devletin her yerde, her zaman hazır olduğu ifade edilmiştir. Türkiye bu anlayışı II. Mahmut dönemi sonrasında tam olarak kabul etmiş ve cumhuriyet yönetimi de bu anlayışı aynen sürdürmüştür.

Bu anlayış, yönetim “kamu yararı” adına zor durumda kalınca “*hikmeti hükümet: la raison d’Etat*” kavramına başvurmasını meşrulaştırmıştır. Bu meşrulaştırma, iki devletin de kabul ettiği “hukuk devleti” düşüncesini bir çok yönden aşındırmıştır. Ayrıca bu anlayış, hâlâ iki ülkede de dönem dönem sürdürülmekte ve ülkelerin demokratikleşmeleri adına önemli bir engel olarak sık sık tartışma konusu yapılmaktadır (Selçuk, 1997: 5-6).

Cumhuriyeti kuranlar, Fransız pozitivistinden güçlü olarak esinlenmişlerdir. Bu bağlamda tarihten, geleneksel ve dini yorumları çıkartabilme adına bir “kopuş” için uğraşmışlardır. Fransa’daki Devrim ve cumhuriyet ideologları, direk Antik Çağ’a Roma’ya giderek, bu çağdaki düşünce akımları içerisinde bir halk egemenliği ve cumhuriyet teorisi oluşturmaya çalışmışlardır. Böylece, kurdukları siyasal ve ideolojik sistemin temellendirilmesinde, Hristiyanlık geçmişlerini, monarşik devlet yapısını ve geleneksel değerlerinin olduğu büyük bir tarihsel dönemi yok saymayı uygun görmüşlerdir.

- Ulus İnşası İçin Geliştirilen Argümanlar ve İki Anlayış Arasındaki Çelişkiler

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucuları da Osmanlı İmparatorluğu ile İslam dinini, ideolojik olarak eğitim ve toplumsal oluşma sürecinin “dışında” bırakmış ve yeni bir “tarih tezi” yazımına girişerek rejimi siyasal yönden anlamlandırabilmeye çalışmışlardır. Toplumunu inşa edici bu zihniyet, Osmanlı devlet adamlarının XX. yüzyılın başından itibaren devleti kurtarabilme adına giriştikleri “ulusçu” çabalarının bir yansımasıdır.

Cumhuriyetin kurucuları, Türk modernleşmesini “geleneğin icadı” sürecinden ayırmışlardır. Bu anlamda Cumhuriyet döneminin en büyük siyasal ve ideolojik amacı haline gelen “laikleşme politikaları”nın ardındaki zihniyet, ülkede belli bir siyasal düşüncenin inşa edilebilmesi için sistemli bir uğraşa girişmiştir. Fransa’daki Jakobenler, Devrim Fransa’sının yoksulluğunun ve sefaletinin ayrıca bir çok Avrupa ülkesinden geri kalmalarının sebebini, monarşik yönetim ve din olarak görürken, Türkiye’nin kurucuları da paralel bir şekilde ülkenin tüm sorunlarının, Avrupa karşısında yüzyıllardır süren mağlubiyetlerin ve gerilemenin sebebini aynı olgularda görmüşlerdir (Kadıoğlu, 1999: 29-30).

Bu sürecin Fransız değerleriyle bezenmiş olmasında tepeden inmece ve inşa edici anlayış o kadar etkili olmuştur ki bu benzerlikler tartışılmaz bir nitelikte paraleldir. Fransız cumhuriyetçi felsefesinin “söyleysel” tüm özellikleri, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında kullanılmaya çalışılmıştır.¹ Bu arada Cumhuriyeti kuranlar, pozitivistin siyasal ve sosyal felsefesini, dönemin düzen arayışları ile ilişkilendirmiştir. Bunu

---

¹ Bu konudaki Fransız etkisinin anlaşılabilmesi için çalışmanın “ikinci bölümü”ndeki, “Üçüncü Cumhuriyet: Pozitivistin Kurumsallaşması” adlı alt başlığa bakılabilir.

yaparken de Durkheim'in kuramlarına, Fransız ruhçu felsefesine ve belli oranlarda da "ulusçuluğun" temellendirilebilmesi adına "Alman romantizmine" yönelmişlerdir. Elitler, bu yönelişleriyle "kendiliğindenci" ve "iradeci" felsefelerini Milli Mücadelenin özgürlükçü hedefleri ile birleştirmiş ve siyasallaştırmalarını güçlendirmeye çalışmışlardır. Ancak bu konudaki ana eksen Fransız düşüncesi olmuştur (İrem, 2008: 45-46).

Pozitivizmin güçlü etkisi, Türk toplumunun belli bir kesiminin Fransız menşeiili siyasallaşmasına neden olmuştur. Bu siyasallaştırma gayretleri, toplumsal bir nitelik taşımakla beraber, cumhuriyet elitlerinin kendi aralarında göstermiş olduğu siyasal sapmaların ve güncel tartışmalarda aldıkları tavrın bir sonucudur. Yukarıdaki bu tartışmalar, bir toplumsal taban kazanamaması ve cumhuriyet içerisinde demokrasinin isim olarak çok anılması, ancak pratikte demokrasiye yönelik bir girişimin yapılmaması nedeniyle kısır kalmıştır.

Bu durum rejimin ve rejimi kuranların, zaman zaman kendileriyle beraber hareket eden siyasi elitlerde dâhil, toplum ve iktidar dışındaki toplumsal grupların elitleri tarafından kabul görmemeleri ile sonuçlanmıştır.¹ Toprak, Tek Parti dönemi'ndeki rejimin elit tabakasının görünümünü şu şekilde açıklamaktadır:

Atatürk dönemindeki yapı otoriter bir yapıdır. (Ancak dönemdeki) Bu insanlar aslında cumhuriyetçi. Demokrat damarları da var ama, cumhuriyetle demokrasiyi bir arada

---

¹ Bu durum Cumhuriyet kurulumu kurulmaz kendisini göstermiştir ve Cumhuriyeti kuranlar içerisinde bazı lider konumundaki kişiler, Mustafa Kemal Atatürk'ün kurmuş olduğu CHP'den ayrılmış ve Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'ni kurmuşlardır. Bu parti belli toplum kesimlerinden destek görmüş ve bu nedenle belli ideolojik gerekçelerle Tek Parti Yönetimi tarafından kapatılmıştır. Ayrıca 1930 yılında bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurdurulduğu bilinen Serbest Cumhuriyet Partisi de halktan belli bir teveccüh görmesine rağmen bir süre sonra siyasetten ayrılmıştır. Ayrıca, yine CHP'den ayrılanlarca kurulan Demokrat Parti, Cumhuriyet rejiminin ilk serbest olarak gösterilebilecek seçimlerinin ardından 1950 yılında büyük bir çoğunluk oyuyla iktidara gelmesi yine bu kabul görmemenin sonuçları olarak değerlendirilebilir. Bu durum Fransa'daki I. Cumhuriyet döneminde de Jakobenlere karşı geleneklerin ve Paris dışındaki halkın büyük kesiminin sözcülüğünü yapan Grondinler grubunun oluşmasıyla benzerlik göstermektedir. Ancak Grondinler, I. Cumhuriyet döneminde parlamento da çoğunluğu ellerine geçirdikleri andan itibaren demokratik teamüllerin gereği olarak nitelendirilecek şekilde iktidarı belli dönemlerde ellerine alabilmişler, hatta Jakobenlerin Devrim anlayışına ihanet olarak gördükleri bir çok girişimi yasal olarak I. Cumhuriyet içerisinde işletme gibi bir şansa sahip olabilmışlerdir. Bu grup haricinde başka gruplarda, I. Cumhuriyet döneminde oluşmuş ve temsil ettikleri toplumsal grupların temsilciliklerini parlamento içerisinde yapma olanağı bulmuşlardır. Bu durum bazı yazarlarca, Cumhuriyet rejimlerinin istikrarlı bir şekilde sürmesini engelleyen faktörler olarak ele alınsa da Fransa'da Cumhuriyet rejimi içerisinde demokrasinin gelişmesine katkıda bulunduğu kabul edilmiştir. Bu gelişme yavaş, ancak "muhalafete tahammül" gösterilebilme adına ve çeşitli toplumsal grupların temsilinin sağlanabilmesi adına bir demokratik siyasal "geleneğin" oluşturulabilmesi adına önemli olarak ele alınabilmektedir.

yürütemeyeceklerini gördükleri an, demokrasiyi değil, cumhuriyeti tercih ettiler. Bunlar Fransız devrimini okumuş insanlar. Demokrasinin bir takım değerlerini taşıyorlar (<http://www.taraf.com.tr>, 10.11.2008).

Açıklanmaya çalışılan bu tabloya rağmen, Tek Parti Dönemi'nde sivil, siyasal ve sosyal hakların göz ardı edildiği gözlenmiştir. Bazen aşağıdan gelen etkin ve kitlesel talepler geri itilmiş, hatta zaman zaman aşağıdan gelen taleplerle ilgili olarak toplum bastırılmaya çalışılmıştır. Bunun nedeni olarak da Türkiye Cumhuriyeti'nin, Osmanlı dönemindeki "bürokratik" siyasal seçkinci elit tarafından oluşturulan grubun iktidarının bir ürünü olması gösterilmiştir (Kadıoğlu, 2008c: 34). Bu anlayışı, Türkiye'deki elitler 1950'li yıllara kadar sürdürülebilmiştir. Toplumun isteklerini yadsıma anlayışı, ancak çok partili döneme geçişle birlikte son bulmaya başlamıştır (Çaha, 2005a: 359).

İktidar elitleri, siyasal ve ideolojik olarak kabul oluşturdukları projelerini uzun bir dönem toplumun isteklerini yadsıyarak sürdürmeye çalışmışlar ve bunu projenin parçası olarak görmüşlerdir. Bu anlayış, kendisini devletle özdeşleştiren "aydın elit", cahil Türk halkını aydınlatma yönünde sivillikten uzak ve ideolojik bir çaba içerisine girmiştir (Çaha, 1999: 184-185).

Özellikle Tek Parti dönemine atfedilen bu siyasal davranış tarzını, çalışmada sürekli üzerinde durulan Fransız inşa ediciler cumhuriyetçi anlayışı da zaman zaman göstermiştir. Doğru olduğu genel olarak kabul edilen bu tutum, belli yönleriyle Türk cumhuriyetçi geleneğinde bazı sapmalar göstermektedir. Fransız Devrimi, Aydınlanma'nın zorunlu sonucu ve toplumun büyük bir kesiminin isteklerinin bir yansıması olarak görülmüştür. Devrimin yapıldığı dönemdeki siyasal elit ve düşünürler, bu hareketi sadece belli oranda şekillendirmiş ve organize etmişlerdir. Fransa'nın monarşik ve kilise kökenli devlet yapısından kurtuluşunu ifade eden cumhuriyet rejiminin kuruluşu, toplumsal huzursuzluk ve taleplerin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Özellikle, I. Cumhuriyet ile II. Cumhuriyet dönemlerine kadar mevcut rejimler ile siyasi iktidarlar toplumsal taleplere duyarsız kalmıştır. Fransa'daki toplumsal kabul ve toplumun talepleri, siyasal gelişmelerin büyük bir çoğunluğunu şekillendirmiştir. Bu süreçte ideologlar, toplumun zihinsel çerçevesine göre devleti, rejimi siyasal anlamda oluşturmuştur. O dönemde istikrarsızlık ile terör toplum tarafından Jakobenlere atfedilen özellikler olduğu için III. Cumhuriyet'i kuranlar var olan Jakoben anlayışı savunanları idare dışında tutmaya çalışmıştır. III. Cumhuriyet'in kurucuları, yeni rejimi,

Devrimci olmaktan ziyade, evrimci bir cumhuriyet kurgusu içinde daha “muhafazakâr” şekilde oluşturmuştur.¹ Fransız cumhuriyetçileri kendilerini belli bir süreç içerisinde ciddi olarak gözden geçirmekte ve yenilemektedir.

Türkiye Cumhuriyeti, yukarıda zikredilen bazı sapmalarla birlikte, siyaseten ve ideolojik olarak Fransız III. Cumhuriyeti’ni belli noktalarda güçlü bir şekilde takip etmiştir. Özellikle 9 Nisan 1928 yılında devletin laik şekilde dizaynı adına önemli bir girişimde bulunulmuştur. Bu girişimle, İslam’ın devlet dini olduğunu belirten hüküm anayasadan çıkartılmıştır. Bu değişiklik uyarınca TBMM, dini yasaları uygulamamakta özgürleşirken, devlet yeminlerinde “Tanrı” sözü kaldırılmıştır². Bunun yerine Fransızların ulusu yücelten yaklaşımına paralel olarak “bir Türk olarak...” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır (Spencer, 2008: 174).

Laiklik görüşünün siyasal olarak ele alınması ise Fransa ile Türkiye’de günümüze kadar aynı minvalde ilerlemiştir. Türkiye’de Fransız anlayışının yansıması o kadar etkilidir ki günümüzde laiklik adına iki ülkede de yaşanan sorunların bir çoğu ortaktır. Fransa’daki gibi Türkiye’de de ulus oluşturma sürecinde laikliğin etkisi, cumhuriyet rejiminin daha sonraki siyasal konumunun belirlenebilmesi adına önemli sonuçlar içermiştir.

Türkiye’de, Fransa’dakine paralel olarak, ulus inşa sürecinde toplum ve devlet alanından “dini çıkarma” girişimlerinin artık zorlamayla olamayacağı anlaşılmıştır. İki ülkede de çoğulculuk tartışmalarının yoğunlaşmasıyla birlikte, laiklik belli sıkıntılar yaşayan cumhuriyet ideolojisinin veya bu rejime göre gelişen yaşam anlayışının korunması amacına hizmet eden bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Rejimlerin kuruluş aşamasında, iki ülkede de toplumu homojenize etme ve dini toplumsal yaşamdan tamamen uzaklaştırma adına kullanılan laiklik, günümüzde farklı bir amaca hizmet etmesi gerektiği yönünde ciddi eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu gelişmelere rağmen laiklik, hâlâ cumhuriyetin temel niteliklerinden biridir. Ancak Türkiye’deki laiklik, rejimin sekülerleşme çabaları önünde engel olarak görülen etnik ve dini “kimliklerin” devlete dâhil olma çabalarına karşı çıkılabilesinin en önemli

---

¹Bu konuda cumhuriyetçi ideologların III. Cumhuriyet’in kuruluş aşamasındaki faaliyetleri için, çalışmanın “ikinci bölümü”ndeki, “Üçüncü Cumhuriyet: Pozitivizmin Kurumsallaşması” adlı alt başlığa bakılabilir.

² Bu konuda Fransa’daki gelişmeler için çalışmanın “ikinci bölümü”ndeki “Rejimin Anayasal Olarak Temellendirilme Çabaları” adlı alt başlık incelenebilir.

“hukuki” ve “meşru” kaynağı olarak, siyasal ve ideolojik olarak “araçsal” bir nitelikte kullanılmaktadır (Ulusoy, 2005: 241).

Türkiye’de bu anlayış, hâlâ Osmanlı dönemi veya eski zihniyete bir “karşı çıkış” olarak nitelendirilmeye çalışılarak meşrulaştırılsa da bu anlayışın temelinde, Osmanlı son dönem bürokratik zümresinin devlet-toplum anlayışı içerisindeki “hikmeti hükümet” felsefesi ile “bürokratik tahakkümcülük” görüşü vardır. Bu iddiaya göre laik anlayışı toplumda oturtmaya çalışan cumhuriyet rejimi, söylev olarak halkı yüceltmiş, bireyi yurttaş olarak kabul etmiş ve hukukunu kabul etmiştir. Ancak özünde “tahakkümcü” devlet anlayışını aynen sürdürmüştür (Erdoğan, 1998: 1050).

Yukarıdaki ciddi eleştirilere muhatap olan Türkiye Cumhuriyet rejimi ve cumhuriyetçiliği, Fransız cumhuriyetçiliğinden farklı olan ve temeli kendi eski devlet geleneğinde aranması gereken kendine has bazı özellikler taşımaktadır. Doğan Özlem’e göre, ideolojik ve siyasal yönden Fransız cumhuriyetçiliğinden “genel irade”, “dogmatik rasyonalizm”, “ulusal olma” ve “hukuk ile bilimde pozitivizm” özelliklerini alan Türk cumhuriyetçiliği, kendine özgü olarak “askeri”, “oligarşik”, “seçkin” ve tarihten tamamen sıyrılmış yönüyle dayatmacı niteliklere sahip olmuştur. Bu durum, özellikle çok partili döneme geçişe kadar baskın bir anlayışla uygulanmış, sonra zaman zaman “kendini koruma anlamında” ortaya çıkmıştır (Özlem, 1998: 13-14).

Fransa’da var olan rejim tartışmaları ile Türkiye’nin kendine özgü bir çok sıkıntısı cumhuriyet rejimi adına aynı sebeplerle sürdürülmektedir. Türkiye’de cumhuriyetin bir rejim olarak yerleşmesi, yukarıda bahsedilen nedenlerle gecikmiş ve geciktikçe de devlet ile toplum siyasal yönden içinden çıkılmaz bir çok sorun alanıyla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye’de, modernleşme süreci ve cumhuriyet rejimi ile ulaşılmak istenen çağdaş uygarlık seviyesi, rejimin iç çatışmaları nedeniyle iyice yükselmiştir. Günümüze gelindiğinde ise “çağdaş uygarlık”, bir çok yönden daha başka siyasal ve ideolojik gelişme çizgilerine varmıştır. Bazı yazarlara göre bu durum, Türkiye’nin mevcut ideolojik cumhuriyetçi anlayışına yönelik yeni tartışmalara zemin hazırlamaktadır (Aktay, 1998: 8).

4.3.3. Toplumsal ve Ekonomik Yönden Karşılaştırma

Modernitenin süreçleri sadece Türk toplumu adına değil, Batı Medeniyeti adına da düz bir yönde ilerlememiştir. Bu çizgiyi genel anlamda ekonomik ilişkiler ve bu ilişkilerin meydana çıkardığı toplumsal gelişmeler şekillendirmiştir. Bu ilişkiler içerisinde kapitalizmin gelişmesi, toplumsal anlamda Ortaçağ'da oluşan "feodalite"nin doğurduğu tek tip ekonomik ilişkilerin yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur. Ancak bu modernleşme sürecine Avrupa'da tam oturmayan bazı ülkeler vardır. Bu ülkeler arasında Fransa'da sayılmaktadır.¹

Fransa, devrim öncesi dönemde kapitalizmin tam yerleşemedi ve kentleşmenin zayıf kaldığı bir ülke olarak tanımlanmaktadır. Küçük köylüler tarafından idare edilen ekonomik hayat, modernitenin siyasal olarak Fransa'da gecikmesinin önemli nedenlerinden biri olarak görülmüştür.

Fransız Devrimi'nin gerçekleşmesinde rol oynayan en büyük sebeplerden biri de yine bu küçük köylülük anlayışıdır. Devrim, "merkantilist" rasyonel ekonomik anlayışın monarşik siyasal yapının sürdürülebilmesi için hazine tarafından sürekli "sübvans" edilmesine karşı gelişen "yeni sınıfların" hoşnutsuzluğunun bir ürünü olmuştur. Monarşiye karşı hoşnutsuzluk anlayışının fiili alt yapısı, yeni oluşan burjuvazi tarafından "finans" edilmiş ve Aydınlanma düşünürleri tarafından da "manipüle" edilmiştir. Fransa'daki bu süreç, yaşanan sosyal değişimlerle ifade edilmiş, ancak "Bonapartist" "otoriter" ve "pozitivist" özelliklerle şekillenen siyasal mühendislik çabalarıyla sonlandırılabilmiştir. Bu durum cumhuriyet (özellikle I., II. ve IV. Cumhuriyet dönemleri) yönetimlerinin istikrarsızlıklarıyla beslenmiştir. Yaşanan istikrarsızlıklar, bu dönemlerin hemen hepsinden sonra gündeme gelen "otoriter" yönetimlerle sonuçlanan bir siyasal yapıyı Fransa'ya miras bırakırken, asla siyasal ve ekonomik yönden halkın olayların dışında bırakılması gibi bir sonucu doğurmamıştır (Öğün, 2000: 21-22).

Osmanlı ekonomik sisteminin Batılı anlamda bir karşılığı olup, olmadığı tartışmalıdır. Fakat sistemin, fetih ve fetih organizasyonunu sağlayacak olan "toplumsal-militer" bir anlayışın sonucu olduğu kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti tarihsel olarak, Roma ve

---

¹Bu konuda Fransa'daki gelişmeler için çalışmanın "ikinci bölümü"ndeki "Fransa'da Devrimden Önce Yaşanan Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Olaylar" adlı alt başlık incelenebilir.

Bizans geleneğinin Akdeniz havzasındaki oluşturduğu boşluğu doldurmuştur. Ancak gerileme döneminden sonra Osmanlı ekonomisi, “pragmatik” ve Batının belirlemiş olduğu kapitalist değerlere uzak, fakat onlara bağımlı bir halde belirsiz bir sürece girmiştir. Bu belirsizlik çarpık devlet yapısıyla birleşince, toplumsal yönden de aşırı yoksulluğun ülkede hüküm sürmesine sebep olmuştur (Öğün, 2000: 18).

Bu durum Osmanlı'nın son yüzyılındaki bitmeyen savaşlarla daha kötü bir hal almış, cumhuriyet Türkiye'sine gerçekten çok zor durumda olan ve siyasal olayların çok uzağında bir “toplum” miras kalmıştır. Fransız toplumun aksine Türk toplumu, yerel düzeydeki az sayıdaki dini ve bürokratik elit haricinde ülkedeki olaylara müdahil olabilecek bir durumda olamamıştır. Taşra, rejimin kuruluş aşamasında I. Meclis döneminde biraz etkin olmaya çalışırken, cumhuriyetin ilanından sonra tamamen merkezden kopmuştur. Taşra bu merhaleden sonra merkezin gerçekleştirdiği her türlü faaliyete seyirci kalmıştır. Osmanlı dönemindeki merkez-çevre döngüsü çok partili döneme kadar hemen hemen aynen sürmüştür.

Tek Parti, yeni rejimin ideolojik olarak amaçladığı değişiklikleri yerine getirmek için toplumun her alanına egemen olmak gerektiği gibi bir anlayışa sahipti. Bu durumun o dönem için tartışmasız olması gerektiği düşünülmüştür. Yönetim bu bağlamda topluma “egemen” olmanın en önemli aracını, ekonomik hayatın işleyişine hâkim olmak olarak görmüştür. Tek Parti'nin ekonomi anlayışı önceleri “serbest ekonomi” düşüncesine uygun ilerlerken, daha sonra dünyadaki ekonomik gelişmeler nedeniyle “korumacı-devletçi ekonomi” anlayışına dönüşmüş ve katılmıştır. Bu duruma göre şekillenen toplumsal yapı, devletin ekonomideki ağırlığı ile sanayiye tek elden idare etmesine paralel olarak kendisini geliştirmemiştir. Toplumun ekonomik işlevi, “devlette işe girme” şeklindeki bir anlayışla, devlete “ekleme”ye meyilli bir yöne doğru kaymıştır (Karatepe, 1997: 67-68).

Fransa'da belli bir dönem devlet ekonomiye yön vermek gibi bir anlayışla hareket etse de en istikrarlı cumhuriyet deneyimi olarak kabul edilen III. Cumhuriyet döneminde devletin bu bağlamda rolü, ekonomik ve siyasal olmaktan uzak kalmıştır. Devletin rolü bu süreçte toplumsal ve kültürel olmuştur. Çünkü devlet kendisini, geleneksel tüm yapıları yıkan Devrim'in ve onun koyduğu yeni toplumsal kurumların işlemesi için sorumlu hissetmiştir. Fransa'da ekonomik hayata ilişkin büyük projelerin hayata geçişi

ile ekonomik yönden kapsamlı politikalar, ancak IV. Cumhuriyet döneminde mümkün olabilmıştır. Bu politikalar, devletçilikten ziyade kapitalizmin güçlenmesine hizmet etmiştir (Rosanvallon, 1990: 99-100).

- Toplumsal Dönüşümde Yaşanan Farklılıklar

Toplum Fransa'da uzunca süre tarımsal üretimde kalmış, ancak sanayi üretimi yirminci yüzyılın son çeyreğinde ciddi bir atılım gösterebilmiştir. Bu durum cumhuriyetçiliğin toplumsal sürecinin bir sonucu değil, Fransa'nın neo-liberal ekonomi politikalarına geçişinden kaynaklanmıştır. Aynı durum 1980 sonrası Türk ekonomik liberalizasyonu içinde söylenebilir.

Tek parti döneminin toplumu, ekonomik yönden dönüştürememiş, sadece kendisine eklemleme olarak adlandırabilecek şekilde devlette iş olanağı sunulan bir öge haline sokmuştur. Bu politika, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşundan, günümüze kadar büyük bir ekonomik atılımı gerçekleştirememesine ile ekonomik yönden güçlü olarak tanımlanabilecek bir topluma sahip olamamasına neden olmuştur.

Bu durumun ana sebeplerinden biri de Türkiye'de burjuvazinin doğamaması olarak gösterilmiştir. Fransa, cumhuriyetçilik ile cumhuriyet rejiminin kurumsallaştığına inanılan III. Cumhuriyet dönemine geldiğinde böyle bir sınıfa sahip durumdaydı. Bu sınıf, özellikle Fransız Devrimi ile II. Cumhuriyet rejimlerinin kuruluşunda ana aktör konumunda olmuştur. Burjuvazi, rejimin niteliğini kendi istediği yöne doğru çekmede belli oranda başarı da kazanabilmiştir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'ni ise bürokratlar kurmuştur. Ekonomi bürokratlarca yönetilmiş ve gerekli olduğuna inanılan zengin zümre ise "suni" olarak rejim tarafından türetilmeye çalışılmıştır (Keyder, 1989: 89).

İki ülke arasındaki bu fark, cumhuriyete bakışı ve bu rejimin dönüşmesine yönelik çabaların boyutunu etkileyen en önemli etken gibi görülmektedir. V. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra değişim yönündeki toplumsal isteğe cevap vermeye çalışan Fransa, bunu kısmen başarabilirken, Türkiye'de siyasal elit cumhuriyeti dönüştürmek istememiştir. Türk cumhuriyet eliti ise kendi siyasal geleceği için rejimi bir "araç" olarak görmüş, bürokrasinin gücünü koruma adına devleti, rejimin kurulduğu günkü konumu ile topluma sunmaya devam etmiştir.

Bu duruma paralel olarak gelişen ve toplumu dönüştürebilmenin en büyük silahı olarak kullanılan laiklik, biçimsel düzeydeki devlet sistemini ilgilendiren değişimlerin bir temeli olarak da kullanılmıştır. Genel olarak toplum laikliği anlamamış, laiklik adına yapılanlar da toplumsal gerilimlerin giderilmesine hizmet etmekten uzak kalmıştır.

Böylece laiklik Somel'e göre, "sadece asker-bürokrat aydın seçkinlerin bir malı olarak kalmıştır". Türkiye Cumhuriyeti, özellikle Tek Parti Dönemi boyunca, devleti topluma "uzak" bir unsur olarak taşımaya çalışmıştır. Tek Parti dönemi bittiğinde ise halk, sadece "ekonomik" anlamda kendisini devlet içerisinde garantide görebilen bir yapıya ulaşabilmiştir. Ancak toplum siyasal olarak ise CHP'yi bir daha iktidara "tek başına" getirmeyecek kadar rejimin getirdiklerine karşı yabancı bir tutum sergilemiştir (Somel, 1997: 80).

Bu anlayış en çok da yurttaşlardan oluşan topluluğun tanımlanmasında kendisini gösterir. Türk cumhuriyetçiliği, toplumu "edilgen" ve tamamen kendi tarafından yani yukarıdan tanımlanır bir "varlık" olarak görmüştür. Fransız anlayışında ise bu durumun tam tersi olduğu ifade edilmektedir. Fransız cumhuriyetçiliğinin kurucu babaları, toplumun istekleri ile hoşnutsuzluklarını analiz etmiş ve tepeden inmece olarak nitelendirdiğimiz girişimlerini bu hassasiyetler üzerinden dikkatli bir şekilde yürütmüşlerdir. Onlara göre, toplumun tercihleri önemlidir ve her şey toplumun geleceği adına yapılmaktadır (Kadioğlu, 2008a: 179-180).

Fransız toplumunun kentleşme süreci de toplumsal ve ekonomik anlamda halkın devletin rejimi hakkında fikir üretmesi ile bu konulara direk müdahil olabileceği bir tarzda gelişmiştir. II. Cumhuriyet olarak adlandırılan ve kısa süren cumhuriyet deneyimi, sanayileşme ile onun ortaya çıkardığı kentlere yapılan büyük göçün bir sonucudur. Toplumun ideolojik olarak rejimi yadsıması veya sahiplenmesine ilişkin olarak bir güç olduğunun anlaşılması da bu döneme kadar götürülebilmektedir.

III. Cumhuriyeti kuranlar, bir halk hareketinin sonunda kurulan II. Cumhuriyet deneyiminden bazı dersler çıkarmışlardır. Bu şahsiyetler, çıkardıkları dersler ile halka yakın, halkın gelişmesine yönelik ve halka hesap verme özelliğine sahip bir cumhuriyet rejimi geliştirebilmek için cumhuriyetçilik içinde önemli evrilmeleri sağlamışlardır. Cumhuriyetçilik içerisinde parlamenter demokrasi, anayasal eşitlik ile toplumsal

eğitimin önemini kavrayarak, daha “somut” temellere dayanan bir cumhuriyet rejimi oluşturma gayretine girişmişlerdir.¹

Ülkemizde ise toplumun cumhuriyet rejimi tarafından kendilerine atfedilen bir çok kavramı anlayabilme sürecine, ancak 1950’li yıllarda yaşamış oldukları kentleşmeyle birlikte ulaşabildikleri iddia edilmektedir. Bu süreçle birlikte, demokratikleşmenin toplumsal olarak kendiliğinden kolaylaşmıştır.

Kentlerin karmaşık sayılabilecek olan ekonomik ilişkileri ile bu ekonomilere dayalı olarak ortaya çıkan işbölümü, “çoğulcu” bir toplumsal yapının Türk toplumu tarafından görülmesini ve öğrenilmesini sağlamıştır. Kentte ayrıca bir çok siyasal güç kaynaklarıyla tanışan toplum, modernleşmenin getirdiği sosyo-ekonomik ve demografik ortamı da ilk kez algılama şansı bulmuştur. Bu ortam, rejimin üzerinde durduğu “yurttaş”ın ilk kez birey temelli olarak değerlendirilebilmesini sağlamış ve bu anlamda “özgürleşme” ile “özgürleşmenin anlamının kavranabilmesi” için önemli bir zemini topluma vermiştir. Bireyin, siyasal, kültürel ve düşünsel tercihleri ilk kez cemaat anlayışının dışında kendi iradesine göre şekillenmiş ve cumhuriyet rejiminin kurulmasından yirmi-otuz yıl sonra rejimin üretmek istediği insan tipinin alt yapısına sahip bir hale gelebilmiştir (Turan, 1998: 828).

Fransa’da ise halkın Aydınlanma ve sanayileşme sürecinde oluşan düşüncelerinin bir sonucu olarak kendi tercihleri doğrultusunda kurmayı denediği II. Cumhuriyet deneyimi, Türkiye’deki bu gelişmelerin yaşandığı tarihten yüz yıl önce yaşanmıştır. Fransa’da toplumu bir cumhuriyet deneyimine gitmeye iten süreçte toplumun zihinsel ve kültürel olarak hazırlanması ise Fransız Devrimi’nden yetmiş yıl sonra gerçekleşebilmiştir. Bu sosyo-ekonomik dönüşüm süreçleri bile, iki cumhuriyetçi anlayışın toplum üzerindeki etkilerinin farklılıklar göstermesinin nedenlerini açıklar niteliktedir.

Fransız toplumuna Devrim sürecinde enjekte edilen “dayanışmacı” anlayış, cumhuriyet rejiminin toplumca kabul edilebilmesi için cumhuriyetçi ideologlar tarafından büyük bir titizlikle kullanılmıştır. Dayanışmacı anlayış, ulus-devletin devamı için elzem olarak

---

¹Bu konulara ilişkin olarak çalışmanın “ikinci bölümü”ndeki, “İkinci Cumhuriyet: Sosyalizmin Etkisi Altında Demokratik Kurumsallaşma Çabaları” ve “III. Cumhuriyet Rejimi’ni Hazırlayan Gelişmeler ve İdeolojik Tartışmalar” adlı alt başlıklara bakılabilir.

görülmüş ve toplumun tüm fertlerinin kardeş oldukları vurgusu ciddi olarak işlenmiştir. Bu vurgunun sonucu olarak görülen cumhuriyet rejimi içinde eliti olmayan, aristokrasiyi yadsıyan, eşit yurttaşları ayırmayan anlayışının gelişmesi için bile Fransa’da toplumu birkaç gruba bölen ve toplumda tartışmaya açılan bir çok büyük olayın yaşanması (Dreyfus davası gibi¹) gerekmiştir.

Bazı yazarlara göre, Türkiye’de toplum Osmanlı’dan kendisine miras kalan dini ve yerel cemaat anlayışından uzunca bir süre kurtulamamıştır. Bu durum da bireyin özgürlük alanını daraltmış ve kitlelerin uzunca süre rejim için elzem tartışmalara nüfuz edememesine neden olmuştur.

Bu durum, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kendi çıkarını devletin ve toplumun çıkarı gibi göstererek toplumu yadsıyan büyük bir bürokratik zümrenin politikalarıyla iyice derinleşmiştir. Toplumsal hayatın “bütünsel” olmasını savunan cumhuriyetçi anlayış, bürokrasinin bu amaçları doğrultusunda kullanılmaya çalışılınca da yukarıdaki nedenle merkeze yaklaşamayan toplumun rejime iyice yabancı kalması için önemli bir etken oluvermiştir. Bu süreç, ekonomik gelişme için ihtiyaç duyulan burjuvazi gibi bir çok toplumsal sınıfın oluşamamasına sebep olmuştur (Somel, 1997: 71-83; Turan, 1998: 830-831). Ancak bu görüşü paylaşmayan bazı yazarlar, Fransızlardan alınan bu anlayış ile cumhuriyet rejiminin, Türk toplumun yüzyıllardır sağlayamadığı “sosyal kurumsallaşma” sorununun aşılmasında oldukça önemli olduğunu savunmaktadırlar. Bu süreçte Atatürk’ün kendisini bu rejimle özdeşleştirmesinin üzerinde duran Erçin, toplumun bir şahsiyet ve vücut kazanmasında etkili olan cumhuriyetçilikle birlikte, Türk toplumunun evrensel bir değerler bütününe sahip olabildiğini savunmuştur (1989: 187-188).

Türkiye’de rejimin ulus inşa süreci içerisinde, toplumsal açıdan Fransız cumhuriyetçiliği’ne en benzer icraatının okul olduğu ifade edilmektedir. Rejimin hedeflediği yeni insan dokusunun hayat kazanabilmesi amacıyla en önemli kurum olarak görülen okul, özellikle ilkokul eğitimini niteler biçimde kullanılmıştır.

---

¹ Bu konuda tartışmalara ilişkin daha geniş bilgi için çalışmanın “ikinci bölümü”ndeki, “Dreyfus Vakası: ‘Evrensel Yurttaşlık’ Anlayışındaki Yapısal Sıkıntılar” adlı bölüme bakılabilir.

Modern bir araç olarak cumhuriyetçilik içerisinde yer alan okul, II. Meşrutiyet döneminden itibaren Türk toplumunun modernleşme sürecinin en önemli argümanı olmuştur. Ulus-devlete bağlı ve cumhuriyeti sahiplenecek yurttaşın yetiştirilmesinde cumhuriyet elitlerinin okula biçtikleri rol, Fransız III. Cumhuriyeti'ndeki okula yüklenen anlamla aynı olmuştur. Yeni kuşaklar okulda yetiştirilecek ve cumhuriyetçi bir toplum için daha çok okul yapılacaktır. Tek Parti Dönemi'nin şekilsel olarak başardığı en büyük projelerinden biri bu olmuştur. Ancak ülke sathına ve toplumun geneline bunu yayma konusunda rejimin başarısı ise tartışmalıdır. Bu yönü ile okul olgusunun “rejimin toplumsal bir aracı” olması girişimi Türkiye Cumhuriyeti'nde, Fransız III. Cumhuriyeti'ne göre “kısır” kalmıştır. Okul, modernleşme adına da istenen sonucu doğurmamıştır. Tarihi olarak II. Meşrutiyet dönemine indirilebilen okullaşma süreci, Tek Parti döneminde kentlerle sınırlı kalmış ve oldukça yavaş ilerlemiştir (Üstel, 2005: 30-31).

4.3.4. İdari ve Hukuki Yönden Karşılaştırma

Türkiye'nin düşünsel, ideolojik ve toplumsal yönden Fransa'yla ne kadar benzerlikler göstermiş olduğu yukarıdaki kıyaslamalarda görülebileceği gibi zaman zaman tartışmalıdır. Ancak Osmanlı'dan itibaren Fransa'nın idari ve hukuki yönden güçlü bir şekilde “örnek” alındığı ise genel bir kabuldür.

Osmanlı'da, III. Selim'e kadar kamu yönetimi sistemine yönelik olarak ıslahat çalışmalarının geleneksel idari ve hukuk anlayışlarına göre yapıldığı ifade edilmiştir. Bu ıslahat çabalarında Batı tesirine rastlanmadığı belirtilmektedir. Lale Devri'nden sonra bu alanlarda yapılan çalışmalarda ise Batı tesirinin başladığı ve bu konuda ilk incelenen ülkelerden birinin de Fransa olduğu görülmüştür. Bu süreçte, Fransa'ya gönderilen sefirler vasıtasıyla “gözlem” ve “tasvir” yöntemleriyle, bu ülkenin idari yapısının incelenmeye başlandığı tespiti yapılmaktadır. Ancak bu incelemelerin, III. Selim dönemine kadar ciddi bir örnek alma girişimi olarak nitelendirilemeyeceği söylenmiştir (Eryılmaz, 2006: 39).

Devrim öncesi ve sonrası merkezi devlet yapılanmasıyla Fransız sistemi, bir çok Avrupa devletince ve yıkılma sürecindeki Osmanlı için imparatorluğu ayakta tutabilmenin bir yolu olarak, neredeyse koşulsuz olarak örnek alınmıştır. Çünkü Fransa'nın Avrupa devlet sistemleri içerisinde en eski devlet yapılanmalarından biri

olduğu ve kullanmış olduğu merkezi devlet sistemin de uzun bir tarihsel deneyimin sonucu olarak ortaya çıktığı bilinmektedir.

Bu bağlamda her ne kadar Devrimin, Fransa için her yönden bir “kırılma” olduğu belirtilse de “merkezi devlet” anlayışı bu ülkede baki kalmıştır. Fransa’daki devlet sisteminin, Devrim sonrasındaki tüm cumhuriyet deneyimleri de dâhil, tarihsel olarak “*ancien régime*” olarak nitelendirilen monarşi döneminin merkezi ve bürokratik yapılanmasına yakın bir şekilde geliştiği görülmüştür. Bu yapının dönem dönem ülkenin yaşamış olduğu sorunları çözebilme adına belli sentezlerle günümüze kadar ulaşmayı başardığı ifade edilmektedir. Bu durum, özellikle “üniter” nitelikli veya “bölünme” gibi durumlarla karşılaşan bir çok imparatorluğun ilk olarak Fransız sistemini örnek almalarında çok etkili olmuştur (Şengül, 2007: 563).

Osmanlı İmparatorluğu’nun büyük “çöküş” travmasıyla ve cumhuriyet yönetiminin de kurulduktan sonra yeni ülkeyi bir arada “tutabilme” kaygısıyla Fransız sistemini benimsenmiş olduğu görülmüştür. İdari olarak güçlü bir merkezi yapının cumhuriyeti kuran bürokratik yapı tarafından, ülkeye nüfuz edebilme ve yeni ulus-devletin rahat kontrolü adına uygun görülmesi şaşırtıcı bir gelişme değildir. Çünkü merkezi devlet yapılanması, toplumun kontrolü adına ciddi bir işlevi yerine getirmiştir. Ancak bu yapılanma, toplumun demokrasiye geçişi ile toplumun devlet yönetimine nüfuz edebilmesi adına bazı zorlukları içinde barındırdığı için günümüzdeki bir çok idari ve hukuki tartışmanın ana nedeni olarak görülmektedir.

Fransa’da, özellikle III. Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra Türkiye’de yaşanan bu sıkıntıları aynen yaşamıştır. Fransa günümüzde de bir çok “özerk” yapısal dönüşümleri geçirmesine rağmen yine bu konuda belli problemlerle uğraşmak zorunda kalabilmektedir. Ancak Fransa’nın sisteminden fazla sapma göstermeden bu sorunları çözmek için büyük uğraşlar verdiği bilinmektedir. Bu sorunun merkezi devlet sisteminden mi? yoksa cumhuriyet rejiminin evrensel yurttaş anlayışı ile hukuki yapısından mı? kaynaklandığı ise tartışmaya değer bir konu olarak gündemdeki önemini korumaktadır¹.

---

¹Bu konudaki tartışmalara ilişkin daha geniş bilgi için çalışmanın “dördüncü bölümü”ndeki, “Fransa’da ‘Evrensel Yurttaşlık’ Anlayışı Çerçevesindeki Tartışmalar ” adlı alt başlığa bakılabilir.

Fransız sistemi içerisindeki idari ve hukuki gelişmelerde Napoléon Bonaparte'nin etkisi büyüktür. Bu bağlamda dünyada bir çok ülkede uygulanan ve kendi adıyla anılan “Bonapartist kamu yönetimi anlayışı” da onun iktidarı döneminin bir bürokratik ürünüdür. Bu yönetim sistemi, “düzen”, “disiplin” ve “idareye güç katması” ile de yönetimde “tekliği” vaaz etmiştir. Bu sistemi ele alan Türkiye gibi ülkelerin Bonapartizmi, merkezi devlet yapılanmalarının daha kolay uygulanabilmesi adına kullandıkları görülmüştür. Bonapartist anlayışın, halen de belli idari, hukuki sapmalar ile güçlü bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Bu anlayışın idarenin otoritesini baz alan konumu, kamu yönetiminin devletçi geleneklere bağlı olarak toplum içerisindeki “ayrıcılık” konumunun korunmasında önemli bir işlev görmüştür. Bu sistem Fransa’da 1960’lara kadar güçlü bir şekilde sürdürülmüş, ancak V. Cumhuriyet döneminden sonra belli bir kırılma yaşamıştır (Şengül, 2007: 568-569).

- İdari Sistemin Dönüşümünde Yaşanan Farklılıklar

Osmanlı döneminde Fransız merkezi devlet sistemi örnek almakla kalınmamış, özellikle Tanzimat’ın ilanından sonraki süreçte Fransız Medeni Kanunu ile Fransız Ceza Kanunu baz alınarak yeni medeni ve ceza kanunlarının hazırlanmasına çalışılmıştır. Bu bağlamda Fransız Medeni Kanunu aynen alınamamış, ancak “Mecelle”nin hazırlanmasında kullanılabilmiştir. Ancak ceza kanunu ise ciddi anlamda Fransız Ceza Kanunu’ndan esinlenmiştir ve 1926 yılına kadar da yürürlükte kalmıştır (Eryılmaz, 2006: 14, 229).

Tanzimat sonrasında Fransız sisteminden ziyade, Fransa’ya yakın kişilerin de devlet idaresine atanmasıyla belli bir süre gelenek olarak da Osmanlı devlet sistemine Fransız modeli hâkim olmuştur. Fransız sistemine yakın olan devlet adamlarının etkisi, Meşrutiyet’in ilanına kadar ciddi bir durum olarak Osmanlı’da sürmüştür. Bu yakınlık, zaman zaman Fransızlarda dâhil, bir çok dış gücün Osmanlı Devleti’ne direkt baskılarının azaltmak için kullanılan bir yol olsa da Fransız sisteminin etkisindeki devlet adamlarının devlete egemen hale gelişi bir tesadüf değildir (Eryılmaz, 2006: 112).

Fransa’nın özellikle “Danıştay”, “Sayıştay”, “il idaresi”, “idari vesayet”, “idare hukuku” ile yerel yönetimlere ilişkin geliştirmiş olduğu ve “merkezi-üniter devlet sistemi” içerisinde ele aldığı devlet yapısı, Türkiye Cumhuriyeti’nde de aynen uygulanmıştır. Ancak bu yapının sadece cumhuriyet dönemi değil, yukarıda da belirtildiği gibi

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki kurum ve kurallara da çok güçlü düzeyde olan sirayeti halen tartışılmaktadır. Hatta cumhuriyet döneminde uygulanan bir çok idari yapı ve yasal kurumun Osmanlı'dan aynen alındığı da genel bir kabuldür. Buna göre, Osmanlı Devleti ele almış olduğu idari ve hukuki reformlarında XIX. yüzyılla birlikte neredeyse sistem olarak tamamen Fransa'yı örnek almış, kendisini yeni olarak nitelendiren Türkiye Cumhuriyeti de anlayış olarak da pratik olarak da bu sistemi sürdürmekten çekinmemiştir (Aykaç vd., 2003: 60-65).

Bu bağlamda, özellikle idarenin “mali vesayet” ve “idare vesayet” gibi kamu kurumlarının “özerk” yapılanmalarına müdahale eden kurallarının da Fransa'dan aynen alındığı görülmüştür. Bu müdahaleci kurumların Fransız devlet sisteminden aynen alınması, Cumhuriyet Türkiye'sinin “yönetmel zihniyet”inin temellendirilmesi adına önemli bulunmuştur (IULA-EMME, 1994: 43).

Fransa, özellikle V. Cumhuriyet'ten sonra idari, hukuki, ideolojik ve düşünsel anlamda ciddi tartışmalar yaşamış ve bu süreçte “üniter yapı”, “merkeziyetçilik” ile hukuki “özerklik” anlamında önemli değişiklikler geçirmiştir. İdare de güçlü bir “yürütme” anlayışına yönelen Fransa, 1959, 1972 ve 1982 yılında yapmış olduğu büyük anayasal ve idari reformlarla birlikte, özellikle yerel bazda vesayet yetkisini kaldırmış ve yerel yönetimler lehinde bir çok yetki devrini gerçekleştirmiştir. Fransa böylece, sosyal dengesizliklerin azaltılması ve bölgesel gelişim farklılıklarının giderilmesi amacıyla merkezi “yetkilerin” yerele kayması için yasal düzenlemelere gittiğini belirtmiştir (Gohin, 1994: 13-17).

Bu gelişmelerden sonra “üniter devlet” yapılanmasının model ülkesi olan Fransa, 2003 yılında yapmış olduğu yasal değişikliklerle, “idari örgütlenmesi ademi-merkezileşmiştir” ilkesini de anayasasına sokmuştur. Bu durum “tekçi devlet ilkesi” ile “yerellik ilkesi” arasındaki dengenin anayasaca kabulü olarak nitelendirilmiştir. Fransa'nın anayasasına “ademi-merkeziyetçilik” olgusunu sokmasıyla birlikte “katı merkeziyetçilik” anlayışından ciddi bir taviz verdiği kabul edilmiştir. Fransa'nın bu konuda atmış olduğu adımların, tüm dünya için üniter-merkezi devlet yapılanmasına ilişkin ciddi bir “kırılmayı” ifade ettiği vurgulanmıştır (<http://www.fonctionpublique.gouv.fr>, 12.10.2008).

Fransa'nın yapmış olduğu bu anayasal, idari, yerel ve hukuki reformlardan Türkiye'nin ciddi anlamda dersler çıkartması gerektiği belirtilmektedir. Türkiye'nin model olarak aldığı sistemin model ülke tarafından da büyük ölçüde değişikliğe uğratılması, ciddiye alınması gereken bir durum olarak nitelendirilmiştir. Çünkü Türkiye'nin idari yönden hem Osmanlı, hem de cumhuriyet döneminde büyük sorunlar yaşadığı kabul edilmektedir. Tekçi ve merkezi idari yapı, ülkenin belli noktalarda gelişmesinde bazı sorunlar yaşatmıştır. Ancak model ülke Fransa'da aynı sorunları yaşamış ve bir noktadan sonra bu sorunlardan kurtulmak adına ciddi atılımlarda bulunmuştur.

Türkiye'nin de 2000'li yıllarda bazı idari reform denemelerine giriştiğini belirtmişlerdir. Fakat yine bu yazarlar, Türkiye'nin halen Fransa'nın yapmış olduğu idari, yasal ve hukuki düzenlemelere cesaret edebilecek siyasi iradeye sahip olmadığını da söylemişlerdir. Buradan çıkan sonuç, Türkiye'deki güçlü ve etkili devlet bürokrasisinin idari ve hukuki yönden değişimi istemediğidir. Ayrıca Türkiye'deki siyasetçi-bürokrasi çatışmasının, siyasetçiler lehine çözülemediği müddetçe Fransa'daki yapısal reformlara yakın dönüşümlerin gerçekleşmeyeceği görülmektedir (Yaylı-Çelik, 2008: 359).

Fransa'nın idari yönden niye sisteminde reforma ihtiyaç duyduğuna yönelik bazı tespitler mevcuttur. Bu tespitlere göre ilk olarak, Fransız idari sistemi birey ile örgüt düzeylerini yalıtmıştır ve bu durum toplum ile devlet arasında ciddi bir yabancılaşma problemini doğurmuştur. İkinci olarak ise bürokrasinin biçimsel yapısı doğal ilişkilere baskın gelmiş ve bu yapı, devlet işleyişinde güvensizliklerle birlikte ciddi anlamda "yozlaşmayı" getirmiştir. Bu durum neticesinde, devlet içinde çalışan birey devlete bir bağlılık duyamamakta ve kurumu ile devletin çıkarlarını da korumak gibi bir güdüye sahip olamamaktaydı. Örgütün bu durumu, toplum ile devlet ayrışmasını gündeme getirmiş ve rejimin Fransız toplumunu algılamada sıkıntı çektiği iddialarını gündeme getirmiştir. Bu devlet yapısının dini ve diğer toplumsal öğeleri dışarıda bırakması, insanları "sorumluluk" ve "kayıtsızlık" gibi bir çok olgu dışında "amaçsız" bir yaşama doğru itmiştir (Emre, 1997: 137-138).

Bu gibi toplum psikolojisini ilgilendiren durumların tespiti ve bu durumların idari-hukuki devlet yapılanmasıyla ilintilendirilmesi, Fransa'daki reform çabalarının temellendirildiği gerekçelerin bilinmesi adına önemlidir. Fransa bu çabalarına rağmen halen devletin yenilenmesi ve değiştirilebilmesi adına faaliyetlerini sürdürmektedir.

Fransa, özellikle AB mevzuatına uyum sürecinde kamu yönetimi ve hukuki konulardaki sorumluluklarını zaman zaman zorlansa da sürdürmekte kararlıdır. Fransa, idaresini güncel gelişmelere uydurabilmek ve yapmış olduğu uluslararası hukuki anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirebilmek için belli dönüşümleri geçirmeyi “evrimsel” anlamda bir süreklilik haline getirmiştir (Şengül, 2007: 579).

Fransız sisteminde de belli bazı direnç noktaları, reformların engellenmesi için yoğun bir çaba harcamaktadır. Özellikle hukuki yönü ağır basan idare anlayışı içerisinde yetişen bürokrasinin, 1980 sonrasında Anglosakson kültüründen etkilenen yeni idari anlayışa geçmeme hususunda bir direnci göstermiş ise de bu anlayış daha sonra aşılmıştır. Bu durum Türkiye’deki gibi siyasilerin, bürokratların önüne geçmesi endişesiyle belli noktalarda engellenmeye çalışılsa da engellenememiştir. Ancak Fransa’nın da zaman zaman yaşadığı siyasi krizler nedeniyle, bürokrasinin gücünü Türkiye’de olduğu gibi belli dönemlerde arttırmaya çalıştığı bilinmektedir. Fransa, bu durumun sıkıntılarının farkına varmış ve özellikle 1980’lerden sonraki anayasal ve idari reformlarla, bürokrasinin gücünü azaltmak için büyük bir uğraş vermiştir. Yerel düzeyden başlamak üzere merkezi idareye doğru bürokrasinin güçlü yapısını kıran Fransa, yetkilerin seçilmişlere doğru kaydırılmasını başarmıştır (Al, 2008. 304-305).

Bu duruma ilişkin Türkiye’de siyasi kanattan belli girişimler olduğu görülmekle birlikte, halen bu yönde güçlü bir irade ortaya konulamamış ve yasal anlamda yapılan girişimlerin yavaşlığı ile yetersizliği de mevcut durumun sürmesine neden olmuştur. Halen Türkiye’nin bu konudaki girişimleri cılız olarak nitelendirilmektedir. Ancak Fransa’ya paralel olarak Türk idari ve hukuk sistemine ilişkin belli bir değişim niyeti mevcuttur. Bu değişim niyeti, ancak bir irade beyanına dönüştüğünde sistemde ciddi bir değişimin yaşanabileceği görülmektedir.

SONUÇ

İlk çağ düşüncesi ve şartları içinde “istikrarlı” bir devlet yönetimi için, halkın yönetime katılabilmesini sağlayacak bir “siyasal mekanizma” olarak düşünülen cumhuriyet rejimi, Roma’da “eşit Roma yurttaşı” vurgusu üzerinden işlenen cumhuriyetçilik düşüncesini doğurmuştur. Bu anlayış, Roma’dan Rönesans şehir devletlerine, oradan da Aydınlanma dönemine kadar çok fazla değişiklik göstermeden gelmiştir. Bu görüş minvalinde şekillenen geleneksel cumhuriyet rejimi, modern döneme kadar “aristokratlarla, halkın uzlaştığı parlamenter bir toplumsal devlet yapısını vaaz eden bir temsili yönetim sistemi” olarak görülmüştür.

Bu yönüyle halkın “belli ölçülerde” devlet yönetimine katılmasını ifade eden cumhuriyet rejiminden, siyasal bir cumhuriyetçilik anlayışının çıkması Roma’ya özgü bir durumdur. Bu düşüncenin, antik değerlerle şekillendiği ve “devletin istikrarı adına” ortaya çıktığı unutulmamalıdır. Cumhuriyetçiliğin İlkçağ düşüncesi içindeki bu görünüşü makuldür. Ancak “salt” devletin devamı için düşünülen bir cumhuriyetçilik anlayışı, antik dönemin şartları içerisinde değerlendirilmesi gereken bir düşünce olarak görünmektedir.

Antik dönem içinde “devletin istikrarlı bir şekilde devamı adına” geliştirilen Roma cumhuriyetçilik düşüncesi, modern zamanlarda Fransız düşüncesi içinde ele alındığı şekille birlikte, tezimizde üzerinde durulduğu gibi “eleştirel” bir noktaya gelmiştir. Böylece antik dönemde, Rönesans’ta ve İngiliz Aydınlanması içinde basit olarak belli şekillerde “halkın yönetime” katılması gereğinin işlendiği cumhuriyetçilik, Fransız Devrimi öncesinde ve sonrasında Fransa’da yaşanan toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmeler nedeniyle düşünsel, ideolojik ve siyasal anlamda önemli bir kırılma yaşamıştır. Aydınlanma düşünürlerinin “özgürlük”, “eşitlik”, “toplumsal ahlak”, “akıl”, “negatif haklar”, “pozitif haklar” ve “birey” kavramlarıyla, özellikle Stoacı İlk Çağ düşünürlerin “kamu hizmeti”, “vatan sevgisi”, “ortak yarar”, “erdem (virtue)” ve “evrensel haklar” gibi yeniden ele alınan görüşleri çerçevesinde bir “Fransız cumhuriyetçiliği” oluşturulmaya çalışılmıştır. Kıta Avrupa’sı felsefesi içerisinde ele alınan bu anlayış, yukarıdaki kavramlar çerçevesinde, muğlak, kapsamı çok geniş olan ve zaman zaman da birbiriyle çelişen düşüncelerin geliştiği bir felsefi yapıyla günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Fransa bu yönleriyle, modern zamanlarda cumhuriyet rejiminin “ideolojik yönleri ağır basan” ilk uygulaması olarak kabul edilmiştir. Ancak zaman zaman ABD’nin ilk dönemlerinin de bir cumhuriyet deneyimi olarak kabul edilmesine karşın, bu ülkenin “çoğulcu” ve “federatif” yapısı nedeniyle bu gelenek içinde algılanamayacağı görülmüştür. Çünkü Fransız cumhuriyetçiliği tezimizin hipotezlerinde de belirtilen ve uygulandığı toplumlarda “meşruiyetinin” sorgulanmasına da neden olan “çoğulculuğu” reddeden, “homojenize” bir toplum oluşturmaya çalışan, “merkezi”, “tekçi” ve “üniter” bir devlet yapısı vaaz etmiştir.

Bu minvalde gelişen bir devlet ve toplum anlayışı, modern dönem adına belli bir süre sonra sorgulanır bir yönetim düşüncesi haline gelmiştir. Ayrıca Fransa, cumhuriyetçilik düşüncesi içerisine Fransız Devrimi’yle dile getirilen ve Rousseau’dan miras alınan “halk egemenliği” ile “genel irade” anlayışlarını, ayrıca “yazılı anayasa”, “laik devlet”, ve “evrensel yurttaşlık” olgularını da sokmuştur. Ancak bu konuda halkı ikna edebilme adına bazı sıkıntılar yaşamıştır. Çünkü bu anlayış, toplumu önceleyen ve birey üzerinden aklı ön plana çıkartırken, dini, geleneksel değerleri ve tarihsel olarak oluşan toplumsal sınıf düzenlerini devlet ve toplum hayatından hızlı bir şekilde çıkarmaya çalışmıştır. Bu yönleriyle Fransız tipi cumhuriyetçilik, Devrim sırasında ve sonrasında etkin olan Jakobenlerin “tepeden inme” görüşleri ve bir insanlık dini oluşturma gayretinin sonucu olarak gelişen normatif ve “salt” bilimci “pozitivizm düşüncesi” ile şekillendirilmesi nedeniyle büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Hala cumhuriyetçilik eleştirilerinin büyük bir bölümü bu olgular üzerinden sürmektedir, ancak Fransız cumhuriyetçiliği bu olguların kendi üzerindeki etkilerini kırmakta başarılı olamamaktadır.

Bu anlayışlarla şekillendirilmeye çalışılan Fransız cumhuriyetçiliği toplumu, uzunca süre Aydınlanmanın katı “liberal” anlayışıyla ele alınan ve evrensel olarak sunulan eşit yurttaşlardan oluşan bir şekilde inşa etmeye çalışmıştır. Bu inşa süreci, birde “merkezi” ve “tekçi-üniter” devleti esas alan “kapsamlı bir ulus inşa etme” sürecine dönüştüğü zaman da Fransız cumhuriyetçiliği adına, tezimizin giriş kısmında da dile getirilen sıkıntıların yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Çünkü “suni” olarak üretilen bir siyasal sistemin “otoriter” yönetimle, tepeden inme bir şekilde yapılması gerekmiş, bu da toplumun cumhuriyet rejimine “şüphe”yle bakmasına neden olmuştur. Bu sistemin

“ortak iyi”yi nasıl sağlayabileceği büyük bir sorundur. Çünkü ortak iyinin Jakoben ve otoriter bir sistemle oluşturulmaya çalışılan toplum içinde “ortak değerlerle” oluşturulması, doğal yollardan mümkün görülmemektedir.

Bu anlayış “halk egemenliği”nin işletilmesini de zorlaştırmıştır. Türkiye gibi ülkelerde halk egemenliği nosyonu sürekli vaaz edilerek, ancak kamusal alan içinde tamamen toplumun yadsınması gibi bir sonuçla ele alınınca, bu şüpheli bakış toplumun zaman zaman rejimi kendisine, kendisini rejime yabancı hissetmesi gibi sonuçlar doğurmuştur.

Bu felsefi alt yapı üzerinde şekillendirilmeye çalışılan Fransız cumhuriyetçiliği, uzun bir süre Anglosakson gelenek içerisinde gelişen “liberal demokrasi” anlayışını kendisine rakip olarak görmüştür. Fransa bundan sonra Fransız Devrimi’nin yazılı metni olarak kabul edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Evrensel Bildirgesi’nin ortaya koyduğu özellikleri esas alarak cumhuriyetçiliği ihraca yönelmiştir. Bu ihrac cumhuriyetçiliğin bir düşünce geleneği olmaktan ziyade, bir yönetim şekli olduğu unutulurken yapılmış, istenmeyen olumsuz sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu bağlamda cumhuriyetçilik, Fransız Devrimi’nden itibaren günümüze kadar belli dönemlerde popüler hale gelen bir çok ideolojiden ciddi anlamda etkilenmiştir. Liberal, sosyalist, milliyetçi ve hatta muhafazakâr eğilimlerle dönem dönem dönüşüme uğrayan cumhuriyetçilik, farklı coğrafyalardaki uygulamalarında “otoriter” rejimlerin “meşrulaştırılması” için de kullanılabilmiştir.

Bu ideolojik etkiler, düşünceyi zaman zaman oldukça otoriter, zaman zaman da liberal değerleri öne çıkartan yönetim anlayışlarının topluma kabul ettirilmesinde bir araç olarak kullanılmıştır. Bu süreçte cumhuriyetçiliğin, “her türlü düşüncenin etkisine açık, orijinalliği olmayan ve “kısır” bir düşünce haline dönüşmesi kaçınılmaz olmuştur. Ancak genel temayül, cumhuriyetçi yönetimin “otoriter” anlayışlar tarafından daha çok kullanılabilir bir yapı sunduğu yönündedir. Bu nedenle de Fransız tipi cumhuriyet rejimi, “toplumsal kabul” anlamında belli bir “istikrarı” sağlayamamış yönetim biçimi ve Fransız cumhuriyetçiliği de genel olarak kabul edilebilir “prensiplere” ulaşamamış bir anlayış olarak görülmüştür.

Özellikle Fransa’da kısmen, Türkiye’de ise rejimin bir karakteristiği olarak “devletçilik” siyasal ve ekonomik anlamda uygulanmaya çalışılmıştır. Devletçilik topluma, halk

egemenliğinin sağlanması için gerekli bir argüman olarak sunulmuştur. Türkiye’de tek parti döneminde “Kadro” ve çok partili dönemde ise “Yön” dergileri, rejimin “devletçilik” anlayışı minvalinde sürdürülebilmesi için birer “propaganda” aracı olarak kullanılmışlardır. Uygulanmaya çalışılan bu devletçilik anlayışı ile Fransız cumhuriyetçiliğinin temel olgularından olan laikliğin de “din-devlet işlerinin ayrılması” gibi açık olan tanımının dışında farklı işlevler için kullanılması, cumhuriyetçiliğin toplumsal kabulünde yine bazı sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum, halk egemenliği nosyonunun içinde “halkın kültürel ve dini tercihlerinin nerede olduğuna” ilişkin toplumda büyük bir kafa karışıklığına sebep olmuştur.

Bir “ideoloji” gibi içerisi doldurulmaya çalışılan cumhuriyetçilik, bu haliyle “birey ve toplum hayatının tüm alanlarını tanımlayan ve kontrol etmeye çalışan” bir hale bürünmüştür. Fransız cumhuriyetçiliği, bu argümanlarla bir düşünce sistemi oluşturmaya ve bunu dünyaya yaymaya çalışırken, devrimden sonra yaşamış olduğu beş cumhuriyet deneyimiyle ilgili de bir çok büyük eleştiriye maruz kalmıştır.

Fransız cumhuriyetçiliğinin yönetim şekli olarak cumhuriyeti “istikrarlı” hale getirme çabası, ilk olarak I. Cumhuriyet döneminde bazı -idare, hukuk, eğitim- alanlarda gerçekleştirilen “köktenci” reformlarla olmuştur. Daha sonra yaşanan II. Cumhuriyet de demokrasinin içselleştirilmesi çabası olarak görülmüş, ancak bu dönem çok kısa sürmüş ve halkın seçtiği cumhurbaşkanı bir süre sonra “diktatöre” dönüşerek rejimi sona erdirmiştir. III. Cumhuriyet dönemi ise bir proje olarak ele alınan cumhuriyet rejiminin “rüştünü” ispat ettiği dönem olarak dünyaya sunulmuştur. Ayrıca cumhuriyetçilik bu dönemde, “laik” ve “pozitivist” bir sistemde, “parlamentar demokrasi”yi kabul eden ve güçlü bir “yurttaş anlayışı”nı vaaz eden “ulus-devlet” sisteminin ana nüveleri de topluma kabul ettirmeye çalışmıştır. Ancak III. Cumhuriyet döneminde cumhuriyetçilik, liberalizm ve sosyalizm gibi ideolojilerin katkılarıyla Fransa’da ilk kez kendisine büyük oranda taraftar bulmayı başarmıştır.

Bu dönemde, cumhuriyet rejiminin Durkheim’le sosyal, Duguit’le hukuki ve Littré, Gambetta ve Ferry ile siyasi, kültürel ve ideolojik altyapısı teorik olarak sağlamlaştırılmıştır. Laik devlet anlayışının hukuksal altyapısının oluşturulmasıyla ve pozitivistimin özellikle eğitim alanındaki projelerle topluma kabul ettirilmesiyle

cumhuriyet rejimi, XX. yüzyılın başında dünyada popüler bir yönetim biçimi olarak gündeme gelmiştir.

Bu gelişmelerin yanı sıra “sosyal devlet anlayışı” çerçevesinde ilerleyen rejim, Fransa özelinde çok partili siyasal hayatı demokrasi içerisinde oluşturmaya yönelik büyük bir gayret sarf etmiştir. Bunları yaparken belli dönemlerde Jakoben uygulamalarla yine toplumdaki tepki gören cumhuriyetçilik, rejimin devamı adına toplumun tamamına nüfuz etmek adına toplumsal barış ve huzuru tesis edebilmek için de büyük bir uğraş vermek zorunda kalmıştır. Bu anlamda III. Cumhuriyet döneminde, devrimci yönelişten uzaklaşan cumhuriyetçi teorisyenler, “evrimci” anlayış çerçevesinde cumhuriyetçi bir “ulus inşa sürecini” daha doğru bulmaya başlamıştır. Ancak devrimcilikten, evrimci anlayışa geçiş Jakoben bir anlayışın sadece “şekil değiştirmiş bir versiyonu” olduğu için toplum nezdinde yine demokrasinin işletilebilmesini olumlu bir mecraya sürükleyememiştir.

II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından yaşanan IV. Cumhuriyet deneyimi ise ekonomik, siyasal nedenlerden ve Fransa'nın sömürgelerindeki “bağımsızlık hareketlerinden dolayı yaşanan sorunlarla kısa bir sürede sona ermiştir. Sorun yine belli idi, “istikrarsızlık” ve rejimin “kırılganlığı”. Rejimin “istikrarlı toplum” ve “istikrarlı devlet” oluşturma gayesi, V. Cumhuriyet döneminde düşüncenin “pragmatize” olmasına neden olmuştur. Bu dönemde rejim kültürel, siyasal ve sosyal dönüşüm projelerinden daha çok ekonomik gelişme modellerine önem vermiştir. Bu dönemle birlikte Fransa'nın siyasal anlamda asıl hedefi olan evrensel yurttaşlık anlayışına ulaşma gayesi, küreselleşmeyle birlikte çoğulcu anlayışların dünyada rağbet gördüğü ve siyasal, ekonomik yerleşmenin üst düzeye ulaştığı günümüzde belli argümanlarla sorgulanır hale gelmiştir. Ancak bu iki dönemde de cumhuriyetçi yönetimler, toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi adına ve bir birey olarak yurttaşın özgürlüğünü sağlayabilmek için laikliğin esnetilmesine yönelik yasal düzenlemelere yönelmişlerdir.

Fransa'da günümüzde ise cumhuriyetçiliğin “homojen toplum anlayışı”nın bireyleri eşit kılmadığı ciddi olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu nedenle Fransa Cumhuriyeti, rejimi mevcut düşünce kalıpları içerisinde sorgulayarak, demokrasinin yerleşebilmesi için çıkış noktaları aramaktadır. Ayrıca günümüzde Fransa'nın laik anlayışı, heterojen bir hal alan nüfus kompozisyonu nedeniyle de belli aşınmalara uğramaktadır. Bu olaylar

ülkeyi belli yönlerde geliştirirken, cumhuriyetçilik adına “tekçi” ve tepeden inmeçi görünüşün değişimine hala büyük katkılar sağlamadığı görülmüştür. Ancak Fransa yaşadığı bu çelişkileri çözme gayreti içerisinde. Bu minvalde idari anlamda AB’nin etkisiyle büyük oranda merkezi devlet geleneğini gevşetme arifesinde olan Fransa, yerel anlamda anayasasına “adem-i merkeziyetçilik” ibaresini yerleştirmiştir. Bu durum yasal ve siyasal olarak Fransız cumhuriyetçiliği adına bir ödün, düşüncenin dönüşümü adına ise “dönüm noktası” olarak algılanabilir.

Fransa, rejimin zorla oluşturulmaya çalışılan “evrensel yurttaş” idealinden, “özerk birey”i ve toplumu kabul eden “çoğulcu” demokratik yapıya dönüşümü konusunda gönülsüz olarak da olsa yürütmektedir. Cumhuriyetçiliğin günümüze kadar sağlamak istediği “ortak iyi (*civic virtue*)” anlayışının bir anlam kazanabilmesinin de bu süreçte yattığı görülmektedir. Ancak bu süreci Fransa’nın çabuk ve tamamen kabullenmeyeceği de bir gerçektir. Cumhuriyet, idari ve hukuki anlamda bir dönüşümü yaşamakta, düşünsel ve ideolojik anlamda ise cumhuriyetçilik adına “dogmatik” düşüncelerinden ödün vermemeye direnerek, yaşamını devam ettirmeye çalışmaktadır. Bu da tezimizde üzerinde durulan cumhuriyetçiliğin dönüşümünün var olduğu, ancak yavaş ve tezin amacıyla dile getirilen hipotezler minvalinde rejimin bazı konularda taviz vermemesi nedeniyle “sancılı” bir şekilde sürdüğüne ilişkin düşünceleri doğrulamaktadır.

Türkiye ise kurulduğundan itibaren Osmanlı’dan aldığı bir geleneği sürdürerek büyük ve topyekûn bir “modernleşme” çabası içerisinde olmuştur. Bu anlayış önce devleti sürdürme, sonra devleti kurtarma ve sonunda da “bürokratik elit” tarafından Batılılaşma olgusu içerisinde rejiminin dönüştürülmesiyle kendisini göstermiştir. Bu süreçte bürokrasi, devletin merkezi bir anlayışla kurtulabilmesi için Fransa’yı örnek almıştır. Özellikle XIX. yüzyıldaki devlet adamları, hukuki, idari ve siyasal modernleşme çabalarında bu ülkeyi model olarak görmüşlerdir.

Ülkenin geleceği adına yurt dışına gönderilen öğrencilerin de büyük bir çoğunluğu dil eğitimi ve yüksek öğrenim amacıyla Fransa’ya gönderilmiştir. Bu öğrenciler, II. Meşrutiyet’in ve Cumhuriyet’in ilanında aktif rol alan Osmanlı sivil ve askeri bürokrasisini oluşturmuştur. Bu bürokrasi, cumhuriyeti modernleşmenin bir parçası olarak ele almış ve o şekilde değerlendirmiştir. Ancak kendi içinde ideologlar, propaganda araçları ve temel kabuller oluşturmaktan da geri kalmayan bürokrasi, rejimi

monarşiden, meşrutiyete ve sonunda da cumhuriyete dönüştürmeyi başarmıştır. Ancak bunun, monarkın iradesinden kurtulan bir özgür toplum oluşturmaktan ziyade, Tek Parti döneminde askeri-sivil bürokrasinin egemen olduğu elitlerin yönetimine giren, “etkisiz toplum” oluşumuna katkıda bulunduğu görülmüştür. Bu durum tezimizin hipotezlerinden biri olan cumhuriyetçiliğin devletçiliği arttırdığı iddiasını doğrulayan bir süreci ifade eder.

Fransız III. Cumhuriyet deneyiminden büyük oranda etkilenen ve bu bağlamda şekillenen Türk entelijansiyası, yeni devletin şekillenmesinde laik, pozitivist, halk egemenliği ilkesiyle vurgulanan yurttaş anlayışını örnek almıştır. Bunlar, ulus-devlet sistemi içinde yeni devleti merkezi olarak ele alan bir düşüncenin, topluma ve devlete hâkim olması için uğraşmışlardır. Ancak cumhuriyetçi elitler bunu yaparken Fransız III. Cumhuriyet idarecilerinin evrimci, zaman zaman toplumsal uzlaşmaya önem veren ve çok partili siyasal hayatı yerleştirmeye çalışan anlayışından uzak kalmışlardır. Bunun yerine Fransız I. Cumhuriyeti'nin tepeden inmececi Jakoben, devrimci, toplumu bir “işlenebilecek ham madde” olarak gören ulus inşa sürecini örnek almışlardır. Bu anlayış, demokrasiye geçiş için “halkın hazır olmadığı” gerekçesiyle çok uzun dönem sürdürülmüştür. Ancak Türkiye’de II. Dünya Savaşı’ndan sonra değişen dünya konjonktürü içerisinde çok partili siyasi hayata geçilebilmiştir. Bu dönem ise çok uzun sürmemiş, rejimin tehlikede olduğunu öne süren askeri bürokrasinin müdahalesiyle kesilmiştir.

Günümüze kadar bu müdahaleler belli aralıklarla sürdürüldüğünden rejim hâlâ sağlıklı bir demokrasiye kavuşamamıştır. Bu durum genel olarak cumhuriyetçiliğin, özelde ise Türk Cumhuriyetçiliğinin bir yönetim sistemi olarak “eleştirel” yapısının en önemli kanıtları olarak ortada durmaktadır. Çünkü bu otoriter müdahaleler, toplumun modernleşme sürecini, zihinsel tabanı oluşmadan ve sıkıntılı bir süreç sonunda yaşayarak öğrenmesine neden olmuştur. Bu nedenle toplum, günümüzdeki bir çok siyasal, ekonomik ve toplumsal sorunun kaynağını Tek Parti dönemiyle özdeşleştirmiş ve Tek Parti dönemi icraatlarını, halen çözilemeyen problemlerin odağında görmüştür. Bu açıdan bakıldığında günümüzde Türkiye’de cumhuriyet rejimi ve cumhuriyetçilik, devletçilik anlayışının bir tezahürü olarak görülerek ciddi tartışmaların odağında görülebilmektedir.

Türk cumhuriyetçiliğinin bu yönleri göz önüne alındığında en büyük özelliği, bürokratik bir geleneğin ürünü olmasıdır. Bu bağlamda bürokrasi devlet üzerindeki kendi etkinliği için günümüz dünyasıyla belli noktalarda entegrasyona giren Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve sosyal alanlardaki dönüşümlerini engellemek adına ciddi bir “direnc” göstermektedir. Bu direnci zaman zaman bazı siyasetçiler, popülizm veya liberalizasyon çerçevesinde aşmaya çalışsalar da ülkenin yaşadığı her askeri müdahale sonunda rejimin kendini korumak adına geliştirdiği kurumsal mekanizmalar karşısında çaresiz kalabilmektedirler.

Türkiye’de bugün, rejimin geliştirilebilmesinden ziyade nasıl daha demokratik olabileceğine ilişkin tartışmalar gündemi meşgul etmektedir. Bu tartışmaların ana minvalinde ise rejimin toplumu şekillendirme ve homojenize etme uğraşına karşı, toplumun bu projeleri reddetmesi vardır. Bu nedenle Türkiye’deki tartışma genel olarak, din ve kültürel öğelerin devlet ile toplumsal alanda nereye oturtulması gerektiğine ilişkin “çoğulcu demokrasi” anlayışı ekseninde sürdürülmektedir. Çünkü AB’ye girmek için sürdürülen hukuki, siyasal çabalar ve dünyada halen süren “neo-liberal” politikalar 1980 sonrasında Türkiye’yi bu yönde büyük oranda etkilemiştir.

Bu etkilere rağmen, Türkiye’deki siyasetçi-bürokrat kavgasının, ülke rejiminin gideceği yön üzerinde etkili olacağı görülmektedir. Ancak bu tartışmaların cumhuriyet rejimi özelinden ziyade “demokrasinin boyutu ve mahiyeti” noktasında sürdürüldüğü ve siyasetçi-bürokrat çatışmasının da bu minvalde ele alınması gerektiği daha doğru olabilir.

Bu olumsuz görüşleri bir yana, Fransız ve Türk cumhuriyetçiliklerinin belli dönemleri birbirine benzemektedir. Bu dönemlerde tepeden inme ve dini yadsıyan bir anlayış kabul edilmiş, toplum inşasında “eğitime” oldukça önem verilmiştir. Ancak iki düşünce arasındaki önemli olarak algılanabilecek tek fark, toplumların “düşünsel” ve “kültürel” alt yapısında görülmektedir. Fransa, Aydınlanma’nın teoriden pratiğe dönüştüğü yerdir. Fransız toplumu, cumhuriyetçiliğin oturması ve evrensel olduğu belirtilen yurttaş haklarının benimsenmesi için en azından III. Cumhuriyet’e kadar, ciddi bir zihinsel, kültürel, ideolojik ve siyasal dönüşüm geçirmiştir. Ancak Türk toplumu bu süreci yaşamadan, modernleşme çabalarının ürünü olan II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet rejiminin ilanı ile cumhuriyetçi idealleri kucağında bulmuştur. Çünkü Türkiye’de bu

bağlamda bir “taklit” ve bürokrasinin ülkedeki hegemonyasının nasıl daha rahat sürdürülebileceğine yönelik bir anlayışla cumhuriyetçiliğin özellikleri birer “araç” olarak rejimce kullanılmaya çalışıldığı görülmüştür.

Ayrıca iki ülkenin ve toplumun kültürel, toplumsal ve medeniyet farklılıkları da bu durumun seyrinin anlaşılabilmesi adına oldukça derindir. Türk modernleşmesi, topluma önce olguyu vermiş ve olgunun içi doldurulmadan toplumdan bunun kabulünü istemiştir. Bu süreç Tek Parti döneminde Jakoben, inşacı ve uzlaşmasız bir şekilde işletilmiştir. Bu da cumhuriyetçiliğin Türkiye özelinde “eleştirel” yönlerinin artmasına neden olmuştur.

Günümüzde her iki ülkede evrensel yurttaşlık anlayışı ciddi eleştirilerin odak noktasındadır. Özellikle 1980’lerden sonra Fransa’daki “göçmenlerin” hak talepleriyle gündeme gelen ve Türkiye’deki etnik ve kültürel kökenli oluşan “çoğulcu” talepler gündemin ilk sıralarına yerleşmiştir. Küreselleşme ve küreselleşmenin getirdiği yerelleşme ile iki ülke üzerindeki AB’nin yasal baskıları da “evrensel yurttaşlık” nosyonunu ciddi anlamda aşındırmıştır. Bu durum neo-liberal dönemde liberal demokrasinin, daha çoğulcu anlayışlarına doğru yaşanan dönüşüm, Fransa ve Türkiye’nin cumhuriyetçi, tekçi-üniter yapısında belli düzenlemeleri zorunlu hale getirmiştir. Günümüzde iki devletin cumhuriyetçiliklerinin, demokrasiyi yadsıyarak devletin bekasını öne çıkartan anlayışlarından geri adım atmalarını gündeme getirmiştir. Daha demokratik bir cumhuriyet tasarımına varılmadan, cumhuriyetçiliğin halk egemenliği nosyonuna ilişkin sorunlarının çözümü mümkün görülmemektedir.

Bu gelişmeler, ülke sorunlarının tartışılmasını sağlarken, zaman zaman da cumhuriyet elitlerinin rejim savunusuna dönüşmekte ve demokrasiden geri adım atılmasıyla sonuçlanan olaylara da neden olmaktadır. Ancak Türkiye’de özgür düşüncenin her yönden geliştiği bir dönemde 28 Şubat “post-modern” askeri müdahalesi gündeme gelmiş, demokrasi belli bir süre gerilemiştir. Bu bağlamda cumhuriyet rejimi, halk egemenliği ve evrensel yurttaşlık anlayışları çerçevesinde olumlu gelişmeleri sağlamak adına yetersiz kalırken, demokrasinin uygulanmasını askıya almak hususunda tereddüt göstermemektedir. Bu durumda cumhuriyet rejiminin kolay bir şekilde “otoriter” yönetimlere dönüşmesi yönündeki eleştirileri haklı çıkartmaktadır.

Sonuç olarak, cumhuriyetçilik anlayışını somut olarak yaşayan Fransa, kendi imali olarak kabul edilebilecek olan rejiminin devamı ve istikrarı için büyük zaman harcamış ve mücadele vermiştir. Ancak değişen dünya koşullarında evrensel yurttaşlık modelinin “tekçi” ve “merkezi” devletler düzleminde sürdürülemeyeceği açıktır. Debray’ın deyimiyle artık Fransa’da, “... cumhuriyet (çiler) azınlıkta kalmıştır... cumhuriyetçi (ler) bugün artık artçı savaşlar veriyor görünmektedir... ulus, cumhuriyetçi olarak konuşmaya devam etmekte, toplum ise demokrat davranıp, düşünmektedir” (1997: 24-25).

Türkiye’de de toplumun gidişatı aynı minvaldedir. Ancak Türk cumhuriyetçiliği Fransız cumhuriyetçiliğinin yaşamış olduğu düşünsel ve geleneksel süreçleri geçirmediğinden dolayı, toplumsal bir uzlaşma zeminini oluşturmakta daha da zorlanmaktadır. Toplumun bir çok kesimi ancak söylem düzeyinde sürekli bir “cumhuriyet” vurgusu yapsa da bu tartışmalar, Tek Parti dönemi referanslarıyla birlikte, Kemalizm, laik(çi)lik, devletçilik ve askeri müdahalelerin toplum üzerinde oluşturduğu siyasal travmalar doğrultusunda yoğunlaşmaktadır. Bu durum devlet ile toplum arasında bitmeyen bir “gerilim”in ana sebebini oluşturmaktadır. Devlet kamusal alanı toplumun her kesimine açmadığı müddetçe bu gerilimin süreceği muhakkaktır.

Bu tartışmalar ve tezimizde varılan sonuçlara göre, özellikle tezimizin ana konusu olan Fransız cumhuriyet rejimi ve cumhuriyetçiliği, yukarıda üzerinde durulan bu handikapları dolayısıyla bir çok teorik ve pratik sorunu içinde barındıran olgulardır. Bu tip bir cumhuriyetçiliğin ve ona göre şekillendirilen rejimin de ana hipotezimiz minvalinde “demokrasinin işletilebilmesi ve yerleştirilmesi”ne sağladığı katkı oranında toplum tarafından “meşru” kabul edilen siyasal bir yönetim biçimi ve düşünce olabileceği bir gerçektir.

KAYNAKLAR

- AGULHON, Maurice (1983), *The Republican Experiment 1848-1852*, Trans. Janet Lloyd, Cambridge University Press, London&New York.
- AĞAOĞLU, Ahmet (19??), “Milli Misakın Tarihi Kıymeti”, Haz. Zerrin Bayraktar-Cem Alpar, *Ülkü –Seçmeler- ‘1933-1941’*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, s. 43-45.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali (2002), *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge Kitabevi, Ankara.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, Levent Köker (2001), *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, İmge Kitabevi, Ankara.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, Filiz Çulha Zabcı ve Reyda Ergün (2005), *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, İmge Kitabevi, Ankara.
- AHMAD, Feroz (1996), *Demokrasi Sürecinde Türkiye ‘1945-1980’*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul.
- AKAL, Cemal Bali (1998), *İktidarın Üç Yüzü*, Dost Kitabevi, Ankara.
- AKAY, Ali (1997), “Fransız Yeni Sağında ‘Fark’ Fikri”, *Toplumbilim Dergisi*, Sayı: 7, s. 11-26.
- AKÇURA, Yusuf (2004), *Muasır Avrupa’da Siyasi ve İçtimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar*, Haz. Adem Efe, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul.
- AKÇURA, Yusuf (2008), *Üç Tarz-ı Siyaset*, Haz. M. Ali Erdem, Lotus Yayınları, Ankara.
- AKIN, Rıdvan (2001), *TBMM Devleti (1920-1923) ‘Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare’*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- AKŞİN, Sina (2002), “Düşünce ve Bilim Tarihi (1839-1908)”, Yayın Yönetmeni: AKŞİN, Sina, *Türkiye Tarihi 3 ‘Osmanlı Devleti 1600-1908’*, Cem Yayınevi, İstanbul, s. 345-365.

- AKŞİN, Sina (2004), “Siyasal Tarih (1995-2003) ‘Atatürkçülüğün İdeolojiye Dönüşmesi’”, Editörler: AKŞİN, Sina, Bülent Tanör ve Korkut Boratav, *Yakınçağ Türkiye Tarihi II ‘1980-2003’*, Milliyet Doğan Gazetecilik A.Ş., İstanbul, s. 163-186.
- AKTAY, Yasin (1998), “Cumhuriyet, Toplumsal Değişim Söylemleri ve Demokrasi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Cumhuriyet’in 75. Yılı Özel Sayısı, Sayı: 23, s. 1-10.
- AKYAZ, Doğan (2002), *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi-Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- AL, Hamza (2008), *Yeni Kamu Yönetimi*, Değişim Yayınları, İstanbul.
- ALEMDER, Korkmaz (19??), “Basında Kadro Dergisi ve Kadro Hareketi İle İlgili Bazı Görüşler”, Haz. Cem Alpar, *Kadro Cilt: 1* (1932-Sayı: 1-Tıpkıbasım), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, s. 21-42.
- ALKAN, Ahmet Turan (1994), “21. Yüzyılın Başlarında Atatürkçülüğün Durumu”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 28, Mayıs-Haziran, s. 10-15.
- ALPAY, Şahin (2005), “Meşru Şiddet Kullanımı Tekelinden Çıktığı Ölçüde Devlet, Devlet Olma Niteliğini Yitirir”, *Sivil Toplum Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 10, Nisan-Haziran, s. 120-123.
- ALPKAYA, Faruk (2002), “Bir 20. Yüzyıl Akımı: Sol Kemalizm”, Editörler: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 477-500.
- ALTAN, Mehmet (1992), “Cumhuriyet Tartışmaları”, *Türkiye Günlüğü*, <http://www.ikincicumhuriyet.org/nedir/turkiyegunlugu.html/29.11.2009>.
- ALTAN, Mehmet (1997), “II. Cumhuriyet Manifestosunun Tartışmalarına Giriş”, *Doğu Batı Dergisi*, http://www.ikincicumhuriyet.org/nedir/manifesto_giris.html/29.11.2009.
- ALTAN, Mehmet (2000), “İkinci Cumhuriyetçiler Özür Bekliyor”, *Zaman Gazetesi*, http://www.ikincicumhuriyet.org/nedir/ikinci_cum_ozur_bek.html/29.11.2009.
- ANAYURT, Ömer (2007), “Avrupa Birliği Sürecinde Türk Hukukunda Değişim”, Editörler: DURSUN, Davut, Burhanettin Duran ve Hamza Al, *Dönüşüm*

- Sürecindeki Türkiye 'Aktörler, Alanlar, Sorunlar'*, Alfa Yayınları, İstanbul, s. 233-281.
- ARENDR, Hannah (1996), *Totalitarizmin Kaynakları/1 'Antisemitizm'*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ARENDR, Hannah (1998), *Totalitarizmin Kaynakları/2 'Emperyalizm'*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ARENDR, Hannah (2006), *İnsanlık Durumu*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ARİSTOTELES (2002), *Politika*, Çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ARNHART, Larry (2004), *Plato'dan Rawls'a Siyasi Düşünceler Tarihi*, Çev. Ahmet Kemal Bayram, Adres Yayınları, Ankara.
- ARON, Raymond (1976), *Demokrasi ve Totalitarizm*, Çev. Vahdi Hatay, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- ARON, Raymond (2000), *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. Korkmaz Alemdar, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- AŞUKIN, N.S. vd. (1979), *Politika Sözlüğü*, Çev. Mazlum Beyhan, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal (1994), *Nutuk '1919-1927'*, Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal (2003), *Medeni Bilgiler 'Uygarlık Bilgileri'*, Haz. Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- ATEŞ, Toktamış (2008-2009), "Cumhuriyet", *Doğu Batı Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 47 (Cumhuriyetçilik), Kasım, Aralık, Ocak, s. 65-82.
- ATSIZ, Yağmur (2008), "Üçüncü Cumhuriyetin Sonu", *Star Gazetesi*, <http://www.ikincicumhuriyet.org/index.asp?sayfa=medyada-ikinci-cumhuriyet/04.01.2010>.
- AUDIER, Serge (2006), *Cumhuriyet Kuramları*, Çev. İsmail Yerguz, İletişim Yayınları, İstanbul.

- AULARD, A. (1987a), *Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi I*, Çev. Nazım Poroy, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- AULARD, A. (1987b), *Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi II*, Çev. Nazım Poroy, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- AULARD, A. (1987c), *Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi III*, Çev. Nazım Poroy, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (19??a), “Bir Ruh Fantezisi yahut Yerli Peygamber”, Haz. Cem Alpar, *Kadro Cilt: 1* (1932-Sayı: 1-Tıpkıbasım), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, s. 31-37.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (19??b), “Sosyal Milliyetçiliğin Zaferi”, Haz. Cem Alpar, *Kadro Cilt: 3* (1934-1935 Sayı: 35/36-Tıpkıbasım), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, s. 8-22.
- AYDIN, Abdulhalim (2000), “Batılılaşma Döneminde Şinasi ve Fransız Etkisi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, s. 105-131.
- AYDIN, Suavi (2005), *Amacımız Devletin Bekası ‘Demokratikleşme Sürecinde Devlet ve Yurttaş’*, Tesev Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, Suavi (2006), “İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, Editörler: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 117-128.
- AYKAÇ, Burhan ve diğ. (2003), “Türkiye’de İdari Reform Hareketlerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3, s. 50-72.
- BADINTER, Elisabeth ve Robert Badinter (2000), *Politikada Bir Entelektüel: Condorcet*, Çev. Hüseyin Köse, Öteki Yayınları, Ankara.
- BAĞCE, Emre (2004), “Türkiye’de Siyaset ve Resmi İdeoloji: Temel Yaklaşımlar”, *Türk Siyasal Tarihi Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Tanzimat’tan Günümüze Sayısı, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 225-266.
- BAKAN, Selahaddin (2005), “21. Asrın Eşiğinde Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri”, Editörler: KÜÇÜK, Adnan, Selahaddin Bakan ve Ahmet Karadağ, *21. Yüzyılın*

- Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat ‘II. Cilt’*, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul, s. 1121-1141.
- BAKER, Keith Michael (2001), “Transformations of Classical Republicanism in Eighteenth Century France”, *The Journal of Modern History*, Vol. 73, No. 1, (March, pp. 32-53.
- BAYDUR, Mithat (1998), “AB Perspektifi ve Yeni Ufuklar”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 49, Ocak-Şubat, s. 66-70.
- BAYRAKTAR, S. Ulaş (2005), “Hangi Sivil Toplum, Nasıl Bir Demokrasi? 1990’ların Türkiye’inde Sivil Toplum (lar)”, *Sivil Toplum Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 9, Ocak-Mart, s. 9-24.
- BELGE, Murat (2002), “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, Editörler: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 29-43.
- BELL, David A. (2001), “The Unbearable Lightness of Being French: Law, Republicanism and National Identity at the End of the old Regime”, *The American Historical Review*, Vol. 106, No. 4, October, pp. 1215-1235.
- BÉNÉTON, Philippe (1995), *Toplumsal Sınıflar*, Çev. Hüsni Dilli, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BÉNÉTON, Philippe (2003), “Tutuculuk”, Çev. Emel Ergun, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Edit. RAYNAUD, Philippe ve Stéphane Rials, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 919-922.
- BERKES, Niyazi (2002), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yayına Haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul.
- BİLÂ, Hikmet (1999), *CHP ‘1919-1999’*, Doğan Kitap A.Ş., İstanbul.
- BLOM, Hans W. (2003), “The Republic’s Nation: The Transformation of Civic Virtue in the Dutch Eighteenth Century”, Editör: KITROMILIDES, Paschalis M., *From Republican Polity to National Community*, Voltaire Foundation Press, Oxford, s. 19-39.

- BOOKCHIN, M. (1999), *Kentsiz Kentleşme*, Çev. Burak Özyalçın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BORA, Tanıl (1997), “Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik”, Editör: Nuri Bilgin, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 53-62.
- BOZARSLAN, Hamit (2006), “M. Ziya Gökalp”, Editörler: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 314-319.
- BRUBAKER, W. Rogers (2008), “Fransa ve Almanya’da Göç, Vatandaşlık ve Ulus-Devlet: Karşılaştırmalı Tarihsel Bir Analiz”, Editör: KADIOĞLU, Ayşe, *Vatandaşlığın Dönüşümü*, Metis Yayınları, İstanbul, s. 55-91.
- BULAÇ, Ali (2001), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul.
- CALHOUN, Craig (1989), “Classical Social Theory and The French Revolution of 1848”, *Sociological Theory*, Vol. 7, No. 2, Autumn, pp. 210-225.
- CANATAN, Bilal (2007), “Fransa: Devrime Tutsak Ülke”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 11, Kış, s. 45-54.
- CANGIZBAY, Kadir (2007), *Hiç Kimsenin Cumhuriyeti*, Ütopya Yayınları, Ankara.
- CANGIZBAY, Kadir (2008-2009), “Bizim Cumhuriyet”, *Doğu Batı Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 47 (Cumhuriyetçilik), Kasım, Aralık, Ocak, s. 145-150.
- CANTO-SPERBER, Monique (2003), “Ahlak Felsefesi”, Çev. İsmail Yerguz, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Edit. RAYNAUD, Philippe ve Stéphane Rials, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 30-41.
- CARLYLE, Thomas (1989), *The French Revolution*, (Edit. FIELDING, K. J. and David Sorensen), Oxford University Press, Oxford.
- CASSIRER, Ernst (1984), *Devlet Efsanesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- CAVALLAR, Georg (2003), “-La Société Générale Du Genre Humain-: Rousseau on Cosmopolitanism, International and Republican Patriotism”, Editör:

- KITROMILIDES, Paschalis M., *From Republican Polity to National Community*, Voltaire Foundation Press, Oxford, s. 89-109.
- CEVİZCİ, Ahmet (2002), *Aydınlanma Felsefesi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- CHAPMAN, Herrick (1999), “Modern and National Identity in Postwar France”, *French Historical Studies*, Vol. 22, No. 2, Spring, pp. 291-314.
- CICERO (1955), *Cicero's Offices*, Introduction by WARRINGTON, John, Everyman's Library, J. M. Dent & Sons Ltd., London.
- CICERO (1998), *De Re Publica 'Selection'*, Edited by ZETZEL, James E. G., Cambridge University Press, Cambridge.
- COBBAN, Alfred (1975), *A History of Modern France 'Volume 3: 1871-1962'*, Penguin Books Ltd., Middlesex.
- COBBAN, Alfred (1976), *A History of Modern France 'Volume 2: 1799-1871'*, Penguin Books Ltd., Middlesex.
- COPLESTON, Frederick (2004), *Aydınlanma 'Fransız Aydınlanmasından Kant'a/Cilt: 6, Bölüm: 1'*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul.
- ÇAHA, Ömer (1999), *Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi*, İz Yayınları, İstanbul.
- ÇAHA, Ömer (2003), *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul.
- ÇAHA, Ömer (2005a), “Cumhuriyet ve Demokrasi”, Editörler: KÜÇÜK, Adnan, Selahaddin Bakan ve Ahmet Karadağ, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat 'I. Cilt'*, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul s. 351-374.
- ÇAHA, Ömer (2005b), “Kamu Yararına Statüsü İdeolojik Devletlerin Geliştirdiği Bir Lütuf Sistemidir”, *Sivil Toplum Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 10, Nisan Haziran, s. 128-129.
- ÇAHA, Ömer (2007), “Kamusal Alan Bir Özgürlük Alanıdır”, *Köprü Dergisi*, Sayı: 99, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=866/KÖPRÜ/Sayı:99/29.12.2009>.

- ÇAVDAR, Tevfik (2000), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi '1950-1995'*, İmge Kitabevi, Ankara.
- ÇAYLAK, Adem (2005), *Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen 'Bir Şerif Mardin Çözümlemesi'*, Kadim Yayınları, Ankara.
- ÇAYLAK, Adem ve Adem Çelik (2008), "Osmanlı Modernleş(tir)mesinden Cumhuriyet Modernleş(tir)mesine Geçiş: Tarihsel/Teorik Bir Okuma", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 18, Güz, s. 55-70.
- ÇELEBİ, Aykut (2002), *Avrupa: Halkların Siyasal Tarihi*, Metis Yayınları, İstanbul.
- ÇELİK, Nur Betül (2002), "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem", Editörler: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 75-79.
- ÇETİNSAYA, Gökhan (2006), "İslami Vatansızlıktan İslam Siyasetine", Editörler: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 265-272.
- ÇİĞDEM, Ahmet (2002), "Batılılaşma Modernite ve Modernizasyon", Editör: KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 68-81.
- ÇİĞDEM, Ahmet (2006), *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÇİZAKÇA, Murat (2002), *Demokrasi Arayışında Türkiye*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- DAGGER, Richard (1997), *Civic Virtues, Rights, Citizenship and Republican Liberalism*, Oxford University Press, Oxford.
- DEBRAY, Régis (1997), "Cumhuriyetçimisiniz, Demokrat mı?", Çev. Ahmet Arslan, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 47, Eylül Ekim, s. 16-22.
- DELİGÖZ, Önder (2007), II. Cumhuriyet: Tuzak mı, İhtiyaç mı?, *Zaman Gazetesi*, 16 Eylül, s. 12
- DÉLOYE, Yves (1997), "Bir Ulusun Kökenlerinin Anma Törenlerinin Yazısı", Çev. Emine Okşan Tuna, *Toplumbilim Dergisi*, Sayı: 7, s. 47-54.

- DÉLOYE, Yves (1998), “Cumhuriyet Fikri ve Vatandaşlık: Fransız Deneyimi (1840-1945)”, Çev. Esra Atuk, *Cogito Dergisi*, Sayı: 15, s. 95-113.
- DEMİREL, Ahmet (1995), *Birinci Mecliste Muhalefet ‘İkinci Grup’*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DEMİREL, Tanel (2004), *Adalet Partisi ‘İdeoloji ve Politika’*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DINAN, Desmond (2005), “Fransa”, Çev. Hale Akay, *Avrupa Birliği Ansiklopedisi ‘Birinci Cilt’*, Editör: DINAN, Desmond, Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 443-447.
- DREYFUS, Françoise (2007), *Bürokrasinin İcadı*, Çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DUFFAR, Jean (2002), “Fransa’da Laiklik”, Editör: UŞŞAK, Cemal, *Dünyada Din Devlet İlişkileri*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 44-56.
- DURAN, Burhanettin (2005), “AB Üyeliği Türkiye’nin ve Avrupa’nın Yeniden ‘İcadı’nı Gerektirir mi?”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 40, Güz, s. 27-49.
- DURAN, Burhanettin (2007), “Türkiye’nin Dönüşümünde Aydınların Rolü”, Editörler: DURSUN, Davut, Burhanettin Duran ve Hamza Al, *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye ‘Aktörler, Alanlar, Sorunlar’*, Alfa Yayınları, İstanbul, s. 171-208.
- DURSUN, Davut (1999), “Anayasa Yapımında Temsil Sorunu”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 29-30, s. 557-563.
- DURSUN, Davut (2001a), “Demokrasi Sorunu ve Türkiye”, Editör: DURSUN, Davut, *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi*, Şehir Yayınları, İstanbul, s. 9-29.
- DURSUN, Davut (2001b), *27 Mayıs Darbesi ‘Hatıralar Gözlemler Düşünceler’*, Şehir Yayınları, İstanbul.
- DURSUN, Davut ve Fatma Yurttaş (2006), “Türkiye’de Demokrasiye Geçişlerde Askerin Elde Ettiği Çıkış Garantisi Olarak Milli Güvenlik Kurulu”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 9-10, Yaz-Güz, s. 222-246.

- DÜZEL, Neşe (2008), “Zafer Toprak’la Türkiye Cumhuriyeti Üzerine Bir Mfulakat”, *Taraf Gazetesi*, <http://www.taraf.com.tr/makale/2605.htm/10.11.2008>.
- EMRE, Cahit (1997), *Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- ERÇİN, M. Cezmi (1999), *Sosyolojik Açıdan Atatürk’ün Cumhuriyetçilik Tezi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERDEM, Fazıl Hüsnü (2005), “Türkiye’nin AB’ye Tam Üyelik Sürecinde Sivil-Asker İlişkilerinin Genel Görünümü”, Editörler: KÜÇÜK, Adnan, Selahaddin Bakan ve Ahmet Karadağ, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat ‘II. Cilt’*, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul, s. 751-774.
- ERDOĞAN, Mustafa (1995), *Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji*, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa (1996), *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa (1998), “Cumhuriyet ve Demokrasi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı: II, Sayı: 23-24, s. 1042-1052.
- ERDOĞAN, Mustafa (1999), *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa (2005), “1982 Anayasasında Din Özgürlüğü”, Editör: YILMAZ, Murat, *Türkiye’de Din ve Vicdan Hürriyeti*, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara, s. 226-237.
- ERDOĞAN, Nemci (2002), “Neo-Kemalizm, Organik Bunalım ve Hegemonya”, Editörler: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 584-591.
- ERSANLI, Büşra (2003), *İktidar ve Tarih “Türkiye’de ‘Resmi Tarih’ Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ERYILMAZ, Bilal (2006), *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul.

- FAVELL, Adrian (1998), *Philosophies of Integration: Immigration and The Idea of Citizenship in France and Britain*, St Martin's Press, New York.
- FİNDLEY, Carter V. (1994), *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform*, Çev. L. Boyacı ve İ. Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul.
- GEVGİLİLİ, Ali (1987), *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- GOHIN, Oliver (1994), "Fransa'da Devlet Yönetiminin Merkez Dışında Örgütlenmesi", Çev. Ahmet Özer, *Türk İdari Dergisi*, Yıl: 66, Sayı: 402, Mart, s. 11-25.
- GOODWIN, Charles Stewart (1995), *A Resurrection Of The Republican Ideal*, University Press Of America Inc., Lanham-New York-London.
- GOULD, Julius, William L. Kolb (1964), *A Dictionary of the Social Sciences*, The Crowell-Collier/Macmillan Publishing Company, New York and Ontario.
- GOYARD-FABRE, Simone (2003), "Cumhuriyet", Çev. İsmail Yerguz, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, (Editörler: RAYNAUD, Philippe ve Stéphane Rials), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 172-178.
- GÖKALP, Ziya (1976), *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Haz. İbrahim Kutluk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GÖKALP, Ziya (1982), *Makaleler II*, Haz. S. Hayri Bolay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GÖZAYDIN, İştâr B. (2002), "Türkiye Hukukunun Batılılaşması", Editör: KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 286-289.
- GÖZE, Ayferi (1995a), *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- GÖZE, Ayferi (1995b), *Liberal Marxiste Faşist ve Sosyal Devlet*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

- GUARINI, Elena Fasano (1993), "Machiavelli and the Crisis of the Italian Republics", Edit. BOCK, Gisela, Quentin Skinner and Maurizio Viroli, *Machiavelli and Republicanism*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 17-40.
- GUNN, T. Jeremy (2007), *Din Özgürlüğü ve Laisite*, Çev. Hüseyin Bal-Ö. Faruk Altıntaş, Liberte Yayınları, Ankara.
- GÜRSEL, Deniz (1994), "Milletin Organik Aydınları'na Devam: Rönesans Olmadan Aydınlanma Olmaz", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 29, Temmuz-Ağustos, s. 77-85.
- HAAKONSSSEN, Knud (1996), "Republicanism", Editörler: GOODİN, E. Robert ve Philip Pettit), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, Blackwell Publishers, Cambridge, s. 568-574.
- HABERMAS, Jürgen (2005), "Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşımı", Çev. Mehmet H. Doğan, *Çokkültürcülük "Tanınma Politikası"*, Editör: GUTMANN, Amy, YKY Cogito, İstanbul s. 113-145.
- HALE, William (1996), *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul.
- HAMMOND, Scott J. vd. (2007), *Classics of American Political & Constitutional Thought, Volume I*, Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge.
- HAMPSHER-MONK, Iain (2004), *Modern Siyasal Düşünce Tarihi*, Çev. Necla Arat, Say Yayınları, İstanbul.
- HAMPSON, Norman (1991), *Aydınlanma Çağı*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- HARMAN, Chris (1998), *The Fire Last Time: 1968 and After*, Bookmarks Publishers, London.
- HARRINGTON, James (1977), "The Commonwealth of Oceana", Editör: POCOCK, J. G. A., *The Political Works Of James Harrington*, Cambridge University Press, Cambridge.
- HEARNSHAW, F. J. C. (1925-1926), "Introductory: The Social and Political Problems of the Sixteenth and Seventeenth Centuries" Edit. HEARNSHAW, F. J. C.,

Social&Political Ideas of Some Great Thinkers of The Sixteenth and Seventeenth Centuries, George G. Harap Company Ltd., London&Calcuta&Sydney, s. 9-41.

HEATER, Derek (2007), *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, Çev. Meral Delikara Üst, İmge Kitabevi, Ankara.

HELD, David (1998), “Cumhuriyetçilik, Özgürlük, Öz-Yönetim ve Aktif Yurttaşlık”, Çev. Hande Paker-Hayrullah Doğan, *Cogito Dergisi*, Sayı: 15, s. 37-67.

HEPER, Metin (1973), *Modernleşme ve Bürokrasi*, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1973

HEPER, Metin (2004-2005), “Demokrasimizin Sorunları”, *Doğu Batı Dergisi*, İdeolojiler 3, Yıl: 8, Sayı: 30, s. 169-179.

HERZOG, Don (1996), “Some Questions For Republicans, *Political Theory*, Vol. 14, No. 3, August, pp. 473-493.

HİLAV, Selahattin (2004), “Düşünce Tarihi (1908-1980)”, Editörler: AKŞİN, Sina, Bülent Tanör ve Korkut Boratav, *Yakınçağ Türkiye Tarihi I '1908-1980'*, Milliyet Doğan Gazetecilik A.Ş., İstanbul, s. 383-414.

HOBBSAWM, Eric J. (2009), *Fransız Devrimi'ne Bakış*, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul.

HOCAOĞLU, Durmuş (1994), “Sekülerizm, Laisizm ve Türk Laisizmi”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 29, Temmuz-Ağustos, s. 35-76.

HOFFMAN, Charles M. (2004), *Discourses of Citizenship In Contemporary France: Multiculturalism and Neo-Republicanism Since 1981*, Unpublished Doctor of Philosophy Tesis, Indiana University

HOLTON, James E. (1987), “Marcus Tullius Cicero”, Edited by STRAUSS, Leo and Joseph Cropsey, *History of Political Philosophy*, The University of Chicago Press, Chicago and London, s. 155-175.

HONDERİCH, Ted (1995), *Philosophy*, Oxford University Press, New York and Oxford.

- HUBERMAN, Leo (1990), *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Murat Belge, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- HUGO, Victor (1996), *1793 Devrimi*, Çev. Alev Er, Pencere Yayınları, İstanbul.
- IULA-EMME (1994), *Karşılaştırmalı Yerel Yönetim Yapıları Araştırması*, Kent Basımevi, Ankara.
- İNALCIK, Halil (2006), “Türkiye ve Avrupa: Dün ve Bugün”, Haz. Şermin Korkusuz-Zeynep Uygurer, *Doğu Batı ‘Makaleler I’*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, s. 215-240.
- İNSEL, Ahmet (1998), “Fransa’da Nasyonal Popülist Sağın Öngörülebilir Yükselişi”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 113, s. 57-66.
- İREM, Nazım (2008), “Cumhuriyetçi Muhafazakarlık, Seferber Edici Modernlik ve Diğer Batı Düşüncesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı: 57-2, s. 42-60.
- KADIOĞLU, Ayşe (1999), *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*, Metis Yayınları, İstanbul.
- KADIOĞLU, Ayşe (2008a), “Türkiye’de Vatandaşlığın Anatomisi”, Editör: KADIOĞLU, Ayşe, *Vatandaşlığın Dönüşümü*, Metis Yayınları, İstanbul, s. 168-184.
- KADIOĞLU, Ayşe (2008b), “Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları”, Editör: KADIOĞLU, Ayşe, *Vatandaşlığın Dönüşümü*, Metis Yayınları, İstanbul, s. 21-30.
- KADIOĞLU, Ayşe (2008c), “Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması: Türkiye Örneği”, Editör: KADIOĞLU, Ayşe, *Vatandaşlığın Dönüşümü*, Metis Yayınları, İstanbul, s. 31-54.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent (2006), “Bir Zihniyet Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, Editör: KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 125-140.
- KALİBER, Alper, “Türk Modernleşmesini Sorunlaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine”, Editör: KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 107-124.

- KANSU, Aykut (2002), “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, Editörler: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 254-267.
- KANSU, Şevket Aziz (19??), “İstikbal Sevgisi ve Bio-Sosyal Kültürümüz”, Haz. Zerrin Bayraktar-Cem Alpar, *Ülkü –Seçmeler- ‘1933-1941’*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, s. 354-355.
- KARAHANOGULLARI, Onur (2004), *Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri*, AÜ SBF KAYAUM Yayını, Ankara.
- KARAKAŞ, Ayşe Işıl (1993), *Avrupa Topluluğu Hukuk Düzeni ve Ulus Devlet Egemenliği*, Der Yayınları, İstanbul.
- KARAKAŞ, Eser (2008), “İkinci Cumhuriyetçi Düşünce Neden Önemli?”, *Star Gazetesi*, <http://www.ikincicumhuriyet.org/index.asp?sayfa=medyada-ikinci-cumhuriyet&icerik=7936/04.01.2010>.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (19??), “Ankara Moskova Roma”, Haz. Cem Alpar, *Kadro Cilt: 1*, (1932-Sayı: 10-Tıpkıbasım), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, s. 40-43.
- KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım (2002), “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, Editörler: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 272-275.
- KARATEPE, Şükrü (1997), *Tek Parti Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- KARATEPE, Şükrü (1999), *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- KARPAT, Kemal H. (1996), *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul.
- KARPAT, Kemal H. (2008), *Osmanlı Modernleşmesi*, Çev. A. Zorlu Durukan-Kaan Durukan, İmge Kitabevi, Ankara.
- KASTORYANO, Riva (2000), *Kimlik Pazarlığı*, Çeviren: Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul.

- KAYA, Ayhan (2005), “Avrupa Birliği’nde Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çokkültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: bir arada Yaşamanın Siyaseti”, Editörler: KAYA, Ayhan ve Turgut Tarhanlı, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları*, Tesev Yayınları, İstanbul, s. 35-57.
- KEYDER, Çağlar (1989), *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, Çev. Sabri Tekay, İletişim Yayınları, İstanbul
- KEYMAN, E. Fuat (1996), “Nasıl Bir Liberal Demokrasi”, *Diyalog Dergisi*, Sayı: 1., s. 93-109.
- KEYMAN, E. Fuat (2008), “Türkiye’de Çokkültürlü Anayasal Vatandaşlık”, (Editör: KADIOĞLU, Ayşe, *Vatandaşlığın Dönüşümü*, Metis Yayınları, İstanbul, s. 218-244.
- KEYMAN, E. Fuat, Banu Turnaoğlu (2008-2009), “Neo-Roma ve Neo-Atina Cumhuriyetçiliği: Cumhuriyetçilik, Demokratikleşme ve Türkiye”, *Doğu Batı Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 47 (Cumhuriyetçilik), Kasım, Aralık, Ocak, s. 37-64.
- KEYMAN, E. Fuat ve Ahmet İçduygu (2009), “Vatandaşlık, Kimlik ve Türkiye’de Demokrasi Sorunu”, Editörler: KEYMAN, E. Fuat ve Ahmet İçduygu, *Küreselleşme, Avrupalılaşma ve Türkiye’de Vatandaşlık*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 1-25.
- KIDD, Colin (2003), “Constitutaions and Character in the Eighteenth-CENTury British World”, Edit. KITROMILIDES, Paschalis M., *From Republican Polity to National Community*, Voltaire Foundation Press, Oxford, s. 40-61.
- KILIÇ, Ahmet Faruk (2007), “Fransız Devrimi ve Din”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 11, Kış, s. 119-142.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali (1998), “Cumhuriyetin Temelleri”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 52, Eylül-Ekim, s. 11-14.
- KILIÇKAYA, Belkıs (2008), “Maurice Barbier’le Söyleşi: Bizde Sistemin Farkı Laikliği Tanımlaması”, *Sabah Gazetesi*, http://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/03/haber_88C1CDD978CD4DE1A4B91A33D4340072.html/29.12.2009.
- KIRIK, Hikmet (2005), *Kamusal Alan ve Demokrasi*, Salyangoz Yayınları, İstanbul.

- KOÇAK, Cemil (2004), “Siyasal Tarih (1923-1950)”, Editörler: AKŞİN, Sina, Bülent Tanör ve Korkut Boratav, *Yakınçağ Türkiye Tarihi II ‘1980-2003’*, Milliyet Doğan Gazetecilik A.Ş., İstanbul, s. 127-211.
- KOÇAK, Cemil (2006a), “Osmanlı/Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi-Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, Editörler: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 72-82.
- KOÇAK, Cemil (2006b), “Namık Kemal”, Editörler: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 244-249.
- KÖKER, Levent (2007), *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KRIEGEL, Blandine (1998), *Philosophie de la République*, Éditions Plon, Paris.
- KURU, Ahmet T. (2006), *Dynamics of Secularism: State-Religion Relations in the United States, France, and Turkey*, Unpublished Doctor of Philosophy Tesis, University of Washington.
- KURU, Ahmet T. (2008), “Birey Laik Olur mu?”, *Zaman Gazetesi*, 7 Temmuz, s. 24
- KURUBAŞ, Erol (2006), *Asimilasyondan Tanınmaya*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- KÜÇÜKÖMER, İdris (2002), *Düzenin Yabancılaşması*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- KYMLICKA, Will (1998), *Çokkültürlü Yurttaşlık*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- LARRÉRE, Catherine (2003), “Hugo Grotius”, Çev. İsmail Yerguz, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Editörler: RAYNAUD, Philippe ve Stéphane Rials, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 349-354.
- LEE, Stephen J. (2004), *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Çev. Savaş Aktur, Dost Kitabevi, Ankara.

- LENTZ, Thierry (2005), *Napoléon*, Çev. İdil Engindeniz, Dost Kültür Kitaplığı, Ankara.
- Les structures de l'Etat voyage au sein de l'appareil administratif*, http://www.fonction-publique.gouv.fr/reforme/structures/structures_index.htm. 12.10.2008.
- LEVETT, A. E. (1925-1926), "James Harrington", Edited by HEARNshaw, F. J. C., *Social and Political Ideas of Some Great Thinkers of the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, George G. Harrap & Company Ltd., London-Calcutta-Sydney, s. 174-203.
- LOURAU, René (2001), *Bilinçaltında Devlet*, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- MACAR, Elçin (2002), "Doğan Avcıoğlu", Editör: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 162-169.
- MACHIAVELLI (1994), *Selected Political Writings*, Edit. and Trans. WOOTTON, David, Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge.
- MACHIAVELLI (2008), *Siyaset Üzerine Konuşmalar*, Çev. Hakan Zengin, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- MACHIAVELLI, Niccolo (1997), *Prens*, Çev. Semra Kunt, Alkım Yayınevi, Ankara.
- MANIN, Bernard (1994), "Checks, Balances and Boundaries: The Separation of Powers in the Constitutional Debate of 1787", Edited by FONTANA, Biancamaria, *The Invention of the Modern Republic*, Cambridge University Press, pp. 27-62.
- MARDİN, Şerif (1990), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Editörler: TÜRKÖNE, Mümtaz'er-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MARDİN, Şerif (1997), *Türk Moderleşmesi*, Editörler: TÜRKÖNE, Mümtaz'er-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MARDİN, Şerif (1998), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtaz'er Türköne-Fahri Unan-İrfan Erdoğan, Yayına Hazırlayan: Ömer Laçiner, İletişim Yayınları, İstanbul.

- MARDİN, Şerif (2006), “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, Editörler: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 42-53.
- MARX, Karl (1996), *Fransa’da Sınıf Savaşları ‘1848-1850’*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.
- MARX, Karl (2007), *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.
- MC CLELLAND, J. S. (1996), *A History of Western Political Thought*, Routledge, London and New York.
- MC MILLAN, James F. (1992), *Twentieth-Century France ‘Politics and Society 1898-1991’*, Routledge, Chapman and Hall Inc., New York.
- MC WILLIAMS, Wilson Carey (1996), “The Public and the Private A Symposium on Theodore J. Lowi’s End of Republican Era”, *The Review of Politics*, Vol. 58, No. 3, Summer, pp. 597-615.
- MERT, Nuray (1994), *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- MERT, Nuray (2002), “Cumhuriyet Türkiye’inde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutları”, Editör: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 197-209.
- MERT, Nuray (2007), “İkinci Cumhuriyet”, *Radikal Gazetesi*, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=227798/04.01.2010>.
- MESSNER, Francis (2008), “Fransa”, Editörler: KÖSE, Ali ve Talip Küçükcan, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, İstanbul, s. 114-135.
- MICHELET (1964), *Fransız İhtilali Tarihi I*, Çev. Hamdi Varoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- MILLER, David vd. (1994), *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi I*, Çev. Bülent Paker-Nevzat Kıracı, Ümit Yayıncılık, Ankara.

- MILLER, David vd. (1995), *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi II*, Çev. Bülent Paker-Nevzat Kırac, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- MOATTİ, Claude (2003), "Cicero", Çev. Emel Ergun, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Editörler: RAYNAUD, Philippe ve Stéphane Rials, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 154-159.
- MOOERS, Colin (2000), *Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara.
- MOORE, Barrington Jr. (2003), *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, Çev. Şirin Tekeli- Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara.
- MUTMAN, Mahmut (2002), "Şarkiyatçılık/Oryantalizm", Editör: KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 189-211.
- NICOLET, Claude (1994), *L'idée Républicaine en France (1789-1924) 'Essai d'Histoire Critique'*, Éditions Gallimard, Paris.
- NICOLET, Claude (2000), *Histoire, Nation, République*, Éditions Odile Jacob, Paris.
- NİŞANYAN, Sevan (2009), *Yanlış Cumhuriyet*, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- OGG, David (1972), *Europe Of The Ancien Régime '1715-1783'*, Fontana History of Europe, Collins Clear-Type Press, London and Glasgow.
- OKANDAN, Recai Galip (1946), *Umumi Amme Hukuku Cilt I*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Kenan Matbaası, İstanbul.
- OKTAY, Cemil (1991), "*Hum*" *Zamirinin Serencamı*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- OKUTAN, Cevat (2006), *Cumhuriyetçi Paradigma Paradigmatik Cumhuriyet*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- OLDFIELD, Adrian (1990), *Citizenship and Community: Civic Republicanism and the Modern World*, Routledge, London and New York.
- ONUF, Nicholas Greenwood (1998), *The Republic Legacy in International Thought*, Cambridge University Press, Cambridge&Melbourne.

- ORTAYLI, İlber (2000), “Osmanlı İmparatorluğu’nda İdari Modernleşme ve Mahalli İdareler Reformu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim ‘Makaleler 1’*, Turhan Kitabevi, Ankara, s. 223-232.
- OUTHWAITE, William (2008), *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, Çev. Melih Pekdemir, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi (2000), *Türk Politik Kültürü*, Alfa Basım Yayım, İstanbul.
- ÖNDER, Tuncay (2006), “Yeşil Siyaset”, Editör: TÜRKÖNE, Mümtaz’er, *Siyaset*, Lotus Yayınları, Ankara, s. 592-628.
- ÖZ, Esat (1992), *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- ÖZAY, Mehmet (2007), *Sekülerleşme ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ÖZBERK, Nevin (1993), “Namık Kemal’de Özgürlük Fikri”, *Doğumunun Yüzzellinci Yılında Namık Kemal*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÖZBUDUN, Ergun (1997), “Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu”, Editör: BİLGİN, Nuri, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 63-70.
- ÖZBUDUN, Ergun (2003), *Çağdaş Türk Siyaseti*, Çev. Ali Resul Akay, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR, Hikmet (1986), *Yön Hareketi*, Bilgi Yayınları, Ankara.
- ÖZDEMİR, Hikmet (2000), *Doğan Avcıoğlu-Bir Jön Türk’ün Ardından*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- ÖZİPEK, Bekir Berat (2004), *Muhafazakârlık ‘Akıl Toplum Siyaset’*, Liberte Yayınları, Ankara.
- ÖZLEM, Doğan (1998), “Tarihsellik ve Cumhuriyet”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı: 28, s. 5-18.
- ÖZLEM, Doğan (2002), “Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset”, Editör: KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 452-464.

- ÖZTÜRK, Armağan (2008), “Cumhuriyetçilik Ayracında Yurtsever Anlayışın İdeolojik Kökleri”, *Antik Bir Düşünce Geleneği Üzerine Çağdaş Yorumlar “Cumhuriyetçilik”*, Edit. TOK, Nafiz, Orion Kitabevi, Ankara, s. 119-138.
- PARLA, Taha (1995), *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- PARLA, Taha (2005), *Türkiye’nin Siyasal Rejimi ‘1980-1989’*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- PARLA, Taha (2007), *Türkiye’de Anayasalar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- PEKER, Recep (1984), *İnkılap Dersleri ‘1934-1935 Yılı Ders Notları’*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- PEKER, Recep (1997), “1933 Yılı Ders Notları”, Editör: ASLANAPA, Oktay, *1933 Yılında İstanbul Üniversite’sinde Başlayan İlk İnkılap Tarihi Ders Notları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1997, s. 203-290.
- PELLEGRİN, Pierre (2003), “Aristoteles”, Çev. Necmettin Kamil Sevil, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Editör: RAYNAUD, Philippe ve Stéphane Rials, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 99-110.
- PENA-RUIZ, Henri (2007), *Laiklik Nedir?*, Çev. Ümran Derkunt, Gendaş Kültür A. Ş., İstanbul.
- PETIT, Annie (2003), “Auguste Comte ve Pozitivizmler”, Çev. Necmettin Kamil Sevil, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, (Edit. RAYNAUD, Philippe ve Stéphane Rials), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 165-172.
- PETTIT, Philip (1998), *Cumhuriyetçilik*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- PLANO, Jack C. vd. (1973), *Political Science Dictionary*, The Dryden Press, Hinsdale and Illinois.
- POCOCK, J. G. A. (1975), *The Machiavellian Moment ‘Florantine Political Thought and The Atlantic Republican Tradition’*, Princeton University Press, Princeton and London.

- POGGI, Gianfranco (2002), *Modern Devletin Gelişimi 'Sosyolojik Bir Yaklaşım'*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- POLYBİOS (1998), "Histories", *The Historians of Ancient Rome*, Edited by MELLOR, Ronald, Routledge Press, New York.
- POND, Elizabeth (2002), *The Rebirth of Europe*, Brookings Institution Press, Washington.
- PLATON (2000), *Devlet*, Çev. Selahattin Eyyuboğlu-M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- RANDOM HOUSE WEBSTER'S COLLEGE DICTINOARY (1991), "Republic", Random House Inc., New York and Toronto.
- RAYNAUD, Philippe (2003a) "Fransız Devrimi", (Çev. Necmettin Kamil Sevil), *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, (Edit. RAYNAUD, Philippe ve Stéphane Rials), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 338-348.
- RAYNAUD, Philippe (2003b), "Amerikan Devrimi", Çev. İsmail Yerguz, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Editör: RAYNAUD, Philippe ve Stéphane Rials, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 41-51.
- RAYNAUD, Philippe (2003c) "Alexis de Tocqueville", (Çev. İsmail Yerguz), *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, (Edit. RAYNAUD, Philippe ve Stéphane Rials), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 886-894.
- RENAUT, Alain & Sylvie Mesure (1999), "La Discussion Républicaine du Libéralisme Moderne", sous la dir. RENAUT, Alain, *Histoire de la Philosophie Politique*, Cilt IV, Calmann-Lévy, Paris, s. 317-361.
- REYHAN, Cenk (2006), "Prens Sabahattin", Editörler: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 146-151.
- ROBERT, Jacques (1998), *Batı'da Din-Devlet İlişkileri 'Fransa Örneği'*, Çev. İzzet Er, İz Yayıncılık, İstanbul.

- ROSANVALLON, Pierre (1990), *L'Etat en France de 1789 à nos jours*, Éditions Seuil, Paris.
- ROUSSEAU, J. J. (1982), *İnsanların Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, Çev. Rasih Nuri İleri, Say Kitap Pazarlama, İstanbul.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques (1999), *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Alpagut Erenuluğ, Öteki Yayınları, Ankara.
- RUSSELL, Bertrand (1983), *Batı Felsefesi Tarihi*, Çev. Muammer Sencer, Say Kitap Pazarlama, İstanbul.
- SABİNE, George (1969a), *Siyasal Düşünceler Tarihi I 'Eskiçağ-Ortaçağ'*, Çev. Harun Rızatepe, Sevinç Matbaası, Ankara.
- SABİNE, George (1969b), *Siyasal Düşünceler Tarihi II 'Yeniçağ'*, Çev. Alp Öktem, Sevinç Matbaası, Ankara.
- SABİNE, George (1969c), *Siyasal Düşünceler Tarihi III 'Yakınçağ'*, Çev. Özer Ozankaya, Sevinç Matbaası, Ankara.
- SAĞLAM, Musa (2008), "Fransa'nın Cumhuriyet Serüveni: Anayasa Tarihi Perspektifinden Fransız Cumhuriyetleri", Edit. Nafiz Tok, *Cumhuriyetçilik*, Orion Kitabevi, Ankara, s. 169-228.
- SAKTANBER, Ayşe (2002), "Kemalist Kadın Hakları Söylemi", Editör: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 323-333.
- SARIBAY, Ali Yaşar (1998), *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, Asa Kitabevi, Bursa.
- SCHNAPPER, Dominique (1995), *Yurttaşlar Cemaati 'Modern Ulus Fikrine Dair'*, Çev. Özlem Okur, Kesit Yayıncılık, İstanbul.
- SELÇUK, Sami (1997), "Hukukun Üstünlüğüne Yaslanan Demokrasi ve Belirleyici Sonuçları", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 47, Eylül-Ekim, s. 5-15.
- SEZGİN, Ömür (19??), "Kadro Hareketi", Haz. Cem Alpar, *Kadro Cilt: I*, (Tıpkıbasım), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, s. 11-20.

- SIEYÉS, Emmanuel-Joseph (2005), “Üçüncü Sınıf” Nedir?, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara.
- SKINNER, Quentin (1993a), “Machiavelli’s Discorsi and the Pre-humanist Origins of Republican Ideas”, Edit. BOCK, Gisela, Quentin Skinner and Maurizio Viroli, *Machiavelli and Republicanism*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 121-142.
- SKINNER, Quentin (1993b), “The Republican Ideal of Political Liberty”, Edit. BOCK, Gisela, Quentin Skinner and Maurizio Viroli, *Machiavelli and Republicanism*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 293-309.
- SKOCPOL, Theda (2004), *Devletler ve Toplumsal Devrimler*, Çev. S. Erdem Türközü, İmge Kitabevi, Ankara.
- SMITH, Edward Conrad ve Arnold John Zurcher (1958), *Dictionary of American Politics*, Barnes&Noble Inc. Publishers, New York.
- SOLÉ, Jacques (1988), *La Révolution en questions*, Éditions Seuil, Paris.
- SOMEL, Selçuk Akşin (1997), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Kimliği”, Editör: BİLGİN, Nuri, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 71-83.
- SOMEL, Selçuk Akşin (2006), “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, Editörler: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 88-116.
- SÖĞÜTÇÜ, İlyas (2008), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Modernleşme: Kırılmalar ve Süreklilik”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 18, Güz, s. 33-54.
- SPENCER, Robert F. (2008), “Kültür süreci ve Entelektüel Akım: Durkheim ve Atatürk”, Çev. Celalettin Güngör, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 18, Güz, s. 167-188.

- STRAUSS, Leo (1987), “Niccolo Machiavelli”, Edited by STRAUSS, Leo and Joseph Cropsey, *History of Political Philosophy*, The University of Chicago Press, Chicago and London, s. 296-317.
- SUNAR, Lütü (2004), “Kadro Dergisi/Hareketi ve Etkileri: Türk Devlet İdeolojisi ve Sol Kemalizmin Oluşumu Bağlamında Bir Analiz”, *Türk Siyasal Tarihi Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Tanzimat’tan Günümüze Sayısı, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 511-526.
- SWINGEWOOD, Alan (1998), *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- ŞENGÜL, Ramazan (2007), “Fransa’da Kamu Yönetiminde Merkezîyetçilikten Yerelleşmeye Doğru”, Editörler: ERYILMAZ, B., M. Eken ve M. L. Şen, *Kamu Yönetimi Yazıları*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s. 563-579.
- ŞİŞMAN, Adnan (2004), *Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- TANNENBAUM, Donald ve David Schultz (2006), *Siyasi Düşünce Tarihi ‘Filozoflar ve Fikirleri’*, Çev. Fatih Demir, Adres Yayınları, Ankara.
- TANİLLİ, Server (2007), *Dünyayı Değiştiren 10 Yıl (1789-1799)*, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- TANÖR, Bülent (2002), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY Cogito Yayınları, İstanbul.
- TAYLOR, Charles (2005), “Tanınma Politikası”, Çev. Mehmet H. Doğan, *Çokkültürcülük “Tanınma Politikası”*, Editör: GUTMANN, Amy, YKY Cogito, İstanbul s. 42-84.
- TAYLOR, Charles (2006), *Modern Toplumsal Tahayüller*, Çev. Hamide Koyukan, Metis Yayınları, İstanbul.
- TEKELİ, İlhan (2002), “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı”, Editör: KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 19-23.

- TEVFİK, Ebuzziya (2006), *Yeni Osmanlılar-İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler*, Günümüz Türkçesine Uygulayan: Şemsettin Kutlu, Pegasus Yayınları, İstanbul.
- TILLY, Charles (1995), *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, Çev. Özden Arıkan, Afa Yayıncılık, İstanbul.
- TIMBAL, Pierre-Clément ve André Castaldo (1993), *Histoire des Institutions Publiques et des Faits Sociaux*, 9. Édition, Dalloz, Paris.
- TOK, Nafiz (2008), "Giriş", *Antik Bir Düşünce Geleneği Üzerine Çağdaş Yorumlar "Cumhuriyetçilik"*, Edit. TOK, Nafiz, Orion Kitabevi, Ankara, s. 1-18.
- TOKER, Nilgün ve Serdar Tekin (2002), "Kamusuz Cumhuriyet'ten Kamusuz Demokrasi'ye", Editör: KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 82-106.
- TOMBS, Robert (1996), *France '1814-1914'*, Longman Limited, London and New York.
- TOPRAK, Zafer (1998), "Tek Parti Cumhuriyeti ve Demokrasi", *Yeni Türkiye Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı II, Sayı: 23-24, s. 1053-1055.
- TOURAINÉ, Alain (2000), *Modernliğin Eleştirisi*, Çev. Hülya Tufan, YKY Cogito, İstanbul.
- TOURAINÉ, Alain (2002), *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecekmiz?*, Çev. Olcay Kunal, YKY, İstanbul.
- TOURAINÉ, Alain (2004), *Demokrasi Nedir?*, Çev. Olcay Kunal, YKY, İstanbul.
- TUNÇAY, Mete vd. (1998), "Alkışla Cumhuriyet Olmaz!", *Cogito Dergisi*, Sayı: 15, s. 195-231.
- TUNÇAY, Mete (2002), "İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)", Editör: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 92-96.

- TURAN, İlter (1998), “Cumhuriyet’in 75. yılında Türkiye’de Siyasal Kültür”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı: II, Sayı: 23-24, s. 826-832.
- TÜRKEŞ, Mustafa (2002), “Kadro Dergisi”, Editör: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 464-476.
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er (1994), *Modernleşme Laiklik ve Demokrasi*, Ark Yayınevi, Ankara.
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er (1995), *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*, Yeni Şafak Kitaplığı, İstanbul.
- ULUSOY, Ali (2005), “Fransız ve Türk Laiklik Anlayışlarının Karşılaştırması”, Editör: YILMAZ, Murat, *Türkiye’de Din ve Vicdan Hürriyeti*, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara, s. 238-246.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1999), *Türkiye’de Çağdaş Düşüncenin Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul.
- ÜNDER, Hasan (2002), “Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü”, Editör: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 138-155.
- ÜNÜVAR, Kerem (2006a), “Abdullah Cevdet”, Editör: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 98-103.
- ÜNÜVAR, Kerem (2006b), “İhya’dan İnşa’ya”, Editör: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 129-142.
- ÜSTEL, Füsün (2005), *“Makbul Vatandaş”ın Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÜSTEL, Füsün (2006), “II. Meşrutiyet ve Vatandaşın ‘İcad’ı”, Editör: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 166-179.
- VARDAR, Deniz (1997), “Fransa’da (Ulusal Cephe, Front National) Aşırı Sağdan Yeni Sağa”, *Toplumbilim Dergisi*, Sayı: 7, s. 27-38.

- VARDAR, Deniz (2004), *Aşırı Sağdan Popülist Radikal Sağa-Fransa Örneği*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- VERGİN, Nur (1994), “Din ve Devlet İlişkileri; Düşüncenin ‘Bitmeyen Senfoni’si”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 29, Temmuz-Ağustos, s. 5-23.
- VIROLI, Maurizio (1993), “Machiavelli and The Republican İdea of Politics”, Edit. BOCK, Gisela, Quentin Skinner and Maurizio Viroli, *Machiavelli and Republicanism*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 143-171.
- VIROLI, Maurizio (1997), *Vatan Aşkı ‘Yurtseverlik ve Milliyetçilik Üzerine Bir Deneme’*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- VON ASTER, Ernest (2004), *Fransız İhtilali’nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri*, Haz. Şennur Şenel, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- VURAL, Hasan Salim (2005), *Avrupa’da Radikal Sağın Yükselişi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- WALZER, Michael (1998), *Hoşgörü Üzerine*, Çev. Abdullah Yıldız, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- WEISCHEDEL, Wilhelm (1997), *Felsefenin Arka Merdiveni*, Çev. Sedat Umran, İz Yayıncılık, İstanbul.
- WOOD, Neal (1991), *Cicero’s Social and Political Thought*, University of California Press, Oxford.
- WRIGHT, Gordon (1981), *France ‘In Modern Times’*, W. W. Norton Company, New York and London.
- YAVUZ, Hilmi (2008), “Bir Entelektüelin Hayalindeki Cumhuriyet”, Haz. İsmail Küçükkaya, *Cumhuriyetimize Dair*, Aşına Kitaplar, Ankara., s. 111-123.
- YAVUZ, M. Hakan (2004), “Türkiye’de Çoğulculuk ve Kamusal Alanın Kullanımı”, *Sivil Toplum Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 5, Ocak-Mart., s. 69-84.
- YAYLA, Atilla (2007), *İki Cumhuriyetin Kavgası*, Liberte Yayınları, Ankara.

- YAYLI, Hasan ve Vasfiye Çelik (2008), “Türkiye’deki Yerel Yönetim Reform Çalışmaları İçin Bir Örnek: 1980 Sonrası Fransa’da Yerel Yönetim Alanında Yapılan Reform Çalışmaları”, *Sakarya Üniversitesi İİBF I. Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Sakarya, s. 347-362.
- YILDIRIM, İrfan (1994), “Laiklik Tartışmaları, Brzezinski ve Cevdet Paşa’nın Mektubu”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 29, Temmuz-Ağustos, s. 142-144.
- ZURCHER, Erik Jan (1995), *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- ZURCHER, Erik Jan (1999), *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ZURCHER, Erik Jan (2002), “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, Çev. Özgür Gökmen, Editörler: BORA, Tanıl ve Murat Gültekingil, *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul s. 45-55.

ÖZGEÇMİŞ

1975 yılında Ankara’da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Ankara’da tamamladı. Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünde yaptı. Yüksek Lisans eğitimini Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı’nda tamamladı. Fikret Çelik, Kırıkkale Üniversitesi adına 35. madde kapsamında, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.